ISSN 1011 - 727X

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXVI** | GÜZ/AUTUMN: **2020** | SAYI/ISSUE: **102**

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ /
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT / *VOLUME*: **36 / GÜZ /** *AUTUMN* **2020 / SAYI** *ISSUE*: **102**
AAM Derg.
ISSN : 1011-727X

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Bahar ve Güz dönemlerinde yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Yayımlanan makale/yazıların yazarlarına telif ücreti, hakemlerine ise inceleme ücreti ödenir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayımlanan makale / yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

- *It is a peer reviewed journal published in spring and autumn, twice a year, by Atatürk Research Center.*
- *The official languages of the journal are Turkish and English. However, articles written in other languages, so long as the ratio of one-third in every issue is not exceeded, can be published pursuant to the decision of Board of Editors.*
- *Texts and photos sent for the journal are not returned. The authors are responsible for the scientific contents and ideas in the articles / texts published in the journal.*
- *Authors of the articles / texts published in the journal are paid a loyalty. Reviewers of the articles / texts published in the journal are paid a review fee.*

AAM Dergisinin Tarihi:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren 4 ayda bir olmak üzere Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) Komitesince 2016 yılı, 93. Sayısından (Bahar 2016) itibaren veri tabanına alınmaya uygun bulunarak TrDizin'de dizinlenmektedir. Ayrıca dergimiz SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) ve EBSCO Historical Abstracts tarafından da dizinlenmektedir. Dergimizin tüm sayılarına Kurum web sayfamız ve DergiPark (TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Sistemleri) üzerinden ücretsiz olarak erişilebilmektedir.

History of the Journal of Atatürk Research Center

The Journal of Atatürk Research Center was first published in 1984. Since the date of its first publication, the journal has been published once in every 4 months, namely in March, July and November in three (3) issues each year. As of 2015, it continues to be published in two issues per year as Spring and Fall.

The Journal of Atatürk Research Center is indexed in TrDizin by the TÜBİTAK ULAKBİM Social and Humanities Database (SBVT) Committee, which is eligible to be included in the database from the 93th issue (Spring 2016). Our journal is also indexed by SOBIAD (Social Sciences Citation Index) and EBSCO Historical Abstracts. All the issues of our journal can be accessed free of charge through our Institution web site and DergiPark (TÜBİTAK ULAKBİM Journal Systems).

İLETİŞİM ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat- Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 2856511-2855512
Fax: (0312)2855527
e-mail: dergi@atam.gov.tr
Web: https://www.atam.gov.tr/faaliyetler/yayinlar/dergi https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXVI** GÜZ/AUTUMN: **2020** SAYI/ISSUE: **102**

Sahibi / *Owner* ve **Editör** / *Publishing*
Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara/TÜRKİYE

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Editör Yardımcıları / *Assistants of Editör*
Orhan İSTANBUL
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Aynur YAVUZ AKENGİN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Halit Aytuğ TOKUR
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editörü / *English Editing*
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi - Ankara/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editör Yrd. / *Assistant of English Editing*
Murat SAYGIN
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara/TÜRKİYE

Gamze BERKTİN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Hayati AKYOL
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Muhammed ARNAUT
World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilimler - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF
Musul Üniversitesi - Musul/IRAK

Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS
Jagiellonian University - POLONYA

Prof. Dr. Arshi KHAN
Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi- Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE
Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA

Prof. Dr. Musa QASIMLI
Milli İlimler Akademisi Bakü/AZERBAYCAN

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - Çankırı/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Adem BAŞPINAR
Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - Kırklareli/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ
Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi - Yozgat/TÜRKİYE

Dr. Zeki ERASLAN
Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Ankara/TÜRKİYE

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr
https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd

Basıldığı Yer: SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ - Tel: 0 312 395 99 95
Basım Tarihi: Ekim 2020 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	Sofya/BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Altınbaş Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - Musul/IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - Erzincan/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - Elazığ/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte / MACARİSTAN

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi - Afyon/TÜRKİYE
Prof. Dr. Dilek BARLAS	Koç Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ	Ege Üniversitesi - İzmir/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Gümüşhane Üniversitesi - Gümüşhane/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN	Akdeniz Üniversitesi - Antalya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Tahir KODAL	Pamukkale Üniversitesi - Denizli/TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY	Marmara Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan UZUN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - Eskişehir/TÜRKİYE
Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Efdal AS	Millî Savunma Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Doç. Dr. Bengül BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi - Kırşehir/TÜRKİYE
Doç. Dr. Alev GÖZCÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi - İzmir/TÜRKİYE
Doç. Dr. Murat KARATAŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - Çanakkale/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Erol KARCI	Çankırı Karatekin Üniversitesi - Çankırı/TÜRKİYE

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Malike BİLEYDİ KOÇ

Osmanlı Devleti Döneminde Antalya Demiryolu Hattı Projesi

Antalya Railway Line Project during Ottoman the Empire Period 1

DOI: 10.33419/aamd.815142

Muttalip ŞİMŞEK

Birinci Dünya Savaşı Esnasında Erzincan, Bağdat ve İstanbul'da Açılan Alman Kızılhaç Askerî Hastaneleri

German Red Cross Military Hospitals Opened in Erzincan, Baghdad and Istanbul during the First World War 37

DOI: 10.33419/aamd.815257

Resul BABAOĞLU

Majestelerinin Sadık Askerleri: Çanakkale Cephesi'nde Büyük Britanya'ya Bağlı Birlikler

Loyal Soldiers of Her Majesty: Great Britain Troops in Gallipoli Front 77

DOI: 10.33419/aamd.815784

Tekin İDEM

Karboğazı Savaşı'nda Esir Alınan Fransız Taburu ve Kayıp Bayrak Meselesi

The French Battalion Taken Captive in the Karbogaz War and the Lost Flag Issue 107

DOI: 10.33419/aamd.815912

Yeter MENGEŞ

Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği

Mussolini's "Four Power Pact" Project and Turkey's Political Activism 137

DOI: 10.33419/aamd.815918

Volkan PAYASLI

Asım Us ve Vakit: Millî Mücadele Yıllarına Dair Genel Bir Değerlendirme (1919-1920)

Asım Us and Vakit: A General Evaluation of National Struggle (1919-1920) 201

DOI: 10.33419/aamd.815929

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi ÇAMUR TBMM'de Ekonomik Gündem:
Rus Altınları (1920-1922)
Economic Agenda in the GNAT:
The Russian Gold (1920-1922)..... 255
DOI: 10.33419/aamd.815937

Mesut ERŞAN Dinar'ın Sosyal ve Kültürel Hayatında Halkevi
The People's House in Dinar's Social and Cultural Life 277
DOI: 10.33419/aamd.815948

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri..... 299

Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center..... 305

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 14/06/2019
Makale Kabul Tarihi : 05/08/2020
DOI: 10.33419/aamd.815142

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ANTALYA DEMİRYOLU HATTI PROJESİ*

MALİKE BİLEYDİ KOÇ**

ÖZ

Sanayileşmenin önemli sonuçlarından biri olan demiryolları, 19. yüzyılın güvenilir ve hızlı ulaşım araçlarından biri olması, askeri faydalar sunması, stratejik yönleriyle siyasi avantajlar kazandırması nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından benimsenen ve talep edilen bir ulaşım aracı olmuştur. Yenileşme hareketinin bir gereği olarak kabul edilen demiryolları, ülke topraklarındaki liman ve iç bölgeleri arası bağlantı için önemli görülmüştür. Bu nedenle yerli ve yabancı yatırımcılar tarafından Osmanlı Devleti'ne demiryolu yapımı için teklif götürülen bölgelerden birisi de bir liman ve ticaret bölgesi olan Antalya hattı olmuştur. Bu çalışmada öncelikli olarak Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu faaliyetleri genel bir tarihsel değerlendirmeyle ele alınacak, ardından yapımı planlanan ancak gerçekleştirilemeyen Antalya Demiryolu Hattı projesi üzerinde durulacak, ayrıca günümüzde de hâlâ mevcut olmayan bu hattın Osmanlı Devleti döneminde yapılamama nedenlerine değinilecektir. Bu çalışmayla, Osmanlı Devleti'nde yapımı planlanan bu hattın günümüze kadar gerçekleştirilememe nedenlerine tarihsel bir zemin sunma amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demiryolu, Osmanlı Devleti Dönemi Demiryolları, Antalya Demiryolu Projesi, Antalya-Burdur Demiryolu Hattı.

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Dr. Öğr. Üye., Marmara Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, mbileydi@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4118-286X

Levent Şahverdi Arşivi

ANTALYA RAILWAY LINE PROJECT DURING OTTOMAN EMPIRE PERIOD

ABSTRACT

As one of the important results of industrialization, railways have been adopted and demanded by the Ottoman Empire because it was one of the reliable and fast transportation vehicles of the 19th century period, offered military benefits, and provided political advantages with its strategic aspects. The railways, which are accepted as a requirement of the modernization movement, have been considered important for the connection between the ports and the inner regions of the Ottoman territory. For this reason, one of the regions where domestic and foreign investors were offered proposals for the construction of the railway to the Ottoman Empire was the Antalya line, a port and a trade area. In this study, the railway activities in the Ottoman Empire will be discussed with a general historical evaluation, then the Antalya railway line project which was planned to be built but not realized will be emphasized and the reasons of the failure of this line, which still does not exist today, will be mentioned. With this study, it is aimed to provide a ground for the reasons why this line, which was planned to be built during the Ottoman Empire, could not be realized until today.

Keywords: Railways of the Ottoman Empire period, Antalya Railway Project, Antalya-Burdur Railway Line.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Demiryolları, batılılar için sanayileşme ve şehirleşme döneminin önemli unsurlarından biri olarak gelişim ve yayılma sürecini hızlandırırken, bu teknolojiyi kendi imkânlarıyla yürütemeyen ülkeler için aynı etkiyi sağlayamamıştır. Sanayi Devrimi'nin merkezi ülkesi İngiltere'de yolcu ve yük taşımacılığındaki maliyetinin düşürülmesi amacıyla demiryolları ilk kez modern anlamda 1830 yılında kullanıma başlanmıştır. Teknolojik gelişim ile birlikte İngiltere'nin ardından diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya da yayılmıştır. Demiryolları yapımı ve etkileri her ülkenin beklentilerine aynı oranda cevap vermemiştir. Kendi ekonomilerinin gücüyle orantılı olarak demiryolu yapımına başlayan sanayileşmiş ülkelerde gelişmeler, hızla etkisini göstermiştir. Sanayileşmemiş ülkelerde ise demiryolu batının sosyal, ekonomik, askeri amaçlar altında özendirmesiyle başlamış ancak bu teknoloji uygulanırken yatırım yapılan ülkelerin beklentileri değil, yatırım yapan ülkenin çıkarları öncelik taşımıştır. Böylelikle sanayileşmiş ülkeler, demiryollarının eriştiği her coğrafyada yeni bir pazarın hâkimiyetini kontrolü altına almış, elde ettiği kaynakları menfaatleri doğrultusunda kısa ve ucuz bir şekilde kendi topraklarına taşıyabilmiştir.

Osmanlı Devleti, ülke topraklarında demiryolu yapma projesine olumlu yaklaşmış, mali kaynaklara, gereken teknolojiye ve nitelikli elemana sahip olmamasına rağmen, demiryolunun askeri, politik ve ekonomik açıdan bir gereklilik olduğuna inanmıştır. Osmanlı topraklarında demiryolu inşa etme fırsatı İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya arasındaki rekabete yeni bir boyut kazandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik geri kalmışlığı teknolojiyi doğrudan uygulayamamasına yol açmış, mali koşullar batının bu teknolojiyi kendi menfaatlerine göre uygulama fırsatını sunması nedeniyle belirlenen demiryolu hatları devletin beklentilerini yeterince karşılayamamıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki liman şehirlerinin iç bölgeyle bağlantısı, hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için öncelik taşıyan güzergahlar arasındaydı. Bu gerekçeyle Anadolu topraklarında yapılması planlanan hatlardan birisi de Antalya hattı olmuştur. Bu çalışmada bu hattın yapımının gerekli görülme nedenleri ile birlikte bu hat için hazırlanan projeler ve proje teklifinde bulunan şirketlere yer verilerek hattın yapılmama gerekçeleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Demiryollarının Tarihsel Gelişimi ve Önemi

Modern anlamda ilk demiryollarının İngiltere'de ortaya çıkmasının nedeni, teknolojideki değişimin hızla artan nüfus ve tüketimle şekillenen, yeni ulaşım sistemine duyulan ihtiyaçların bileşkesini oluşturan Sanayi Devrimi ile bağlantısıdır. Ülkesinin talebi karşılandıktan sonra yeni pazarlara ihtiyaç duyan İngiltere, maliyetli olan demiryolu teknolojisini paylaşmak durumunda kalarak aynı zamanda demiryolunun küresel bir pazara dönüşmesine de aracı olmuştur. İngiltere'den sonra 1830'da demiryolu yapan ilk ülke ABD olmuş, ardından 1832'de Fransa, 1835'te Belçika, 1838'de Avusturya, 1839'da da İtalya bu teknolojiyi kendi ülkelerinde uygulamaya başlamışlardır[1]. Almanya diğer ülkelere nazaran demiryolu politikasını uygulamada biraz geç kalsa da bu açığını nehirlerde inşa ettiği kanallar aracılığıyla kapamaya çalışmıştır[2]. Rusya'da ise ilk demiryolu 1837'de yapılmış, 25 kilometrelik hattın yapımından sonra demiryolları yapımı çok yavaş gelişmiştir. Rusya için demiryolları açısından en önemli gelişme, 1916'da tamamlanan ve dünyanın en uzun demiryolu olarak bilinen, Transsibirya Demiryolu olmuştur[3]. Başlangıçta maden kömürü ve sanayi ürünleri taşıyan demiryolları, daha sonra nüfusu yoğun olan şehirleri birbirine bağlamak üzere projelendirilmiştir. Ancak demiryolları, mal ve insan taşımanın dışında kültür transferine de aracı olmuş, modernitenin simgesi olarak aynı zamanda çağdaşlığın taşıyıcılığını da yapmıştır[4]. Demiryolları bir nevi çağdaş devlet olmakla aynı anlam taşımaktaydı.

Dönemin hızlı ve teknolojik ulaşım sistemi olan demiryolu öncesinde Avrupa'nın sömürgeler üzerindeki kontrolü limanlar ve çevresi ile sınırlıyken, demiryollarının kullanımıyla ulaşım olanakları kara içlerine kadar yönlendirilebilir hale gelmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren batılı devletlere Asya, Afrika ve Avustralya kıtalarında etkinliklerini artırmada büyük

---

1 Gülpınar Akbulut, **Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı**, Anı Yayınları, Ankara 2010, s.12.

2 İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:479, Ankara 1981, s.15.

3 Asya kıtasını doğu-batı ekseninde geçen hat, Rusya için Sibirya'nın doğal kaynaklarından daha kapsamlı bir şekilde yararlanarak dünya ticaretinde daha etkin olma amacına hizmet etmekteydi Serhan Yücel vd., "Demiryolunun Stratejik Önemi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Siyaseti", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Mart 2016, No.1, s.302.

4 Zafer Toprak, "Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir Modernite Metaforu", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S 168, Aralık 2007, s.26.

Levent Şahverdi Arşivi

bir ivme kazandıran bu ulaşım aracı, girdiği ülkelerin sosyal, ekonomik ve politik düzenlerinin yönlendirilmesinde de büyük rol almıştır[5]. Oysa batıda demiryolu yapılırken, birbiriyle bağlantısı olan ağ tipi hatların geliştirilmesine dikkat edilmiş, nüfus ve sanayileşmeyle birlikte askeri öncelikler de göz önünde bulundurulmuştur. Sömürgeleştirilmiş ülkelerdeki demiryolları ise iki yeri birleştirmenin dışında kollara ayrılmayıp başka hatlarla bağlantı kuramayacak şekilde inşa edilmiş, nüfus yoğunluğunun dikkate alınmadığı, önceliğin yer altı ve yer üstü kaynaklara yöneldiği güzergahları takip etmiştir[6].

Demiryollarını siyasal güç olarak kullanarak sömürgecilik faaliyetlerinde yer alan devletlerden İngiltere ve Fransa dışında Almanya, İtalya, İspanya ve Belçika gibi ülkeler de bulunmaktadır. Rusya'nın demiryolu siyaseti ise geniş yüzölçümüne sahip bir ülke olarak iç kesimlerle bağlantının kurulmasını sağlayan ulaşım sektörü olarak geliştirilmiştir.

Demiryolu yapımı ülkelere göre farklı amaçlara hizmet etmişse de, ulaştırmada fiyatların düşmesini, uluslararası ticaretin yoğunlaşmasını sağladığı için talep edilen bir ulaşım sistemi olmuştur. 19. yüzyılın sonuna kadar ekonomik ve askeri amaçlar için önem taşıyan demiryolları 20. yüzyılın başında asker ve malzeme naklinde stratejik bir değer taşıdığı için askeri amaçların ağırlık kazandığı bir ulaşım aracı olmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada demiryolu yapımı azalmaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında savaş sırasında zarar gören hatların yenilenme maliyetinin yüksek olması, ülkelerin sosyo-ekonomik durumlarında büyük etki yaratan 1929 tarihli dünya ekonomik krizi, petrole bağlı kara ve hava ulaşımındaki gelişmeler sayılabilir[7].

II. Osmanlı Devleti'nde Demiryolu Faaliyetleri

Sanayileşmenin bir uzantısı olan demiryolu, aynı zamanda çağdaşlaşmanın sembolü olarak da görülmekteydi. Bu sayede zaman ve mesafeler kısalacak, geniş topraklarda kontrol kolaylaşacak, ordunun cepheye nakli hızlanacak, üretimde sağlanacak artış aynı zamanda vergilere yansıyacak, ülke içinde birliği sağlamaya yardımcı olacaktı[8]. Bu nedenle Osmanlı Devleti için demiryolu ya-

5 Akbulut, **a.g.e**., s.16.

6 Akbulut,**a.g.e**., s.18.

7 Akbulut, **a.g.e.**, s.19.

8 Ali Satan, "Osmanlı'nın Demiryolu Çağına Girişi", **Osmanlı'da Ulaşım**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s. 0.

Levent Şahverdi Arşivi

pımı Avrupa'nın gelişen gücü karşısında askeri, ekonomik ve stratejik açıdan bir gereklilik olarak görülmüş, yeni teknolojilerin varlığı reform çabalarına ivme kazandırmıştı[9]. Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu yapım fikri 1830'lu yıllarda ortaya çıkmış, 1850'li yıllarda ise inşa faaliyetleri başlamıştır. Demiryolu döşemesi büyük ölçüde yetişmiş eleman, bilgi, teknoloji ve sermaye gerektirmekteydi. Osmanlı Devleti bu imkânlara sahip olmadığı için ülke topraklarındaki demiryolları yabancılar tarafından yapılmış ve işletilmişti[10]. Sanayi Devrimi'nin gerisinde kalan Osmanlı Devleti, mevcut sanayisi ile yer altı ve yer üstü kaynaklarından yeterli verim alamadığı gibi kapitülasyonların etkileri de eklenince batıya bağımlı hale gelen bir ekonomik yapıyla karşı karşıya kalmıştır. Devlet, demiryolu yapımı için gerekli olan kereste dışında demir, çelik, lokomotif ve vagonları dışarıdan temin etmek durumundaydı.

Yabancı sermaye için Osmanlı Devleti toprakları hem ekonomik anlamdaki potansiyeli ile geniş hem de yatırılan sermayenin geliri güvence altına alınması nedeniyle güvenilir bir faaliyet alanı olmuştur[11]. Nitekim yabancı sermaye Osmanlı topraklarında ticaret, madenler, bankacılık gibi sektörlerin yanında özellikle demiryolu yatırımına da ağırlık vermiştir. 1890'lı yıllarda yabancı yatırımları borçlar dışında %41 demiryollarını, %23,5 bankacılığı, %10 gibi düşük bir oranla sanayiyi kapsamaktaydı[12]. Osmanlı Devleti'nde inşa edilen demiryolları Hicaz Demiryolu dışında çoğunlukla yabancı sermaye ile yapılmış, hatların geçeceği güzergâhlar ise ülke çıkarlarından ziyade yatırım yapan devletlerin çıkarlarına hizmet edecek biçimde şekillendirilmiştir[13]. Demiryollarının inşa ve işletilmesi ise bir imtiyaz olarak verilmiştir. Kilometre garantisi denilen sistemle şirketlerin kârları, Osmanlı Devletince garanti altına alınmış, demiryolu şirketlerinin garanti edilenin altında kâr etmeleri durumunda, aradaki farkın devlet tarafından karşılanması kabul edilmiştir[14].

---

9 Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 78.

10 Toprak, **a.g.e**., s.26.

11 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.11.

12 Ortaylı, **a.g.e.**, s.39, Pamuk, **a.g.e.**, s.73.

13 Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1630.

14 Metin Hülagü, "Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış", Mukaddes Arslan(Ed), **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı demiryolları çoğu iç bölgeleri liman kentlerine bağlayarak hem yabancı devletler için yayılım sağlayacak ekonomik imkân yaratmış hem de Osmanlı Devletinin iktidarını pekiştirecek bir amaca hizmet etmiştir. Yerel ticari hatlar dışında Osmanlı'da her biri ayrı işlev görecek Anadolu, Rumeli, Bağdat ve Hicaz demiryolları gerçekleştirilmiştir[15].

Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu yapımı için plan geliştiren kişi, İngiliz Miralay Sir Francis Chesney başkanlığında bir İngiliz sermaye grubu olmuştur. 1830-37 yılları arasında Anadolu'yu dolaşan Chesney, Fırat vadisinden Bağdat'a ve oradan da Basra Körfezi'ne uzanacak bir demiryolu projesi üzerinde çalışmış, ancak 1842'de İngiltere-Mısır-Hindistan arasında deniz taşımacılığını sağlayacak bir şirketin kurulması ile Basra Körfezi Demiryolu Planı'nı gerçekleştirememiştir[16]. İngiltere'nin dış politika konusundaki önceliği Hindistan'a giden yolları kontrolü altında tutmaktı. Osmanlı Devleti'nin bozulan mali yapısı demiryolu inşasına imkân vermeyince bu teknolojiye sahip devletler imtiyazlar karşılığında demiryolu yapımını kendi çıkarları lehine hayata geçirmişlerdir. Demiryolu yapımını üstlenen ilk ülke İngiltere olmuştur. İngiltere; Mısır, Balkanlar, Anadolu ve Basra Körfezi'nde demiryolu yapma ayrıcalığını elde etmiştir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti topraklarında elde ettiği ilk demiryolu imtiyazı, 1851 tarihli Kahire-İskenderiye hattıdır. 1856 yılında ise bugünkü Romanya sınırları içinde olan Çernovada-Köstence hattıyla aynı tarihte yapımına başlanan İzmir-Aydın hattını inşa etmiştir[17]. İmtiyazı İngiltere'ye verilen ilk hatlar genelde kısa mesafeliydi ve ticari amaçla yapıldıkları için kâr amacı içermekteydi. İngiltere hatları belirlerken, nüfus yoğunluğu olan, toprakları verimli bölgeleri tercih etmekteydi. Bu sayede iç kesimlerdeki tarım ürünleri ve değerli madenler demiryolları aracılığıyla limanlara, ardından kendi ülkelerine kolaylıkla aktarılabilecekti[18]. İngiltere'nin İzmir-Aydın hattı ile Basra Körfezi'ne uzanacak stratejik bir hat yapmayı hesapladığı düşünülmektedir.

---

15 Zafer Toprak, "Demiryolu, Devlet ve Modernite" **Demir Yol-Tren Çağı**, (Ed.) Selahattin Özpalabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.18.

16 Mete Cankaya, **Türkiye Teknoloji Tarihi**, Orion Kitabevi, Ankara 2014, s.181.

17 Çankaya, **a.g.e**., s.181, Bu hat ile başlanan güzergâh, 1888'de Dinar'a, 1912 yılında da Eğirdir'e ulaşmıştır. Kadir Temurçin, "Dinar Şehri'nde Kuruluş, Gelişme, Nüfus ve Fonksiyonel Özellikler", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S 19, Mayıs 2009, s.183.

18 Ufuk Gülsoy, **Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.27.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'in Osmanlı Devleti'nin en işlek ve önemli limanlarından biri olma özelliği yanında bölgenin ikliminin tarımsal faaliyetler için uygunluğu, hem sanayileri için hammadde kaynağı hem de ürünlerini satabilecekleri bir pazar oluşturabilecek nüfusun varlığı, ticareti denetimlerinde tutan azınlıklarla iş birliği, Avrupa sermayesinin demiryolu imtiyazı alarak Batı Anadolu'ya girmek isteme nedenlerini oluşturmuştur[19]. Ayrıca bir ticaret bölgesi olan İzmir ve çevresi için alınan bu imtiyaz, İngiltere'nin 1856'da Küçük Asya Pamuk Şirketi'ni kurarak pamuk üretimini özendirme gerekçesiyle bütünlük oluşturur. Yetiştirilmesine müdahil olduğu pamuğun en büyük alıcısı da yine kendisi olmuştur[20]. 1863'te İzmir çevresinde yapımına başlanan diğer bir hat ise İzmir-Kasaba Demiryolu'dur. İngilizler sadece Anadolu'nun batısına değil, güneyine de inerek 1886'da Mersin-Adana hattını tamamlamışlardır. Mersin sahip olduğu liman ile hem Adana'nın hem de Anadolu'nun güney çıkış kapısı konumundaydı. Bu hat ile Adana'da üretilen pamuğun Mersin limanı üzerinden Avrupa'ya taşınması amaçlanmıştır. 1903'te Anadolu-Bağdat Demiryolu yapım ve işletme hakkını Almanların elde etmesi sonrasında Mersin-Adana Demiryolu, bu hat ile birleştirilmek üzere 1906'da Almanlar tarafından satın alınmış, bu hat sayesinde Bağdat Demiryolu, Akdeniz'e ulaşabilmiştir[21]. Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Rusçuk-Varna hattı ise bir başka İngiliz şirketine verilen ve 1866'da açılan hatlardandır[22].

Fransa ve Almanya, İngiltere'nin Süveyş Kanalı açılması sonrasında yönünü Basra Körfezi'ne ve Mısır'a yöneltmesi ile Anadolu coğrafyasında etki sahası oluşturmaya çalışmışlardır. Fransa, Osmanlı topraklarında Balkanlar'da, İzmir-Manisa-Afyon güzergâhında, Bursa- Mudanya arasında ve Ortadoğu'da demiryolu hatları döşeyerek nüfuz bölgeleri meydana getirmiştir.

1871 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketlere verdiği imtiyazlar nedeniyle sıkıntılar yaşaması, bizzat kendisinin demiryolu yapma kararı almasına yol açmıştır. Anadolu Demiryollarının baş hattı olan Hay-

---

19 Ali Akyıldız, "Osmanlı Anadolusunda İlk Demiryolu:İzmir-Aydın Hattı (1856-1866)" **Çağını Yakalayan Osmanlı**, Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar(Ed), IRCICA Yayınları, İstanbul 1995, s.249.

20 Ortaylı, **a.g.e.**, s.38.

21 Ortaylı, **a.g.e**., s.92.

22 **BOA.**, İ.MVL.568/255/6(1283. C. 29). 8 Kasım 1866 tarihli belgeye göre, firma açılması için ruhsat talep etmiştir. Mukaveleyi imzalayan kişi, Bernard Joseph Posno'dur. **BOA.**, A.DVN.MKL.2/4.

Levent Şahverdi Arşivi

darpaşa-İzmit demiryolunun yapımına kendi imkânlarıyla başlayan devlet, tamamlanan 90 kilometrelik kısmıyla hattı 1873'te hizmete açmış ancak mali buhranın 1875'te iflasa neden olmasıyla benzer yatırımları durdurmak zorunda kalmıştır[23]. Osmanlı Devleti, Mekke ve Medine'yi bünyesinde barındırması nedeniyle kendisi için özel önem taşıyan, aynı zamanda Şam'ı kutsal topraklara bağlayan Hicaz Demiryolu'nu dış borç almadan finanse etmiştir[24]. Ancak devlet, içinde bulunduğu imkânsızlıklar nedeniyle Hicaz Demiryolu dışında bu tarihten sonra yapılacak bütün hatlar için yeniden yabancı sermayedarlara imtiyaz vermek mecburiyetinde kalmıştır[25]. Önemli projelerden biri ise İstanbul'u Avrupa'ya bağlayacak olan Orient Ekspres idi. Yabancı sermaye ile gerçekleştirilen bu hat 1888'den itibaren kullanılmaya başlanmıştır[26]. Osmanlı'nın batı ile yakınlaşmasını sağlayan bu hat, mal sevkiyatı yanında turizm endüstrisini de doğurmuştur[27].

Osmanlı topraklarında demiryolu yapma girişimi İngiliz sermayesiyle başlamış, Fransız ve Alman sermayesiyle devam etmiştir. Sömürgecilik faaliyetlerinde geç kalan Almanya, İngiliz ve Fransızlardan farklı olarak yeni sömürge alanlarında etkin olabilmek için barışçıl yaklaşımlarla hareket etmiş, Osmanlı Devleti'ne eğitim, askeri ve teknolojik destek verirken karşılığında diğer sömürgeci devletler gibi toprak talebinde bulunmamıştır. Bunun nedeni ise kalkınmış bir Osmanlı Devleti'nin, kendisi için hammadde ve Alman malını satacağı bir pazar sağlayacak olmasıydı[28]. Böylelikle Almanya, Anadolu,

23 Ziya Gürel, **Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.3.

24 Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu birliklerinin oluşturulması askeri ihtiyaçlardan değil, kutsal topraklar olan Hicaz'a hat inşası için dinsel nedenlerle yabancı bir şirkete imtiyaz verilememesinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle devlet tarafından "Hicaz Demiryolları Hattı Alisi İnşaat Nazırlığı" kurulmuş, bu nazırlığın emri altında çalışacak "Demiryolu Amele İşçi Taburları" oluşturulmuş aynı zamanda bir piyade alayı toprak işlerinde çalıştırılmak üzere bakanlığın emrine verilmiştir. 1908'de İstanbul'da askeri amaçla kurulan yeni bir tabur ise Hicaz demiryolları işletmesinden getirilen subay ve erlerden oluşmuştur. 1914 yılı itibarıyla ordu düzenlemeleri sırasında demiryolu birlikleri de yeni düzenlemelere tabi tutulmuştur. Mehmet Özdemir, **Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları(1918-1920)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.23-24.

25 Gülsoy, **a.g.e.**, s.33.

26 Orhan Koloğlu, "Ulaşım ve Haberleşme", **Osmanlı Uygarlığı**, Halil İnalcık-Günsel Renda(Ed), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2002, s.447.

27 Toprak, **a.g.e.**, s.19.

28 Akbulut, **a.g.e.**, s.49.

Levent Şahverdi Arşivi

Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de kendi sömürge alanlarını oluşturmayı tasarlamaktaydı. Bağdat-Basra Demiryolu, Alman- İngiliz rekabetinde oldukça önem taşıyan bir hat olmuştur. Çünkü böyle bir girişim Hint yolunun güvenliği ve Basra Körfezinde kurmak istediği egemenlik için tehdit oluşturmaktaydı[29]. Fransa, Bağdat Demiryolu projesine Suriye ve Filistin başta olmak üzere Akdeniz bölgesindeki çıkarları adına endişeyle yaklaşırken, Rusya İran ve Basra Körfezi'nde İngiltere'nin dışında bir devletin daha bölgedeki çıkarlarına engel oluşturacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır[30].

Mezopotamya demiryollarına İngiltere'nin sahip olması, Osmanlı Devleti için Mısır, Suriye ve Irak dahil Hindistan'a kadar uzanan bu bölgenin devletten koparılması anlamına gelmekteydi. Almanya Mezopotamya'ya kadar uzatacağı yolu Anadolu'dan geçirmek durumundaydı. Ayrıca Almanya iktisadi ve mali menfaat peşindeyken, Osmanlı toprakları üzerinde talepkar olmayan tek büyük ülke izlenimi vermekteydi[31]. Bu nedenle 24 Eylül 1888 tarihli karar ile Anadolu demiryollarının inşa ve işletme imtiyazı Almanlara verilmiştir. Daha önceden hizmete giren Haydarpaşa-İzmit demiryolunu işletme hakkını da alan Almanlar, 1889'da kurulan Anadolu Demiryolu Şirketi ile çalışmalarını sürdürmüşler, 1903'te de Anadolu Demiryolu Şirketine ait Bağdat Demiryolu Şirketi'ni kurmuşlardır[32].

Almanya, Bağdat Demiryolu'nun tamamlayıcısı olan Anadolu Demiryolları ile kilometre garantisi ve aşar gelirleri imtiyazı yanında Haydarpaşa-Ankara hattının her iki yanında 20 kilometrelik alanın içinde kalan toprak altı zenginliklerini çıkarma ve ağaç kesme hakkını da elde etmiştir. Almanlar hattın devamı olan Eskişehir-Konya hattıyla Ankara, Eskişehir ve Konya'da üretilen buğdayı Avrupa'ya taşıma amacındaydılar[33]. Bu hatta verdikleri önem nedeniyle demiryolu yapımı öncesinde Eskişehir'de lokomotif ve hatların bakım-onarımı için gerekli olan cer atölyesini açmışlardır[34]. Ancak

[29] Ortaylı, **a.g.e.**, s.78.

[30] Gülsoy, **a.g.e**., s.32.

[31] Vahdettin Engin, "Rumeli Demiryolları", **Osmanlı'da Ulaşım**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.229.

[32] Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", **Osmanlı'da Ulaşım,** Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s.297.

[33] Akbulut, **a.g.e.**, s.127.

[34] Cankaya, **a.g.e**., s.196.

Levent Şahverdi Arşivi

demiryolu hattı Avrupa'da olduğu gibi ülke menfaatleri çerçevesinde nüfus yoğunluğunun olduğu merkezleri takip eden bir politikaya göre şekillenmemiş, yapılması planlanan Ankara-Kayseri-Sivas-Diyarbakır ve Erzurum hattından Rusya'nın karşı çıkması, Almanya'nın Konya'da buğday tarımı yapma planı nedeniyle vazgeçilmiştir. Demiryolu yapım çalışmaları Birinci Dünya Savaşı'nda da sürmüş, ancak hat sadece savaş sonunda bölgedeki Osmanlı ve Alman askerlerinin tahliyesi için kullanılmıştır[35]. Savaş sonrasında Mondros Mütarekesi'ne göre Konya-Adana-Halep- Nusaybin hattı Fransızlara, Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara-Konya hattı ise İngiltere'ye devredilmiştir[36].

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'da demiryolu politikası izlemeyen ve demiryolu kaynaklarını Asya içlerine yönlendiren Rusya, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri tarafından paylaşımı gündeme gelince siyasi güç olarak bölgedeki etkinliğini diğer devletler karşısında kaybetmemek adına Doğu Anadolu Bölgesi'nde Gümrü-Kars-Sarıkamış-Erzurum hattının yapımını üstlenmiştir.

Ortadoğu'daki petrol alanlarının varlığı nedeniyle bu bölgeyi kontrol etme amacı taşıyan devletlerden biri de ABD olmuştur. ABD, 1908'lerden itibaren kıtalararası demiryolu projeleriyle ilgilenmeye başlamış, sömürgecilik hareketinde yerini almaya çalışmıştır. Arthur Chester'in demiryolu ihalesine girmesiyle "Chester Projesi" adını alan proje gerçekleştirilemeden rafa kaldırılmıştır. Proje, 99 yıllık imtiyaz ve hattın her iki yanında 20 kilometrelik mesafede tüm yer altı kaynaklarının işletme hakkı karşılığında, Sivas'tan başlayacak Diyarbakır-Musul-Kerkük üzerinden Süleymaniye'ye uzanacak, Samsun-Halep ve Van'a alternatif hatların olacağı bir demiryolu taahhüdüydü. Böyle bir proje, Bağdat'a uzanan demiryolundan dolayı Almanlarla, Irak petrollerinden dolayı da İngilizlerle çatışmıştır. Bu nedenle Avrupa devletleri ve Rusya, Amerika'nın büyük bir sömürü alanı içerisine girmesi ve kendi çıkarlarının önüne geçmesi nedeniyle projeye karşı çıkmışlardır. "Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi"nin kurulması ile proje sözleşmesi 1911'de Meclis-i Mebusan'a sunulmuşsa da çıkartacağı sorunlar ve baskılar nedeniyle sözleşme onaylanmamıştır[37].

[35] Gülsoy, a.g.m., s.304.

[36] Satan, a.g.m., s.338.

[37] Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi(1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 113, Akbulut, **a.g.e.**, s.146, Cankaya, **a.g.e**., s.198.

Levent Şahverdi Arşivi

II.1. Antalya Demiryolu Hattı Projesi

Gelişmiş ülkeler karayolu yapımında geliştirdiği tekniklerin yanında denizcilik faaliyetleriyle ticaret ve madenlerin naklini kanallar ve karayolları ile desteklerken aynı zamanda demiryollarıyla bu bağlantıları daha da güçlendirmiş, ulaşımda devrim yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise kıyı şehirleriyle bağlantıyı sağlayacak yollar geliştirilemediği gibi deniz taşımacılığı da yeterli düzeyde değildi[38]. Osmanlı Devleti'nde oldukça yetersiz kalan ulaşım politikası, yerel yöneticiler tarafından uzun yıllar askeri ihtiyaçlara dayalı olarak yürütülmüştür. Devletin güçlü olduğu zamanlarda kısmen yürüyen bu politika, sonradan sıkıntılı bir hal almış, kara ulaştırma ağı, bir süre bakımsız ve bozuk yollardan ibaret kalınca Tanzimat döneminde ülkenin imarına yönelik çalışmalar çerçevesinde 1865'te Nafia Nezareti kurulmuş, 1866 yılında da *Turuk-ı Maabir Nizamnamesi* (Yol ve Köprüler Nizamnamesi) çıkarılma zorunluluğu doğmuştur[39]. Bu sayede daha detaylı ve stratejik demiryolu inşa projeleri yapılarak bunların uygulama imkânları araştırılmıştır.

Anadolu'da nüfuz kurmak isteyen devletler çeşitli tarihlerde Osmanlı Devleti'ne demiryolu imtiyazı taleplerinde bulunmuşlardır. Antalya'nın demiryolu ağına bağlanması ile ilgili ilk girişimler, Amerika Devleti tebaasından ve İnşaat-ı Umumiye Müteahhitlerinden Mösyö George Earl Church aracılığıyla gerçekleşmiştir. 5 Eylül 1892'de Padişah Yaverleri Derviş ve Şakir Paşalar'a yapılan müracaatta, Ankara'dan Bağdat'a kadar devletçe inşası tasarlanan esas hat ile şubelerinin inşası talep edilmiştir. Bu hattın talep edilmesine gerekçe olarak da George Earl Church'ün sahip olduğu tecrübe ve bilgi sayesinde Osmanlı Devleti'ne bir iftihar sağlayacak Bağdat hattının inşasını kolaylaştırmak ve hafifletmek adına zirai ve ticari bölgelerin ulaşımını Akdeniz'e bağlayacak bölgelerin en önemlilerinden Antalya, Konya, Kayseri ve Sivas şubelerinin inşasının gerekliliği gösterilmiştir. Dilekçede ayrıca tüm masraf, zarar ve ziyanın kendilerine ait olmak üzere ilk yapılması gereken keşif ile başlayarak hükümete ait olacak taahhüdün ağırlığını hafifletmekle beraber devlete kolaylık sağlamak amacında oldukları, inşaatın senelerce gecikmesine gerek olmayıp biran evvel yapmak ve devletin hazinesinin gelişmesine vasıta olmak arzusunda bulundukları belirtilmiştir. Dilekçede dikkat çekici bir husus da başvuru sahibinin Amerikalı olmasından

[38] Akbulut, **a.g.e.**, s.85.

[39] Yücel, **a.g.e.**, s.316.

Levent Şahverdi Arşivi

ötürü devletçe hiçbir siyasi engel ve hiçbir tereddüde sebep olacak bir durum bulunmadığından padişahın bu konuda iyiliklerini esirgemeyecekleri vurgusudur[40]. Osmanlı Devleti'nin gerekli sermaye ve teknolojiye sahip olmaması, bu teknolojiyi uygulama ve işletme hakkını İngiliz, Fransız ve Almanlara vermesine neden olmuş, böylelikle kendi topraklarında öngördüğü siyasi, askeri ve ekonomik hedeflerden büyük ölçüde vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu yönüyle demiryolu devletin çıkarlarına öncelik tanıyan bir yatırım aracı olamamış, yapımında verilen her ayrıcalık, ekonomik ve siyasal gücünün daha da zayıflamasına yol açmıştır. Dilekçede Amerikalı olma vurgusu da bu gerekçeyle yapılmış olabilir.

Hazineye masraf yüklememek ve devletçe sorumluluk almamak üzere Antalya'dan Sivas'a kadar bir demiryolu güzergahının keşfini yapmaya ve keşiften sonra Bağdat demiryolu hattı inşaatına dair teklif sunacağı açıklamasıyla Amerikalı George Earl Church vekili Baron De Steller tarafından verilen dilekçe 27 Haziran 1892 tarihinde padişaha sunulmuştur. Dilekçeye verilen cevapta, hiçbir taahhüdde bulunmadığı halde müsaade talep eden bir şahsa izin verilmesinde bir mahzur bulunmadığı gibi böyle kuvvetli bir şirkete verilmesi durumunda diğer hat ile ilgili firmalarla görüşme yapıldığında teklif şartlarının hafifletilmesine vesile olacağı düşünülmüşse de Almanların Bağdat hattını inşa edip edemeyeceklerine dair Eylül ayı zarfında kesin bir cevap vereceklerinden ondan önce bu gibi tekliflerin dikkate alınmayacağı, cevap alınıncaya kadar bir talepte bulunulmaması gerektiği bildirilmiştir[41]. Bilindiği gibi 5 Ocak 1893'te Anadolu Demiryolu Şirketi ile Ankara-Kayseri ve Eskişehir-Konya demiryolu imtiyaz sözleşmesi imzalandığı için bu teklif geçersiz kalmıştır. Bu anlaşma yapılmadan önce Alman Dışişleri ve İngiliz Dışişleri arasında İngiltere'nin muhalefetini önlemek amacıyla görüşmeler yapılmış, Fransızlara ise Osmanlı topraklarında yeni imtiyazlar verilmiştir[42]. Osmanlı topraklarında demiryolları imtiyazı elde etme çabası, bölgenin sunduğu iktisadi fırsatların bölgede nüfuz mücadelesi veren devletlerin rekabetine yol açan bir hal almasına karşılık gelmiştir. Bu mücadeleye Amerikalı yatırımcılar da kayıtsız kalmamışlardır. Planlanan demiryollarının geçtiği

40 **BOA.**, YMTV.67/12, 24 Ağustos 1308. **BOA.**, YMTV. 67/12, 26 Ağustos 1308. Tarih çevirilerinde Türk Tarih Kurumu'nun çevirisi dikkate alınmıştır.

41 **BOA.**, YMTV.67/12, 29 Ağustos 1308.

42 Ali Satan, **a.g.e.**, s.325.

Levent Şahverdi Arşivi

topraklardaki yer altı kaynaklarını işletme hakkının demiryolunu döşeyecek şirkete ait olması, yatırımcılar arasındaki rekabeti kızıştıracak niteliktedir.

Osmanlı Devleti ile Anadolu Demiryolu Şirketi arasında Bağdat Demiryolu'nun yapım ve işletme nihai imtiyaz sözleşmesi 21 Ocak 1902 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşma ile hattın Anadolu'nun güneyine inmesi ile bölgenin önemine yeni bir boyut kazandırmıştır. Konya Valisi Mehmet Ferid Paşa, Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği 18 Şubat 1902 tarihli raporunda, Teke Sancağı'nın merkezi olan Antalya sahilde önemli bir ticari limanı olduğu halde gelişememesinin nedenlerini belirtmiş ayrıca sahilden Antalya Limanı'na, karadan Dinar ile Karahisar şimendifer hatlarına uzak kalan Isparta ve Burdur sancaklarının yeni mevcut hatlardan yararlanamamasının zaafa uğrattığı ticari ve zirai etkilerine dikkati çekmiştir[43]. Raporda, Dinar şimendifer hattının Burdur ile Tefenni kazasına doğru uzatılması halinde Isparta ve Burdur sancaklarının ticari nakliyesini kolaylaştırarak ekonomik yönden gelişimine katkı sağlayacağından, bu işin acil bir karara bağlanmasının devletin faydasına olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca raporda Antalya Limanı ile ilgili olarak da önemli bir ticari limanın dar olması ve devamlı kum tabakalarıyla dolması nedeniyle, limanda deniz taşıtlarının özellikle posta vapurlarının barınamadığı bu yüzden de bölgenin ticareti gelişemeyip zarara uğradığından bu önemli iskelenin gelişmesi için limanın temizlenmesi ve genişletilmesi istenmiştir[44]. Bu raporda yer alan tespitler, yabancı şirketler tarafından da göz önünde bulundurularak demiryolu yapımına ilişkin benzer taleplerle Osmanlı Hükümeti'ne başvuruda bulunulacaktır.

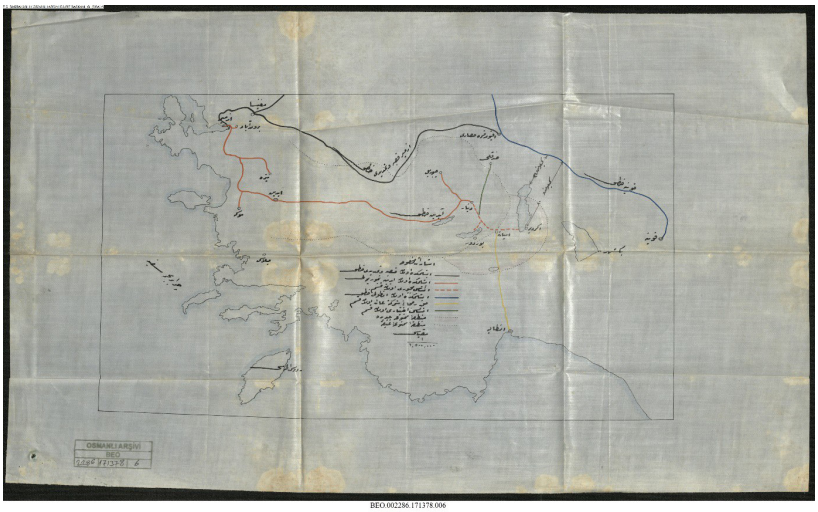
24 Aralık 1903 tarihinde İngilizlerin işlettikleri Aydın Osmanlı Demiryolları Şirketi tarafından Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne yapılan başvuruda imtiyaz müddetinin uzatılması talep edilirken, bazı şube hatlarının inşası da teklif edilmiştir. Şirket tarafından, yeni hatların inşasına ilişkin teklifinde Dinar hattının, Eğirdir Gölü'nün güneybatı sahiline 15 mil mesafede bir noktaya kadar uzatılarak bu uzatma hattından Burdur Gölü'ne kadar bir şubenin yapılabileceği belirtilmiş, mevcut olan hattan Antalya Limanı'na kadar ihtiyari bir şubenin tesisi ile birlikte Dinar-Eğirdir hattından Sandıklı'ya kadar inşa edilecek hattın imtiyazı talep edilmiş ayrıca Aydın Demiryolu'nun 25 mil yakınından Antalya'ya bir demiryolu yapılırsa kendilerine öncelik tanınması

[43] **BOA.**, DHMKT.466/26, 5 Şubat 1317, **BOA.**, DHMKT.466/26, 19 Mart 1318. Dâhiliye Nezareti de Sadaret makamına takdim etmiştir.

[44] Satan, a.g.m., s.329.

Levent Şahverdi Arşivi

teklif edilmiştir[45]. Elde edeceği yeni imtiyazlarla Eğirdir Gölü üzerinden İç Anadolu'nun tarım ve maden kaynaklarına ulaşmayı planlayan Aydın Demiryolu Şirketi, bir anlamda Batı Anadolu ile birlikte güney hinterlandını da kendi nüfuz sahası içinde tutmayı sağlamış olacaktı. Bu amaçla Eğirdir hattının yapımını 1912 yılında gerçekleştirecektir. Teklif edilen hatlar aşağıdaki haritada gösterilmiştir:

Harita İşaretleri[46]

1. İşlemekte olan Kasaba ve Temdidi Hattı (Siyah)
2. İşlemekte olan Aydın Demiryolu (Turuncu)
3. İnşası mecburi olan kısım (kesik turuncu) Dinar hattının Eğirdir Gölünün Güney-Batı Sahiline 15 mil mesafede bir noktaya kadar uzatılması
4. İşlemekte olan Anadolu Hattı (Mavi)
5. Hakk-ı Rüchanı Şirkete Ait olan kısım (sarı)
6. İnşası isteğe bağlı olan kısım (Yeşil)
7. Yasaklanmış Yeni Hat (sık noktalı)
8. Yasaklı eski Hat (aralıklı noktalı)

45 **BOA.**, BEO. 2286/171378/8.

46 **BOA.**, BEO. 2286/171378/6.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bölgede demiryolu yapımı için Osmanlı Devleti tebaası tarafından da teklifte bulunulmuştur. Osmanlı tebaasından Parsih Hallaçyan'ın oğlu Aram Hallaçyan[47] tarafından 29 Temmuz 1913 tarihinde Nezaret'e bildirilen belgede, Ticari İşler Sanayi ve İktisadiye Şirketi'nin Aydın-Anadolu-Bağdat-Mersin-Adana demiryolları şirketleri tarafından işletilen hatlar ile Akdeniz sahili arasındaki bölgede demiryolu ve Antalya Körfezi'nde ticari bir liman inşa ve işletme talebinde bulunduğunu ancak adı geçen hattın güzergahı ve sahilde başlangıcını tayin etmek için bu bölgenin elde bir topografya haritası olmadığından, yapılacak işin programını tayin etmek üzere bir fenni heyet tarafından bölgenin keşfinin yapılması gerektiği, bu keşfin yapılması için adı geçen şirkete 12 aylık ve keşif projelerinin düzenlenmesi ve teslim edilmesi için 3 senelik bir izin verilmesi ve talep edilen imtiyaz için şirketine 3 sene zarfında hak önceliği tanınması, başka hiç kimseye izin ve imtiyaz verilmemesi talep edilmiştir[48].

İmtiyaz isteyen şirket tarafından o civarda gerekli olan keşfiyat, düzenlenen harita ve raporlar verilmiş ve talep olunan demiryolları, Aydın Demiryolları sözleşmesinde belirlenen bölgenin haricinde yapılacağından dolayı imtiyazının verilmesine bir şekilde mani görülmemiştir. Ancak bu konuda hükümetçe icra edilecek görüşmenin kesin bilgi ve incelemelere dayanması gerekli görüldüğünden, hem demiryolu için en uygun güzergahı belirlemek ve hem de demiryolunun geçeceği bölgelerin ihracat için yetiştireceği ürünlerin cins ve miktarı ve ormanların yüzölçümleriyle demiryoluna mesafeleri ve bu ormanlardan kesimi ve ihracı mümkün olabilecek kereste, odun ve kömürün miktarı hakkında bilgi elde etmek üzere Demiryolları İdaresi Mühendislerinden Galip Bey ile Ziraat Müfettişleri Manok ve Orman Müfettişi Bekir Beylerden oluşan bir heyet, Antalya ve havalisine gönderilmiştir. Bu heyet tarafından yapılan fenni keşif ve iktisadi inceleme sonucunda, Alaiye-

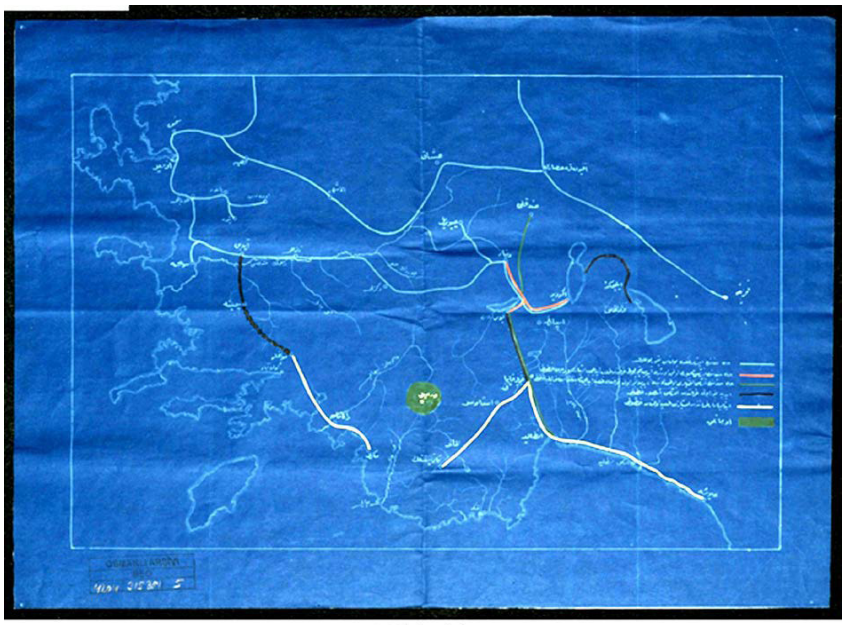
47 Aram Hallaçyan'ın sahip olduğu Şirket-i Sınaiyye ve Maliye 1331 tarihinde kurulmuştur. **BOA.**, MV.00321/196. 11 Şubat 1331. Şirketin merkezi İstanbul'da bulunmakta olup ticari faaliyetlerini Galata'da Lacivert Hanı'nda yürütmüşlerdir. ŞD.1243/5 Şirketin kuruluş beyanında, "Eşya ve emtia ve senedat-ı ticariye terhini mukabilinde ikrazatta bulunmak, her türlü muamelatı nafıa ve sınaiye ve maliye ile iştigal etmek üzere 50 sene ve 100 bin liralık sermaye ile Aram Hallaçyan ve Mühendis Denari Efendi tarafından kuruldu", denilmektedir. İMMS.168. Şirkete maden imtiyazları da verilmiştir. Tüccar Aram Hallaçyan Efendi'ye İtalya Devleti tarafından 5. rütbeden Kron D'itali Nişanı verilmiştir. **BOA.**, İ.TAL.488/55, 17 Muharrem 1332. Babası Parsih Hallaçyan'da da Osmanlı Devletlerine hizmetleri karşısında padişahın taltifi mevcuttur. **BOA.**, İ.DH 878.70025, 28 Recep 1300.

48 **BOA.**, MV.179/65, 16 Temmuz 1329.

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya-Meğri(Fethiye)[49] ve Yüksekkum istikameti sahile paralel olduğundan buralarda demiryolları inşasından fayda umulduğu gibi olmayıp ancak Muğla-Gökabad-Antalya-Kızılkaya ve Elmalı havalisinde demiryollarının yapılması halinde menfaat elde edileceği uygun görülmüştür.

Yapılacak hatlar için tayin olunacak güzergâh aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

1. 1318 senesinde işletilmekte olan demiryolları(mavi)
2. 1318 senesinde inşası mecburi olmak üzere Aydın Demiryolu tarafından talep edilip imtiyazı verilen hatlar(turuncu) Dinar-Burdur-Eğirdir
3. 1318 senesinde inşası isteğe bağlı olmak üzere Aydın Demiryolu tarafından talep edilip teklifleri kabul edilen hatlar(yeşil) Sandıklı-Burdur-Kızılkaya-Antalya Aydın Demiryolu tarafından inşası düşünülen hatlar(siyah) Burdur-Kızılkaya

[49] 15 Mart 1914'te Meğri(Makri) ismi, Osmanlı padişahı Sultan Reşad'ın irâde-i seniyyesi ile Fethiye'ye çevrilmiştir. Behset Karaca, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Nisan 2014, S 31, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

4. İtalyanlar tarafından imtiyazı talep edilen hatlar(sarı) Kazçiftlik-İstanos-Kızılkaya-Antalya-Eski Antalya-Alaiye Ormanlık(yeşil)[50].

İktisadi incelemeye gelince, mahsullerin vergi idarelerince ihracat miktarı hakkında istatistik düzenlenmemiş olduğundan doğrudan doğruya hakiki ihracat miktarına ulaşılamamış, bu sebeple demiryolu inşasından sonra nakliyat miktarının ne kadar olacağının tahmin ve tayini mümkün olamamıştır. Ormanlardan elde edilen hasılata dair raporlarda ihracat miktarları gösterilmiş ise de kesilen ağaçlar genellikle nehirler aracılığıyla denize ulaştırıldığından, demiryolu inşasından sonra dahi kerestelerin yine bu yol ile nakilleri sağlanacağından, ormanlar için bir demiryolu inşasından menfaat beklenmemesi gerektiği belirtilmiştir. Raporda ayrıca söz konusu olan demiryolu güzergahının Antalya-Kızılkaya- Elmalı-Kazçiftlik arasında inşa olunması halinde, ülke için bir yararı olabilirse de önemi itibarıyla 2. hatta 3. derecede bulunduğundan bunun için hükümetçe mali taahhütte bulunulması uygun görülmemiş, bu tespitler neticesinde verilen kararda, imtiyaz sahibinin masraf, zarar ve ziyanın kendisine ait olmak ve hükümetten taahhüt ve teminat talebinde bulunmamak şartıyla demiryolu ve limanı inşasını kabul ettiği takdirde imtiyaz talebi uygun görülmüştür[51].

Nafıa Nezareti 7 Ağustos 1913 tarihinde Bakanlar Kurulu'na gönderdiği yazıda ruhsat talep etmiş[52], Bakanlar Kurulu da Aydın-Anadolu-Bağdat-Mersin-Adana demiryolları şirketleri tarafından işletilen hatlar ile Akdeniz sahili arasındaki bölgede demiryolu ve Antalya körfezinde ticari bir liman inşa etmek ve işletmek arzusunda bulunan Umur-ı Ticariyye ve Sınaiyye ve İktisadiyye Şirketi ile bu şirketin dahil bulunduğu grup namına Aram Halaçyan Efendi'ye bir sene müddetle keşif yapma izni vermiş, düzenleyeceği programda gösterilen hatlar kabul edildiği takdirde bunlar için tamamlanmış projelerin 4 sene zarfında düzenlemesi ve teslim edilmesi üzere fenni keşif için sözleşme yapılması ve bu 4 sene zarfında sözleşmede açıklanan hatlar için başkasına imtiyaz verilmemesinin taahhüt edilmesi, kanuna uygun bulunarak kabul edilmiştir[53].

---

50 **BOA.**, BEO. 4204.315281.005.

51 **BOA.**, BEO. 42.04/315281.

52 **BOA.**, BEO. 4204/315281/2, 25 Temmuz 1329.

53 **BOA.**, BEO. MV.00179/65, 29 Temmuz 1329; **BOA.**, BEO. 004204.315281.001 Sadaret Nafıa Nezareti'ne bildirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan bölgede kendisine ekonomik çıkar sağlamak isteyen İtalyanlar da Osmanlı Devleti ile görüşmelerde bulunmuşlar, Antalya ve çevresinde demiryolu yapımı için devletten izin alma girişiminde bulunarak diğer devletler gibi Osmanlı toprakları üzerinde menfaat elde etme mücadelesinde kendilerine yer açmaya çalışmışlardır. İtalyan şirketinin talep ettiği demiryolları imtiyazı için hükümet bölgede inceleme yapılmasını gerekli görmüştür. Demiryolları İdare-i Umumiyesi Nazmi Bey bu iş için görevlendirilerek bölgede yaptığı incelemelerin sonucunu bir rapor halinde Nafıa Nezareti'ne sunmuştur. 29 Temmuz 1914 tarihli raporda İtalyan şirketinin talep ettiği demiryolları imtiyazının verilmemesi gerektiğine ilişkin gerekçeler şu şekilde açıklanmıştır[54]; Kızılkaya-Muğla hattı: Sonradan Aydın demiryolu hattına imtiyazı verilen Burdur- Kızılkaya hattının son kısmını teşkil etmesi sebebiyle bu kısım için imtiyaz verilmesi kesinlikle uygun değildir.

Meğri(Fethiye)-Muğla hattı: Deniz hattına tamamen paralel ve birçok da tepe aşmak suretiyle uygun olmayan bir güzergahı gösterir. Kızılkaya-Kepene? hattı, bir servet sunmayan bu arazi, 25 kilometrelik bir hatta ihtiyaç duyar. Ticari ve iktisadi olarak beldeyi geliştirmeye bu hatların hiçbir etkisi yoktur.

Mekri-Seyitler-Kesteb[55]: 55 kilometre uzunluğunda 3. derece bir hattır. Bugün ancak 2 bin Frank kadar bir hasılat verebilir. Fakat Seyitler-Ören uzantısı hiçbir hasılat vermedikten başka güzergahın 2 tarafı sarp dar bir boğazdan başka bir şey değildir ve katiyen inşası uygun değildir.

Antalya-Alaiye[56]: 135 kilometre uzunluğunda ve tamamen denize paralel bir hat olduğundan iktisadi ve ticari olarak beldeyi geliştirmeye bu hatların hiçbir etkisi yoktur. Fakat o bölge servet ve bayındırlık kazanırsa ahaliyi deniz yolculuğu zorluklarından kurtarmak için bu hat faydalı olabilir ama bir lüks hattı olur.

Antalya-Kızılkaya-Kazçiftlik Hattı: Birçok kesintisiz geçitlerle içeriye giren yegane bir hattır ve bugün yine önemli bir gelir getiremez ise de İngilizler tarafından Burdur- Kızılkaya hattı yapıldığı zaman Antalya'yı İzmir'e

54 **BOA.**, BEO. 4204.315.281. 8-9-10, 16 Temmuz 1330.

55 www.nisanyanmap.com. Kesteb, günümüzdeki adıyla Eşen, Seydikemer ilçesine bağlı bir bölgedir. Kesteb adını Eşen Nehri'nden alan nahiyenin merkezi idi.

56 Yusuf Halaçoğlu, İskele-i Antalya ve İskele-i Alaiye'yi nakliye ve sefer esnasında kullanılan iskeleler olarak ifade etmektedir. Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s.149-150.

Levent Şahverdi Arşivi

ve hatta İstanbul'a bağlamak için Antalya-Kızılkaya hattının geniş olarak yapılmasına ihtiyaç duyulacaktır. Buna rağmen Kazçiftlik mevkii, "Finike" iskelesine ancak 65 km mesafede olduğundan bu dahi bir ana hat sayılamaz. Ancak Burdur'un Kızılkaya'ya ve Aydın hattı üzerinde bir noktanın Afyonkarahisar'ına ulaşması halinde Antalya-Kızılkaya hattının inşasına ihtiyaç olacaktır. Görülüyor ki, imtiyaz talep edilen hudut içinde 1.derecede ana hattın yerine geçecek hatlar olmadıktan başka 3. ve 4. derecede hatlar değerinde kalıyor. Osmanlı toprakları, memleket dahilinde bu kadar ana hat inşasına ihtiyaç ve zaruret duyarken böyle 3.ve 4. dereceden hudut için oldukça muğlak ve zararlı şartlar ile İtalyan şirketi ile müzakereye girişmek ve adı geçen hudutlara emsali görülmemiş bir şekilde teminat göstermek hiçbir şekilde makul olamaz. Şöyle ki; şirket, imtiyazını talep ettiği hatların hatta işletme masrafını dahi koruyamayacak kadar fakir ve önemsiz hatlar olduğunu takdir ettiği halde ortaya koyacağı sermayenin faizinden başka işletme masrafının dahi taahhüt temini alınmasını talep ediyor[57]. Rapordan da anlaşılacağı üzere, İtalya'nın talep ettiği hatlara karşı çıkılmasının nedeni hem Osmanlı Devleti için hiçbir menfaat sağlamayacağının düşünülmesi hem de şirketin işletme masrafları adı altındaki isteklerinin belirsizliği nedeniyle devletin maddi zarara uğrayabileceği kanaatidir[58].

[57] **BOA.**, BEO. 4204.315.281. 10; **BOA.**, BEO. 4204.315.281. 8.

[58] Şirketin işletme masrafları adı altındaki taleplerine ilişkin raporda verilen ayrıntılı bilgi için bk. Şirketin sermaye teşkili maddesi dahi pek zararlıdır. Sermayenin miktarını tayin için nezaretin onay vereceği keşif cetvelinde kayıtlı olmayan ve zorlayıcı koşullar dolayısıyla ortaya çıkan inşaat masrafı dahi ilave olunacaktır. Yani ne fiyat cetveli belirlidir ne de şirketin masraf ve kazanç adı altında ne alacağı açıkça ortaya konmuştur. Bu nedenle böyle tahmini hesaplarda örneğin köprüler için ortalama olarak 4 metre temel derinlik hesap edilip de temellerin birisinde 6 metre derinliğe inilecek olursa, şirket hemen fiyat farkı isteyecek fakat 10 tanesinde temel için 2 metre derinliğe inilecek olursa, şirketten hiçbir fiyat farkı talep edilmeyecektir. Bir de örneğin yağmur yağar da kalfalar 2 saat işten kalır ya da sel gelir de kumu, harcı, vesaireyi götürürse, bunların hepsi keşifte ayrıntılı olarak açıkça belirtilmediği için şirkete zarar ve ziyanı karşılamak üzere ödenecek. 2. olarak %5 faizli hükümet tahvilinin asıl fiyatı ile piyasa arasındaki farkın keşfin yapıldığı zamanda sermayeye eklenmesi ve 3. olarak %10 ihraç farkı talep etmektedir ki bu son iki maddenin incelemesi maliyeye ait bir meseledir. Sermaye bu şekilde belirlendikten sonra bu sermayenin %5 faiz ile ve işletme masrafının dahi ayrıca teminini istiyor ve karşılık için Antalya ve Menteşe livaları gümrük aşar ve maden vergilerinin 1327, 1328, 1329 seneleri gelirinin ortalama miktarının üstünü istiyor. Şirket hattın gelir getirmeyeceğinden o kadar emin ki, bu karşılıklar ile de kanaat edemeyip karşılıkların yetersiz kalması halinde bunun için bir hesap daha açılmasını istiyor fakat bu açıkları kimin tarafından kapatılacağını geçiştiriyorsa da ileride yine hükümete yükletileceği hissediliyor. Yetersizlik hesabını kapatmak için şirket bir mucize gösteriyor. Antalya-Menteşe ve hatta hattın Bur-

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya hattı için sunulan tekliflerden bir diğeri de İngiltere-İtalya ortaklığını içermektedir. 25 Şubat 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa tarafından Londra Sefiri Ahmet Tevfik Paşa aracılığıyla İbrahim Hakkı Paşa'ya iletilmek üzere çekilen telgrafta, Burdur- Kızılkaya'yı Antalya'ya bağlayacak bir hattın inşası için İtalyan-İngiliz mutabakatına olumlu yaklaştıklarını bildirmişlerdir. Telgrafta ayrıca (Fethiye)Meğri körfeziyle biten Antalya- Muğla arası bir demir yolu inşası konusunda Aydın Kumpanyası'nın Nezaret'le anlaşmasına da itirazları olmadığı vurgulanmış, her iki demir yolunun inşasında kilometre başı teminatla inşa edilmesinin esas alınması gerektiğinin altı çizilmiştir[59]. Ancak İbrahim Hakkı Paşa'nın gelişmelerle ilgili olarak Said Halim Paşa'ya çektiği telgrafa bakılacak olursa, görüşmelerin içeriği ile ilgili endişeleri olduğu anlaşılmaktadır. 5 Mart 1914 tarihli telgrafında, söz konusu endişelerini şu şekilde ifade etmiştir; "Bana öyle görünüyor ki biz çok kötü bir yola girmiş olacağız. Antalya yöresinde İtalyan çıkarlarının ön plana çıkarılarak dikkate alınması, her şeyden önce bir yıllık etüt kontratın altına imza atarak İngilizlere verdiğimiz teminatı kabul etmediğimiz anlamına gelir. Böyle yapmakla aynı zamanda Aydın Kumpanyası kontratı açısından bunun bir imtiyaz olabileceğini de itiraf etmiş oluyoruz. Şimdi biz kendi tekliflerimizi iptal ederek İtalyanların imtiyaz önerilerini tartışıyoruz, böylelikle ister istemez kerhen de olsa bu bizi, Aydın mukavelesine itiraz etme neticesine götürecektir. Buda pek tabii doğal olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı üzerinde çok kötü bir etkinin oluşmasına yol açа-

dur livasından geçmemesine rağmen, bu üç livanın özel ve devlete ait miri ormanlarının bütün gelirini hükümetten alıp bir sermaye oluşturuyor ve miktarı çoğaltmak için belirttiği gibi hükümetin savaşla (Balkan Savaşları ifade ediliyor) meşgul bulunduğu en zor durumda son 3 senenin gelirlerinin ortalamasını esas tutuyor. Bundan başka adı geçen 3 liva dahilindeki miri ormanların 50 sene süreyle işletme imtiyazını talep ediyor. Ormanın işletme yöntemi de pek gariptir. Hasılattan sermayenin %6 faizi ve ödeme ve işletme masrafı çıktıktan sonra geriye kalacak gelirin 1/3'ü orman vergisini alan makama ait olmak üzere hükümete verilecektir, deniyor. Acaba bu miktar hükümetin doğrudan doğruya almakta olduğu vergiye eş değer midir ve bundan başka ormanların işletme masrafına ve bırakacağı kâr veya zarara nasıl bakılacak? Bu yöntemin her noktada binlerce zorluk çıkaracağı gün gibi aşikârdır. İstanos(Korkuteli)-Kızılkaya-Köstük kolu ve civarındaki yeraltı suları Antalya'nın Kırkgözhan ile Varsak çevresinde yaz-kış aralıksız akan sulardan güçlü suların elde edilmesi ile elektriğe çevrilmesi konusunda şirket masraf, zarar ve ziyan kendisine ait olmak üzere işletmek istiyor. Varsak membasından kaynayan sular ile Antalya kasabasının bağ ve bahçeleri sulanıyor ve kasabanın yirmiye varan büyük küçük değirmenleri döndürülüyorsa da yeni fenni düzenlemenin uygulanması halinde daha pek büyük faydalar sağlamak mümkün olacağından böyle gayet önemli bir memba servet ve gücün hükümete hiçbir menfaat sağlamaksızın bir şirkete verilmesi kabul edilemez. **BOA.**, BEO. 4204.315.281. 9.

59 **BOA.**, BEO.HR. SFR (3) 714/10/1,2,3.

Levent Şahverdi Arşivi

cağı ayan beyan ortada. Gelişmelerden benim anladığım; İtalyanlar İngilizleri bir oldubittiyle karşı karşıya kalma mecburiyetinde bırakarak, imzalanmış bir antlaşmadan pay alıp menfaat temin etme peşinde koşuyorlar. Fakat merak edilen husus, İtalyanlar hesabına böyle davranmakta bizim çıkarımız ne olabilir? Şundan çok eminim ki, şayet Osmanlı hükümeti öncelikli şart olarak bir İtalyan-İngiliz ortak antlaşmasını şart koşmuş olursa burada (Londra'da) olumlu etki yapacak ve biz her hangi bir sorunla karşı karşıya kalmadan karar verebilme imkanını elde etmiş olacağız. Bu yöntem, bizim çıkarlarımızın İngiliz çıkarlarıyla çatıştığında Almanya ile (temasa geçerek) yaptığımız şeyin aynısı ve ta kendisi. Demek istediğim aceleyle hedefleri öne çıkarmaya çalışmamalıyız. Kraliyet topraklarının üç katı genişliğinde iki vilayetimizi bizden koparan İtalya, yeni ekonomik imtiyazlar elde edebilmek için birkaç hafta beklemek zorunda"[60]. Telgrafta İtalya'nın Trablusgarp siyasetine vurgu yapılarak, bu anlaşma ile yeni bir sömürge alanı oluşturulmaması yönünde bir hatırlatmaya da ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

İtalya'ya imtiyaz verme fikrine karşı olan İbrahim Hakkı Paşa, menfaat sağlamayacak bir anlaşma için Osmanlı Devleti'nin İngilizleri karşılarına almalarının doğru olmayacağı görüşündeydi. Said Halim Paşa'ya gönderdiği 23 Mart 1914 tarihli telgrafında, anlaşmanın henüz sağlanamadığını ifade etmekle birlikte görüşmeler esnasında temel alınan anlaşma esaslarının bilgisini vermekteydi. Buna göre, Aydın Demiryolu Şirketi Antalya'dan Kızılkaya'ya uzanan hattın imtiyazına ve Kızılkaya'dan Burdur'a kadar demir yolunun inşasına "Osmanlı hükümetiyle olan anlaşma hakkını kendisine mahfuz tutarak" itiraz etmeyecekler, İtalyanlar da Antalya Demiryolu ve Liman Kumpanyası Konseyi'ne iki İngiliz direktörün atanmasını kabul edeceklerdi. Anlaşmada ayrıca Aydın Demiryolu Şirketi'nin Marmaris'ten Muğla'ya demiryolu yapım imtiyazına karşı çıkmaması isteniyor, İtalyanlara Aydın Kumpanyasıyla anlaşmaksızın yörenin hattını birbirine bağlayabileceği garantisi verilerek karşılığında anlaşacakları zaman bu hattın konseyine iki İngiliz direktörünü kabul etme şartı getiriliyor, düzenlemenin ise Osmanlı hükümetinin ve Alman (Anadolu) Kumpanyası'nın onayıyla geçerli olacağının altı çiziliyordu[61]. Söz konusu demir yolları konseyinde iki İngiliz idarecinin bulunması kararı siyasi açıdan önemli bir gelişme olup Almanların işlettiği Anadolu Demiryolları Şirketi'ne karşı İngiltere ve İtalya'nın iş birliği halinde

60 **BOA.**, BEO.HR. SFR (3) 714/20/1,2.

61 **BOA.**, BEO. HR. SFR. (3), 714/32/1,2.

Levent Şahverdi Arşivi

olduklarını göstermektedir. Ancak anlaşma metninde demiryolu inşaatının Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen Almanya'nın da onayına tabii kılınması, Osmanlı Devleti tarafından İtalya ve İngiltere ortaklığı ile Almanya'nın menfaatleri arasında bir denge sağlanmaya çalışıldığı izlenimini vermektedir.

Hakkı Paşa, 7 Nisan 1914 tarihinde Said Halim Paşa'ya gönderdiği telgrafında, İtalya ile düşünülen anlaşmaya karşı olumsuz tutumunu sürdürerek, karşıtlığının nedenlerini açıklayan gerekçeler sunmuştur. Hakkı Paşa, birleştirme yolu olmaksızın Marmaris'ten Muğla'ya Antalya'dan Kızılkaya'ya uzanacak demiryolu hattında, anlaşma gereği İngilizlere vermek mecburiyetinde olunan payın İtalyan gruba verilmesi halinde görüşmelerin kesin bir şekilde sona ereceğinin hesaba katılması gerektiğini ifade etmiş, bu nedenle İtalyan hattının yapılmamasını daha mantıklı bulduğunu söyleyerek şu açıklamayı yapmıştır; "…çünkü bizim için büyük bir felakete neden olan İtalya, kendisini istenmeyen ülke konumuna düşürmüştür. Şayet anlaşma olacaksa, İngilizlerle uzlaşarak olacaktır. Bu da politik mülahazalar açısından bir lüks sayılır. Netice itibariyle bizim açımızdan durum, bu ikilemi fırsata çevirememizdir"[62]. İngiltere'nin Marmaris'i birleştirme yolu dışında tutan böyle bir anlaşma ile Osmanlı topraklarında kendisine yer açmak isteyen İtalya'yı kendi etki sahası olan Ege bölgesinden uzak tutma çabası içinde olduğu söylenebilir.

Sait Halim Paşa, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne 10 Nisan 1914 tarihinde gönderdiği telgrafta[63], Hakkı Paşa'nın olası anlaşma ile ilgili altını çizdiği sakıncaları dikkate alarak, Hakkı Paşa'dan görüşmeler sırasında İtalyanların Mekri-Muğla ve Antalya-Alaiye hatlarını, aynı zamanda Mekri ve Antalya limanlarının garantisiz inşa edilip işletmesi önerisi getirmesini istemiş, Aydın Demiryolu Şirketi'nin de Aydın-Muğla arasını garantisiz yapıp işletmesi talep edilmesi durumunda Antalya-Burdur demiryolu meselesinin ertelenmiş olacağını bildirmiştir. Telgrafta hassasiyet gösterilen bir nokta da, Hakkı Paşa'ya bu konu üzerinde İngiliz Dışişleri Bakanlığında oluşan ve oluşabilecek tüm yanlış anlaşılmaları izah etme görevi verilmiş olmasıdır.

İngiltere ve İtalya'nın yakınlaşmasına fırsat tanıyan böyle bir anlaşmayı[64] menfaatleri gereği faydalı bulmayan Osmanlı Hükûmeti, İngiltere'nin hattın

62 **BOA.**, BEO. HR. SFR. 714/39/3/1,2.

63 **BOA.**, BEO. HR. SFR. (3), 714/39/1/1, 1/2.

64 16 Mayıs 1914'te İngiliz Kraliçesi'ne gönderilen İtalyan Basını inceleme raporunda, Adalya şehrinde demiryolu yapımı için İngiliz ve İtalya arasında yapılan bir anlaşmadan bahsedilmiştir. **BOA.**, HR.SYS.2958/18.002.

Levent Şahverdi Arşivi

yapımı için öne sürdükleri şartları kabul etmeyerek anlaşmanın uygulanmasını istemediği yönündeki tavrını ortaya koymuştur. Said Halim Paşa'nın 5 Nisan 1914 tarihli telgrafında, İngiltere'nin Babıali'den Burdur-Kızılkaya arası bağlantının sağlanması konusunda garanti istemesini, aynı zamanda Karakuyu-Eğirdir arası %6 garantinin verilmesini ya da lazım olan tüm demir yolu ağı materyalleri ile kömürün gümrük vergisinden muaf tutulması talebini kabul edilemez bulduğunu bildirmiştir[65]. Böylelikle Osmanlı Hükûmeti, Antalya-Burdur ve Antalya- Kızılkaya hatlarının yapımından vazgeçmiştir.

Yabancı devletlerin bu bölgede demiryolu yapımına ilişkin imtiyaz talepleri, devletin menfaatlerine uygun düşmemesi nedeniyle karşılıksız kalmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı gibi büyük bir buhranın içinde olunmasına rağmen, bölgenin yetkilileri ticari ve iktisadi ilerleme adına, hükûmete demiryolu hattının kendi bölgelerinden geçirilmesi taleplerini iletmeyi sürdürmüşlerdir. Bu taleplerin diğerlerinden en önemli farkı, savaş koşulları gereği Harbiye Nezareti'ne danışılarak Nezaretin stratejik olarak vereceği karar doğrultusunda bir güzergahın tercih edilmesine ilişkindir. 7 Mart 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne sunulan bu tekliflerden birisi, Konya Valisi Mustafa Azmi Bey'in[66] Bağdat'tan başlayıp Akdeniz'de son bulacak bir demiryolu hattının inşası hakkındadır. Konya Vilayeti tarafından yapılan inceleme neticesinde Akşehir, Konya ve Karaman istasyonlarının sahile bağlanmasının gerekliliği üzerinde durulsa da her üçünün birden yapılmasının bütçeye uygun olmaması nedeniyle yalnız birinin sahil ile bağlantısının sağlanması için hükûmetin ve Harbiye Nezareti'nin onayı sorulmuştur. Konya Valisi raporda üç öneri sunmuştur. Bunlardan birincisi, Akşehir'i Antalya'ya bağlayacak 305 kilometrelik bir yol inşasıdır. Ancak bu yol için de iki seçeneğin bulunduğu değerlendirmesini yapmıştır. İlk seçenekte 115 kilometre uzunluğunda olan Akşehir-Eğirdir hattının yapımındaki engellerden bahsedilmiş, Akşehir'den Örkenez'e(Isparta'da Yalvaç'a bağlı, Bağkonak) kadar olan kısmında yol olmasına rağmen tamir gerektirdiğine, Örkenez'den Eğirdir'e kadar olan kısmında yol mevcut olmamasının yanında güzergahının da belirsizliğine dikkat çekilmiştir. Raporda Akşehir-Antalya hattı için öne sürülen ikinci seçenek, Eğirdir-Isparta-Burdur-Antalya hattıdır. Bu hattın giderlerinin genel bütçeden karşılanmasının gerekliliği ifade edilmiş, bir önceki hat gibi bu hattın yapımı

[65] **BOA.**, HR. SFR (3)714/39/4.

[66] Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali(1839-1922)**, İsis Yayınları, İstanbul 1999, s.35.

Levent Şahverdi Arşivi

için de iki seçenek ortaya koyulmuştur. Birinci seçenekte Isparta ve Burdur arasındaki yolun arızalı olduğu aynı zamanda yolun geçeceği güzergahın heyelan bölgesi olması nedeniyle demiryolu inşaatını zorlaştıracağı vurgulanmış, bu nedenle Antalya'ya daha kısa bir yol yapmak için Isparta-Dereboğazı yolu inşasının yapılması üzerinde durulmuşsa da bu hat üzerindeki 50 kilometrelik arızalı bir arazinin düzeltilmesinin bütçeyi zorlayacağı belirtilmiş, en uygun ve en ucuz yol olarak Eğirdir'den Baladız(Isparta'ya bağlı Gümüşgün) istasyonuna kadar demiryolu hattının olması nedeniyle Baladız'dan başlayacak hattın Burdur-Antalya'ya bağlanması teklif edilmiştir. Bu seçeneğin uygulanması halinde, Akşehir-Antalya hattındaki Akşehir-Eğirdir kısmının yapımı için gerekli olan ödeneğin vilayetin hususi bütçesinden Baladız-Antalya kısmının da Nafıa Nezareti'nden karşılanmasının gerekliliği üzerinde durulmuş, ayrıca gerektiği kadar mühendisin gönderilmesine şiddetle ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Raporda Konya'yı sahile bağlamak için sunulan ikinci öneride de iki seçenek sunulmuştur. Birinci yol için 115 kilometrelik Konya-Beyşehir-Antalya hattı gösterilirken, ikinci yol olarak 130 kilometrelik Konya-Bozkır-Hadim-Alaiye hattı üzerinde durulmuş ancak Konya-Alaiye yolunun en kısa yol olarak iktisaden diğerine göre tercih edilir olmasına karşın askeri bakımdan güvenliğinin vilayetçe tespit edilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Raporda sunulan üçüncü öneri ise, Karaman ile Silifke arasında bir bağlantının sağlanması hakkındadır. Raporda yer alan bu üç yoldan vilayetin iktisadi, ticari ve askeri bakımdan ihtiyacı karşılanmak üzere askeri bakımdan hangisinin inşaatı gerekli görülüyorsa Harbiye Nezareti tarafından kararın kendilerine bildirilmesi istenmiştir[67]. Vilayetin önceliği Harbiye Nezareti'ne bırakması savaş koşullarının doğurduğu bir zorunluluk olarak düşünülmelidir. Göz önünde bulundurulan diğer bir nokta da bütçenin durumu olmuştur. Bu nedenle öne sürülen yollar içerisinde askeri önem taşıyan en uygun ve en ucuz yolun tercih edilmesi vurgusu yapılarak masraflar ile bütçe dengelenmeye çalışılmıştır.

14 Mart 1915 tarihinde ise Dahiliye Nezareti, Harbiye Nezareti'nden Akşehir, Konya, Karaman'dan sahile bağlantı kurulması için Konya Vilayeti'nin maliyesinin müsait olmaması nedeniyle bu güzergahlardan özellikle askeri bakımdan gerekli olanın birinin seçilmesini istemekteydi[68]. Harbiye Nezareti tarafından 22 Mart 1915 tarihinde Dahiliye Vekaletine verilen cevapta,

67 **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/1, 22 Şubat 1330.

68 **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/2, 1 Mart 1331.

Levent Şahverdi Arşivi

Konya Vilayeti tarafından teklif edilen üç yoldan birincisi olan Akşehir- Eğirdir-Burdur-Antalya yolunun askeriyece öncelikli öneme sahip olduğu bildirilmekteydi[69]. Konya Vilayeti Dahiliye Nezareti'ne genel durum hakkında gönderdiği 6 Nisan tarihli bilgilendirme yazısında, Akşehir-Antalya yolunun Akşehir'den Eğirdir'e kadar olan kısmının keşfine başlayarak kendi bütçelerinden karşıladıklarını, yakında bu kısmın inşaatına ve Akşehir-Örkenez arasındaki yolun da tamiratına başlayacaklarını ancak bu yolun istenilen faydayı verebilmesi, yapılacak kısmın harap ve işe yaramaz durumda kalmaması için Akşehir- Eğirdir yolunun devamı olan Eğirdir-Baladız arasındaki kısmında da hemen işe girişilmesi gerektiğinden bu kısma ait tahsisat ile mühendislerin Nafıa Nezareti'nden gönderilmesi talep edilmiştir[70].

Harbiye tarafından stratejik değeri olan güzergâha onay verilmesi üzerine çalışmalara başlanmıştır. Konya Vilayeti ise yol yapım çalışmaları yürütülürken çalışmalar hakkındaki gözlemlerini bir raporla Dâhiliye Nezareti'ne sunmuştur. Konya Valisi Samih Rıfat Bey'in raporunda, Nafıa Nezareti'ne ait olan Eğirdir-Burdur, Burdur-Antalya yollarının inşasının amele taburlarıyla yürütülmesinin beklenen faydayı sağlamadığı gibi çalıştırılmakta olan iki amele taburunun da son zamanlarda Harbiye Nezareti tarafından Balıkesir ve İzmir taraflarına gönderilmiş olması nedeniyle orada amele taburunun da bulunmadığı bildirilmektedir. Konya Valisi, raporda ayrıca vilayetleri dahilindeki istasyonlardan bazılarının Akdeniz'e bağlanmasının önemi hakkındaki kanaatlerini daha önce arz ettiklerini, Konya'yı Beyşehir üzerinden Akseki yoluyla Antalya'ya bağlamak daha kolay iken askeriyenin onay verdiği diğer yolun yapımına karar verilmesi neticesinde bu yolun inşası için Akşehir-Örkenez arasının tamiratına, Örkenez-Eğirdir yolu ile ilgili keşif raporuna onay verildiğini, Eğirdir- Baladız-Burdur-Antalya kısmına ait ödenek ve mühendislerin de Nafıa'dan gönderilmesini talep ettiklerini belirtmiştir. Konya Valisi raporunda ayrıca istenilen ödenek ve memurların gönderilmemesi durumunda vilayetin inşaatına başladığı kısmın da bir faydasının olmayacağı uyarısında bulunmuş, bu sebeple ödeneğin de boş yere harcanacağını belirterek Nezaretin süratle ödenek ve fenni memurlar ihtiyacını gidermesini talep etmiştir. Vali, raporun sonunda bir öneride bulunarak, adı geçen yola

[69] **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/3; 9 Mart 1331; **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/4, 12 Mart 1331; **BOA.**, DH.UMVM.72/10/5, 22 Mart 1331; **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/6, 23 Mart 1331.

[70] **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/7, 24 Mart 1331.

Levent Şahverdi Arşivi

başlanılamaması durumunda hiç olmazsa Beyşehir- Akseki arasındaki yolun çalışmalarına başlanarak bu hattın sahile inmesi konusunda izin istemiştir[71].

Konya Valisi'nin raporu sonrasında Dahiliye Nezareti, Teke Sancağı'ndan genel durum hakkında bilgilendirme isteğinde bulunmuş, amele taburlarıyla inşa edilmekte olduğu anlaşılan Antalya-Burdur yolunun ne kadarının yapılmış olduğu, kalan kısmının ne zaman biteceği, amele taburu aracılığıyla tamamlanmasının güvence altına alınıp alınmadığı ile ilgili durumun etraflıca bildirilmesini istemiştir[72]. Teke Mutasarrıfı Sabur Bey tarafından 5 Haziran 1915'te Dahiliye Nezareti'ne verilen cevapta, Burdur-Antalya yolunun askeri öneminden başka iktisadi ve ticari öneminin de bulunduğu ifade edilmiş, konumu nedeniyle Güney Anadolu'nun İzmir'den daha önemli ihracat ve ticaret merkezi olma özelliğine sahip hatta bir ziraat bölgesi olarak Antalya'nın yakın gelecekte oldukça büyük iktisadi ve ticari faaliyet bölgesi olacağı belirtilmiştir. Teke Mutasarrıfı, Antalya'nın imkân dahilinde bir şoseyle Burdur ve Isparta'ya bağlanması durumunda dış pazarın ticari işlemlerinin Antalya tarafına yöneleceğini, bundan dolayı Burdur-Antalya yolunun inşasına göreve geldiği günden itibaren büyük önem verdiğini vurgulamıştır. Mutasarrıf, mevcut ekonomik ve siyasi durumun bu yolun inşasına müsait olmaması nedeniyle amele taburlarıyla inşaatı yapmak için çalıştığını ifade etmiş ancak taburun Soma'ya hareketi emri gelmesi nedeniyle yolun eksik kaldığı bilgisini paylaşmıştır. Teke Mutasarrıflığı'nca tekrar yapılan müracaat üzerine, askeriyenin bu yolda çalıştırılmak üzere Isparta'ya amele taburu gönderdiği[73] ayrıca Dinar'daki fırka kumandanının koşulları bizzat görmesi üzerine Baladız Taburu'nun ve 3. Taburun da yönlendirildiği bilgisi verilmiştir. Mutasarrıfın raporun sonunda yer alan ve belki de bu hattın neden gerçekleştirilemediğinin cevabını veren açıklaması şöyle olmuştur; "İleride askeriyece bu taburlar bizden geri alınarak başka tarafa gönderilmezse söz konusu yol tamamlanacaktır"[74].

9 Mart 1916 tarihinde Teke Sancağı tarafından Dahiliye Nezareti'ne benzer bir talepte daha bulunulmuştur. Nezarete gönderilen yazıda, Antalya'dan

71 **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/9, 1 Nisan 1331; **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/8, 2 Nisan 1331.

72 **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/10, 6 Nisan 1331; **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/11, 18 Nisan 1331; **BOA.**, DH.UMVM.72/10/12, 24 Nisan 1331.

73 **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/15, 23 Mayıs 1331.

74 **BOA.**, DH.UMVM. 72/10/14, 23 Mayıs 1331.

Levent Şahverdi Arşivi

Burdur'a bir demiryolu inşasıyla Antalya'nın Aydın demiryoluna ve Karakuyu'dan Afyonkarahisarı'na kadar diğer bir demiryolu tesisinin Anadolu Demiryolu'na bağlanması talep edilmiştir. Nafıa Nezareti'nin verdiği cevapta ise, bu teklifin Nafıa Nezaretince kararlaştırılan programın içinde bulunduğu bilgisi verilmiş, Teke Sancağı'nın göndermiş olduğu evraklar, Dahiliye Nezareti'ne geri yollanmıştır[75].

Birinci Dünya Savaşı öncesi Anadolu'da nüfuz kurmak isteyen devletler çeşitli tarihlerde Osmanlı Devleti'nden demiryolu için talepte bulunmayı sürdürmüşlerdir. Ancak araya Birinci Dünya Savaşı'nın girmesi ve demiryolu yapımı için imtiyaz isteyen devletlerin savaşta Osmanlı Devleti ile karşı blokta yer alması nedeniyle talepleri askıya alınmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Antalya, Muğla, Isparta, Burdur ve çevresini işgal eden İtalyanlar, demiryolu taleplerini yeniden gündeme getirmişlerdir. 21 Mayıs 1919 tarihinde Antalya'ya gelen Emekli İtalyan General Martini, Teke Mutasarrıfı Cemal Bey'in şifreli telgrafında belirtildiği üzere, hükümetten ruhsat almaksızın İstanos, Antalya ve Burdur arasına inşa etmek üzere demiryolu yapımı için projeler hazırlayacağına ve hattın inşasına nezaret edeceğine, gerekli olan aletlerin Avrupa'dan beklendiğine dikkat çekmiştir[76]. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması sayesinde, İtalyanlar işgal ettikleri toprakları boşaltmak zorunda kalmışlar, işgalleri altındaki bölgelerin denetimi adına uygulamak istedikleri demiryolu projelerini de gerçekleştirememişlerdir.

[75] **BOA.**, DH.İ.UM.EK. 13/15/01, 25 Şubat 1331; **BOA.**, DH.İ.UM.EK. 13/15/02, 23 Şubat 1331.

[76] **BOA.**, DH.ŞFR 631/34-1, 21.05.1335.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Osmanlı Devleti için demiryolu yapımına itibar edilmesinin nedenleri arasında, Osmanlı coğrafyasının uzak bölgelerine ulaşarak merkezi otoriteyi güçlendirmenin yanında en kısa ve en kolay biçimde ekonomik ve ticari entegrasyona katkı sunmak da yer almıştır. Devlet, demiryollarının yapımını kendisi üstlenmek istemişse de bu istek ve girişimi sermaye yetersizliği, teknik personel eksikliği gibi nedenlerle mümkün hale gelememiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin demiryollarının büyük bir kısmı yabancı sermaye tarafından ve yabancı sermayenin önceliklerine göre şekillenmiştir. İnşa edilen demiryolları yabancı sermayenin çıkarları doğrultusunda genel olarak birbirinden kopuk olarak kalmıştır. Antalya Demiryolu Projesi, devletin bu kopukluğu gidermek için düşündüğü hatlardan biridir. Ancak bu hattın yapımı ile sadece bölge idarecileri değil, yabancı şirketler de menfaatleri ve rekabetleri gereği ilgilenmişlerdir. Antalya Livası'nda demiryolu inşa etme imtiyazını sağlamak isteyen devletler arasındaki siyasi mücadele, Osmanlı Devleti'nin imtiyaz verdiği yatırımcılar ile yeni imtiyazlar elde etmek isteyenler arasındaki dengeyi koruma gayreti içinde uğraş vermesine yol açmıştır. Örneğin Amerikalı yatırımcının teklifi, Almanya ile yapılan anlaşma nedeniyle yürürlüğe girmezken, İtalya tarafından yapılan teklifte de bölgede demiryolu yapım faaliyetleri yürüten İngiltere dikkate alınmıştır. İtalya'ya imtiyaz verme fikrine karşı olan İbrahim Hakkı Paşa'nın menfaat sağlamayacak bir anlaşma için Osmanlı Devleti'nin İngilizleri karşılarına almalarının doğru olmayacağı görüşü, bu yorumu destekler niteliktedir. İtalya ve İngiltere'nin Antalya demiryolu projesi için ortak teklifleri karşısında, Osmanlı Devleti'nin anlaşma metninde demiryolu inşaatını Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen Almanya'nın da onayına tabii kılmaya çalışması, bu sefer de İtalya ve İngiltere ortaklığı ile Almanya'nın menfaatleri arasında denge kurma çabasını göstermektedir.

İngiltere'nin İzmir Limanı ve hinterlandını kontrol altında tutma amacı yanında başka bir devletin güney bölgesinde imtiyaz sağlayarak İngilizlerin bölgedeki pazar avantajını sekteye uğratabilme ihtimali, Antalya hattı üzerindeki pazarlıkların sebebine bir gerekçe oluşturabilir. Almanların Anadolu Demiryolu Şirketi ile İngilizlerin İzmir Aydın Demiryolu Şirketi'nin Anadolu hattı içerisindeki nüfuz politikalarına Amerika'nın ve İtalya'nın da dahil olmak istemesi, Antalya Limanı'nı iç bölgeye bağlayacak demiryolu projelerinin çeşitliliğine vesile olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya'da demiryolu yapım teklifleri hem yabancı hem yerli şirketler tarafından hükûmete sunulduğu gibi bölge yetkilileri tarafından hazırlanan raporlarla da bu teklifler gündeme getirilmiştir. Devlet yetkilileri tarafından yabancı yatırımcıların teklifleri hakkında hazırlanan raporlarda, Osmanlı topraklarında inşası daha zaruri hatların olduğu belirtildiği gibi örneğin İtalya'nın işletme masrafları adı altındaki isteklerinin belirsizliği nedeniyle devletin maddi zarara uğrayabileceğine ilişkin kanaatler de yer almaktadır.

Birinci Dünya Savaşı gibi büyük bir buhranın içinde olunmasına rağmen, bölgenin yetkilileri ticari ve iktisadi ilerleme adına, hükümete demiryolu hattının kendi bölgelerinden geçirilmesi taleplerini iletmeyi sürdürmüşlerdir. Bu taleplerin diğerlerinden en önemli farkı, savaş koşulları gereği Harbiye Nezareti'ne danışılarak Nezaretin stratejik olarak vereceği karar doğrultusunda bir güzergahın tercih edilmesine ilişkindir. Göz önünde bulundurulan diğer bir nokta da bütçenin durumu olmuştur. Savaş öncesi dönemde devlet yetkilileri tarafından hazırlanan raporlarda, demiryolu imtiyazı talep eden ve demiryolu imtiyazı verilen devletlerarasındaki dengeler gözetilirken, savaş döneminde hazırlanan raporlarda, bölgenin kendi ihtiyaçlarına dikkat çekilerek, askeri önemi olan en uygun ve en ucuz yolun belirlenmesi öncelik oluşturmuştur.

Cumhuriyetin kurucuları tarafından Millî Mücadele döneminde demiryolu eksikliği ulaşım, haberleşme, iktisadi güvence gibi nedenler çerçevesinde önemli bir sorun olarak görülmüştür. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde millî güvenliğin yanında ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak, siyasi ve kültürel hedeflere uygun gelişmek amacıyla demiryoluna öncelik verilmesi gerekli görülmüş, demiryolu inşa ve millileştirme çalışmalarında bütün imkânlar kullanılarak yoğun bir faaliyet içerisine girilmiştir. Atatürk'ün "Ekonomik hayatın faaliyet ve canlılığı, ancak ulaşım vasıtalarının, yolların, trenlerin, limanların durumu ve derecesiyle orantılıdır"[77] sözünden de anlaşılacağı üzere liman ve demiryolu politikası birlikte ele alınmıştır. Devralınan hatlarla birlikte devletin yeni başkenti Ankara'nın Anadolu ile bağlantısını sağlamak üzere yeni demiryolları inşasına başlandığı gibi bu hedeften hareketle kimi bölgelerin bağlantısını sağlamak adına projelendirme faaliyetleri de yürütülmüştür. Yapımı tasarlanan hatlardan biri de önemli bir liman ve ticari bölge olan Antalya'nın Burdur üzerinden Afyon'a ve dolayısıyla iç bölgelere bağlantısının sağlanmasına ilişkindir. Osmanlı Dönemi'nde olduğu

[77] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.323.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi, Cumhuriyet döneminde de projelendirilen bu hat, finansman güçlüğü nedeniyle gerçekleştirilemediği gibi günümüzde de mevcut değildir. Afyon-Antalya hattı, günümüzde Burdur'a kadar gelip kalmıştır. Mali kaynağın bulunmasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu hat, asıl varılmak istenen hedef olan Antalya'ya ulaştırılamamıştır. Bütün bunlara karşın Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devletin kendi olanaklarıyla yaptığı hatların günümüze kadar yapılanlardan daha fazla olması, Cumhuriyet Hükûmeti'nin demiryolu politikası hedeflerine ulaşma çabalarının başarısı olarak ifade edilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

BOA., BEO. 4204.315281.005.

BOA., BEO. 42.04/315281.

BOA., BEO. 4204/315281/2.

BOA., BEO. MV.00179/65.

BOA., BEO. 004204.315281.001.

BOA., BEO. 4204.315.281. 8-9-10, 16.

BOA., BEO. 4204.315.281. 10.

BOA., BEO. 4204.315.281. 8.

BOA., BEO. 4204.315.281. 9.

BOA., BEO.**.** 2286/171378/8.

BOA., BEO. 2286/171378/6.

Hariciye Nezâreti Sefaret Belgeleri (HR.SFR)

BOA., BEO.HR. SFR (3) 714/10/1,2,3.

BOA., BEO.HR. SFR (3) 714/20/1,2.

BOA., BEO.HR. SFR (3), 714/32/1,2.

BOA., BEO.HR. SFR 714/39/3/1,2,4.

BOA., BEO.HR. SFR (3), 714/39/1/1, 1/2.

Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM)

BOA., DH.UMVM. 72/10/1,2,3,4,5,6,7.

BOA., DH.UMVM. 72/10/8,9,10,11,12.

BOA., DH.UMVM. 72/10/14,15.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

BOA., YMTV.67/12.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

BOA., DHMKT.466/26.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

BOA., MV.179/65.

BOA., MV.00321/196.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS)

BOA., HR.SYS.2958/18.002.

Dahiliye Nezareti Belgeleri (DH)

BOA., DH.İ.UM.EK. 13/15/01, 02.

BOA., DH.ŞFR 631/34-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Taltifat(İ.TAL)

BOA., İ.TAL.488/55.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye(İ.DH)

BOA., İ.DH 878.70025.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Vala(İ.MVL)

BOA., İ.MVL.568/255/6.

Kitaplar

Akbulut Gülpınar, **Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı**, Anı Yayınları, Ankara 2010.

Akyıldız Ali, "Osmanlı Anadolusunda İlk Demiryolu:İzmir-Aydın Hattı (1856-1866)" **Çağını Yakalayan Osmanlı**, Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar (Ed), IRCICA Yayınları, İstanbul 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Cankaya Mete, **Türkiye Teknoloji Tarihi**, Orion Kitabevi, Ankara 2014.

Eldem Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara 1994.

Engin Vahdettin, "Rumeli Demiryolları", Vahdettin Engin-Ahmet Uçar-Osman Doğan(Ed.), **Osmanlı'da Ulaşım**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.

Gülsoy Ufuk, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", Vahdettin Engin- Ahmet Uçar-Osman Doğan(Ed.), **Osmanlı'da Ulaşım**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.

Gürel Ziya, **Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Halaçoğlu Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

Hülagü Metin "Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış", Mukaddes Arslan(Ed), **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Kocatürk Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Koloğlu Orhan, "Ulaşım ve Haberleşme" Halil İnalcık-Günsel Renda(Ed), **Osmanlı Uygarlığı**, ss.443-448.

Kuneralp Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)**, İsis Yayınları, İstanbul 1999.

Ortaylı İlber, **İkinci Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:479, Ankara 1981.

Özdemir Mehmet, **Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları(1918-1920)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Pamuk Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

Satan Ali, "Osmanlı'nın Demiryolu Çağına Girişi", Vahdettin Engin-Ahmet Uçar-Osman Doğan (Ed.), **Osmanlı'da Ulaşım**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, ss.209-219.

Toprak Zafer, "Demiryolu, Devlet ve Modernite" **Demir Yol-Tren Çağı**, (Ed.) Selahattin Özpalabıyıklar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Dergiler

Karaca Behset, "XVI. Yüzyılda Meğri (Fethiye) Kazası Vakıfları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 31, Nisan 2014, ss.1-44.

Temurçin Kadir, "Dinar Şehri'nde Kuruluş, Gelişme, Nüfus ve Fonksiyonel Özellikler", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S 19, Mayıs 2009, ss.169-194.

Toprak Zafer, "Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir Modernite Metaforu", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S 168, Aralık 2007, ss.26-30.

Yücel Serhan - Murat TAŞAR, "Demiryolunun Stratejik Önemi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Siyaseti", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Mart 2016, No.1, ss.293-342.

Ansiklopedi

Quataert Donald, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.1630-1635.

İnternet Kaynakları

www.nisanyanmap.com

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 01/03/2020
Makale Kabul Tarihi : 21.09.2020
DOI: 10.33419/aamd.815257

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA ERZİNCAN, BAĞDAT VE İSTANBUL'DA AÇILAN ALMAN KIZILHAÇ ASKERÎ HASTANELERİ*

MUTTALİP ŞİMŞEK**

ÖZ

1864 Cenevre Sözleşmesi'nden itibaren Avrupa'da kurulmaya başlayan uluslararası yardım kuruluşlarından biri de Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyetidir. Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78)'ndan Balkan Savaşları'na, Osmanlı'nın dahil olduğu hemen her savaşta Türk cephesinde sağlık çalışmaları yürüten bu cemiyet, Birinci Dünya Savaşı enasında da Osmanlı topraklarına sağlık ekipleri göndermiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte askeri iş birliğinin yanında tıbbi destek adı altında Osmanlı cephelerine yüzlerce sağlık personeli gönderen Almanya, İstanbul'daki askeri misyonun talebi ve Harbiye Nezareti ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin tavsiyesi doğrultusunda Erzincan, Çanakkale, Bağdat, İstanbul ve Kudüs'te sağlık çalışması yürütme kararı almıştı.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı topraklarına sağlık ekipleri gönderme kararı alması ve bu istikamette Erzincan, Bağdat ve İstanbul'da çalışmaların nasıl başladığı izah edilecek; belirtilen istasyonlarda askerlerin tedavileri ile salgın hastalıklara karşı sağlık ekiplerinin verdikleri mücadeleler detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Almanya, Birinci Dünya Savaşı, Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kafkas Cephesi, Irak Cephesi, Çanakkale Cephesi.

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Dr., Millî Eğitim Bakanlığı (Öğretmen), Konya/TÜRKİYE, mutsimsek@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1184-2345

Levent Şahverdi Arşivi

GERMAN RED CROSS MILITARY HOSPITALS OPENED IN ERZINCAN, BAGHDAD AND ISTANBUL DURING THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

One of the international aid organizations that started to be established in Europe as of the 1864 Geneva Convention is the German Red Cross Society and from the Ottoman-Russian War to the Balkan Wars, this society, which carried out healthcare activities on the Turkish front in almost every war that the Ottomans were included in, sent healthcare teams to the Ottoman lands after the First World War started. Germany, which sent hundreds of healthcare personnel to the Ottoman lands under the name of medical support in addition to military cooperation in the war, in line with the request of the Military Mission in Istanbul and the recommendation of the Ministry of War and the Ottoman Crescent Society, decided to conduct healthcare activities in Erzincan, Gallipoli, Baghdad, Istanbul and Jerusalem.

In this study, with the start of the First World War, the decision of the German Red Cross Society to send healthcare teams to the Ottoman lands and in this direction, how the activities started in Erzincan, Baghdad and Istanbul will be explained; the treatment of the soldiers and the struggles of the healthcare teams against epidemic diseases will be evaluated in detail at the specified stations.

Keywords: The Ottoman Empire, Germany, The First World War, The German Red Cross Society, The Ottoman Crescent Society, The Caucasian Front, The Iraq Front, The Gallipoli Front.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

1864 Cenevre Sözleşmesi[1]'nden sonra savaşta yaralanan veya hasta olan askerlerin tedavisi için başta Avrupa olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde birbiri ardına Kızılhaç/Kızılay toplulukları kurulmaya başlanmıştı. Bunların önde gelenlerinden Alman Kızılhaç'ı (Das Deutsche Rote Kreuz[2]) kuruluşundan kısa bir süre sonra Avrupa'nın en büyük yardım organizasyonları arasına girmeyi başarmış ve yürüttüğü çalışmalarda sosyal yardım (Volkswohlfahrt) prensibini esas aldığı için ülkedeki pek çok kesimden destek görmüştü. Bu destek sayesinde Afrika'dan Japonya'ya, Rusya'dan Trablusgarp'a kadar birçok bölgeye gönüllü sağlık personeli gönderen DRK, yardım sağladığı ülkelerdeki Kızılhaç/Kızılay topluluklarıyla da büyük bir uyum içerisinde çalışmıştı[3].

Alman Kızılhaç'ı kuruluş amacına sadık kalarak örneğin Sırp-Bulgar Savaşı (1885), Boer Savaşı (1899-1902) ve Rus-Japon Savaşı (1904-05)'nda her iki tarafa sağlık personeli ile sağlık ve gıda malzemesi desteğinde bulunduğu gibi Osmanlı-Rus Savaşı/93 Harbi (1877-78), Osmanlı-Yunan Savaşı (1897), Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Balkan Savaşları (1812-1813)'nda da Cenevre Sözleşmesi uyarınca cephelerde yer almıştı. Osmanlı cephelerinde ilk tecrübesini 93 Harbi ile yaşayan Alman Kızılhaç'ı, savaşın hemen başında her iki tarafa da yardım teklifinde bulunmuş; hem Rus Kızılhaç'ı, hem de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu yardım teklifini kabul etmişti. Bunun üzerine biri St. Petersburg'da diğeri de İstanbul'da olmak üzere iki ayrı bölgede istasyon oluşturan DRK'nin Türk tarafına bu savaşta yaptığı destek, sonraki savaşlarda

1 İtalya ve Fransa'nın Avusturya'yı 1859 yılında Solferino'da kanlı bir savaşla yenmesi neticesinde harp meydanında kalan yaklaşık 40 bin yaralı ve ölüye çevredeki halkın yardımı İsviçreli Henry Dunant'ı derinden etkilemiş ve Dunant, 1862 yılında kaleme aldığı *"Bir Solferino Hatırası"* adlı eserde hasta ve yaralı askerlere yardım etmenin bir erdem ve insanlık vazifesi olduğundan bahsetmişti. Onun bu düşüncesi kısa zamanda karşılık bulmuş ve 22 Ağustos 1864'te Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştı. Bu sözleşmeye bağlı olarak cephelerde askerî sağlık hizmetlerinin mükemmel bir şekilde yapılması anlayışı gelişmeye başlamış ve Avrupa'nın farklı ülkelerinde bir biri ardına Kızılhaç cemiyetleri teşekkül etmişti. Daniel-Erasmus Khan, **Das Rote Kreuz, Geschichte einer Humanitären Weltbewegung**, Verlag C.H. Beck, München 2013, s. 13-20.

2 Bundan sonra Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti, Almanca karşılığı *"Das Deutsche Rote Kreuz"*un kısaltılmış hali olan "DRK" şeklinde kullanılacaktır.

3 Dieter Riesenberg, **Das Deutsche Rote Kreuz, Eine Geschichte 1864-1990**, Ferdinand Schöning, München 2002, s. 29-32; Astrid Hüdepohl, **Organisationen der Wohlfahrtspflege, Eine ökonomische Analyse ausgewählter nationaler und internationaler Institutionen**, Duncker & Humblot, Berlin 1996, s. 91-92.

Levent Şahverdi Arşivi

yaptığı desteklerle kıyaslandığında, oldukça düşük seviyede kalmıştı. Ancak her hâlükârda, ilki 27 Ağustos 1877'de (34 sandık), ikincisi 1878 yılının ilk günlerinde (70 sandık) ve üçüncüsü de 13 Şubat 1878'de (21 koli) İstanbul'a başta sağlık olmak üzere gıda ve giyecek malzemelerinin yanında toplam 12 bin Mark da nakit para göndermişti[4].

Aynı şekilde Osmanlı-Yunan Savaşı'nda da, her iki tarafa yaptığı yardım teklifine olumlu yanıt alan DRK, Almanya'nın farklı üniversitelerinde görev yapan doktorların yönetiminde Atina ve İstanbul'a sağlık ekipleri göndermiştir. Prof. Dr. Nasse (Berlin) yönetiminde İstanbul'a gönderilen ekipte Tübingen'den Dr. Küttner ile Rauhen-Hause Hamburg'dan üç hasta bakıcı (Vollmer, Haun ve Koch) ve Kızılhaç Bayern Kadın Birliği (Bayerischen Frauenverein vom Roten Kreuz)'nden beş hemşire bulunuyordu. DRK ekibi, Merkez Komitesi'nin emriyle 9 Mayıs'ta Berlin'den hareket etmiş ve 12 Mayıs 1897 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Ekip İstanbul'a gelirken beraberinde gerekli miktarda sargı malzemesinin yanında dezenfeksiyon makinesiyle bir de röntgen cihazı getirmişti. Sultan'ın özel misafiri olarak Yıldız Sarayı'na yakın bir yerde ikamet eden Alman sağlık çalışanları Yıldız Hastanesi'nin hemen yanında inşa edilen bir askerî hastanede (baraka) cepheden getirilen 88'i ağır, 116'sı hafif olmak üzere toplam 204 yaralı askerin tedavisiyle ilgilenmişlerdi[5].

Trablusgarp Savaşı başladığında Alman Kızılhaç'ı yine geleneksel yardım anlayışına bağlı kalarak her iki tarafa da yardım teklifini iletmişti. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu teklife olumlu cevap vermişken, İtalya yardım kabul etmeyeceğini duyurmuştu. DRK Merkez Komitesi'nin 4 Aralık 1911 tarihli kararıyla Osmanlı cephesine gönderilecek sağlık ekibinde üç doktor (Başhekim Tübingen Üniversitesi'nden Prof. Dr. Göbel, Dr. Fritz Ludwigsburg ve Berlin Şehir Hastanesi'nden Prof. Dr. Schütz), on iki hasta bakıcı ve hemşire, üç eczacı, bir kimyacı, bir elektrik teknisyeni, bir tesisatçı, bir boyacı ve bir de marangoz bulunuyordu. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve bölgedeki askerî yetkililerin önerisiyle Aziziye yakınlarındaki Garyan Kasabası'nda yaklaşık beş aylık bir çalışma yürüten ve kendi imkânlarıyla

---

4 Ludwig Kimmle, **Das Deutsche Rote Kreuz, Centralkomitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Landesvereine vom Roten Kreuz**, Band 1, Verlag Boll & Pickardt, Berlin 1910, s. 173-177.

5 **Notizen zur Hamburger Rotkreuzgeschichte**, Newsletter des DRK Landesverbandes Hamburg e. V., Themenblatt 5 Juni 2018 (Hamburg), s. 4; Kimmle, **Das Deutsche Rote Kreuz, Eine Geschichte**..., s. 180-181.

Levent Şahverdi Arşivi

oluşturdukları Alman Askerî Hastanesi'nde (sahra) yaralı askerlerin yanında sivil halkın da tedavisiyle ilgilenen DRK ekibi, bölgede kaldığı süre zarfında 11'i Alman (bunların 8'i DRK çalışanı), 2'si İngiliz, 7'si İtalyan olmak üzere toplam 20 Avrupalı; 251'i asker, 49'u subay ve memur, 11'i sivil (askerî birimlerde çalışan) olmak üzere toplam 311 Türk ordusu mensubu ile bölge halkından (Arap ve Berberiler'in tamamı, Sudan'dan Tunus'a giden kervan yolu üzerindeki Bedeviler, Şerifler ve Tuaregler) toplam 719 hastayı tedavi etmişti[6].

Balkanlar'da savaş rüzgârları esmeye başlayınca yardım hazırlıklarına başlayan Alman Kızılhaç'ı ilk defa aynı savaşta dört devlete birden yardım teklifinde bulunmuştu. Osmanlı'nın dışında Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a yardım yapmayı planlayan DRK'nin teklifine bütün bu ülkelerden olumlu yanıt gelince beşi Osmanlı, beşi Sırbistan, ikisi Bulgaristan ve biri de Yunanistan'da olmak üzere toplam 13 istasyonda hizmet edecek sağlık ekipleri oluşturuldu. Osmanlı topraklarına gönderilecek ekipler (üçü İstanbul'da, ikisi Edirne'de) Harbiye Nezareti ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin uygun göreceği yerlerde sağlık hizmeti verecekti. Dr. Liebert (Berlin), Dr. Heinrich Luxembourg (Köln) ve Dr. Lothar Dreyer ile Bakteriyolog Dr. W. Geißler (Breslau) yönetiminde farklı tarihlerde İstanbul'a gelen üç DRK ekibi Gümüşsuyu, Haydarpaşa ve Beylerbeyi gibi büyük hastanelerin yanında kendilerine tahsis edilen Vefa Mektebi, Baytar Mektebi ve İstanbul Mekteb-i Sultanisi gibi savaş şartlarına bağlı olarak geçici bir süre hastaneye çevrilen mekânlarda hizmet etmişlerdi[7].

Diğer yandan Prof. A. Hildebrandt ve Prof. Kirschner (Königsberg) gibi alanında uzman doktorların yönetiminde iki sağlık ekibini de Edirne'ye gönderen Alman Kızılhaç'ı her iki bölgede binlerce Osmanlı askerinin tedavisiyle

6 "Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", **Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes**, Band 20, 1912, s. 333-336. (yy); Dr. Fritz, "Die Poliklinische Wirksamkeit und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 98-118.

7 Ludwig Kimmle, "Die Hilfsexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanen (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

ilgilenmiş; Berlin'de iyi bir eğitimden geçerek bölgeye gelen sağlık ekipleri, modern silahların askerlerin vücudunda meydana getirdiği ağır tahribatı (schußverletzung) cerrahi müdahalelerle tedavi etmeye çalışmışlardı. Bu şekilde sadece Gümüşsuyu Askerî Hastanesi'ne 753 kurşun yarası olan asker getirilmişti ki, bunların 425'i küçük kalibreli silahlarla, 311'i şarapnel topuyla ve 17'si Martini ve benzeri tabanca mermisiyle yaralanmıştı. Balkan Savaşları askerin düşmanla mücadelesinin yanında salgın hastalıklara karşı da amansız bir mücadele verdiği bir savaş olduğundan Harbiye Nezareti'nin girişimiyle Ayastefanos'ta oluşturulan Karantina Merkezi'nde DRK ekipleri toplam 1.030 hastayı tetkik etmiş ve bunlardan 349'unu kolera, dizanteri ve tifüs gibi rahatsızlıklardan dolayı tedavi altına almıştı[8]. Dolayısıyla bu savaş esnasında Alman Kızılhaç'ı Osmanlı cephelerinde yaklaşık 5-6 aylık süre boyunca binlerce askerin tedavisiyle ilgilendiği gibi Alman sağlık çalışanları tedavi sürecinde Türk askerinin metanetini ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile müşterek yürüttükleri çalışmalar vesilesiyle de Türk insanının yardımseverliğini yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı.

Bu çalışmada, Balkan Savaşları'nın hemen akabinde başlayan ve Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğu Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin Erzincan, Bağdat ve İstanbul'da yürüttüğü sağlık çalışmaları[9] detaylı bir şekilde değerlendirilecektir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı cephelerinde yürütülen sağlık çalışmaları ve hususiyle de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetleri ile ilgili son zamanlarda oldukça fazla sayıda

---

8 Dr. Liebert, "Die I. Hilfsexpedition nach Konstantinopel", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 468-469. Felix Teilhaber, "Die II. Hilfsexpedition nach Adrianopel, Beobachtungen und Tätigkeit auf dem Gebiete der Inneren Medizin", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 754-759; W. Geißler, "Die III. Hilfsexpedition nach Konstantinopel, Die Colerabekämpfung in San Stefano", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 633-660.

9 İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu tarafından 1915 (Mayıs) yılında Gelibolu'da açılan ve bir süre Alman Kızılhaç ekiplerinin de çalıştığı Bigalı Alman Sahra Hastanesi bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

araştırma yapılarak ortaya çok değerli eserler konulmuştur. Ancak, bu eserlerde Alman Askeri Misyonu veya Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı cephelerinde yürüttüğü sağlık çalışmalarına dair bilgiler birkaç cümleyi geçmemektedir. Bu yüzden ağırlıklı olarak Almanca kaynaklardan faydalanılarak hazırlanan bu çalışma ile belirtilen alanlardaki eksikliğin giderilmesi hedeflenmektedir.

I. Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti'nin Osmanlı Topraklarına Sağlık Ekiplerini Göndermesi

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndan daha yeni çıkmış ve yenilginin etkisi ile ordu ve donanmasını ıslah çalışmalarına girişmişken Avrupa'daki ittifak teşebbüsleri büyük oranda şekillenmişti. Savaş öncesi iki bloka ayrılmış olan Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak isteyen Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile giriştiği ittifak teşebbüslerinden herhangi bir netice alamayınca Almanya ile görüşmelere başlamış ve 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifakı imzalanmıştı. Aslında Osmanlı Devleti, savaş patlak verdiğinde tarafsızlığını ilan etmişti. Ancak Ağustos'un ilk haftasından itibaren gelişen olaylar ve Almanya'nın çabaları (ilki Goben/Yavuz ve Breslau/Midilli adlı gemilerin 28-29 Ekim 1914 gecesi Ruslara ait Odesa ve Sivastopol limanlarını bombalaması) Osmanlı'yı savaşa katılmaya sürüklemiş; bu olay üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdi[10].

Bu çerçevede genel seferberliğini ilan eden Osmanlı Devleti, askerî hazırlıklara hız vererek birliklerin ihtiyaçlarını temin etmek için gerekli tedbirleri de almaya başladı. Osmanlı ordusu Birinci Dünya Savaşı'na katılan ordular içinde askerî sağlık yapılanması ve donanımı bakımından kötü durumda değildi. Ordunun en üst sağlık yönetim birimi Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Riyaseti'ydi ve savaşın başlamasıyla birlikte bu birim, hızlı bir yapı-

[10] Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yapılan görüşmeler neticesinde, Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya'ya bir darbe vurulması, İngiltere'nin Hindistan'a giden sömürge yolunu kesmek için Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a karşı harekete geçilmesi, Ege ve Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmaları egemen olduğundan Çanakkale'yi korumak için Trakya'da önemli bir kuvvet bırakılması şeklinde bir savaş planı yapılmıştı. İlk iki teşebbüste o bölgelerdeki Müslümanların Rusya ve İngiltere'ye başkaldırmasına güveniliyordu ancak, bu beklenti karşılık bulamadığı gibi İngiltere Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için ilk önce Güney Irak'ta, sonra da Çanakkle'de iki cephe açınca Osmanlı daha savaşın başında dört cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C 1-2: 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s. 107-112.

Levent Şahverdi Arşivi

lanma sürecine girerek her orduya tabip korgeneral rütbesinde bir müfettiş, her kolorduya tabip albay rütbesinde bir başhekim, her tümene tabip albay veya yarbay rütbesinde bir başhekim, her alaya tabip yarbay veya binbaşı rütbesinde bir hekim ve her tabura yüzbaşı veya üsteğmen rütbesinde bir tabip verilmesini planlamıştı. Harbiye Nezareti 5 Ağustos 1914'te yayınladığı talimat ile İstanbul'da bütün hastalıklar için kapasitesi toplam 10.000 kişiye ulaşacak hastanelerin tesis edileceğini duyurmuştu. Bu hastanelerin 7.000 yataklık kapasitesinin ordu, 3.000 yataklık kapasitenin ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından açılması düşünülmüş; yaralı ve hastaların sevkinde Ayastefanos (Yeşilköy) , Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale'nin sevkiyat iskeleleri olarak kullanılmasına karar verilmişti[11].

Bütün bu hazırlıklara rağmen Osmanlı Devleti, birden fazla cephede mücadele verdiği için cephe gerisinde yürütmeye çalıştığı sağlık hizmetlerinde kimi zaman büyük zorluklar yaşayacaktı. Bilindiği gibi Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda hasta ve yaralı askerlerin tedavi ve bakımı hususunda Harbiye Nezareti'ne büyük destek sağlamıştı. Aynı desteği Birinci Dünya Savaşı yıllarında da verecektir ancak, bu savaşta İstanbul, Çanakkale, Erzurum, Erzincan, Bağdat ve Filistin gibi farklı bölgelerde verilen mücadele nedeniyle mevcut olanakların hızla tükenmesi, Alman Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti gibi uluslararası kuruluşların vereceği desteğin önemini artırıyordu[12]. Alman Kızılhaç'ı, 93 Harbi'nden itibaren Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu her savaşta Osmanlı cephelerinde sağlık çalışmaları yürütmüştü ve bu şekilde Alman sağlık personelinin hem Osmanlı topraklarına, hem de Türk askerlerine bir aşinalığı oluşmuştu. Birinci Dünya Savaşı başladığında Berlin'deki Merkez Komitesi yine Osmanlı cephelerine sağlık ekipleri gönderme kararı aldı. Bu kararın alınmasında Berlin'deki Genelsekreter Ludwig Kimmle'nin büyük etkisi olmuş[13] ve onun girişimiyle alanlarında her biri uz-

[11] Lokman Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 15, 2012, s. 93.

[12] Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti arasında büyük bir yardımlaşma seferberliği görülmüştü. Özellikle 1914 yılının sonlarından itibaren Almanya'nın farklı şehirlerinde düzenlenen müsamerelerde önemli miktarlarda bağış toplanmış ve bunlar Alman Kızılhaç'ı aracılığıyla İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi'ne ulaştırılmıştı. **Kızılay Arşivi (KA)**, 93/43, 11 Kasım 1914; 18/132, 25 Ocak 1915; 193/56, 20 Şubat 1915; 397/72, 10 Ağustos 1916; 94/122, 15 Ağustos 1916; 94/130, 31 Temmuz 1917.

[13] DRK Genel Sekreteri L. Kimmle, Trablusgarp Savaşın'ndan beri Osmanlı cephelerine sağlık ekibi gönderme hususunda göstermiş olduğu iyi niyeti nedeniyle Osmanlı

Levent Şahverdi Arşivi

man doktor, bakteriyolog, hemşire ve hastabakıcı gibi sağlık personelinin yanında büyük miktarda sağlık malzemesi gönderilmişti[14].

Enver Paşa 20 Aralık 1914'te Türk kuvvetlerine Sarıkamış-Umraniye istikametinde Ruslara karşı taarruz emrini verdiğinde Kafkas Cephesi'nde mücadele başlamıştı[15] ve 1915 yılının ilk günlerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, beş yüz yataklı bir hastane teşkil edilecek malzemelerle birlikte Dr. Mehmed Emin Bey idaresindeki bir sağlık heyetini Gülnihal Vapuru ile Erzurum'a sevk etmişti. Trabzon üzerinden Erzurum'a gelen heyet burada teşkilatını kurduktan sonra hasta ve yaralıların tedavisiyle ilgilenmeye başladı. Bu sıralarda cephede askerler arasında hüküm süren tifüs/lekeli humma (Flecktyphus) hastalığı heyetin en büyük meşguliyetlerinden birini oluşturuyordu. Bu nedenle hastanenin laboratuvarında ordunun ihtiyacına cevap verecek şekilde bakteriyolog kursu açılarak uzman sağlık personeli yetiştirilmeye çalışıldı. Türk ordusunun soğuk, açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle büyük kayıp vermesi üzerine heyet yüz yatakla birlikte birkaç sağlık personelini Erzurum'da bırakarak malzemenin büyük kısmıyla Erzincan'a geçmiştir[16].

Kafkas Cephesi'nde mücadelelerin başladığı ilk günlerde Alman Kızılhaç'ı savaşta gönüllü olarak hizmet edecek bir sağlık ekibini Berlin'den yola çıkarmıştı. İstanbul üzerinden Erzincan'a gidecek ekipte beş doktor (Cerrah Dr. Friedrich C. Colley[17], Charlottenburg'dan Dr. J. Joseph Stutzin, Kiel'den Dr. Paul R. Neukirch, Berlin'den Dr. Theodor Zlocisti ve Rostock'tan

idarecileri tarafından Mecidiye nişanıyla taltif edilmiş ve nişan beratı posta yoluyla Almanya'ya gönderilmişti. **KA**, 168/53, 4 Şubat 1915.

14 Ludwig Kimmle, **Das Deutsche Rote Kreuz im Weltkriege**, Berlin 1919, s. 74. Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olmasıyla birlikte Alman Kızılhaç'ı Osmanlı topraklarına birbiri ardına sağlık ekipleri göndermişti. Bu ekiplerin İstanbul'a ulaşmaları ve sonrasında rahat bir çalışma yürütmeleri için Osmanlı makamlarının sağlık personeline daima kolaylık sağladığı bilinmektedir. **KA**, 96/86, 5 Ocak 1915; 94/90, 8 Ocak 1915; 397/24, 1 Haziran 1915. Bunun yanında, Alman Kızılhaç Merkez Komitesi ile Almanya'da Hilal-i Ahmer yararına toplanan yardımlarla satın alınan 51 vagon dolusu sağlık malzemesi de 1915 yılı ortalarında trenle İstanbul'a gönderilmişti. **KA**, 578/68, 4 Haziran 1915.

15 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 112.

16 Hilal-i Ahmer heyeti Kafkasya Cephesi'nde Erzurum, Erzincan, Kemah ve Zincidere (Kayseri)'de oluşturduğu nekahethanelerde binlerce Türk askerinin tedavisiyle ilgilenmişti. **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928**, Haz: Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Ankara 2013, s. 13; Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2010, s. 81.

17 Dr. Colley Erzincan'daki çalışmalar tamamlandıktan sonra İstanbul'a dönünce DRK ile Hilal-i Ahmer arasındaki iş birliği ve Almanya'da Hilal-i Ahmer için toplanan yardımların İstanbul'a ulaştırılması gibi çalışmalarda önemli görevler üstlenmiştir. **KA**, 94/105, 10 Mayıs 1915.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Hans Lindenberg), altı hemşire (Marienhaus zu Coburg'dan gelen hemşirelerden biri bakteriyoloji konusunda eğitim almıştı) ve bakım hizmetleri için DRK'nin gönüllü üyelerinden altı hasta bakıcı yer alıyordu. 21 Aralık 1914'te İstanbul'a gelen ekip üyelerini istasyonda Alman Büyükelçisi'yle birlikte Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ve Hilal-i Ahmer üyeleri karşılamış ve ekip daha sonra Selamlık'ta Sultan tarafından kabul edilmişti[18].

Erzincan'a gidecek Alman sağlık ekibi 9 Ocak 1915 tarihinde İstanbul'dan hareket etmiş ve zorlu kış şartları nedeniyle uzun bir yolculuktan sonra şehre ulaşabilmişti. Yaklaşık bir aylık çalışmalar neticesinde şehirde bulunan Süvari Kışlası, Alman Salib-i Ahmer Hastanesi olarak tanzim edilerek 8 Şubat 1915'te hasta kabulüne başlandı[19].

DRK ikinci sağlık ekibini İstanbul'a gönderdi. Mayıs (1915) ayında şehre gelen ekipte beş doktorun yanında on bir hemşire ve hasta bakıcı bulunuyordu. Aynı yılın yazında ekibe üç doktor ve on hemşire/hasta bakıcı daha katıldı. Bu ekip 1916 yılında bir askeri hastane açılana kadar daha evvel Fransız Okulu olan St. Pulcherie'de görev yaptı. Alman Askeri Hastanesi'nin açılmasıyla birlikte burada göreve devam eden DRK ekibi içinde cerrahi müdahale uzmanı da bulunuyordu. DRK İstanbul İstasyonu, özellikle Çanakkale'ye yakınlığı ve kimi zaman burayı personel ve malzeme bakımından desteklemesi nedeniyle önemli bir yere sahipti ve buradaki çalışmalar savaşın sonuna değin devam etmişti[20].

Alman Askeri Misyonu, Çanakkale Cephesi'nde kara savaşlarının başlamasıyla birlikte Alman askerler[21] için sağlık birimleri oluşturma kararı almıştı.

---

18 **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934, s. 228.

19 Alman sağlık ekibi Erzincan'da beş ay süreyle görev yaptıktan sonra sağlık nedenlerinden dolayı İstanbul'a dönmüş ve ateşkes yapılana kadar daha evvel İtalyan Askeri Hastanesi olarak kullanılan binada hizmet etmeye devam etmiştir. **Notizen zur Hamburger**, s. 10-11; **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, s. 228.

20 **Notinzen zur Hamburger**, s. 10-11; **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, s. 232.

21 Bilindiği gibi, Almanya bu savaşta Akdeniz bölüklerinin gemi mürettebatı ve pek çok özel uzmanın desteğiyle Türk ordusu için mühimmat imalatının yanında sağlık hizmetleri ve personel değişimi gibi hususlarda Osmanlı Devleti'ne destek veriyordu. Aynı şekilde yaklaşık 1.500 Alman askeri (bunlara 41 Alman subayı da dahil) Gelibolu'da doğrudan savaşın içinde yer almıştı ki, İstanbul'daki Askeri Misyon (Militärmission) Osmanlı cephesinde mücadele eden Alman askerler için Gelibolu'nun pek çok noktasında sağlık personeli bulundurmuştu. Bu şekilde DRK'ye mensup olmayan Alman sağlık personeli

Levent Şahverdi Arşivi

Zira 1915 yılının sonbahar aylarında Sırpların yenilmesiyle Almanya-İstanbul arasındaki kara yolu serbest kaldığı için Almanya'dan Osmanlı topraklarına personel ve sağlık malzemesi daha rahat sevk edilebilir hale gelmişti. Askeri misyon ilk olarak Gelibolu'da bulunan Alman ve Avusturyalı askerler için bir sahra hastanesi kurma girişiminde bulundu. Hastane barakalardan inşa edilecekti ve bünyesinde salgın hastalıklarla mücadele etmek için bir de dezenfeksiyon birimi bulunacaktı[22]. Grafen Hochberg öncülüğünde kurulan Bigalı Alman Sahra Hastanesi (Deutsches Feldlazarett Bighali) Mayıs (1915) ayında faaliyete başlamıştı. Bigalı Köyü yakınlarında kurulduğu için bu isimle anılan hastane Maltepe yakınlarında bulunuyordu ve "Gelibolu Alman Kızılhaç Kampı (Feldlager der Deutschen Expedition des Roten Kreuz auf Gallipoli)" olarak da biliniyordu. Grafen Hochberg, İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu'yla iş birliği içerisinde burada oldukça yoğun çalışmalar yürütmüş, DRK'nin daha sonra gönderdiği ekipler buraya ek barakalar inşa ederek hastanenin daha fazla yaralı ve hasta askere tedavi olanağı sunmasını sağlamışlardı[23].

Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği bir diğer cephe de Irak Cephesi'ydi. Bu cephe, İngilizlerin Abadan petrollerini korumak, Türk birliklerinin Hindistan'a ulaşmasını ve bölgedeki Alman tehlikesini önlemek, Hindistan ile deniz bağlantısını sağlamak ve kuzeye çıkıp Ruslarla birleşmek amacıyla 15 Ekim 1914 tarihinde Bahreyn'i ve 23 Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmesi üzerine açılmıştı[24]. Irak'ta savaş başladığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti

(doktor ve hemşireler) de kimi zaman Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ndeki çalışmalara destek oluyordu. Carl Mühlmann, **Der Kampf um die Dardanellen 1915**, Druch und Verlag von Gerhard Stalling, Berlin 1927, s. 164; Hans Kannengiesser, **Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915**, Schlieffen Verlag, Berlin 1927, s. 62.

22 Gerd Machalett und Ernst-Jürgen Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission in Vorderasien 1914-1918", **Wehrmedizinische Monatschrift**, 59/2015, s. 251-252.

23 Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ndeki çalışmalar 1918 yılının Ekim ayına kadar devam etmiştir. https://www.gallipoli1915.de/feldlazarett-bighali (Erişim Tarihi: 24.01.2020). DRK, Bigalı Sahra Hastanesi'ne getirilen ağır yaralıları İstanbul'daki hastanelere taşımak için Reşid Paşa Hastane Vapuru'nu kiralamış ve bu vapurla yüzlerce hastayı Sirkeci ve Haydarpaşa İskeleleri'ne taşımıştı. **Osmanlı Arşivi (OA)**, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2180/1, 09.09.1915; HR.SYS, 2180/2, 03.02.1916.

24 İngilizler Kut'ül Amare'yi ele geçirip Bağdat'a ulaşmak istiyorlardı ve iki kuvvet arasında 26 Kasım 1915'te meydana gelen kanlı çarpışmalardan sonra İngilizler geri çekildiler. Kut'ül Amare'de 8 Aralık 1915'te kuşatılan İngiliz birlikleri, beş ay süren bir direnişten sonra 28 Nisan 1916'da teslim oldu. Ancak, İngiliz birlikleri 1917 yılı başında bekledikleri güce ulaşınca taarruza geçtiler ve 11 Mart 1917'de General Maude yönetimindeki Britanya birlikleri Bağdat'a girerken Halil Paşa'nın komutasındaki Osmanlı askerleri Bağdat'ı boşalttı. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 112-122.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Sami Bey'in başkanlığında Bağdat'ta çalışmalara başlamış ve ilk olarak şehirde bulunan hastanenin idaresini üstlenmişti. Bundan başka, 3.000 yatak kapasiteli altı hastanenin yanında Dicle Nehri'nde sallar ve kayıklar içinde iki seyyar hastane kurulmuş; 150 yataklı başka bir hastane de ordu emrine verilmişti. Neticede Hilal-i Ahmer Cemiyeti Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilişine kadar yaklaşık 20.000 hastanın tedavisiyle ilgilenmişti[25].

DRK'nin Bağdat'a sağlık personeli gönderme durumu Berlin'deki Merkez Komitesi'nin kararından çok Harbiye Nezareti'nin talebi doğrultusunda şekillenmişti. Aslında, Genel Sekreter Prof. Ludwig Kimmle'nin isteğiyle Çanakkale'de çalışma başlatılması için bir ekip teşkil edilmiş ve Kasım (1915) ayı içerisinde İstanbul'a gönderilmişti. DRK personeli İstanbul'a ulaştıklarında Harbiye Nezareti, Irak Cephesi'nde sağlık çalışmalarına daha çok ihtiyaç duyulduğunu ve oluşturulacak bir ekibin Bağdat'taki 6. Ordunun emrinde çalışma yürütmesinin daha faydalı olacağını kendilerine iletmişti. Neticede, gerekli malzemeler temin edildikten sonra Dr. Stutzin (başhekim), Kutze (muhasip), yedi hemşire ve iki Türk tercüman 17 Şubat 1916'da İstanbul'dan Bağdat'a hareket etmiş; malzemelerin taşınması, yeni bir askeri hastanenin tesisi ve tanziminden sonra sağlık çalışmalarına ancak temmuz ayında başlanabilmişti[26].

DRK'nin Osmanlı sınırları içerisinde sağlık çalışması yürüttüğü bir diğer bölge de Filistin'di. Kanal (Filistin/Süveyş) Cephesi, Almanların isteği üzerine açılmıştı ve bununla Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'nı, dolayısıyla Mısır'ı yeniden ele geçirmesi amaçlanmıştı. Yapılan plana göre, Osmanlı Devleti buradaki mücadelelerde başarılı olduğu takdirde İngilizlerin Uzak Doğu'daki sömürgeleri ile bağlantısı kesilecekti. Ancak beklenen başarı sağlanamadı ve Osmanlı ordusu Suriye topraklarına kadar çekilmek zorunda kaldı.
Kanal Cephesi'nde mücadeleler başladığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1915 yılının Şubat ayı içerisinde Dr. Neşet Ömer Bey başkanlığındaki bir heyeti Kudüs'e göndermiş ve bu şekilde çalışmalara başlanmıştı. Kudüs dışında Hafir ve Vadi-i Sarar gibi bölgelerde teşkil edilen hastanelerde de sağlık hizmeti

---

25 Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, s. 90.

26 Oldukça zor şartlarda yürütülen sağlık çalışmaları Bağdat'ın İngilizler tarafından işgaline kadar devam etmiş ve neredeyse bir yıldır sürdürülen çalışmalar DRK personelinin şehirden ayrılmasıyla son bulmuştur. Richard Burggraf, "Meine Reiseerlebnisse und Tätigkeit bei der Irak-Expedition des Deutschen Roten Kreuzes Bagdad", **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934, s. 235-236.

Levent Şahverdi Arşivi

sunan Hilal-i Ahmer, bölgedeki faaliyetlerini 1917 yılının sonlarına kadar devam ettirmiştir[27]. Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin de Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kudüs'te sağlık çalışması yürüttüğü bilinmektedir. Bu çalışmalar 1915 yılının ilk aylarından itibaren başlamıştı ve DRK, personeli içerisinde büyük tecrübeye sahip ve Çanakkale Cephesi'nde önemli hizmetlerde bulunan Grafen Hochberg'i Kudüs'e göndermekle bölgeye verdiği ehemmiyeti göstermiş oluyordu[28].

II. Erzincan Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi

Dr. J. Joseph Stutzin, İstanbul'a geldikten sonra ekipten ayrılarak Harbiye Nezareti bünyesinde yürütülen sağlık çalışmaları kapsamında cerrahi müdahalelere danışmanlık yapmak üzere Suriye'ye geçmişti[29]. Ekibin diğer üyeleri ise Dr. Colley idaresinde 9 Ocak 1915 günü Erzincan'a hareket etti. Üç günlük tren yolculuğunun ardından Ulukışla'ya ulaşan ve bundan sonra yola atlarla devam eden DRK ekibine bu zorlu yolculukta üç Türk subayı da refakat etmişti[30]. Nihayet Erzincan'a ulaşan Alman sağlık ekibini Dr. Kenan Bey ile Dr. Rıza Bey karşılamış; daha sonra buradaki idari ve askeri makamlar, yerleşim yerlerinin biraz dışında kalan ve şehrin en güzel binalarından olan Süvari Kışlası'nı onlara tahsis etmişti. Bu binada hizmet verecek olan Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi sekiz odada elli yatak kapasitesine sahip olacaktı ve hastanenin dışında ayrıca enfeksiyon barakaları da kurulacaktı[31].

Erzincan'a ilk olarak doktorlar gelmiş ve kendilerine tahsis edilen binada 8 Şubat 1915 tarihinde çalışmalara başlamıştı. Hemşireler ile hastane için ge-

27 Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin (Kanal) Cephesi'nde Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 8, S 16, 2018, s. 61-62.

28 Mühlmann, **a.g.e.**, s. 164. Aslında DRK, Grafen Hochberg ve ekibini Osmanlı topraklarına Kudüs'te bir hastane açması ve DRK adına sağlık çalışmasını başlatması amacıyla göndermişti. Ancak, Hochberg ve ekibi İstanbul'a geldiklerinde Çanakkale'de bir cephe açılma ihtimali ortaya çıkınca planlar değişmişti. Gelibolu'da mücadeleler başlayınca Alman Askeri Misyonu'nun isteği doğrultusunda Hochberg, Bigalı Alman Sahra Hastanesi'nin kuruluşu ve çalışmalarıyla yakından ilgilenmek zorunda kalacak, buradaki çalışmalar düzene girdikten sonra Kudüs'e gidecektir. **KA**, 94/76, 17 Aralık 1914.

29 J. Joseph Stutzin, "Zwei Jahre kriegschirurgische Tätigkeit in der Türkei," **Bruns' Beiträge zur Klinische Chirurgie**, 160/5 (8. Kriegschirurgischer Bd., Heft 33), 1917, s. 709.

30 **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 41/ 25,17 Juni 1915, s. 746 .

31 Paul R. Neukirch und Theodor Zlocisti, "Epidemiologische und klinische Erfahrungen bei Fleckfieber in Ostanatolien", **Medizinische Klinik**, 12/10 (587), 5 März 1916, Berlin, s. 256.

Levent Şahverdi Arşivi

rekli malzemeler ise daha sonra bir Amerikan vapuruyla Trabzon'a gelmişti. Onları Trabzon'da Alman ordusundan Binbaşı Schröder ve eşi karşıladı. Burada 14 günlük beklemenin ardından atlarla Erzincan'a hareket eden hemşireler 11 Şubat'ta Erzincan'a ulaştı. Malzemelerin getirilmesi biraz meşakkatli olduysa da Trabzon'dan kiralanan hayvanlarla uzun bir uğraşının ardından Erzincan'a taşınabildi. Beklenen malzemelerin gelmesiyle Alman Hastanesi hızlı bir şekilde hazır hale getirildi ve başlangıçta iki odada 50 yatak kapasitesiyle hizmet verilen hastane, Mart ayında altı koğuşta 300 yatak kapasitesiyle daha fazla hastayı kabul etmeye başladı. DRK ekibi şehirdeki askeri ve mülki makamlarla yürütülecek çalışmalar hakkında bir bilgi alışverişinde bulunmuştu. Alman sağlık personelinin ifadesiyle, bu süreçte DRK ekibine Türk makamları daima destek olmuştur[32].

Bağdat'a gelen DRK ekibindeki doktorlardan ikisi (Colley ve Hans Lindenberg) cerrah iken, diğer ikisi de (Neukirch ve Zlocisti) dâhiliye uzmanıydı. Hastane açılınca doktorlar daha etkin sağlık hizmeti verebilmek amacıyla kendi aralarında bir görev paylaşımı yapmışlardı. Buna göre Dr. Colley acil vakalarla ilgilenecek, Dr. Lindenberg ise ameliyathaneden sorumlu olacaktı. Dr. Neukirch ile Dr. Zlocisti şehir ahalisinden değişik şikâyetlerle hastaneye gelenleri muayene edecekti. Dr. Neukirch zamanının bir kısmını şehirdeki merkezi hastanenin laboratuvarında tifüs hastalığına dair araştırmalarla geçiriyordu. Hemşire Elisabeth röntgen odası, ameliyathane ve laboratuvarla, Hemşire Else tifüs hastalarıyla, Hemşire Hedwig humma-i racia (rückfallfieber/ relapsing fever)[33] hastalarıyla, Hemşire Anna diğer hastalarla, Hemşire Klara ikinci ameliyathaneyle ve Hemşire Emmi Mestwerdt ise laboratuvarla ilgilenecekti. Hasta bakıcı Krug hastanenin gelir ve gider işlerinin yanında malzemelerin tedarikiyle, Hasta bakıcı Kreuscher laboratuvardaki çalışmalara yardım edip enfeksiyon bölümünün ihtiyaçlarıyla, Hastabakıcı Heinze, Krause ve Fischer günlük hasta bakımları dışında hastane dışındaki işlerle ve Hasta bakıcı Gehlsen hastaneye ait eczaneyle ilgilenecekti. Gehlsen aynı zamanda hastaların yıkanması ve temizliğine refakat edecekti[34].

Aslında, Alman Kızılhaç Hastanesi Kafkas Cephesi'ne yaklaşık 200 km uzaktaydı ve DRK ekibi Erzincan'a geldiğinde Kafkas Cephesi'ndeki müca-

32 **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, s. 228.

33 **Humma-i Racia (Dönek Ateş)**, bulaşıcı ve tehlikeli bir hastalıktır. Ateş bir yükselip bir alçaldığı için "geri dönen ateş" anlamında bu isim verilmiştir.

34 **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, s. 230-232.

Levent Şahverdi Arşivi

dele neticelenmiş, Osmanlı ağır kayıplar vermişti. DRK açısından sağlık hizmetleri için Erzincan'ın tercih edilmesinin sebebi savaş yaralılarının burada daha rahat bakımını yapmak ve tedavi süreçlerini takip etmekti. İlerleyen günlerde Alman Hastanesi savaş yaralılarından çok salgın hastalıklarla mücadele etmeye başlamıştı ki, bu süreçte hastanedeki yatakların neredeyse üçte ikisi enfeksiyon hastalıklarına ayrılmıştı[35].

Birinci Dünya Savaşı esnasında Erzincan ve genel olarak Doğu Anadolu'nun büyük bir kesiminde ortaya çıkan salgın hastalıklar önemli bir sorundu. Bu hastalıklar içerisinde tifüs, Erzincan'da hergün ortalama 50-60 askerin ölümüne neden oluyordu ve "lekeli humma", "lekeli tifo" gibi farklı isimlerle anılan bu hastalığa hangi mikrobun sebep olduğu da o dönem için anlaşılamamıştı[36]. Ancak, ilerleyen zaman içerisinde, Türk doktorları tarafından bakteriyoloji laboratuvarlarında yapılan çalışmalar neticesinde hem ordunun hem de halkın muzdarip olduğu tifüs hastalığına karşı aşılar geliştirilmeye başlanmıştı. Diğer yandan, DRK doktorlarından Neukirch de Erzincan'da görülen bulaşıcı hastalıklar üzerine uzun süreli çalışmalar yaparak, tifüs ateşi ve nükseden ateşin (rückfallfisbers) kaynağını bulmaya çalışmış ve tifüse bağlı olarak üreyen bir tür salgın hastalığı (paratifo) tespit etmişti. Erzincan'da sadece tifüsle değil, kolera ve dizanteri gibi diğer hastalıklarla da mücadele edilmişti[37].

35 **Aynı yer**.

36 Halkın sağlığını da tehdit eden tifüs için en önemli mücadeleyi Gülhane ve Haydarpaşa Askeri Hastanelerinde hekimlik yaptıktan sonra Darulfünun Tıp Fakültesi'nde ders vermeye başlayan, 1915 yılında ise Kafkas Cephesi'ne gönderilen Dr. Hamdi Suat vermiştir. Dr. H. Suat, Erzincan Askeri Hastanesi'nde, hem askeri hekim hem de Hilal-i Ahmer adına salgın hastalıklarla ve özellikle tifüs ile savaşmış, ilk *"tifüs aşısı"* sayılabilecek öncü çalışmalar yapmıştır. Savaş yıllarında Erzincan'da faaliyet gösteren sağlık birimleri şunlardı: Erzincan Askeri Hastanesi, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hastanesi, Erzincan Daru'l-İstihzarı (Serum Evi) ile Alman ve Amerikan Kızılhaçlarına ait hastanelerdi. Deniz Akpınar, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler", **Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-01 Ekim 2016)**, Bildiriler Kitabı, C I, 2016, s. 34-36.

37 Dr. Paul Neukirch tespit ettiği ve daha sonra Bacillus Erzincan (Erzincan paratifosu) adını verdiği bu hastalıkla ilgili detaylı araştırmaları İstanbul'da sürdürmüş ve 1917 yılında biri Türkçe, diğeri Almanca olarak iki makale (Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye'de) yayımlamıştı. Bu hususa dair detaylı bilgi için bk: Şeref Etker, "Bir Bakterinin Biyografisi-S. Paratyphi Erzincan (Neukirch)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı**, S XIX, 2018, s. 91-92.

Levent Şahverdi Arşivi

Alman doktorlarının her biri bölgede ortaya çıkan hastalıkların kökeni ve bunu önlemenin yollarını bulabilmek için farklı konularda araştırma yapmaya çalışmışlardı. Örneğin, Dr. Zilocisti tifüs ateşinin sebep olduğu fiziki sorunlara odaklanmış, Dr. Colley bölgede yaşayanların apandisitlerindeki yapıyı incelemiş, Dr. Lindenberg, güneş ışığının hastalara etkisini araştırmış ve Dr. Neukirch de, biraz evvel ifade ettiğimiz gibi, tifüs ateşinin kaynağını bulmaya çalışmıştı. Özellikle salgınla mücadele, doktor ve diğer Alman personelin en büyük meşguliyetleri arasında yer almıştır. Alman sağlık ekibinin salgın hastalıklar konusundaki hassasiyeti, Erzincan'da görev yapan dört Türk doktorunun lekeli humma (fleckfieber) hastalığına yakalanıp birkaç hafta içerisinde hayatını kaybetmesiyle daha da artmış ve hastaların temizliği, beslenmesi, odaların hijyeni gibi hususlara ayrı bir ehemmiyet verilmeye başlanmıştı[38].

Erzincan Alman Salib-i Ahmer Hastanesi özellikle salgın hastalıklarla mücadele hususunda Erzincan Askeri Hastanesi ile Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin yükünü hafifletmeye çalışmıştı. Ayrıca hastanede donanımlı bir ameliyathane ve uzman sağlık ekibi bulunduğu için diğer hastanelerde bakılamayan ağır hastaların muayene, cerrahi müdahale ve tedavileri de burada yapılabilmişti. DRK ekibi 1915 yılının Ağustos ayına kadar sorunsuz bir şekilde çalışmalarını devam ettirdi. Ancak, salgın hastalıkların doktorları etkilemesi ve malzeme tedarikinde yaşanan sorunlar nedeniyle Eylül ayında İstanbul'a dönen Alman sağlık personeli ateşkes imzalanıncaya kadar İstanbul'da kalmış ve buradaki Alman Askeri Hastanesi'nde çalışmalarını sürdürmüştür[39].

III. Bağdat Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi

DRK Genel Sekreteri Prof. Ludwig Kimmle'nin girişimiyle Merkez Komitesi 1915 yılının sonlarına doğru Çanakkale Cephesi'ndeki çalışmalara yardım etmek ve Bigalı'daki sağlık birimini büyütmek amacıyla aralarında baraka inşa edebilecek uzmanın da bulunduğu bir sağlık ekibini İstanbul'a göndermişti. Dr. Schwenninger liderliğinde ve beş personelden oluşan ekip

[38] Hastanenin mutfak bölümü hijyen açısından devamlı kontrol ediliyordu. Mutfakta Türk usulü bir fırın vardı ve yemekleri bir Türk aşçı yapıyordu. Yemeklerin dağıtılması esnasında bir Alman hemşire ona yardım ediyor, bulaşıkların yıkanmasında ise Türk askerleri yardımcı oluyordu. Yemeklerde hastalara genelde çorba, koyun eti, tatlı ve kayısı kompostosu veriliyor, Türk askerinin sigaraya düşkünlüğü nedeniyle her gün yemeklerden sonra sigara ve imkân nispetinde kahve ikramı da yapılıyordu. **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, s. 231-232.

[39] **Notizen zur Hamburger**, s. 10; Etker, a.g.m., s. 91.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'a ulaştığı günlerde DRK Merkez Komitesi Prof. Michels[40] başkanlığında on hemşire ve beş hasta bakıcıdan oluşan ikinci bir ekibi daha yola çıkarmıştı. Her iki ekip de İstanbul'a ulaşınca Alman Büyükelçiliği'nin himayesi altında birkaç gün dinlendikten sonra Çanakkale'ye gitmek için Harbiye Nezareti'nin müsaadesini beklemeye başlamıştı. Harbiye Nezareti ise, İstanbul'da bulunan ve DRK'nin önde gelen üyelerinden Dr. J. Joseph Stutzin aracılığıyla Bağdat'taki 6. Ordu emrinde çalışacak bir sağlık ekibine acilen ihtiyaç olduğunu ve Merkez Komitesi'nin oluşturacağı yeni bir ekibin gerekli malzemelerle birlikte Bağdat'a hareket etmesinin uygun olacağını bildirdi. Bunun üzerine Dr. J.J. Stutzin yanına Dr. Gundelfinger, Hemşire Anna Knaaf ve Hasta bakıcı Barune'yi de alarak 4 Ocak 1916'da Berlin'e döndü. İstanbul'da kalan ekibin bir kısmı da Bağdat'ta yapılacak çalışmalar için gereken hazırlıkları tamamlayacaktı[41].

Harbiye Nezareti'nin Bağdat'a bir DRK ekibi gönderme isteği Dr. J.J. Stutzin ve arkadaşları daha yoldayken Berlin'e ulaştığından Merkez Komitesi Bağdat'a gönderilecek ekip ile gerekli malzemelerin belirlenmesi için çalışmalara başlamıştı. Bağdat'a gönderilecek ekip Dr. J. Joseph Stutzin (Başhekim) başkanlığında iki yardımcı doktor, altı hemşire ve dört hasta bakıcıdan oluşacaktı. Bunlara İstanbul'dan on beş Türk askeri (sıhhiye eri) de katılacaktı[42].

Berlin'deki Merkezi Komite ile İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu arasında yapılan görüşmeler neticesinde Gelibolu'da inşa edilmesi için daha evvel getirilen baraka malzemelerinin 5. Ordu'ya bırakılması (zaten böylesine ağır yükün Bağdat'a götürülmesi zor olacaktı), onun yerine Grafen Hochberg ekibine ait Galata'daki gümrük deposundan 16 adet yeni çadır, 4 büyük hasta çadırı, yeni uyku çadırları, bir mutfak çadırı, bir yemek çadırı ve bir de ameliyat çadırı alınması kararlaştırıldı. Ekibe ayrıca, 100 adet demir yatak takımı ile sinek koruyucu malzemeler (file, tül vs.) de verilmişti. Bu şekilde Bağdat İstasyonu için malzeme tedariki büyük oranda tamamlanmıştı. Şubat ayının başlarında ise Dr. Stutzin ve Hemşire Anna Knaaf, yanlarında cerrahi müdahale hususunda uzman iki hemşireyle birlikte Berlin'den dönmüştü. Bütün

---

40 Prof. Ernst Michels, Dr. Stutzin'in Çanakkale'ye ve oradan da Bağdat'a gitmesiyle İstanbul'daki Alman sağlık misyonunun en üst sorumlusu (Chefarzt der Deutschen Sanitätsmission des Roten Kreuzes in Konstantinopel) olmuştur. **KA**, 398/189, 10 Mayıs 1019.

41 Burggraf, a.g.m., s. 235.

42 J. Joseph Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 44/13, 1918, s. 358.

Levent Şahverdi Arşivi

eksikliklerin giderilmesiyle Dr. Stutzin ve ekibi, malzemelerin vagonlara yüklenmesinden sonra Haydarpaşa İstasyonu'ndan Bağdat'a hareket etti. DRK, Bağdat'taki sağlık çalışmalarına önem verdiğini göstermek için Berlin'den dört vagon dolusu malzeme daha yola çıkarmıştı ve bu malzemeleri Haydarpaşa İstasyonu'nda Dr. Gundelfinger, Dr. Diesing, R. Burggraf, hasta bakıcılar Braune ve Schwandt teslim alarak Bağdat'a hareket etmişlerdi. Nihayetinde, zahmetli bir yolculuktan sonra her iki grup da Haziran (1916) ayının sonlarına doğru Bağdat'a ulaştı[43].

DRK ekibi Bağdat'a ulaştığında kendilerine tahsis edilen binada[44] çalışmalara başladı. Getirilen yedi vagon dolusu sağlık malzemesinin binaya taşınması biraz zahmetli olsa da odaların düzenlenmesi (bu işlerden R. Burggraf sorumluydu), ameliyathane ve bakteriyoloji odaları ile mutfak, banyo ve çalışanların ikamet yerlerinin hazırlanması yaklaşık iki haftayı bulmuştu. Aynı bahçe içerisinde yer alan ve üç bağımsız binadan oluşan hastane şu şekilde tanzim edilmişti: Birinci binada, iki ameliyathane ve toplam 50 yatak kapasiteli birkaç hasta odası; ikinci binada, 95 yatak kapasiteli birkaç oda ile büyük bir sargı odası; üçüncü binada ise doktor ve diğer Alman sağlık personelinin ikamet odaları, mutfak (çalışanlar için), eczane ve bir de malzeme odası bulunuyordu. Hazırlıkların devam ettiği süreçte Kumandan Halil Paşa başta olmak üzere bölgede görev yapan Alman subay ve doktorlar da buraya gelerek çalışmaları takip etmişlerdi. Bütün odaların hazır hale gelmesiyle Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi (Deutsche Rote Kreuz-Lazarett) 9 Temmuz 1916 tarihinde hasta kabulüne başladı[45].

Hastenenin ameliyethanesi her türlü cerrahi müdahaleyi gerçekleştirebilecek düzeyde hazırlanmıştı. Herşeyden önce bu odanın/ameliyathanenin enfeksiyon açısından düzenli olarak temizliği yapılıyor, cerrahi müdahaleden

[43] Ekiplerin yolculuğu oldukça zor geçmiştir. Eskişehir, Konya, Tarsus, Adana, Halep, Rakka, Deyr-i Zor üzerinden Bağdat'a ulaşan trenin birçok yerde zorunlu konaklaması nedeniyle ekibin neredeyse 40 günü yolculukla geçmişti. Hasta bakıcılardan Schwandt, Cerablus yakınlarında dizanteri hastalığına yakalanınca Almanya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Burggraf, a.g.m., s. 236-237.

[44] Dicle Nehri kenarında bulunan ve daha evvel vilayet yöneticilerinin ikameti olarak kullanılan bu mekân, bir ara Fransız Konsolosları tarafından da kullanılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte askeri yönetimin kontrolüne geçmiş, DRK ekibinin Bağdat'a ulaşmasıyla sağlık çalışmalarının yürütülmesi için kendilerine tahsis edilmiştir. Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", 44/13, s. 358.

[45] Burggraf, a.g.m., s. 238.

Levent Şahverdi Arşivi

evvel doktor ve hemşireler odanın bir köşesinde bulunan kaynatılmış su ile ellerini yıkıyorlardı. Ekip Almanya'dan gelirken özellikle ameliyathane için gereken malzemeleri beraberlerinde getirmişti. Odada modern bir ameliyat masasının yanında cam şişelerin bulunduğu bir dolap ve cerrahi müdahale esnasında kullanılacak melzemelerin konulduğu bir masa bulunuyordu. Cerrahi müdahale yapılırken en büyük sorun pencerelerin kapatılmasıydı. Yaz aylarında sıcaklık kimi zaman 50°'ye ulaştığından odaların pencereleri genelde açık tutulurdu. Ne var ki, Bağdat ve çevresi tozlu olduğu için sıhhi açıdan operasyon esnasında pencerelerin kapatılması gerekiyordu[46].

Aslında Bağdat'ın iklimi şehre geldikleri ilk günden itibaren Alman sağlık ekibini çok zorlamıştır. DRK personeli farklı coğrafyalara gönderilirken gidecekleri yerlerdeki beslenme alışkanlıklarına veya kültürel farklılıklara uyum hususunda eğitiliyordu ancak, iklime uyum sağlama konusunda önceden eğitim verilemezdi. Bu yüzden yaz ve kış aylarının çetin geçtiği bölgelere gönderilecek personeller önceden uyarılıyor ve bunu kabul edenler gönüllü olarak ekibe dahil ediliyordu[47].

Dr. Stutzin, Bağdat'a gelmeden evvel DRK'ye ait İstanbul'da bulunan hastanede bir çok ameliyat gerçekleştirmişti. Bu yüzden cerrahi müdahale[48] konusunda oldukça deneyimliydi. Hastane açılır açılmaz cepheden gelen ağır yaralı askerlerin büyük bir kısmı buraya sevk edilmeye başlandı. Hastane nehrin kenarında bulunduğu için vapurla getirilen yaralılar doğrudan hastaneye alınabiliyordu. DRK'nin daha önceki çalışmalarında görülen ve daha fazla

46 Yaz aylarında odaların pencereleri gece-gündüz açık tutulurdu. Ancak böceklerin, özellikle akrep ve yılan gibi hayvanların pencerelerden odaya girme tehlikesi bulunduğundan Alman sağlık çalışanları geceleri genelde ikamet ettikleri odaların pencerelerini kapatıyordu. Dr. Stutzin Bağdat'ta kaldığı süre içerisinde birkaç defa yılanın hastaneye girmeye çalıştığına şahit olmuştu. J. Joseph Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 44/14, 1918, s. 382.

47 "Vom Roten Kreuz", **Allgemeine Deutsche Lazarett-Zeitung**, Nr. 16, A.H.Qu., den 20 April 1918, s. 5.

48 Birinci Dünya Savaşı'nda silahların hızı ve askerler üzerindeki tahrip gücü daha önceki savaşlarda kullanılan silahlara kıyasla oldukça etkili hale gelmiş ve bu savaşta daha önceki savaşlarda görülmedik boyutlarda büyük çatışma ve yıkımlar gerçekleşmişti. Savaşın başlamasıyla birlikte neredeyse 60 milyon asker seferber edilmiş, bu askerlerden 7 milyonu ölmüş, 19 milyondan fazlası da yaralanmıştı. Kullanılan silahların özelliği nedeniyle daha önceki savaşlarda görülmedik oranda şarapnel yaralanmaları meydana gelmiş ve tüm savaş yaralanmalarının yaklaşık % 70'ini şarapnel yaralanmaları oluşturmuştu. Richard A. Gabriel und Karen S. Metz, **A History of Military Medicine, From Ancient Times to The Middle Ages**, Band I-II, Greenwood Pres, New York 1992, s. 239.

Levent Şahverdi Arşivi

can kurtarma hedefine dayalı olan uygulamaya göre, ağır yaralılar hastaneye kabul edilirken hafif yaralılar diğer hastanelere yönelendiriliyordu. Çalışmaların başladığı ilk günlerde onlarca yaralı getirilmiş ve birçoğu ameliyata alınmıştı. Ameliyathane her gün saat 06.00'da açılırdı ve sıcak günlerde neredeyse 40° sıcaklığın etkisinde çalışılırdı. Bunun için erken saatlerde başlamak gerekiyordu[49].

Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi'nde tedavi edilen askerler sağlıklarına kavuşunca tekrar birliklerine dönebiliyordu. Alman sağlık personeline göre, tedavi sürecinde Türk askerleri kızgın ve sabırsız görünüyordu. Bazı askerler saatlerce yalnız ve neredeyse hareketsiz bir şekilde oturuyordu. Sigara askerlerin en büyük eğlencesiydi ve ağızlarında daima sigara bulunurdu. Askerlerin gözlerinde genelde görme problemi vardı. Özellikle Araplarda bu sorun bariz bir şekilde görülüyordu. Hastanede bir de diş tedavisine bakan bölüm vardı. Yapılan muayenelerde Türk askerinin dişleri genel olarak yıpranmış ve bakımsız olarak tespit edilmişti[50].

Hastanede tedavi gören hastaların yeterince beslenmesine önem veriliyordu. Bu yüzden mutfak ve yemek işlerinin tek elden yürütülmesi ve düzenin sağlanması adına bu bölümün sorumluluğu personelin tecrübelilerinden Başhemşire Anna Knaaf'a verilmişti. Alman personel ve Alman hastalarına yemekler ayrı pişirilirdi. Hastanede Türk askerleri için de ayrıca bir mutfak bulunuyordu. Yemeklerin pişirilmesinde Halep'ten getirilen bir fırın ve birkaç mangaldan yararlanılırdı. Bölgede temin edilebilen temel tüketim maddeleri buğday ve arpa (ekmek yapımında kullanılırdı), koyun eti, tavuk, yumurta, yoğurt, inek sütü ve tereyağı idi. Ayrıca meyve (erik, şeftali, ayva, kavun, üzüm, limon ve hurma) ve sebze (domates, salatalık, fasulye ve İran'dan düzenli olarak getirilen patates) de mutfağın satın aldığı ürünler arasında yer alıyordu. Dicle Nehri'nden sağlanan balık ise hastaların beslenmesinde önemli bir besin kaynağıydı[51].

[49] Burggraf, a.g.m., s. 238.

[50] J. Joseph Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 44/15, 1918, s. 414. Bağdat Alman Askeri Hastenesi'nde diş tedavisiyle ilgili bir bölümün bulunduğuna dair bk: https://military-medicine.com/article/2536-zahnmedizinische-betreuung-deutscher-soldaten-im-ersten-welt krieg.html (Erişim Tarihi: 29.01.2020).

[51] Arapların yeme alışkanlığı Bağdat'ta görev yapan Alman doktorların dikkatini çekmiş ve kaleme aldıkları raporlarda, yerel halkın yemeklerini kase tarzı kaplarda yediklerini, tabak, çatal ve kaşık gibi malzemelere gereksinim duymadıklarını belirtmişlerdi. Üstelik

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş yıllarında orduların cephede birbirleriyle mücadelesi kadar cephe gerisinde ortaya çıkan ve binlerce askerin ölümüne neden olan salgın hastalıklar da sağlık çalışmaları açısından önemliydi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bit ve pire salgını yüzünden Kafkas Cephesi'nde binlerce asker tifüs, lekeli humma ve humma-i raciadan , yaklaşık 6.000 kişi dizanteriden, tüm cephelerde ise 20.000'den fazla asker sıtmadan hayatını kaybetmiş; Hicaz, Irak gibi sıcak bölgelerden dönen askerler malarya tipi sıtmayı ülke geneline yaymışlardı[52]. Aslında salgın hastalıklar, savaş şartlarına bağlı olarak bütün cephelerde uygun yayılma ortamı buluyordu. Temiz su kaynaklarının yetersiz oluşu, gıda ürünlerinin temizliğine dikkat etmeme ve enfeksiyon üreten ortamların yaygın oluşu gibi nedenler yüzünden kolera, tifüs, dizanteri ve sıtma gibi hastalıklarla mücadele oldukça zor oluyordu. Bu tür hastalıklar Bağdat ve çevresinde de görülüyordu ve hijyene dikkat edilmediği için salgın hastalıklar sadece askerler arasında değil halk arasında da yaygındı. Bunun için Alman sağlık personeli bu hususa ayrı bir önem vermiş ve salgın hastalıklarla mücadele etmek için hastanenin bahçesinde bir enfeksiyon çadırı oluşturmuştu. Yaralı gelen hastalar, eğer cerrahi müdahale gerekmiyorsa önce bu çadırlara alınır, belirli bür süre burada bekletilirdi. Karantina görevlisi olarak istihdam edilen sağlık personelinin refakatinde tedavileri sağlanır ve daha sonra hastanedeki odalara nakledilirdi. Salgınla mücadelede elbiselerin temizliği önemli bir yere sahip olduğundan teşkil edilen buhar odasında kullanılan elbiseler sterilize edilirdi[53].

Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi su ihtiyacının büyük bir kısımını Dicle Nehri'nden pompa yardımıyla karşılıyordu. Ana su kaynağı bu nehir olduğu için Alman sağlık personeli geldiği ilk günlerde nehir kenarında gördükleri çöp, insan dışkısı ve hayvan leşlerini temizlemeye çalışmıştı. Nehirden alınan su önemli miktarda kil içerdiğinden önce kurulan düzenekle filtreden geçiriliyor, daha sonra büyük kazanlarda kaynatılıyordu. Temizlenen suyun sıcak havalarda bozulmaması için hastanenin birkaç yerinde buz dolapları oluşturulmuştu. Bu dolaplarda kullanılan yapay buzlar dışarıdan satın alınıyor ve bu sayede suyun yaklaşık 24 saat serin kalması sağlanıyordu. Ameliyathanelerde

binlerce süvariye sahip nüfuzlu şeyhler bile aynı yeme alışkanlığına sahipti. Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", 44/14, s. 382-383.

52 Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006, s. 214.

53 Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", 44/15, s. 414-415.

Levent Şahverdi Arşivi

kullanılan suyun kaynatılmış olmasına azami dikkat edilirdi. Buna rağmen hem sağlık personeli, hem de askerler arasında bulaşıcı hastalıklar tamamen önlenememişti. Aslında, Alman sağlık personeli temizlik konusunda sıkı bir çalışma planı uyguluyordu ancak, odalarda bite (tifüs hastalığının en önemli taşıyıcısı) rastlanıyordu. Ne yazık ki, hastaneye gelen ziyaretçiler, muhafızlar, malzeme getirenler ile yardımcı görevlilerin ihmali nedeniyle enfeksiyonla mücadele disiplini çoğu zaman aksıyordu. Buna rağmen Alman ekibinin temizlik işini sıkı tutması ve enfeksiyonla mücadele konusunda katı ve düzenli bir kontrol sistemi sayesinde 1916 yılının sonbahar aylarında bulaşıcı hastalıklarda hissedilir bir azalma görülmüştü[54].

Hastanede sadece Alman personel çalışmıyor, onlara tercümanlarla birlikte toplam 51 Türk askeri (sıhhiye eri) de yardım ediyordu. Bu yardım sadece hastanenin içiyle sınırlı değildi. Gıda ve yakacak temininden hastanenin temizliğine, yaralıların hastaneye taşınmasından nehirden su pompalamaya kadar pek çok hususta Türk askerinin Alman personeline desteği oluyordu. Bu arada DRK Merkez Komitesi, çalışma şartlarının ağır olduğu bölgelerdeki sağlık personelini yenileriyle değiştirerek verimin düşmesini engelleme politikasına uygun olarak 11 Ekim'de Dr. Stutzin'e Berlin'e dönme emri vermiş, onun yerine Dr. Ruschaupt (Stabarzt/Cerrah)'u Bağdat'a göndermişti. Diğer yandan, Dr. Stutzin ile birlikte Bağdat'a gelen ve onun en büyük yardımcılarından olan Dr. Dienst ve Dr. Gundelfinger bir süre sonra ağır bir dizanteri hastalığına yakalanıp Kasım ayının ortalarında Almanya'ya dönmek zorunda kalınca onların yerine de Dr. Reith (Stabarzt/Cerrah) gönderilmişti. Yine Kasım ayının ortalarında Dr. Stutzin ile birlikte gelen altı hemşire de Berlin'e dönünce hastanede çalışan Alman personel sayısı azalmıştı. 8 Ocak 1917 tarihinde Prof. Dr. Reich'in Bağdat'a gelip çalışmaya başlamasıyla hasta kabulü tekrar eski günlerdeki gibi artış göstermiş, Dr. Reich'in gelişiyle ameliyathane belki de en yoğun günlerini yaşamıştı. DRK ekibinin bu şekilde çalışması İstanbul'daki askeri misyonun dikkatini çekince kendilerine destek olması için beş hasta bakıcı ile birlikte bir röntgen cihazının da gönderildiği Bağdat'taki hastane yönetimine bildirilmişti. Ancak takviye olarak gönderilen personel ve malzemenin hastaneye pek de bir faydası olmadı. Çünkü İngiliz birliklerinin şehre yaklaşması nedeniyle Alman çalışanlar hastaneyi boşaltmak zorunda kalacaktır[55].

[54] Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", 44/13, s. 358-359; Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", 44/14, s. 382; Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", 44/15, s. 414-415.

[55] Burggraf, a.g.m., s. 238-239.

Levent Şahverdi Arşivi

Kutü'l-Amâre yenilgisi sonrasında İngilizler yeni bir taarruz için hazırlık yaptılar. General F.S. Maude komutasındaki İngiliz birliklerinin 1917 yılı başlarından itibaren giriştiği taarruz harekâtı 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle neticelenmişti[56]. İngiliz taarruzu devam ederken Alman sağlık personeli de çalışmalara devam ediyordu. Aslında DRK ekibi, Osmanlı kuvvetlerinin İngiliz saldırılarına karşı koyacağını ve Bağdat'ın hiçbir şekilde İngiliz kontrolüne geçmeyeceğini düşünerek şehirden ayrılmamış ve hasta tedavisine devam etmişti. Ancak, 27 Şubat'ta Bağdat'tan ayrılıp Samara'ya geçmek üzere hazırlık yapmaları yönünde emir gelince Alman sağlık personeli hastanedeki malzemeleri paketlemeye başlamış ve ağır yaralıları şehirdeki diğer askeri hastaneye nakletmişti. Nakledilenler arasında iki de Alman askeri vardı. Hareket için bütün hazırlıklar tamamlanınca 4 Mart 1917'de Bağdat'taki bütün DRK çalışanları trenle Samarra'ya (Bağdat'a 120 km uzaklıkta) geçti. Alman ekibini bundan sonra oldukça zor bir yolculuk beklediğinden yanlarındaki sağlık malzemelerini İstanbul'a kadar götürmenin imkânı yoktu. Bu yüzden malzemeleri Samarra'da bulunan bir Türk tabibine bıraktılar. DRK ekibinin 10 Mart'ta başlayan dönüş yolculuğu 13 Nisan'da Haydarpaşa'ya 29 Nisan'da ise Almanya'ya ulaşmalarıyla sona erdi[57].

IV. İstanbul'daki Alman Kızılhaç Askeri Hastaneleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında DRK'nin Osmanlı topraklarında sağlık çalışması yürüttüğü bir diğer merkez de payitaht İstanbul'du. Çanakkale'de bir cephe açılma ihtimali artınca Harbiye Nezareti ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İstanbul'daki hastanelerin personel ve malzeme eksikliklerini gidermeye çalıştıkları gibi, cepheden gelecek çok sayıda yaralı askerin tedavisi

[56] Bilindiği gibi, Kutü'l-Amâre zaferinden sonra bu cephedeki harekâtın sona erdiği değerlendirilmiş ve buradaki birliklerin bir kısmı General Baratof komutasındaki Rus ordularının Hanikin istikametinde ilerlemesi üzerine İran taraflarına kaydırılmıştı. Diğer taraftan İngilizler General F.S. Maude öncülüğünde bekledikleri güce ulaşmış ve 13 Aralık 1916 tarihi itibariyle Dicle Cephesi'nde Bağdat hedefli yeni ve çok üstün bir taarruza geçmişti. İngiliz birlikleri 11 Mart 1917'de Bağdat'a girerken Halil Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri ise şehri boşaltmıştı. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C III/II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s. 54 vd.

[57] Burggraf, a.g.m., s. 239. Alman Askeri Hastanesi'nin başhekimi Stutzin, iklim ve savaş şartları nedeniyle DRK'nin Bağdat'taki sağlık hizmetinin mükemmel denilecek düzeyde yapılamadığını belirtmiştir. Buna rağmen verilen sağlık hizmeti sayesinde Türk ve Alman yaralı askerlerine bir nebze de olsa faydalı olunmuştu. Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", 44/15, s. 415.

Levent Şahverdi Arşivi

için yeni sağlık birimleri de oluşturmuştu. Nitekim bu dönemde İstanbul'daki hastanelerin sayısı elli ikiye ulaşmıştı. Savaşın ilerleyen günlerinde cepheden İstanbul'a çok sayıda yaralının gönderilmeye başlanması üzerine Ordu Sahra Sıhhiye Müfettişliği, Hilal-i Ahmer'e yeni hastaneler açması yönünde talepte bulundu. Bunun üzerine, Müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'na hücumu nedeniyle daha evvel İstanbul'dan Eskişehir'e nakledilen merkez ambarı yeniden İstanbul'a taşındı. Bunun dışında, Çanakkale Savaşları bütün şiddetiyle devam ederken Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İstanbul'da Tıp Fakültesi (Dârulfünûn), Galatasaray Sultanisi, Taksim, Cağaloğlu, Kadırga ve Darüşşafaka hastanelerini de faaliyete geçirdi[58].

Bu savaş esnasında Almanya, müttefiki Osmanlı Devleti'ne iki ülke arasında yapılan anlaşma gereğince, askerî desteğin yanında çok sayıda doktor, hemşire ve hasta bakıcı gibi personel göndermek suretiyle sağlık alanında da destek sağlamıştı. Yapılan bir araştırmaya göre, Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya'nın Osmanlı topraklarına gönderdiği doktor sayısı[59] (bu sayıya Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne mensup doktorlar da dahildir) yaklaşık 250'yi buluyordu[60].

[58] Tıp Fakültesi on yedi, Galatasaray Sultanisi on altı, Taksim on iki, Galata yedi, Cağaoğlu altı, Kadırga on ve Darüşşafaka hastanesi on ay faaliyette bulunmuş; 2570 yatak kapasiteli bu hastanelerde toplam 19.443 yaralı tedavi edilmişti. Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti**, s. 84; Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, C I, Ankara 2002, s. 225. Harbiye Nezareti, Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a gelecek yaralıların Gülhane'ye sevk edilmesini, buradan da Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından arabalar ile hastanelere nakledilmesini planlamıştı. Erdemir, a.g.m., s. 93.

[59] Seferberlikle birlikte Osmanlı makamları bütün sivil hekimleri de askere almış ve bunlar askeri hekim olmuşlardı. Bu hekimler sadece askerlerin sağlığı ile uğraşmayacak, aynı zamanda ülkedeki bütün koruyucu hekimlik, sivillerin tedavisi, esirlerin ve göç eden muhacirlerin, mülteci ve çalışma kamplarında, maden ocaklarında, demiryolu yapımında çalışan işçilerin de sağlığıyla ilgileneceklerdi. Almanya'dan gelen doktorlar da uzmanlık alanlarına göre askeri personel statüsünde görevlerini devam ettirmişlerdi. Örneğin Dr. J. Joseph Stutzin başhekim, Dr. Diesnig ve Dr. Gundelfinger yüzbaşı, Anna Knaaf ise başhemşire olarak çalışacaklardı. Burggraf, a.g.m., s. 235.

[60] https://www.scribd.com/document/80987994/aerzte1wk-1 (Erişim Tarihi: 24.01.2020). Savaşın başlamasıyla birlikte Almanya sahra sıhhiye hizmetlerini mükemmel bir şekilde uygulamaya başlamıştı. Özellikle cephe cerrahisi, ayırma istasyonları, gelişmiş yaralı tahliye sistemi ve sahra hastanelerinin çalışma düzeni büyük bir disiplin içerisinde yürütülüyordu. Tüm bu sistem demiryolu ağı ile birbiriyle irtibatlandırılmış ve o zaman için çok hızlı bir hasta ve yaralı tahliyesi gerçekleştirilebilmişti. Almanlar 1914 yılında bu sistemi oluşturmuş olmalarının yanında, aseptik ve antiseptik cerrahi uygulamalarını da yaygın olarak kullanıyorlardı. Planlamaya olan yatkınlıkları nedeniyle Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan on yıl önce, genel personel ve sağlık personelini, sağlık ihtiyaçlarını,

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti için İstanbul'da askeri hastaneler açmak veya devlete ait hastanelerdeki çalışmalara destek olmak hem müttefik iki ülkenin dostluğu açısından hem de Çanakkale Cephesi'nde mücadele ederken yaralanan Alman askerlerine sağlık hizmeti sunabilme olanağı açısından büyük bir öneme sahipti. İşte böyle bir misyonla İstanbul'a sağlık çalışanı gönderme kararı alan DRK, 1915 yılının Mayıs ayında beş doktor, on hemşire ve hasta bakıcıdan oluşan sağlık ekibiyle İstanbul'daki ilk askeri hastanesini daha evvel Fransız Okulu olarak hizmet veren St. Pulcherie'de[61] faaliyete geçirdi. Şehid Muhtar Bey adını taşıyan bu ilk Alman Askeri Hastanesi'ndeki sağlık çalışmalarını çok geçmeden gönderdiği üç doktor ve on bir hemşire ve hasta bakıcıdan oluşan ikinci bir sağlık ekibiyle destekleyen Alman Kızılhaç'ı hastanenin yönetimine Münih Üniversitesi'nden Prof. Hermann Dürck'ü getirmişti. Burada daha sonra J.J. Stutzin ve Prof. Ernst Michels gibi tanınmış doktorlar da bir süre görev yapmıştır[62].

Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul'da sağlık hizmeti yürüttüğü bir diğer mekân da Beyoğlu'nda bulunan Defterdar Alman Askeri Hastanesi (Deutschen Roten Kreuz-Lazarett)'dir. Alman Kızılhaç ekipleri bu binada savaşın sonuna kadar sağlık çalışması yürütmüştür. Erzincan'a giden DRK ekibi İstanbul'a dönünce buradaki çalışmalara dahil olmuş ve T. Zlocisti, P.R. Neukirch ve Diesing gibi doktorlar bu hastanede görev yapmıştı. Çanakkale'de ağır yaralanan Türk ve Alman askerlerinin tedavisinde önemli bir yere sahip olan Alman Askeri Hastanesi, İstanbul'da ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı da büyük mücadele vermiştir[63].

stoklarını ve yaralı taşınması ile ilgili planlarını yapmışlardı. Tüm bu hazırlıkların yanında Almanlar, savaşa katılan ordular içinde yaralı ve sakat askerlerin rehabilitasyonu ve yeniden eğitimi yönünde plan ve olanakları olan tek orduydu. Gabriel and Metz, **a.g.e.**, s. 243-244.

61 Savaş başladığında St. Pulcherie Fransız Okulu eğitime ara vermiş ve okul binası Şehit Muhtar Bey Hastanesi olarak kullanılmaya başlanmıştı. Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti ekipleri gelince hastane kendilerine tahsis edilmiştir. Etker, a.g.m., s. 101.

62 Etker, a.g.m., s. 101-102. 1916 yılı ortalarında hastanede dört doktor (Prof. E. Michels başhekimdi), bir eczacı, bir sekreter, yirmi hemşire ve yedi hasta bakıcı görev yapıyordu. **KA**, 714/324, 19 Haziran 1916.

63 Defterdar Yokuşu'nda bulunan bu hastane 1820'li yıllarda Galata'daki Cenovalı gemicilere hizmet vermek üzere kurulmuş bir İtalyan Hastanesi'ydi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Alman askerler tarafından ele geçirilen hastane 1915 yılından itibaren Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne tahsis edilmiş ve savaşın sonuna kadar cemiyet burada sağlık hizmeti vermiştir. Cemiyet'in Erzincan ve Bağdat misyonlarında görev yapan sağlık ekipleri İstanbul'a döndüğünde bir süre burada görev yapmışlardı. **Notizen zur Hamburger**, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

Bağdat'taki Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi'nde önemli hizmetlerde bulunan Dr. J.J. Stutzin İstanbul'a döndükten sonra çalışmalarını burada sürdürmüş ve Çanakkale'den ağır yaralı olarak getirilen onlarca Türk ve Alman askerini ameliyat etmişti. İstanbul'a geldiğinde Harbiye Nezareti tarafından kendisine "başhekim (Oberarzt)" ve "5. Ordu'nun danışman cerrahı (Beratende Chirurg)" unvanları verilen[64] Dr. Stutzin, İstanbul'da çalıştığı dönemde Dr. Diesing ve Dr. Gundelfinger'in de yardımıyla birçok Türk ve Alman yaralı askeri tedavi etmiştir. Örneğin, 1915 yılının sonlarına doğru Çanakkale'de silahla kolundan yaralanan Osman Halil (42) adındaki bir Türk askeri hastaneye getirilmiş ve hemen ameliyata alınmış, yarası ağır olmasına rağmen tedavisi yapıldıktan sonra taburcu edilmişti. Yine aynı günlerde, sırtından yaralanan bir Türk askeri hastaneye getirilerek ameliyata alınmışsa da ne yazık ki kurtarılamamıştı[65].

Dr. Stutzin ve ekibi Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi'nde gerçekleştirdikleri cerrahi müdahalelerde kaburga kemiğinden kafatasına, karın boşluğundan el ve ayak eklemlerine kadar her türlü silahlı yaralanmalara müdahale etmişlerdi. Dr. Stutzin ekibiyle birlikte toplam 222 askeri ameliyat etmiş ancak, bunların 25 (%11)'i hayatını kaybetmişti. Yaralanmaya bağlı olarak hastaneye getirilen 19 askerin uzvu kesilmiş, bunların da 8'i kurtarılamamıştı[66].

Erzincan Alman Askeri Hastanesi'nde çalıştıktan sonra İstanbul'a dönen Dr. Neukirch ve Dr. Zlocisti ise daha çok salgın hastalıklarla ilgilenmişti. DRK'nin Erzincan ekibi İstanbul'a döndüğünde şehirdeki hastane, okul ve camilerin Çanakkale'den getirilen yaralılarla dolu olduğunu görmüşlerdi. Diğer yandan, hem cepheden getirilen askerler arasında[67] hem de şehirde ciddi bir tifüs salgını vardı. Aslında DRK ekibi Erzincan'da salgın hastalıklar ve özellikle tifüsle mücadele konusunda önemli bir tecrübe edinmişti. Savaş şart-

64 Herbert Eulenberg, "Unsere türkischer Freunde", **Kriegs-Zeitung der Elften Armee**, Nr. 3, A.H.Qu., den 28 Oktober 1915, s. 4.

65 J. Joseph Stutzin und Gundelfinger, "Kriegsverletzungen des Urogenitalsystems", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 42/08, 1916, s. 227.

66 J. Joseph Stutzin und Diesing, "Statistisches über 222 Kriegschirurgische Eingriffe", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 42/7, 1916, s. 190-191.

67 Çanakkale Cephesi'nde Türk askerleri arasında tifüs, dizanteri ve iskorbüt gibi hastalıklar yaygındı. Savaştan sonra yapılan istatistiklere göre 85.000 Türk askeri hasta olarak cepheden çekilmiş, bunlardan 21.000'i hastalıktan ölmüştü. Çanakkale'de günde 800 civarında asker hastalık nedeniyle cepheden çekiliyordu ki, bu durum salgın hastalıkların savaşa etkisini göstermesi açısından önemlidir. Çalık ve Tepekaya, a.g.m., s. 215.

Levent Şahverdi Arşivi

larına bağlı olarak temizliğe riayet edilmediği[68] için salgın hastalıklar daha çabuk yayılıyordu ve benzer durumun İstanbul'da da bulunduğunu gören Alman sağlık personeli salgınla mücadele için bakteriyoloji laboratuvarında önemli çalışmalar yürütmüşlerdi. Dr. Neukirch tifüs ve dizanteri vakalarıyla yakından ilgilenmiş, 1915-1917 yılları arasında başta cepheden getirilen askerler olmak üzere ahaliden bu hastalığa yakalananları da tedavi etmeye çalışmıştır[69].

Dr. Zlocisti yaptığı araştırmalarda Osmanlı askerleri ve İstanbul ahalisi arasında salgın hastalıkların fazla olmasının nedenleri olarak yetersiz beslenme ve temizliğe riayet etmemeyi göstermiştir. Bunların yanında, bazı hastalıkların göçlerle birlikte İstanbul'a taşındığını ve gerekli önlemlerin alınmadığını da tespit etmişti. Ayrıca, askerlerin kıyafetleri düşük kalitede olduğu için tifüsün en önemli taşıyıcısı olan bitin bu elbiselerde daha iyi barınma imkânı bulduğu anlaşılmıştı. İstanbul Alman Kızılhaç Askeri Hastanesi'nde 1916-1918 yılları arasında tedavi edilen tifüs hastalarıyla ilgili toplam 1.716 vaka kayıt altına alınmış, bunların 310'u hayatını kaybetmişti. Dr. Zlocisti'nin yaptığı bir istatistikte tifüs vakası ve bu hastalıktan ölenlerin aylara göre dağılımı şu şekildeydi:[70]

Aylar	Toplam Vaka	Ölenlerin Sayısı	Oran
Mayıs (1916)	129	6	4,65
Haziran	33	5	15,15
Temmuz	12		
Ağustos	4		
Eylül	13	4	30,77
Ekim	23	3	13,04

[68] Dr. T. Zlocisti'ye göre, Türkler kişisel temizliğe önem vermelerine karşın kamuya açık alanları ihmal ediyor, temiz tutmuyorlardı *(Bei aller persönlicher Sauberkeit der Türken (die durch den Koran vorgeschrieben) ist jedes öffenliche Institut verwahrlost, verschmutzt).* Bu hususta sosyal sorumluluk anlayışı eksikti. Ona göre, vatanseverlik anlayışı Türkler arasında sadece Avrupai bir deyim olarak kalıyor, millî bir yükümlülüğe dönüşmüyordu. Theodor Zlocisti, "Zur Epidemiologie des Fleckfiebers (Nach Erfahrungen aus der Türkei)", **Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten**, 89/3, 1919, s. 395.

[69] Paul R. Neukirch, "Über menlische Erkrankungen durch Bazillen der Glässer-Voldagsengruppe in der Türkei", **Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten**, 85/1, 1918, s. 103-145.

[70] Zlocisti, "Zur Epidemiologie des Fleckfiebers...", s. 398-400.

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım	20	4	20,00
Aralık	115	19	16,52
Ocak (1917)	141	27	19,85
Şubat	199	33	16,67
Mart	179	26	14,53
Nisan	163	36	22,09
Mayıs	166	36	21,69
Haziran	135	33	24,44
Temmuz	22	3	13,64
Ağustos	8		
Eylül	8		
Ekim	4	1	25,00
Kasım	2		
Aralık	31	10	32,26
Ocak (1918)	95	26	27,37
Şubat	51	12	23,53
Mart	76	12	15,79
Nisan	49	6	12,25
Mayıs	25	4	16,00
Haziran	13	4	30,71
Toplam	**1.716**	**310**	**18,07**

Tabloya göre, vaka ve ölüm sayısı yaz aylarında azalıyordu. Zlocisti, vaka ve ölüm oranındaki bu düşüşün iklimden kaynaklanmadığını, yani sıcak veya soğuk havanın hastalığın azalması veya artması üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmadığını belirtmişti. Ona göre, tifüsü yayan bitler kışın oldukça kalın giyme alışkanlığına sahip Türklerin vücutlarında daha rahat barınma olanağı bulurken, yaz aylarında bu imkân azalıyordu. Dolayısıyla yaz aylarında ölüm oranındaki düşüş giyme alışkanlığından kaynaklanıyordu. Askerler arasında vaka sayısının fazla olmasının nedeni ise daha çok kalitesi düşük giysiler kullanılması ve yetersiz beslenmeydi. Dr. Zlocisti tuttuğu bir başka istatistikte

Levent Şahverdi Arşivi

hem asker hem de halktan salgın hastalığa yakalanıp ölenleri milliyetlerine göre de incelemiş ve buna dair bilgileri şu şekilde tespit etmişti:[71]

Tarih	Milleti	Vaka Sayısı	Ölüm	Oran
Şubat 1916-Kasım 1918	Osmanlı (Türk, Arap vs.)	1135	187	16,48
	Rum	346	83	24,00
	Yahudi	121	19	15,70
	Alman ve Avusturyalı	59	8	13,56
Şubat 1916-Ekim 1917	Ermeni	15	3	20,00
Toplam		**1.676**	**300**	

Zlocisti, Yahudiler'deki ölüm oranının düşüklüğünü onların beslenme alışkanlığına bağlamaktadır. Yahudilerin herhangi bir hastalığa yakalandıklarında hekime gitmekte çabuk davranmaları ve alkol alışkanlıklarının oldukça düşük olması da salgın hastalıklara karşı dayanıklılıklarını artırıyordu. Rumlar'daki ölüm oranının yüksek oluşunu Zlocisti, bu millete mensup olanların fazla alkol tüketmesine bağlamaktadır. Ona göre, alkol kullanan insanların vücut dirençleri düştüğü için ağır hastalıklarla mücadele hassasiyeti de azalıyordu. Müslümanlar arasındaki ölüm oranının da ortalamanın altında kaldığı görülüyor ki, salgın hastalıklara karşı bu kesimin hem beslenme alışkanlığı, hem de vücut direçlerinin yüksek oluşu ölüm oranlarını düşürüyordu.

Alman sağlık ekibi tifüsle mücadele ederken tedavi esnasında hastaların bir kısmı vücutlarında meydana gelen komplikasyonlara bağlı olarak da hayatını kaybedebiliyordu. Hastaneye getirilen tifüslü hasta sayısı oldukça fazla olunca bunlar için ayrı bir birim (Flecktyphusstation) teşkil edilerek daha planlı bir tedavi süreci takip edilmeye başlanmıştı. Bu birime ayrıca bir istasyon sorumlusu/denetmeni (Stationsaufseher) atanmış, bir hemşire ile yedi hasta bakıcı da bu sorumlunun emrine verilmişti. Nihayetinde buradaki çalışmalar savaşın sonuna kadar sorunsuz devam etmiştir[72].

[71] Zlocisti, "Zur Epidemiologie des Fleckfiebers...", s. 406.

[72] **Unter dem Roten Kreuz im Weltkrieg**, s. 232.

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımlarıyla İstanbul'da sağlık hizmeti yürütülen bir diğer merkez de Üsküdar'da bulunan Zeynep-Kamil Hastanesi idi. Yüzbaşı B. Fritz von Trützschler'in idaresi altında açılan bu hastanede üç doktor, on hemşire ve iki de hasta bakıcı görev yapmıştı. Ekibin rahat bir çalışma yürütmesi için hastaneye her türlü sağlık malzemesi[73] sipariş edildi. İlerleyen zamanlarda hastaneye çok sayıda yaralı gelmeye başlayınca ekibe iki okul binası daha tahsis edildi. Ayrıca, Tekirdağ (Rodosto)'da bulunan bir sahra hastanesi ile cepheden yaralı taşıyan bir hastane vapuru (Lazarettschiff Olga/Olga Hastane Vapuru) da bir süre bu ekibin sorumluluğuna verilmişti.[74]

[73] Zeynep Kamil Alman Salib-i Ahmer Hastanesi'nde sağlık malzemesi ihtiyacı ortaya çıktığında DRK, gerekli olan malzemeleri (alkol, eter, sabun Amerikan bezi vb.) hemen tedarik ediyordu. **KA**, 73/54, 2 Ağustos 1915; 73/61, 13 Ağustos 1915.

[74] **Deutsche Levante-Zeitung**, Band 5.1915, 15/16, Hamburg, den 1. August 1915, s. 373.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ile yaptığı ittifak neticesinde dahil olmuş ve açılan cephelerde düşmana karşı büyük mücadeleler vermiştir. Almanya ile yapılan antlaşma gereğince Osmanlı cephelerinde Alman subay ve askerleri de vazife almıştı ve savaşın başlamasıyla birlikte, İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu bu Alman askerlerine sağlık hizmeti sunmak amacıyla hemen her cephede sağlık birimi oluşturmak için çalışma başlatmıştı. 93 Harbi'nden itibaren hemen her savaşta Osmanlı cephelerinde sağlık hizmeti sunan Alman Kızılhaç'ı da Osmanlı'nın savaşa dahil olmasıyla seferber olmuş; askeri misyonun isteği doğrultusunda Erzincan, Bağdat ve İstanbul'da açtığı askeri hastanelerde çalışma yürütmüştü.

Bu dönemde, Avrupa'nın en gelişmiş askeri sağlık hizmetlerine Almanlar'ın sahip olduğu gerçeğinden hareketle, Osmanlı topraklarına gönderilen cerrah, bakteriyolog, hemşire ve hasta bakıcı gibi personel Almanya'nın önde gelen kurumlarından seçildiği gibi röntgen, dezenfeksiyon makinesi ve cerrahi müdahale malzemeleri de bu personelin hizmetine verilmişti. Bu savaşta tahrip gücü ağır silahların kullanılması askerlerin vücutlarında ağır yaraların açılmasına neden olduğu için cephelerde oluşturulan sağlık birimlerinin donanımı ve uzman ekiplerce doğru müdahalelerin önemini artırmış; savaş şartlarına bağlı olarak gelişen salgın hastalıklara karşı alınacak yerinde tedbirlerin de savaşın mukadderatına önemli etkisi olmuştur. Örneğin, Erzincan Kızılhaç Askeri Hastanesi'nde görev yapan Dr. Paul R. Neukirch tifüs salgınına karşı önemli araştırmalar yapmış ve bölgede tifüsün yeni bir türevini tespit ederek buna göre aldığı önlemler sayesinde daha fazla can kaybının önüne geçilmişti. Aynı şekilde, önce Bağdat'ta daha sonra sırasıyla İstanbul, Çanakkale ve Filistin'de görev yapan Dr. J. Joseph Stutzin ise yapmış olduğu başarılı ameliyatlar ile ağır yaralı bir çok Türk ve Alman askerini tedavi etmişti. Alman Kızılhaç Askeri Hastaneleri'nin donanımlı ve hijyen açısından disiplinli bir yapıda olması hizmet ettikleri bölgelerdeki devlete ait hastanelere ve Türk sağlık personeline de örnek teşkil etmiş; Alman sağlık ekiplerinin çalışmalarını sona erdirip bölgeden ayrılırken beraberlerinde getirdikleri malzemeleri Türk meslektaşlarına bırakmaları o bölgelerdeki çalışmalar için önemli bir destek olmuştur.

Netice itibariyle, hem geçmişten gelen Osmanlı-Alman dostluğunun hem de bu savaşta askeri ittifaka bağlı olarak Alman Askeri Misyonu'nun koordinasyonu ile Alman Kızılhaç sağlık ekipleri Osmanlı cephelerinde yaralanan askerlere ve imkân dâhilinde, o bölgedeki ahaliye sağlık hizmeti sunmuşlar; gerek savaş esnasında, gerekse ülkelerine döndükten sonra Osmanlı topraklarında yaptıkları çalışmaları ve hastalıklara dair tecrübelerini kaleme alarak birikimlerini Alman tıp literatürüne aktarmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi (OA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2180/1, 2180/2.

Kızılay Arşivi (KA), 18/132; 73/54; 73/61; 93/43; 94/76; 94/90; 94/105; 94/122; 94/130; 96/86; 168/53; 193/56; 397/24; 397/72; 398/189; 578/68; 714/324.

Gazeteler (Zeitungen)

Allgemeine Deutsche Lazarett-Zeitung

Deutsche Levante-Zeitung

Kriegs-Zeitung der Elften Armee

Kitap ve Makaleler

Akpınar, Deniz, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler", **Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-01 Ekim 2016)**, Bildiriler Kitabı, C I, Erzincan 2016, s. 33-44.

Akgün, Seçil Karal ve Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, C I, Ankara 2002.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, C 1-2, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.

Baer, C. H. (Hrgs), **Der Völkerkrieg, Eine Chronik der Ereignisse seit dem 1. Juli 1914**, Band 5, Verlag von Julius Hoffmann, Stuttgart 1916.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914–1918, C III/II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

Burggraf, Richard, "Meine Reiseerlebnisse und Tätigkeit bei der Irak-Expedition des Deutschen Roten Kreuzes Bagdad", **Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege**, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934, s. 235-236.

Çalık, Ramazan ve Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006, ss. 205-228.

Levent Şahverdi Arşivi

Çapa, Mesut, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2010.

_____, "Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin (Kanal) Cephesi'nde Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 8, S 16, 2018, ss. 57-73.

"Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", **Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes**, Band 20, 1912, s. 333-336.

Erdemir, Lokman, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 15, 2012, ss. 91-113.

Etker, Şeref, "Bir Bakterinin Biyografisi - S. Paratyphi Erzincan (Neukirch)", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, **'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı**, S XIX, 2018, ss. 87-109.

Eulenberg, Herbert, "Unsere türkischer Freunde", **Kriegs-Zeitung der Elften Armee**, Nr. 3, A.H.Qu., den 28 Oktober 1915, s. 4.

Fritz, Dr., "Die Poliklinische Wirksamkeit und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13***,* Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz. Springer Verlag, Berlin 1914, s.98-118.

Gabriel, Richard A. und Karen S. Metz, **A History of Military Medicine, From Ancient Times to The Middle Ages**, C. I-II, Greenwood Pres, New York 1992.

Geißler, W, "Die III. Hilfsexpedition nach Konstantinopel, Die Colerabekämpfung in San Stefano", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 633-660.

Deutsche Levante-Zeitung, Band 5.1915, 15/16, den 1. August 1915 (Hamburg), s. 373.

Levent Şahverdi Arşivi

Hüdepohl, Astrid, **Organisationen der Wohlfahrtspflege, Eine ökonomische Analyse ausgewählter nationaler und internationaler Institutionen**, Duncker & Humblot, Berlin 1996.

Hans Kannengiesser, **Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915**, Schlieffen Verlag, Berlin 1927.

Khan, Daniel-Erasmus, **Das Rote Kreuz, Geschichte einer Humanitären Weltbewegung**, Verlag C.H. Beck, München 2013.

Kimmle, Ludwig, **Das Deutsche Rote Kreuz, Centralkomitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Landesvereine vom Roten Kreuz,** Band 1, Verlag Boll & Pickardt, Berlin 1910.

_____, **Das Deutsche Rote Kreuz im Weltkriege**, Berlin 1919.

_____, "Die Hilfsexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanen (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz,Springer Verlag, Berlin 1914, s. 12-31.

Liebert, Dr., "Die I. Hilfsexpedition nach Konstantinopel", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 455-537.

Machalett, Gerd und Ernst-Jürgen Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission in Vorderasien 1914-1918", **Wehrmedizinische Monatschrift**, 59/2015, s. 248-258.

Mühlmann, Carl, **Der Kampf um die Dardanellen 1915**, Druch und Verlag von Gerhard Stalling, Berlin 1927.

Neukirch, Paul R, "Über menlische Erkrankungen durch Bazillen der Glässer-Voldagsengruppe in der Türkei", **Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten**, 85/1, 1918, s. 103-145.

Neukirch, Paul R. und Theodor Zlocisti, "Epidemiologische und klinische Erfahrungen bei Fleckfieber in Ostanatolien", **Medizinische Klinik**, 12/10 (587), 5 März 1916 (Berlin), s. 256-259.

Levent Şahverdi Arşivi

Notizen zur Hamburger Rotkreuzgeschichte, Newsletter des DRK Landesverbandes Hamburg e. V., Themenblatt 5 Juni 2018 (Hamburg).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928, Haz: Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Ankara 2013.

Stutzin, J. Joseph, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 44/13, 1918, s. 358-359.

_____, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 44/14, 1918, s. 382-383.

_____, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 44/15, 1918, s. 414-415.

_____, "Zwei Jahre kriegschirurgische Tätigkeit in der Türkei," **Bruns' Beiträge zur Klinische Chirurgie***,* 160/5 (8. Kriegschirurgischer Bd., Heft 33), 1917, s. 709-724.

Stutzin, J. Joseph und Diesing, "Statistisches über 222 Kriegschirurgische Eingriffe", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 42/7, 1916, s. 190-191.

Stutzin, J. Joseph und Gundelfinger, "Kriegsverletzungen des Urogenitalsystems", **Deutsche Medizinische Wochenschrift**, 42/08, 1916, s. 227-228.

Riesenberg, Dieter, **Das Deutsche Rote Kreuz, Eine Geschichte 1864-1990**, Ferdinand Schöning, München 2002.

Teilhaber, Felix, "Die II. Hilfsexpedition nach Adrianopel, Beobachtungen und Tätigkeit auf dem Gebiete der Inneren Medizin", **Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des Italienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13**, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 754-759.

Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934.

"Vom Roten Kreuz", **Allgemeine Deutsche Lazarett-Zeitung**, Nr. 16, A.H.Qu., den 20 April 1918, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

Zlocisti, Theodor, "Zur Epidemiologie des Fleckfiebers (Nach Erfahrungen aus der Türkei)", **Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten**, 89/3, 1919, s. 387-415.

İnternet Kaynakları

https://www.scribd.com/document/80987994/aerzte1wk-1
(Erişim Tarihi: 24.01.2020).

https://www.gallipoli1915.de/feldlazarett-bighali
(Erişim Tarihi: 24.01.2020).

https://military-medicine.com/article/2536-zahnmedizinische-betreuung-deutscher-soldaten-im-ersten-welt krieg.html
(Erişim Tarihi: 29.01.2020).

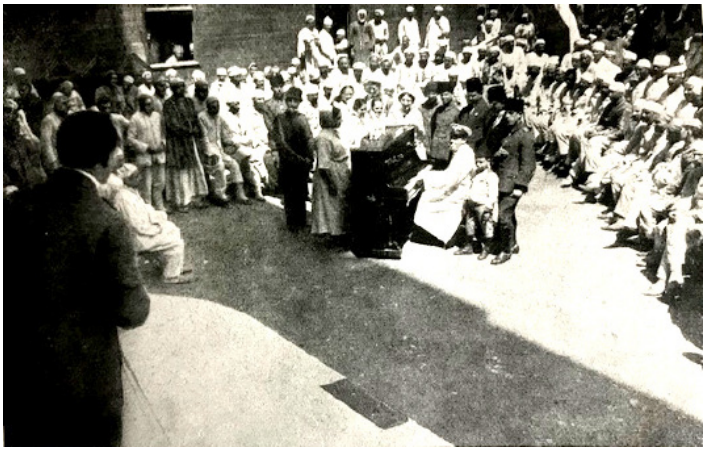
https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/ru/jednostka/-/jednostka/6994488/obiekty/485653
(Erişim Tarihi: 10.02.2020).

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

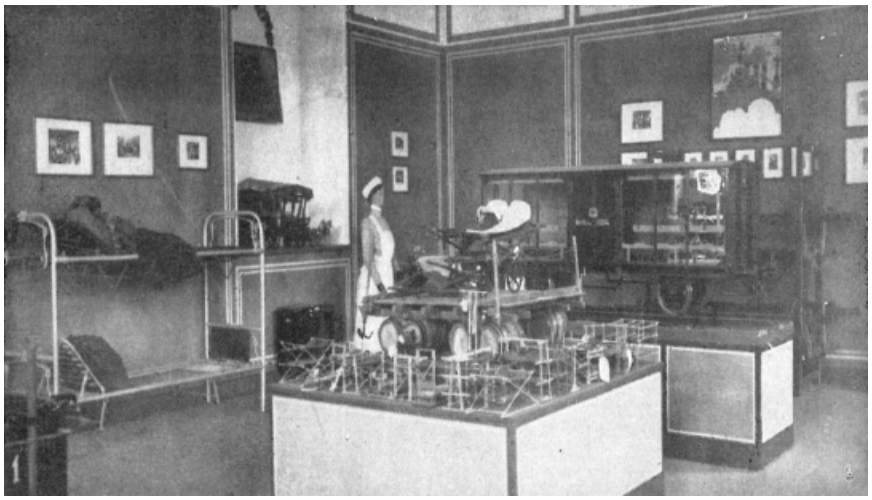
EK-1: Bağdat ve İstanbulda bulunan Alman Kızılhaç Askerî Hastaneleri'nde görev yapan Joachim Joseph Stutzin.

EK-2: Çanakkale Cephesi'nde yaralanıp İstanbul'da tedavi altına alınan Türk askerlerine Alman Salib-i Ahmer çalışanları tarafından sağlanan müzik dinletisi.

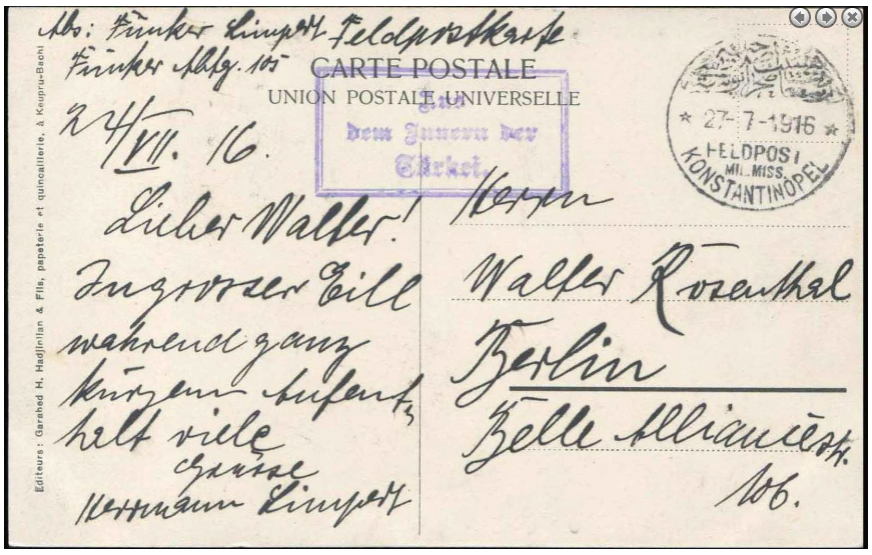
Kaynak: **Notizen zur Hamburger Rotkreuzgeschichte**, Newsletter des DRK Landesverbandes Hamburg e. V., Themenblatt 5 Juni 2018 (Hamburg), s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-3: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Galatasaray Erkek Lisesi'nde açılan sergide (1917) Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne ait bölüm.

Kaynak: **Notizen zur Hamburger Rotkreuzgeschichte**, Newsletter des DRK Landesverbandes Hamburg e. V., Themenblatt 5 Juni 2018 (Hamburg), s.12.

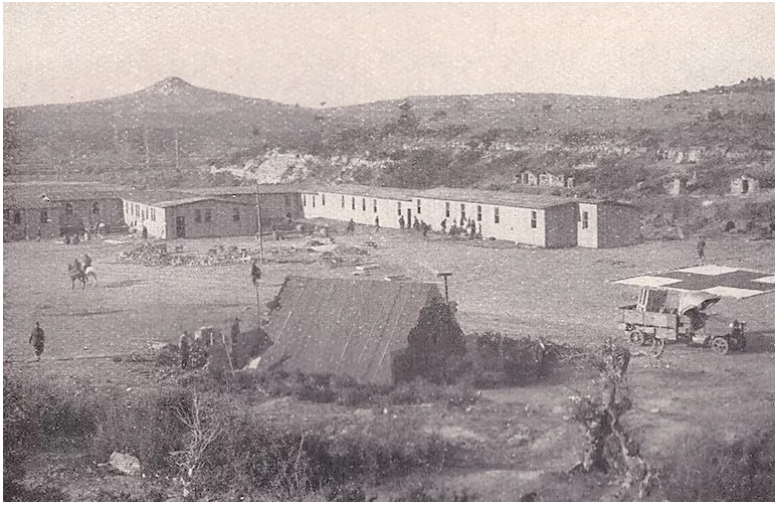
EK-4/1: İstanbul'daki Alman Salib-i Ahmer çalışanları tarafından Berlin'e gönderilen kartpostal.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-4/2: Alman Salib-i Ahmer personelinden Grafen Hochberg'in ekibiyle birlikte (kendisine Türk askerleri de eşlik ediyor) Anadolu'dan Filistin'e gidişi.

Kaynak-4/1 ve 4/2: C. H. Baer (Hrgs), **Der Völkerkrieg, Eine Chronik der Ereignisse seit dem 1. Juli 1914**, Band 5, Verlag von Julius Hoffmann, Stuttgart 1916.

EK-5: Bigalı Alman Sahra Hastanesi (Bighali Deutsches Feldlazarett) (Kaynak: https://www.gallipoli1915.de/feldlazarett-bighali)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 08/11/2019
Makale Kabul Tarihi : 05/08/2020
DOI: 10.33419/aamd.815784

MAJESTELERİNİN SADIK ASKERLERİ: ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE BÜYÜK BRİTANYA'YA BAĞLI BİRLİKLER*

RESUL BABAOĞLU**

ÖZ

I. Dünya Savaşı'nın en kanlı safhasını teşkil eden Çanakkale Cephesi'nin savaş tarihi açısından yol açtığı sonuçlar yerli ve yabancı birçok araştırmaya konu olmuştur. Görünürde İtilaf ve İttifak blokları arasında cereyan eden Çanakkale Cephesi'nin XX. yüzyılda yeni bir görünüm kazanan ulusçu ve bağımsızlıkçı hareketlere ilham kaynağı olduğu gerçeği ise tarih araştırmalarında genellikle göz ardı edilen bir hususdur. İngiliz kolonilerinden temin edilen Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlerin oluşturdukları ANZAC ordusu, İrlandalı askerlerden kurulan 10. Tümen ve İskoç birliklerinden oluşan 52. Piyade Tümeni Çanakkale Cephesi'nde çok kötü şartlar altında gerçekleşen muharebelerde verilen görevleri yapmışlardır. Sözü edilen İngiltere'ye bağlı birlikleri I. Dünya Savaşı'ndaki diğer cephelerde olduğu gibi Çanakkale Cephesi'nde de motive eden hususlar; İngiliz Kraliyeti 'ne karşı duyulan sadakat bağları, dinsel sorumluluklar ve siyasi ilişkiler şeklinde sıralanabilir. Savaşın başlarında çok yoğun duygularla motive olabilen askeri birlikler ve kolonilerdeki kamuoyu, cephede ağır kayıplar verilmesinden sonra derin endişelere sürüklenmiştir. Cephede verilen bu ağır kayıplar ve askerlerin içinde bulunduğu kötü koşullar dönemin en etkili kitle iletişim aracı olan yazılı basın aracılığıyla ilgili koloni toplumlarına iletilmiştir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.
Bu çalışma, 7-10 Aralık 2016 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu ve Akdeniz Üniversitesi iş birliği ile Antalya'da düzenlenen **Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk-İngiliz Penceresi)**'nda sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Siirt/TÜRKİYE, babaogluresul@hotmail.com
ORCID: : 0000-0002-8726-904X

Levent Şahverdi Arşivi

koloni birliklerinin Çanakkale Cephesi'ndeki faaliyetlerinin kendi kamuoylarında nasıl takip edildiği ve hangi duyguları uyandırdığı hususu üzerinde durulmuştur. Çanakkale Cephesi'nde muharebelerin sürdüğü dönemde İngiliz yönetiminde olan koloni devletlerinde yayınlanan gazete koleksiyonları üzerinde tarama yapılarak elde edilen verilerin araştırma ve monografi eserleriyle karşılaştırılmasının, bu çalışmanın temel hipotezini oluşturan İngiliz kolonilerinde savaş ve uluslaşma arasındaki bağı ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kolonizasyon, Birleşik Krallık, I. Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, Ulusçuluk.

Levent Şahverdi Arşivi

LOYAL SOLDIERS OF HER MAJESTY: GREAT BRITAIN TROOPS IN GALLIPOLI FRONT

ABSTRACT

The consequences of Gallipoli Front, which is the bloodiest phase of World War I have been the subject of many national and international researches. The fact that Gallipoli front has been a source of inspiration for the nationalist and independence movement getting a new look in the 20th century is an issue that is often ignored in historical researches. ANZAC army formed by the troops of Australia and New Zealand obtained from the British colonies, 10th division including Irish soldiers and 52th infantry division consisting of Scottish troops carried out the duties given in the battles that took place under very bad conditions of Gallipoli front. Considerations that motivate the aforesaid British regiments in Gallipoli Front as in other fronts of World War I can be listed as fidelity bonds for the British Royal Family, religious responsibilities and political relations. The troops and the general public in colonies that may be motivated by intense feelings too early in the war drifted into deep concern after suffering heavy casualties in the front. These heavy losses suffered in the front and the aggravated and poor conditions which the soldiers were in have been forwarded to the related colonial societies through the written press which was the most effective means of mass communication of that period. In this study, it is mainly focused on the issues of how the activities of colony unions in Gallipoli front were followed by their own media and which emotions it aroused. It has been thought that the data obtained by scanning the newspaper collections published in the colonial state under the administration of British and comparing them with the research and monographs works may demonstrate the link between war and nation-building in the British colony which is the underlying hypothesis of this study.

Keywords: Colonization, United Kingdom, World War I, Gallipoli Front, Nationalism.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Koloni sözcüğü, belirli sınırlara, kendi idari düzenlemelerine sahip olan ve egemenliği bu sınırlara coğrafi olarak uzak olan başka bir devlete ait olan topraklar şeklinde tanımlanmaktadır[1]. Büyük devletlerin, sahip olduğu koloni topraklarından ticaret olanağı ve hammadde gibi kazanımlar elde etmelerinin akla ilk olarak sömürgecilik kavramını getirmesine karşın, koloni sözcüğü daha geniş bir anlama sahiptir. Genellikle toprakları üzerinde yaşayan insanların ezici çoğunluğu bir ana vatana kan bağı ile bağlı oldukları, ancak oraya göç etme gibi bir amaç içerisinde olmayan bu insanların sürekli olarak yaşamlarını ana vatana uzak olan topraklarda sürdürdükleri siyasi olarak bağımlı, ancak idari açıdan özerk yapılar şeklinde tanımlanmaktadır[2]. Bu çalışmada koloni kavramı, sömürgecilik olgusundan bağımsız bir zeminde ele alınmış ve çoğunluğunu İngiliz kökenli toplumların oluşturduğu bölgelere yer verilmeye çalışılmıştır.

XIII. yy'ın başlarından itibaren ticaret filoları sayesinde sömürgecilik ile tanışan İngiltere'nin denizaşırı bir imparatorluk haline gelmesi VII. Henry'nin hükümranlığı döneminde başlattığı merkantilist siyaset sayesinde mümkün olmuştur[3]. Bu yüzyılda İngiltere Krallığı, elinde bulundurduğu Karayip Adaları, İrlanda, Kuzey Amerika'daki koloniler ve Adaya bağlı diğer kolonilerle beraber Büyük Britanya ya da Birleşik Krallık olarak adlandırılmıştır[4]. Politik bir terim olarak Birleşik Krallık, "İngiliz" tanımlamasından daha geniş manada Britanyalı (British) kimliğinde bütün koloni halklarını içine alan bir sistem olarak kabul edilmektedir[5].

İngiltere'nin erken dönem kolonizasyon politikası işgal ve sömürge tekelleri üzerine kuruluyken 18. yy'dan itibaren bu siyaset ticaret ve serbest ekonomi temelli bir çizgide seyretmiştir. Bu politika değişiminin bir nedeni Amerikan Devrimi ve bağımsızlık savaşından sonra koloni topraklarında yaşanan kayıplar ise diğer bir nedeni de hızlı bir endüstrileşme yaşanan İngiltere'de

---

1 G. R. Berridge-Alan James, **A Dictionary of Diplomacy**, Palgrave&Macmillan, New York 2003, s.41.

2 Hugh Edward Egerton M.A., **A Short History of the British Colonial Policy**, Methuen&CO. London (t.y.), s.8; John Gillingham, "The Beginings of English Emperyalism", **Journal of Historical Sociology**, 5, (1992), ss.392-409.

3 H. Clive Barnard, **The Expansion of the Anglo-Saxson Nations, A Short History of the British Empire and the United States**, A.&C. Black LTD, London 1920, s.2.

4 C.H. Firth, "The British Empire", **Scottish Historical Review**, Vol. 15, (1918), ss.185-189.

5 David Armitage, **The Ideological Origins of the British Empire**, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

hammadde ihtiyacındaki hızlı yükseliş olmuştur[6]. Bununla beraber İngiltere sözü edilen dönemde diğer Avrupalı devletlerin deniz ticaretindeki rekabetiyle karşı karşıya kalmıştır[7]. Ancak İngiltere'nin farklı dönemlerde uyguladığı koloni siyasetinin görünümünde bazı değişiklikler belirse de, XIX. yy'a kadar Kıta Avrupasının diğer devletlerinde olduğu gibi sömürgecilik her zaman için değişmez bir temel karaktere sahip olmuştur. Bu çerçevede genel olarak koloniler hammadde temin edilen ve üretilen malların satıldığı bir pazar şeklinde görülmüştür. İngiltere açısından bakıldığındaysa sömürge topraklarında yaşayan insanların İngiliz kanı taşıdıkları ve Büyük Britanya'nın uzak parçaları olduklarına ilişkin algı ve bu temeldeki siyaset XIX. yy'da belirginleşmeye başlamıştır[8]. Bu dönemden itibaren koloniler ve Britanya halkları arasında; *üzerinde güneş batmayan imparatorluk* mottosuyla ifadesini bulan folklorik bağlar kurulmaya çalışılmıştır[9].

Birleşik Krallık ve kolonileri arasındaki yeni siyasetin ruhu beraberinde yeni sorumlulukları da getiriyordu. Kolonilerin anavatanla amaç, ülkü birliği ve vatansever duygular içerisinde oldukları bu durumda Britanya'nın emperyal bir genişleme politikasını sürdüreceği ile ilgili endişeler ortaya çıkmıştır. 1887'de Londra'da toplanan Koloni Konferansı'nda *(*Colonial Conference) masaya yatırılan bu endişeler karşısında federalizm düşüncesi ortaya atıldıysa da Lord Salisbury'nin önerilen modelin mevcut sorunlara çare olmayacağı gerekçesiyle karşı durması üzerine bu teklif rafa kaldırılmıştır. Britanya ile koloniler arasındaki ilişki biçimini düzenleyen bir diğer gelişme olan Ottawa Konferansı'nda (1894) koloni yönetimleri kendi kendini yöneten özerk yapılar statüsü kazanırken karar alma süreçlerinde İngiliz temsilcilerinin de etki sahibi oldukları idari bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu konferansların her ikisinde de koloniler ile ana vatan arasında olumlu ilişkilerin kurulması sağlanmış, ticari olarak da yeni imkânlar yaratılmıştır[10].

6 Egerton, **a.g.e.,** s.4.

7 J.A. Williamson, **The Life and Growth of the British Empire**, Clarendon Press Oxford 1940, s.7. XII. yy'dan itibaren deniz ticaretindeki rekabet Hollanda, Almanya, Rusya, Fransa ve İngiltere arasında yaşanmıştır. Percy R. Salmon F.R.P.S., **The Story of Our Empire**, The Riverside Press Limited, Edinburg 1920, s.11.

8 Egerton, **a.g.e.**, s.6.

9 Sadhana Naithani, **The Story-Time of the British Empire, Colonial and Postcolonial Folkloristics**, University Press of Missisipi, Jackson 2010, s.IX.

10 Egerton, **a.g.e.**, s.455; J.C.H. James, "Modes of Legislation in the British Colonies: Western Australia", **Journal of Society of Comparative Legislation**, Vol. 1, No. 1 (Mar., 1899), ss.70-74.

Levent Şahverdi Arşivi

I. XX. yy'ın Başlarında İngiltere'nin Kolonizasyon Politikası

Daha önceki dönemlerde Birleşik Krallık ile koloni yönetimleri arasındaki ilişkiler ticaret ve idari alandaki sorunlar etrafında düğümlenirken XIX. yy'ın sonlarından itibaren savunma konusu bu ilişkilerde ön plana çıkan temel husus olmuştur. Koloni temsilcileriyle 1897'de üçüncü kez toplanan konferansta savunma konusu gündeme gelmiş ve koloni temsilcileri kendi savunma birliklerini oluşturmada karar kılmışlardır[11]. Ancak Güney Afrika'da çıkan iç savaşa hiçbir dış müdahalenin yapılmamasının doğurduğu yıkım nedeniyle bu konu tekrar gündeme gelmiştir. 1902'de patlak veren Boer Savaşı sırasında toplanan dördüncü konferansta Yeni Zelanda Başbakanı bütün kolonilerin Kraliyet İhtiyat Birliği (Imperial Reserve Force) adı altında ortak savunma amacına yönelik bir oluşuma gitmeleri gerektiğini ortaya atmıştır. Bu tartışmalardan sonra Birleşik Krallığın savunma teşkilatında önemli değişikliklere gidilmiştir. Yapılan düzenlemeler kapsamında Savaş Bakanlığı (British War Office) kurulmuş ve bunu savunma birliklerinin organizasyonu için Genelkurmay Başkanlığı'nın (General Staff) kuruluşu takip etmiştir. 1907 yılındaki konferansta ise Kraliyet Savunma Komitesi (Imperial Defence Committee) temelinde kolonilerin temsiliyeti sağlanmıştır[12].

Böylelikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde Birleşik Krallık ile koloni yönetimleri arasındaki siyasi ilişkilere belli bir standart ve kesinlik kazandırılmıştır. XX. yy'ın başındaki bu gelişmelerle koloniler küçük idari yapılar şeklindeki görünümden kolektif yapılara doğru bir evrim geçirmiştir[13]. Bu kararların alınmasında 1895-1903 yıllarında Sömürgeler Bakanı olarak görev yapan Joseph Chamberlain'ın görüşleri etkili olmuştur. Chamberlain; Britanya ile koloniler arasında yabancı devletlere karşı ticari konularda uyum ve iş birliğinin sağlanabilmesi için kolonilerin yönetimi konusunda dağınıklığı önleyen yeni kararlar alınması gerektiğini düşünmüştür[14]. Temel sorunların masaya yatırıldığı 1887'de başlatılan konferanslar dizisinde alınan kararlar, Londra'daki İngiltere hükûmeti ile koloni yönetimlerinin dış ilişkiler, ticaret ve savunma gibi alanlarda eşgüdüm ve iş birliği olanağı sağlamıştır[15].

---

11 Salmon, **a.g.e.**, s.272.

12 **A.g.e.**, s.273.

13 Williamson, **a.g.e.**, s.27.

14 **A.g.e.**, s.228

15 Sir Cecil J.B. Hurst, "The British Empire as a Political Unit", içinde, **Great Britain and the Dominions**, University of Chicago Press, Chicago&Illıonis 1928, s.34.

Levent Şahverdi Arşivi

1911 yılında toplanan başka bir konferansta ise İngiltere Başbakanı'nın girişimiyle bazı hayati konularda koloni temsilcilerinin karar alma süreçlerine katılımı kısıtlanmıştır. Buna göre; savaş ve barış ilanı, uluslararası antlaşmaların imzalanması ve dış politikanın belirlenmesi gibi konularda kolonilerin etkisi ortadan kaldırılmıştır[16].

Daha önceleri koloniler ile ilgili işler Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) tarafından yürütülürken yüzyılın başlarında bu görev Sömürge Bakanlığı'na (Colonial Office) devredilmiştir. 1914 yılına gelindiğinde Birleşik Krallık dokuz milyon kilometre kare genişliğinde yaşayan topraklar üzerinde 57 milyonluk nüfusa sahip olmuştur[17]. Bu yüzyılda İngiltere'nin dış siyasetine bakıldığında ilk göze çarpan husus; Almanya ve Rusya ile içine girilen müthiş rekabetin yeni ittifaklar ve kolonilerin desteğini arama zaruretini ortaya çıkarmış olmasıdır[18]. Avrupalı sömürgeci devletlerin Uzak Doğu ve Akdeniz'deki faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başlamasıyla I. Dünya Savaşı'nın eşiğinde İngiltere'nin yeni politika arayışlarına gitmesi, kolonilerin savunma ve iş birliği alanlarındaki işlevini her zamankinden daha önemli hale getirmiştir.

II. I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve İngiltere'nin İç Propaganda Çalışmaları

Devletler, propaganda ve siyasal iletişim faaliyetlerinde genel olarak mitlerin kullanılması yoluna gitmektedirler. Bu sayede kitleler arasında ortak bir kavramsal dil yaratılması sağlanmış olur ve propagandanın hedefini oluşturan insanlar arasındaki anlaşmazlıklar ortadan kaldırılır[19]. Propaganda faaliyetleri, neredeyse insanlık tarihiyle yaşıt denilebilecek kadar eski olmakla birlikte, özellikle I. Dünya Savaşı esnasında bütün devletlerin etkin bir şekilde kullandıkları bir mücadele yöntemi olmuştur. İngiltere, şavaş başlar başlamaz 1914 Ağustos'unda kurmuş olduğu Wellington House ve 1916 yılında da Dışişleri Bakanlığı'na bağlı oluşturduğu Enformasyon Dairesi yoluyla

16 Hurst, **a.g.e.,** s.33.

17 Stephen Constantine, **The Making of British Colonial Development Policy 1914-1940**, Frank Class, London 2005, s.8.

18 Graham D. Goodlad, **British Foreign and Imperial Policy, 1865-1919**, Routledge, London&New York 2005, s.60.

19 Nicholas O'Shaughnessy, "Persuasion, Mtyh and Propaganda", **Journal of Poltical Marketing**, Vol. 3, No. 3, (2004) s.88.

Levent Şahverdi Arşivi

rakip devletler üzerinde üstünlük kurmanın yollarını aramıştır[20]. Bu faaliyetlerin en önemli ayağını hiç şüphesiz yazılı basın organları oluşturmuştur[21]. Birleşik Krallık'a bağlı koloniler üzerindeki propaganda faaliyetlerinde ise karşımıza çıkan etkili araçlardan biri ise eğitimdir. Propagandanın tanımında da vurgulanan mit olgusunun yaratılmasında ve ortak bir geçmiş/gelecek tasavvurunun güçlendirilmesinde oldukça etkili olan eğitim, İngiltere'nin kolonilerde başvurduğu temel araçlardan biri olmuştur. Kültürel emperyalizm boyutlarına taşındığı için çoğu zaman eleştiri konusu olan bu durum, I. Dünya Savaşı'nda kolonilerin hareket şeklini belirleyen temel etkenlerden biri olmuştur[22].

Kolonilere yönelik Britanyalı (British/Britons) fikrini aşılayan eğitim kurumları ve basın organları sayesinde Birleşik Krallık'a bağlı birliklere asker toplamak kolaylaşmıştır[23].

Wellington House tarafından savaş sırasında yürütülen propaganda faaliyetlerine zaman zaman milliyetçi organizasyonlar da destek vermişlerdir. Ancak genellikle uzman istihbaratçıların dâhil oldukları faaliyetler İngiliz Parlamentosunun bilgisi dâhilinde olmamıştır[24]. Propaganda amaçlı oluşturulan diğer bir kuruluş Neutral Press Committee de daha ziyade tarafsız ülkeler üzerinde basın yoluyla faaliyet yürütmüştür. Başkanlığına getirilen ve Whitehall House'da kendisine ofis tahsis edilen Daily Chronicle gazetesi yardımcı editörü G.H. Mair İngiltere'nin savaş sırasındaki politikalarının yabancı devletlerde ne şekilde algılandığını tespit etmiştir. Telgraf yoluyla haber paylaşımının sağlanması ve yabancı gazetelerden özet haberlerin merkeze aktarılması bu teşkilatın temel işlevleri arasındaydı[25]. Neutral Press Committee

[20] Servet Avşar, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Kim Yayınları Ankara 2004, s.12.

[21] I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin müttefik ve tarafsız devletler üzerinde yürüttüğü propaganda faaliyetleri için bk. M.L. Slanders, **Official British Propaganda in Allied and Neutral Countries During the First World War With Special Reference to Organisation and Methods**, M.Phil. thesis, London 1972; James Duane Squires, **British Propaganda at Home and in the United States From 1914 to 1917**, Cambridge 1935.

[22] Clive Whitehead, "The Concept of British Education Policy in te Colonies 1850-1960", **Journal of Educational Administration and History**, Vol. 39, No.2, (2007), s.161-173.

[23] Jacqueline Jenkinson, "All in the Same Uniform? The Participation of Black Colonial Residents in the British Armed Forces in the First World War", **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, Vol. 40, No. 2, (2012), ss.207-230.

[24] M.L. Slanders, "Wellington House and British Propaganda During the First World War", **The Historical Journal**, Vol. 18, No. 1 (Mar., 1975), s.120.

[25] Slanders, "Wellington House and British Propaganda During the First World War", s.122.

Levent Şahverdi Arşivi

savaşın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. 1918 senesinden itibaren bu teşkilatın bütün faaliyetleri yeni kurulan Enformasyon Bakanlığı'na devredilmiştir (Ministry of Information). Böylelikle, cephe alanları, yabancı devletler ve ülke topraklarındaki propaganda faaliyetlerinin tamamı bu bakanlığa hasredilmiştir[26]. Basın organları yeni propaganda bürokrasisinin vazgeçilmez aracı olmaya devam etmiştir. Bu dönemde Lord Baverbrook (Daily Express), Lord Northcliffe (The Times), Lord Rothermere (The Daily Telegraph) gibi "basın mafyası" (press gang) olarak bilinen isimler propaganda faaliyetlerinin içinde olmuşlardır[27].

Birinci Dünya Savaşı bir anlamda propaganda savaşı haline gelmiştir. Büyük devletler, savaş süresince birbirlerinin propaganda araçlarını alt edebilmenin yollarını aramışlardır. Savaşın başlarında Almanya'nın Transatlantik hatlarının İngilizler tarafından kesilmesi bu faaliyetlerden sadece biriydi. İngiltere'nin savaş propagandasının yürütüldüğü kurumlardan biri de Reuters haber ajansıydı. Özellikle kolonilerde yayınlanan gazetelere haber sağlayan bu ajans genellikle devlet yetkililerinin etkisi altındaydı. Avustralya'daki United Cable Service ve Yeni Zelanda'daki United Press Association gibi diğer kolonilerdeki haber ajansları da savaş sırasında Reuters 'la iş birliği halindeydiler[28].

Savaşın ilk yılından itibaren koloniler gerek propaganda araçlarının etkisiyle gerekse de tarihten gelen bağlılık duygusundan hareketle gelişen olayların akışı içerisinde İngiltere'nin yanında yer almışlardır[29]. Savaş boyunca Kanada yarım milyon, Avustralya ve Yeni Zelanda yarım milyon, Hindistan ise bir milyon asker ile İngiliz birliklerine destek vermişlerdir[30].

Ağustos ayından itibaren İngiltere'de yayınlanan gazetelerde savaş haberleri baş sırayı alıyordu. Almanya'ya karşı savaş ilan edildiği haberleri savaş karşıtı gösterilerin yer aldığı sütunların hemen yanında veriliyordu. Ba-

---

26 Slanders, "Wellington House and British Propaganda During the First World War", s.127. Ministry of Information'un başvurduğu propaganda araçlarının bir diğerini de resmi filmler oluşturuyordu. Bk. Nicholas Reeves, "Film Propaganda and Its Audience: The Example of Britain's Official Films During the First World War", **Journal of Contemporary History**, Vol. 18, No. 3, (Jul., 1983), ss.463-494.

27 Slanders, "Wellington House and British Propaganda During the First World War", s.128.

28 Peter Putnis&Kerry McCallum, "Reuters, Propaganda-Inspired News, and the Australian Press During the First World War", **Media History**, Vol. 19, No. 3, (2013), s.285.

29 W.E. Wımnett, **British Colonial Empire**, George Allen&Unwin Ltd, London 1949, s.11.

30 Williamson, **a.g.e.,** s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

sında yer alan haberlerde verilmek istenen mesaj savaş ilanının Almanya'nın agresif tutumuna bir cevap şeklinde anlaşılması gerektiğiydi. Öte yandan Kraliyet tarafından yayınlanan uzun mesajda, Birleşik Krallığa bağlı bütün topraklarda yaşayanların bu savaşa dâhil olmaları gerektiği ifade edilerek asıl davanın özgürlük olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber kolonilere yönelik kullanılan ifadelerde de son günlerde koloni yönetimleri tarafından gönderilen destek mesajlarının bütün bir memnuniyet uyandırdığına yer verilmiştir[31]. Savaş ile ilgili haberlerin en dikkat çeken yönü vatandaşlara yönelik duygusal mesajlar içermesiydi. Birleşik Krallık'ta yaşayan bütün ev sahiplerinin pencerelerine İngiliz bayrağı asmalarının istenmesi kitle mobilizasyonuna yönelik kampanyanın bir parçasını oluşturmuştur[32].

Savaşın ilk yıllarında cephelerin henüz genişlememiş olmasına rağmen basında denizaşırı kolonilerin desteğini elde etmeye yönelik bazı yorumlar yer almıştır. Buna göre ilerleyen zamanlarda savaşın Avustralya kıyılarına kadar yayılabileceği gerekçesiyle söz konusu kıyılarda önlem alınması istenmiş ve İngiltere ile iş birliği halinde bulunulması istenmiştir[33]. Tıpkı bu haber gibi; "Ne için savaşıyoruz?" başlıklı bir haber kolonilerde yaşayan insanlara dönük mesajlar içeriyordu. Buna göre; Güney Afrika'daki Boer Savaşı'nda İngiltere'nin uzak bir bölgede olmasına rağmen ne işi vardıysa, bugün de koloniler İngiltere'nin yardımına koşmalıydılar. Barış zamanındaki kardeşlik ve iş birliğinin savaş zamanında da yaşanması gerektiğinin vurgulandığı haberde bu gelişmenin yeni ortaklıklara imkân sağlayacağına yer verilmiştir[34].

Ağustos ayında koloni birlikleri kumandanı olarak Lord Roberts'in atandığı bildirilmiş, daha sonra G.H. Perley başkanlığında Westminister Palace Hotel'de Kanadalı ve Yeni Zelandalı yetkililerle bir dizi toplantı yapılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde bu kolonilerin savaşta İngiltere'nin yanında yer alma konusunda son derece istekli oldukları rapor edilmiştir[35]. İngiltere Başbakanı Asquith'in Avam Kamarası'nda verdiği bilgilere göre savaşın başlamasının üzerinden üç hafta geçmesine rağmen 439.000 kişi silahaltına alınmış, ancak kolonilerle beraber bu sayının 1.200.000 kişiye yükselebileceği tahmin edilmiştir. Bu bilginin yer aldığı gazetede içinde oldukları dönemin

31 "Defence of the Realm", **Gloucester Journal**, 8th August 1914, s.7.

32 "Britain at War", **Daily Mirror**, 01 October 1914, p.5.

33 "The Newer Darvinism", **Birmingham Daily Post**, 15th August 1914, s.4.

34 "What Are We Fighting For?", **Daily Herald**, 10th October 1914, s.7.

35 "Colonial War Contingents", **Gloucester Citizen**, 19th August 1914, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

vatanseverlik gösterilmesi için uygun bir zaman olduğuna yer verilmiştir[36]. Bu çerçevede çeşitli örgütlerin düzenlemiş olduğu toplantılarda askere alma ve asker sayıları ile ilgili bilgiler kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu bilgilere göre Almanya'nın aktif olarak beş milyon askeri ve bir o kadar da ihtiyat birlikleri olmasına rağmen İngiltere'nin bu sayıyla kıyaslandığında oldukça az sayıda askeri olduğu aktarılmıştır[37].

Eylül ayına doğru denizaşırı kolonilerden gönüllü birliklerin cephe alanlarına doğru yola çıktıkları ile ilgili haberlere yer verilmiştir. Bu birliklerin Güney Afrika'daki savaşta görev alan tecrübeli ve yüksek bir ruh ile dolu genç askerlerden oluştuğu bilgisi aktarılmıştır[38].

III. İngilizce Basında Çanakkale Deniz Harekâtı

Birinci Dünya Savaşı'nın gidişatı açısından stratejik bir taktik olarak düşünülen Gelibolu Çıkarma Harekâtı ve kara savaşları müttefik devletler için etraflı bir hazırlık aşamasını gerektirmiştir. Fransız ve İngiliz deniz kuvvetlerinin oluşturmuş olduğu donanma gücü sayesinde Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki muhkem tabyaların saf dışı bırakılması düşünüldüyse de harekâtın gidişatı buna imkân vermemiştir. 1915 yılının Nisan ayından itibaren kara savaşları gündeme gelmiş ve yeni savaş stratejisi esas olarak kolonilerden çağrılan birliklere dayalı bir şekilde yürütülmüştür. Koloniler açısından Çanakkale Cephesi'ne asker gücü gönderme kararının verilmesi her şeyden önce anayasal bir sorumluluktu[39]. Ancak kolonilerde savaşın gündeme gelmesini sağlayan asıl motivasyon yasal sorumluluklardan ziyade İngiliz Kraliyeti'ne karşı var olan duygusal bağlılıktı. Kamuoyunun savaş konusundaki tavır ve beklentisi söz konusu bağlılığı ortaya koyan en önemli ölçütlerden biriydi.

İrlanda'da yayınlanan *Dublin Daily Express* gazetesinde mart ayının başlarında yer alan bir haber İngiliz donanmasının başarısını ortaya koyu-

36 "The Great National Test*",* **Middlesex Chronicle,** 12th September 1914, s.2.

37 "The Call to Arms", **Middlesex Chronicle**, 12th September 1914, s.3.

38 "Fighting With Great Spirit", **Daily Mirror**, 18th September 1914, s.3. Bu tarihlerde Karayip Adaları'ndaki kolonilerden İngiltere'ye parasal yardım yapılmaya başlanması kamuoyuyla paylaşılan haberler arasındadır. "Gifts From Overseas", **Daily Mirror**, 28th August 1914, s.2.

39 Ayşe Candan Kirişçi, **Nation Building and Gallipoli: Representation in Turkish, Australian and New Zealand Literature**, (Unpublished Master Thesis), Boğaziçi University, İstanbul 2011, s.102.

Levent Şahverdi Arşivi

yordu. Buna göre; Bozcaada'dan alınan bilgilere göre Kilit Bahir'de Osmanlı tabyalarının bazılarının tahrip edildiği aktarılmıştır[40]. Çanakkale Cephesi ile ilgili haberlerin temel odak noktasını Almanya oluşturmuştur. Alman subaylarının Gelibolu'nun savunulması için İstanbul'a hareket ettikleri aktarılan bilgiler arasındaydı[41]. Öte yandan, "müthiş gelişme" başlığıyla, Almanya'ya ait denizaltıların batırıldığı ve bu bilginin Alman ana karargâhı tarafından da teyit edildiği iddia edilmiştir[42]. Koloni basınında Gelibolu Harekâtının veriliş şekline bakıldığında son derece iyimser bir dil kullanıldığı görülür. Galler'de yayınlanan bir gazetede Mart'ın sonlarında müttefik donanmasının geri çekilmeye başladığı sırada bile harekâtın bu safhasının başarılı bir şekilde yürütüldüğü aktarılmıştır. Bilgi akışlındaki aksamalardan kaynaklanmış olduğu muhtemel olan bu haberde donanmanın tabyaları saf dışı bıraktığı şu aşamadan sonra mayınların temizlenmesi ve İstanbul'a doğru harekete geçileceğine yer verilmiştir[43]. Benzer şekilde Avustralya basınında da Gelibolu'daki gelişmeler müttefik donanmasının başarıları ekseninde verilmiştir. İngiliz donanmasına ait *Queen Elizabeth* zırhlısının başarılı atışları ve Osmanlı bataryalarının tahrip edilmesi[44] İngiliz yanlısı bir dille aktarılmıştır[45]. Başka bir haberde de özellikle *Queen Elizabeth* zırhlısının adı ön planda tutularak koalisyon donanmasının Türk savunmasında yarattığı cehennem ateşinin Elias Dağı'ndan gözlenebildiği ifade edilmiştir[46].

Gelibolu'da müttefik donanmasının başlattığı harekâtın kolonilerdeki basın organlarında verilişi istisnasız benzer temalarda aktarılmıştır. İrlanda, Galler ve Avustralya basınında olduğu gibi, İskoçya ve Yeni Zelanda'da da aynı başlıklar kullanılarak aktarılmıştır.

İskoçya'da yayınlanan gazetelerde harekâtın ilk günlerinden itibaren ajanslardan gelen haberler vurgulu bir şekilde aktarılmıştır. Zaman zaman propaganda amaçlı bilgiler de içeren bu haberlerden birine göre; İstanbul'da

40 "Militar Expedition", **Dublin Daily Express**, 4th March 1915, s.3.

41 "Late War News", **Denbighshire Free Press**, 6th March 1915, s.5.

42 "Several German Submarines Sunk", **The Carmarthen Journal and South Wales Weekly Advertiser**, 12 March 1915, s.8.

43 "Sweeping Up the Mines", **South Wales Weekly Post**, 20th March 1915, s.8.

44 "Splendid Progress", **Evening News**, 5th March 1915, s.1.

45 "Remarkable Shooting", **Darling Downs Gazette**, 9th March 1915, s.5.

46 "Fires Over Gallipoli Peninsula", **Cairns Post**, 9th March 1915, s.5; "Magnificent Spectacle", **Examiner**, 9 March 1915, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

genel kamuoyu barış antlaşması yapılması taraftarı olduğu ve Sultan'ın İstanbul'u terk ettiği ve Fransız donanmasının Bolayır'da şiddetli bombardıman başlattığına yer verilmiştir[47]. Benzer bir habere göre ise 5000 Osmanlı askerinin ölmüş olduğu bombardıman sonucunda müttefik donanması boğazda 12 mil ilerlemiş ve Osmanlı Devleti yardım için Bulgaristan'a başvurmuştur[48]. Bu haberden bir gün önce yayınlanan gazetede ise donanmanın sekiz mil ilerlediği ifade edilmiştir[49]. Müttefik donanmasının haftalık ilerleyişinin gün gün verildiği başka bir haberde de Saros Körfesi'nden başlayarak Çanakkale Boğazı'nın girişine kadar konuşlu Osmanlı bataryalarının tümünün tahrip edildiği ifade edilmiştir[50]. Türk, Alman ve Rus donanmalarının karşılaştırıldığı bir değerlendirme yazısında; Alman donanmasıyla güçlendirilen Türk donanmasının Rusya tarafından Karadeniz'de alt edilemeyeceğine yer verilmiş ve Osmanlı donanmasında yer alan kruvazörlerin sayısı ve tahrip gücü değerlendirilmiştir[51].

Albury Banner and Wodonga Express (NSW : 1896 - 1938), Friday 12 March 1915, page 21

ALARM IN CONSTANTINOPLE.

Increasing alarm is being shown among the people of the German colony in Constantinople, which it is feared is threatened by the warships of the Allies now forcing a way through the Dardanelles. German officers are sending away their families. Many of the women have arrived already in Bucharest, the Roumanian capital. Included amongst them is the wife of General Liman von Sanders, the German organiser of the Turkish army.

The Sofia correspondent of the "Daily Mail" says that the position of foreigners —even Germans—in the Turkish capital is precarious. All gold found in the possession of private individuals and banks is being seized, and there is great fear of massacres. All the approaches to Constantinople are being fortified. According to Reuter's correspondent at Sofia, the defence of the capital has been entrusted to General Liman von Sanders, while Bedri Bey, prefect of police, has been invested with powers equivalent to those of a viceroy. All the

47 "Situation Serious at Constantinople", **Aberdeen Evening Express**", 5th March 1915, s.3.

48 "Turkish Camps Shelled", **Aberdeen Journal**, 2nd March 1915, s.5.

49 "Dardanelles Free for Eight Miles", **Aberdeen Evening Express**", 1st March 1915, s.3

50 "Succes of Alies Warships at Dardanelles", **Aberdeen Weekly Journal**, 12th March 1915, s.1.

51 "The Bosphorus", **Aberdeen Journal**, 31st March 1915, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Deniz Harekâtı ile ilgili haberlerin Yeni Zelanda basınında yer alış şekline bakıldığında Wellington House tarafından sağlanan bilgi akışının kullanıldığı görülmektedir.

Yeni Zelanda'da faaliyet gösteren *United Press Association* adlı ajansın Çanakkale Harekâtı ile ilgili haberlere kaynaklık ettiği söylenebilir.

Mart ayının başlarından itibaren Yeni Zelanda kamuoyu Çanakkale Harekâtı konusunda bilgilendirilmeye başlamıştır. Tıpkı diğer kolonilerdeki basın organları gibi burada da gelişmeler İngiliz bakış açısıyla aktarılmıştır. 5 Mart tarihinden itibaren Senegal ve Kanada'daki kolonilerden sağlanan birliklerin Gelibolu'ya vardıkları bilgisine yer verilen bir haberde askeri harekâtın genişleyeceği bilgisi paylaşılmıştır[52]. Müttefik donanmasının Türk tabyalarında oluşturduğu ciddi tahribatın yanı sıra, İngiliz ve Fransız birliklerinin İstanbul'u ele geçirmek için kararlı bir mücadele içinde oldukları aktarılmıştır[53]. Deniz harekâtında donanmanın başlattığı bombardıman haberlerinin yanında Osmanlı ordusunun durumu ile ilgili değerlendirmeler de basında yer almıştır. Esad Paşa'nın komutası altında 100.000 askerin olduğu[54] ve Edirne ile Dimetoka'daki Osmanlı birliklerinin Çanakkale'ye sevk edildiği aktarılmıştır[55]. Bunun yanı sıra, Alman generallerin yönettiği Osmanlı ordusunun güçlendirildiği ve *Reuters*'ten alınan bilgiye göre 48.000 Osmanlı askerinin boğazın özellikle Asya kıyılarını tahkim ettiği bilgisi aktarılmıştır[56].

IV. Çanakkale'ye Asker Gönderme Kararının Alınmasında Rol Oynayan Temel Saikler

İngiliz ve Fransız donanmalarının oluşturduğu müttefik filosu 18 Mart 1915 tarihinde Osmanlı bataryalarının savunma atışları karşısında varlık gösteremeyerek Çanakkale Boğazı'ndan geri çekilmeye başlamıştır. Bu gelişmeden sonra, Gelibolu'da bir çıkarma harekâtı planlanmasıyla beraber müttefik ordusunun asker sayısında takviyeye gidilmesi yoluna gidilmiştir. Geniş ölçüde İngiliz ve Fransız dominyonlarından tedarik edilen askeri birliklerin Gelibolu'ya gelmeleri ve sıcak çarpışmalara katılmaları koloni halklarının Çanakkale Cephesi'ni yakından takip etmelerine yol açmıştır.

52 "British Military Expedition", **Nelson Evening Mail**, 5th March 1915, s.5.

53 "Bombardment Continued", **Bay of Plenty Times**, 6th March 1915, s.3.

54 "Franco-British Military Expedition", **Colonist** 5th March 1915, s.5.

55 "Turks Hurrying Troops to Gallipoli", **Wairarapa Daily Times**, 9th March 1915, s.5.

56 "Forcing the Straits", **Nothern Advocate**, 5th March 1915, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz ordusuna asker gönderme kararı, genel olarak koloni toplumlarının herhangi bir şekilde itiraz seslerini yükseltmedikleri ve geniş bir uzlaşmayla karşıladıkları bir düşünce olmuştur. Mart ayının sonlarından itibaren Avustralya askerlerinin Gelibolu'ya nakledildikleri haberleri basında yer almaya başlamıştır. Mısır üzerinden Gelibolu'ya gönderilen birliklerin Türk tabyalarına saldırı/ilerleme harekâtı için kullanılacağı da aktarılmıştır[57]. Avustralya'nın asker gönderme kararına çeşitli sivil toplum kuruluşları da destek vermiştir. *Australian Friends Peace Boards* adlı kuruluşa başkanlık eden Stanley F. Alley 16 Nisan günü basına verilen demecinde İngiltere'ye bu savaşta destek olmanın önemine değinerek dominyonların İngiltere ile beraber tek ses olmaları gerektiğini aktarmıştır[58]. Öte yandan, Avustralya'daki yardım kuruluşlarınca düzenlenen kampanyalarla alınan ve Çanakkale'deki müttefik askerlerine gönderilen yardımlar için Kraliçe'nin teşekkür mesajı basında geniş yer bulmuştur[59]. Bununla beraber, İngiltere'de geniş katılımlı bir resmi toplantıda Avustralya'dan savaştaki tutumundan dolayı sitayişle bahsedildiği aktarılmıştır. Toplantıda; Commonwealth'ın her koşulda tahkim edileceği, kötü bir zamanda olunmasına karşın Avustralya'nın bu sınavı başarıyla verdiği ifade edilmiştir[60]. Bu toplantıda ifade edilen çarpıcı bir cümle de; Avustralya'nın tutumunun, coğrafi ayrılıklara rağmen İngiliz ırkının coşkunluğuna hiçbir şeyin engel olamayacağıydı[61]. Geçekten de Çanakkale Mezopotamya harekâtlarının masaya yatırılacağı komisyonlarda da Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin diğer bölgelerden getirtilen birliklerle kıyaslanınca cephedeki yararlılıkları bakımından üst düzey işler başardıklarına yer verilmiştir[62].

Galler bölgesinden Çanakkale'ye gönderilen birlikler 523. Piyade Bölüğünü oluşturmuştur. 162 subay ve 2428 erden oluşan bölük 9 Ağustos 1915 tarihinde Çanakkale'ye gelmiştir. Şiddetli çarpışmalara katılan bu birlik Aralık

57 "Troops Landed in Gallipoli Peninsula", **The Evening Telegraphe,** 31st March 1915, s.5.

58 "Australia and the War Settlement", **Daily Herald**, 26th April 1915, s.3.

59 "The Queen Thanks", **The Mercury**, 1st April 1915, s.5; "Gifts From Australia", **Queensland Times**, 1st April 1915, s.5.

60 "Australia Honoured", **Goulburn Evening Penny Post**, 30th March 1915, s.5

61 "Australia's Loyalty", **The Nothern Miner**, 31st March 1915, s.5.

62 **The Final Report of the Dardanelles Commission (Part II-Conduct of Operations,&c) With Appendix of Documents and Maps, Presented to Parliament by Command of His Majesty**, Published by His Majesty Stationary Office, London 1919, s. 53.

Levent Şahverdi Arşivi

ayında Mısır'a gönderilmiştir[63]. Çanakkale'deki Gallerli askerlerin durumlarının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gazetelerde ölü ve yaralıların isimlerine geniş yer ayrılmıştır. Kahraman olarak nitelenen bu askerlerin Kralın üniformasını giydikleri ve başka gençlerin de bu şerefe ulaşmak için askere yazılmaları istenmiştir[64].

İç karışıklıklar ve İngiltere'den ayrılma tartışmalarının yaşandığı İrlanda'da I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte mevcut sorunlar rafa kaldırılmış ve İngiliz hükûmetinin seferberlik çağrısına olumlu yanıt verilmiştir. İrlanda esas itibarıyla İngiltere'nin savaş süresince ihtiyaç duyduğu insan gücünü sağlamıştır. 1914 yılından itibaren gönüllülerle birlikte toplanan asker sayısı 150.000'i bulmuştur[65]. İrlanda için oldukça yıkıcı sonuçlar doğuran Çanakkale muharebeleri daha sonraki dönemlerde ulusal bütünlük ve İrlandalılık ruhu için tarihsel bir referans olmuştur[66]. İrlandalı birlikler Çanakkale'de 10. Tümen adıyla muharebe etmişlerdir. 1914 Ağustos'unda oluşturulan bu birlik daha sonra Çanakkale'ye gönderilen birlikler arasındaydı. Eylül 1915 yılının Eylül ayına kadar Gelibolu'da görev yapan birlik Selanik ve Mısır'da da görev üstlenmiştir[67]. İngiliz ve ANZAK birlikleri ile beraber özellikle Suvla Koyu'nda şiddetli çarpışmalara katılan bu birlik yaklaşık olarak 2000 kayıp vermiştir[68]. İrlanda tümeninde savaş sırasında oluşan bağlılık ve duygudaşlık ulusal anlamda daha ileri boyutlara taşınmıştır[69].

Ağustos ayında Dublin'de üst düzet askeri yetkililerin katıldığı gösterilerde yapılan konuşmalar, İrlanda'nın genel olarak savaşa bakışını ortaya koymaktadır. Kraliyet Piyade Alayı'na (Royal Dublin Fusilier) kumanda eden

---

63 Simon Macdonald, **53 RD (Welsh) Division, Official Briefing: Intelligence Briefing for the 53rd (Welsh) Infantry Division in Holland, https://www.flamesofwar.com/Portals/0/Documents/Briefings/53rd-Welsh- Division.pdf** Erişim tarihi: 23.11.2019. http://www.flamesofwar.com/Portals/0/Documents/Briefings/53rd-Welsh-Division.pdf Erişim tarihi: 16.07.2016.

64 "God Save the King", **The Aberdare Leader**, 10th July 1915, s.7.

65 David Murphy, **Irish Regiments in the World War**, Osprey Publishing, ISBN 978-1-84603-0115-4, (t.y.), s.7.

66 Nuala C. Johnson, **Ireland, the Great War and the Geography of Rememberance**, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s.45.

67 http://www.longlongtrail.co.uk/army/order-of-battle-of-divisions/10th-irish-division/ Erişim tarihi: 19.07.2016.

68 Murphy, **a.g.e.**, s.11.

69 Major Bryan Cooper, **The Tenth (Irish) Division in Gallipoli**, Herbert Jenkins Limited, London 1918, s.249.

Levent Şahverdi Arşivi

askerler konuşmalarında İrlanda'nın tehlikeli gelişmelerle karşı karşıya olduğunu ifade etmişlerdir. Askeri bandonun çaldığı ulusal marşlarla milli duyguların yoğun olarak yaşandığı bu gösteride İrlanda ve İngiltere'nin menfaatlerinin örtüştüğü yönünde algı oluşturulmuştur. Savaşın sonucunda yapılacak olan bir anlaşmada İngiltere ve İrlanda kıyılarından en ufak bir parçanın dahi Almanya'ya bırakılmasının kabul edilemeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Diğer yandan İrlandalı çocuk ve kadınlara zarar verilmesinin önlenmesi için vatandaşların gönüllü birliklere katılımları istenmiştir[70]. Aynı zamanda Albay Browning komutasındaki birlikler Dublin sokaklarında bando eşliğinde yürütülerek halkın savaş konusundaki desteği sağlanmaya çalışılmış ve çalınan marşlarda da kadın ve çocukların güvenliği gösterinin ana temasını oluşturmuştur[71].

Haziran ayında İngiltere Savaş Bakanı Llyod George'un basına verdiği demeç İskoç basınında da yer bulmuştur. Buna göre; savaş nedeniyle zorunlu askerlik konusunun gündeme gelmesi durumunda kolonilerden herhangi bir itiraz gelmeyeceği, Fransız İhtilali ve geçmişteki bazı savaşlardan örnekler verilerek açıklanmıştır. Özgürlük ve bağımsızlık için bu kararın alınmasının zorunluluk mesabesinde olduğu ifade edilmiştir[72].

Gelibolu'daki kara muharebeleri sonucunda verilen ağır kayıpların yol açtığı feci tablo İskoçya kamuoyunda kahramanlık ve milli gurur kaynağı şeklinde değerlendirilmiştir. Çarpışmalarda yaralanan İskoçyalı askerler, vermiş oldukları röportajlarda Osmanlı Ordusuna karşı savaşan müttefik ordusu içerisinde görevini en iyi yapanların İskoç birlikleri olduğunu aktarmışlardır. Temmuz ayı boyunca verilen ağır kayıplara rağmen İskoç birliğinin moral olarak iyi durumda olduğu bildirilmiştir[73]. Daha önce Seddülbahir ve Kilitbahir gibi yerlerin adını dahi bilmeyen İskoç toplumunun Çanakkale Cephesi'nin bedelini pahalıya ödediğini içeren bir haberde ise daha önceki dönemlerde olduğu gibi, İngiltere'nin asker talebine en kısa sürede olumlu yanıt veren İskoç halkının Çanakkale'de verilen kayıpların derin üzüntüsünü kalplerinde taşıdığı ifade edilmiştir[74]. Öte yandan, İrlanda'da olduğu gibi, kamuoyunun savaş konusundaki desteğini arttırmak ve seferberliğe katılmayı teşvik etmek için İskoçya'da da ordu birliklerinin katıldığı müzikli gösteriler

70 "Meeting at Howth, Inspiriting Speeches", **Dublin Daily Express**, 3th August 1915, s.7.

71 "Recruiting March Through Dublin", **Dublin Daily Express**, 3th August 1915, s.7.

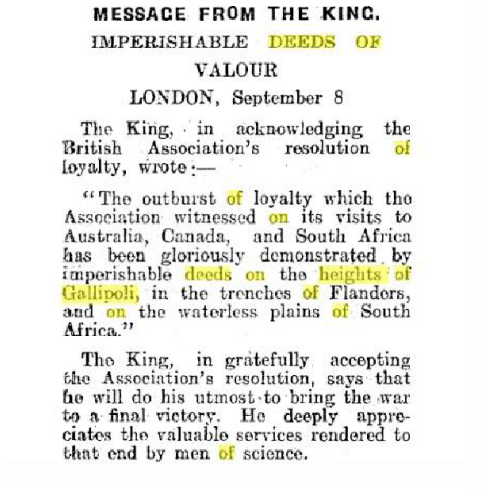
72 "Government's Reponsibility", **Edinburg Evening News**, 4th June 1915, s.7.

73 "Scottish Soldiers at the Dardanelles", **The Scotsman**, 30th July 1915, s.6.

74 "Further Important News", **The Scotsman**, 8th July 1915, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

yapılmıştır. Kraliyete bağlı 6. İskoç Taburu'na komuta eden Albay Eyre Turnbull başkanlığında düzenlenen gösteride de benzerlerinde olduğu gibi milli duygulara hitap edilmiştir[75].

MESSAGE FROM THE KING.

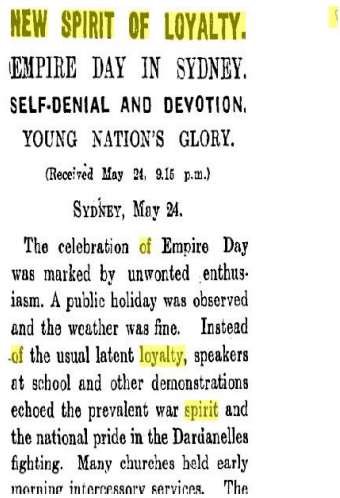
IMPERISHABLE DEEDS OF VALOUR

LONDON, September 8

The King, in acknowledging the British Association's resolution of loyalty, wrote:—

"The outburst of loyalty which the Association witnessed on its visits to Australia, Canada, and South Africa has been gloriously demonstrated by imperishable deeds on the heights of Gallipoli, in the trenches of Flanders, and on the waterless plains of South Africa."

The King, in gratefully accepting the Association's resolution, says that he will do his utmost to bring the war to a final victory. He deeply appreciates the valuable services rendered to that end by men of science.

NEW SPIRIT OF LOYALTY.

EMPIRE DAY IN SYDNEY.

SELF-DENIAL AND DEVOTION.

YOUNG NATION'S GLORY.

(Received May 24, 9.15 p.m.)

SYDNEY, May 24.

The celebration of Empire Day was marked by unwonted enthusiasm. A public holiday was observed and the weather was fine. Instead of the usual latent loyalty, speakers at school and other demonstrations echoed the prevalent war spirit and the national pride in the Dardanelles fighting. Many churches held early morning intercessory services. The

Avustralya ile birlikte Gelibolu'da ANZAC (Australian and New Zealand Army Corps) adlı birliği oluşturan Yeni Zelanda'yı harekete geçiren temel gerekçeler aynı şekilde Kraliyete bağlılık ve kolonilerin ana vatana karşı taşıdıkları sorumluluk olmuştur. Savaşın en şiddetli biçimde devam ettiği sıralarda servis edilen haberlere bakıldığında bu durum en iyi şekilde ortaya çıkmaktadır. İngiliz Kraliyeti tarafından yapılan açıklamaya göre; yaşanan son gelişmelerin "İngiliz Kraliyet Akdi" ne kolonilerin bağlılığının takdir edildiği bilgisi gazetelerde geniş bir yer bulmuştur[76]. Diğer taraftan koloni birliklerinin Çanakkale'de kara muharebelerinde ve siper savaşlarında gösterdikleri gayretlerin yüceltilmesini içeren Kraliyet mesajı Yeni Zelanda'da büyük bir heyecan yaratmıştır[77]. Sidney'deki İmparatorluk Günü kutlamalarında Gelibolu Harekâtının yeni bir ruh yarattığı ifade edilmiş ve bu yeni ruh sayesinde koloni toplumlarının birliktelik bağlarının güçleneceği savunulmuştur[78]. Bunun yanı sıra Çanakkale Muharebelerinin Yeni Zelanda'daki etkilerinde

75 "The Recruiting Campaign in Edinburgh", **The Scotsman**, 26th July 1915, s.11.

76 "The King's Gratitude", **Evening Post**, 9th September 1915, s.7.

77 "Imperishable Deeds on Heights of Gallipoli", **New Zealand Herald**, 10th September 1915, s.8.

78 "New Spirit of Loyalty", **New Zealand Herald**, 25th Mayıs 1915, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

önemli olan bir nokta da, çarpışmalarda gösterilen özverinin bir kahramanlık hikâyesine dönüştürülmesidir. Çanakkale'de görev alan bir topçu subayının gönderdiği mesaja göre; Yeni Zelandalı birlikler biraz daha eğitimli olmaları halinde dünya ölçeğinde önemli bir savaş gücü olabilecekleri aktarılmıştır[79]. Mesajda dikkat çeken önemli bir ayrıntı da ANZAC birlilerinin Çanakkale'deki fedakârlıklarından sonra koloni toplumlarının İngiliz Kraliyeti'ne olan sadakatinin yalanlanmasının imkânsızlığının ifade edilmiş olmasıdır[80].

V. Savaş, Yıkım ve Ulusal Kimliklerin Güçlenmesi

1915 yılının Mart ayında başlayan deniz harekâtı ve 24 Nisan çıkarmasıyla şiddetli çarpışmalara sahne olan kara savaşlarından sonra, sonbahar mevsimiyle beraber Çanakkale Cephesi'nin sonucunu belirleyen bir safhaya geçilmiştir. Kasım ve Aralık aylarında geri çekilme kararının ardından müttefiklerin Gelibolu'yu tahliye etmeye başlamaları müttefik devletlerin kamuoylarında ve koloni toplumlarında çelişik duyguların yaşanmasına yol açmıştır. Bir yandan tahliye işleminin hızlı ve kayıpsız bir şekilde sonuçlanması, diğer yandan savaş sırasında verilen büyük kayıpların yaşattığı yıkım duygusu özellikle koloni toplumlarının ulusal aidiyet bağlarını güçlendirmiştir[81]. Çanakkale'de yenilginin kesinleştiği günlerde İngiltere Başbakanı Asquith, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada bu konuya dikkat çekerek alınan yenilgiye rağmen bu trajedinin İngiltere ile dominyonları arasında iş birliği ortaya koyduğunu ifade etmiştir[82]. Aynı haberin verildiği gazetede, bu savaşı yazacak olan tarihçilerin Suvla ve ANZAC isimlerine ayrı bir yer verecekleri ve sergilenen fedakârlıkların Commonwealth'i daha da güçlendireceği aktarılmıştır[83]. Benzer bir değerlendirme, Çanakkale Harekâtı ile ilgili toplanan araştırma komisyonunda dillendirilmiştir. Komisyona yansıyan bilgilere göre Avustralya'dan gelen birliklerin cephenin özellikle doğu kısmındaki üstün savaş kabiliyetleri tazimkar cümlelerle ifade edilmiştir[84].

79 "Need for Dicipline", **Evening Post**, 25th August 1915, s.8.

80 "How the War Makes Men", **Evening Post**, 18th September 1915, s.13.

81 Bk. Resul Babaoğlu, "Savaş ve İnsan: Avustralya ve Yeni Zelanda Basınında Çanakkale Muharebelerinden İnsan Manzaraları", **100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi 21-24 Mayıs 2015, Çanakkale**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, ss. 731-773.

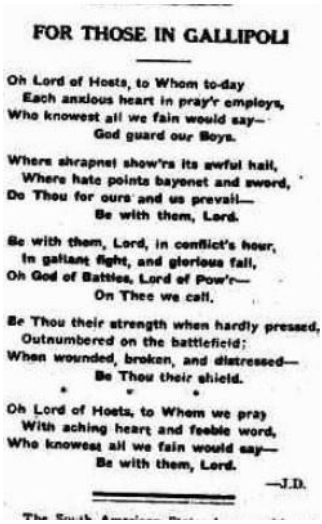
82 "The Premier's Speech", **Dublin Daily Express**, 3th November 1915, s.4.

83 "The Premier's Speech", **Dublin Daily Express**, 3th November 1915, s.4.

84 **Dardanelles Commission, First Report: Presented to Parliament by Command of His Majesty**, Published By His Majesty's Stationary Office, London 1917, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Sözü edilen yıkım İskoç basınında zaman zaman ulusal onur meselesi şeklinde değerlendirilmiştir[85]. Cephede verilen kayıplar, Avustralya basınında da ulusal övünç konusu haline getirilmiştir. Cepheye gönderilen gençlerin kanları, bedenleri ve geride bıraktıkları eş ve annelerinin duyduğu acının Avustralya ulusu için silinmeyecek bir değerde olduğu ifade edilmiştir[86]. Denilebilir ki, Çanakkale Cephesi'nde yaşanan trajedinin toplumsal anlamda en büyük etkileri Avustralya ve Yeni Zelanda'da yaşanmıştır. Bu durum geniş ölçüde ANZAC birliğinin vermiş olduğu devasa kayıplarla ilgili bir durumdur. Özellikle cephede hayatını kaybeden askerlerin özgeçmişlerinin gazetelerde boy boy verilmesiyle birlikte kamuoyunda hüzün ve ulusal bütünlükle ilgili yoğun duygular oluşmaya başlamıştır. Bu duygu birikimi bazen gazetelerde yer alan şiirlerle açığa çıkmıştır[87]. Bunun yanı sıra, Edward H. Tyrell tarafından bestelenen "Heroes of Gallipoli" ve Dr. Hiddings tarafından bestelenen "For Those in Gallipoli"[88] adlı şarkıların geniş yankı uyandırmış olduğu ifade edilmiştir[89].

FOR THOSE IN GALLIPOLI

Oh Lord of Hosts, to Whom to-day
Each anxious heart in pray'r employs,
Who knowest all we fain would say—
God guard our Boys.

Where shrapnel show'rs its awful hail,
Where hate points bayonet and sword,
Do Thou for ours and us prevail—
Be with them, Lord.

Be with them, Lord, in conflict's hour,
In gallant fight, and glorious fall,
Oh God of Battles, Lord of Pow'r—
On Thee we call.

Be Thou their strength when hardly pressed,
Outnumbered on the battlefield;
When wounded, broken, and distressed—
Be Thou their shield.

* * *

Oh Lord of Hosts, to Whom we pray
With aching heart and feeble word,
Who knowest all we fain would say—
Be with them, Lord.

—J.D.

Basında yer alan ilginç bir değerlendirmeye göre; her ne kadar İngiltere'nin yanlış savaş politikasının kolonilerde huzursuzluğa yol açtığı iddia edilmişse de bunun Avustralya için asla söz konusu olmadığı ve cephede verilen kayıplardan dolayı Avustralya toplumunun herhangi bir kızgınlık içerisinde olmadığı iddia edilmiştir. Ayrıca, Avustralya'nın savaştaki disiplin ve fedakârlığının ulusal bütünlük konusunda oldukça değerli bir nokta olduğu vurgulanmıştır[90]. Öte yandan, Çanakkale Cephesi, Avustralya'da siyasi anlaşmazlıkların, sosyal ve dini farklılıkların bir kenara bırakılması gerektiği ve ulusal bütünlüğün sağlanması için

85 "Edinburg Tramwaymen at the Dardanelles", **The Scotsman**, 8th November 1915, s.5.

86 "Gallipoli Pessimism", **Dubbo Dispatch and Wellington Independent**, 22nd October 1915, s.7.

87 "Son of Gallipoli", **The Sun**, 31st October 1915, s.17.

88 "For Those in Gallipoli", **Nepean Times**, 9th October 1915, s.3.

89 "Heroes of Gallipoli", **The Catholic Press**, 4th November 1915, s.29.

90 "Our Losses in Gallipoli", **The sun**, 6th November 1915, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

bir fırsat yarattığı da üzerinde durulan konular arasındadır[91]. Avustralyalı mimar Henry Budden'in birçok politikacının aksine Çanakkale'ye giderek oradaki askerlere moral vermesinin bir vatanseverlik örneği olarak sunulduğu haber, Gelibolu'daki muharebelerin ifade ettiği anlamı ortaya koymaktadır[92]. Zaman zaman cepheden gönderilen mektupların içeriğine yer verilen gazetelerde Avustralyalı erkeklerin askere yazılmaları için özel mesajlar seçilmiştir. Bunlardan birine göre; Les Humphries adlı bir askerin amcasına yazmış olduğu mektupta, şu anda asla Avustralya'da olmak istemediğini ve Avustralya'da bulunanların da kardeşlerinin savaşıp öldüğü topraklara gelmeleri gerektiğini istemiştir[93]. İngiltere Kralının ANZAC birliğinin cesurca savaşarak Britanya için büyük bir fedakârlıkta bulunduğunu içeren mesajının yayınlanması Avustralya basınında geniş yer bulmuştur[94].

Müttefik kuvvetlerin Çanakkale'den geri çekilmesinden sonra İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından yapılan teklif üzerine savaşa katılan birliklere madalya verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda Galler birliklerine madalya verilmesi gazetelere yansımış ve Gallerli askerlerinin kahraman olarak nitelenmesi sağlanmıştır[95]. Esas olarak Britanya'yı oluşturan diğer parçalar gibi Galler'deki, kamuoyunu savaş konusunda motive eden en önemli unsur Kraliyete karşı duyulan bağlılıktı. Ağustos ayında gazetelere yansıyan bir habere göre; Wellington Kışlası'ndan yola çıkan Gallerli birlikleri Buckingham Sarayı'nda Kraliyet üyeleri karşılamış ve burada yapılan seremonide Kraliyet sancağı teslim alınmıştır. Bir gurur kaynağı şeklinde yorumlanan bu olayın Galler kamuoyunda olumlu etkileri olmuştur[96]. Öte yandan Exeter'deki hastaneyi ziyaret eden İngiliz Kraliyet üyelerinin Gallerli askerlerle yakından ilgilenmeleri ve Gallerli askerlerin Çanakkale'de göstermiş oldukları kahramanlıktan övgüyle bahsedilmiştir[97]. Drill Hall'da verilen bir konserde yapılan konuşmalarda Gallerli askerlerin Çanakkale'deki kahramanlıklarından

91 "Unity of Nation Essential", **The North Western Advocate**, 2nd December 1915, s.1.

92 "Practical Patriotism", **Construction and Local Government Journal**, 25th October 1915, s.5.

93 "Australia or Gallipoli", **The Richmond River Express**, 26th October 1915, s.2.

94 "King and Australia", **National Advocate**, 9th December 1915, s.2.

95 "Gallipoli Heroes", L**Iangollen Advertiser Denbighsire Merionethshire and North Wales Journal**, 4th October 1915, s.2.

96 "King and the Welsh Guards", **The Herald,** 6th August 1915, s.10.

97 "Praised By the King", **Herald of Wales and Monmouthshire Recorder**, 2nd October 1915, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

söz edilmiştir. Gallerli askerlerden aktarılan sözlere göre; Alman askerlerinin Gallerli kadın ve çocukları öldürmelerine asla izin verilmeyeceği ifade edilmiştir. Savaş boyunca sürdürülen propagandadan izler taşıyan bu sözler Galler halkının savaş konusundaki duyarlılığını biçimlendirmiştir[98].

İngiltere'de Çanakkale yenilgisi ile ilgili yapılan konferanslarda çoğu zaman askerlerin göstermiş oldukları kahramanlıklardan söz edilmiştir. Central Hall'da yapılan bu konferanslardan birinde Hristiyanlık konusunda bazı açıklamalarda bulunulmuştur. Buna açıklamalarda; yaşanan trajediye rağmen inanç konusunda önemli bir avantaj elde edildiği anlatılmıştır.

Galler özelinden bakıldığında, Çanakkale'deki ağır kayıplara rağmen, kamuoyunda isyankâr çıkışlar gözlenmediği gibi, savaş süresince gösterilen fedakârlıklar İmparatorluk kıyıları ve ticaret yollarının güvenliği için elzem görülmüş, ayrıca ulusal güvenlik açısından da hayati önemde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir[99].

98 "Speeches from the Back of the Front", **Pioner**, 26th February 1916, s.1.

99 "Why are We Fighting", **The Brecon County Times Neath Gazette**", 16th December 1915, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Müttefik Devletler, Çanakkale Cephesi'nin özellikle kara savaşları safhasını kolonilerden getirttikleri askerlerle yürütmüşlerdir. Bu çalışmada üzerinde durulduğu şekliyle, İngiltere'nin sahip olduğu kolonilerden özellikle İngilizce konuşulan kısımları araştırmaya konu edilmiş ve büyük çaplı bir trajediye yol açmış olan Çanakkale Muharebelerinin bu toplumlar üzerindeki etkileri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Hemen belirtilmeli ki, I. Dünya Savaşı'nın başlarında propaganda amaçlı kurulmuş olan Wellington House tarafından yürütülmüş olan çalışmaların koloniler üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Savaşın başlarında İngiltere'de görülen savaş karşıtı hareketlerin çok küçük etkiler dışında yansımalarının olmadığı kolonilerde halkın ve devlet yetkililerinin savaşa katılmak konusunda derin şüpheleri olmamıştır. Aksine, İngiliz Kraliyeti 'nin savaş sırasında ihtiyaç duyduğu askeri birliklerin gönderilmesi konusunda büyük bir sorumluluk duygusuyla hareket edilmiştir. Bunda, I. Dünya Savaşı'nın başlarında İngiliz yetkililerin yürütmüş oldukları propaganda faaliyetleri kadar İngiltere'ye karşı duyulan sadakat hisleri ve kader ortaklığı da etkili olmuştur.

Çanakkale Cephesi'nde İngiliz koloni birliklerinin fedakârlığını aktaran basın organları karşı karşıya olunan tehlikenin kendileri açısından da geçerliliğinin bilincinde olmuşlardır. Öte yandan Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda başarılı olması durumunda koloni yönetimlerinin el değiştireceği ve kendilerini oldukça kötü bir geleceğin beklediği düşüncesi hâkim olmuştur. Öte yandan, cephede verilen ağır kayıpların ve cephe gerisinde ise ailelerin parçalanması gibi dramatik tablonun koloni toplumları için ulusal birlik ve toplumsal dayanışmayı arttırdığı söylenebilir. İngiliz Kraliyeti'ne karşı ortaya konulan bu sadakat örneğinden memnuniyet duyulmuş ve bu iş birliğinin gelecekte de sürdürülmesi istenmiştir.

Almanya'nın başını çektiği İttifak Grubuna karşı savaşılmasından kaynaklandığı muhtemel olan bir gerçek de İngiltere'nin propaganda araçları arasında Hristiyanlık unsuruna rastlanmamış olmasıdır. Bu durum koloniler açısından da geçerlidir. Ancak çalışmamızın ortaya koymuş olduğu en önemli sonuç; Çanakkale Cephesi'nin yol açtığı yıkım ve trajediler beraberinde toplumsal bir bilinçlenmeyi getirmiş ve kolonilerin her açıdan İngiltere ile kurmuş oldukları tarihsel duygudaşlık durumu yerini toplum olma aşamasına bırakmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Yayımlanmış Arşiv Kayıtları

Dardanelles Commission, First Report: Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published By His Majesty's Stationary Office, London 1917.

The Final Report of the Dardanelles Commission (Part II-Conduct of Operations,&c) With Appendix of Documents and Maps, Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published by His Majesty Stationary Office, London 1919.

Kitap ve Makaleler

Armitage, David, **The Ideological Origins of the British Empire**, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Avşar, Servet, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Kim Yayınları, Ankara 2004.

Babaoğlu, Resul, "Savaş ve İnsan: Avustralya ve Yeni Zelanda Basınında Çanakkale Muharebelerinden İnsan Manzaraları", **100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi, 21-24 Mayıs 2015, Çanakkale**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, ss.731-773.

Barnard, H. Clive, **The Expansion of the Anglo-Saxson Nations, A Short History of the British Empire and the United States**, A.&C. Black LTD, London 1920.

Berridge, G. R. -Alan James, **A Dictionary of Diplomacy**, Palgrave&Macmillan, New York 2003.

Constantine, Stephen, **The Making of British Colonial Development Policy 1914-1940**, Frank Class, London 2005.

Cooper, Major Bryan, **The Tenth (Irish) Division in Gallipoli**, Herbert Jenkins Limited, London 1918.

Egerton, Hugh Edward, M.A., **A Short History of the British Colonial Policy**, Methuen&CO. London (t.y.).

F.R.P.S., Percy R. Salmon, **The Story of Our Empire,** The Riverside Press Limited, Edinburg 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

Firth, C.H. "The British Empire", **Scottish Historical Review**, Vol. 15, (1918), ss.185-189. Gillingham, John, "The Beginings of English Emperyalism", **Journal of Historical Sociology**, Vol. 5, (1992), ss.392-409.

Goodlad, Graham D., **British Foreign and Imperial Policy, 1865-1919**, Routledge, London&New York 2005.

Hurst, Sir Cecil J.B., "The British Empire as a Political Unit", içinde, **Great Britain and the Dominions**, University of Chicago Press, Chicago&Illıonis 1928.

James, J.C.H., "Modes of Legislation in the British Colonies: Western Australia", **Journal of Society of Comparative Legislation**, Vol. 1, No. 1 (Mar., 1899), ss.70-74.

Jenkinson, Jacqueline, "All in the Same Uniform? The Participation of Black Colonial Residents in the British Armed Forces in the First World War", **The Journal of Imperial and Commonwealth History**, Vol. 40, No. 2, (2012), ss.207-230.

Johnson, Nuala C., **Ireland, the Great War and the Geography of Rememberance**, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

Kirişçi, Ayşe Candan, **Nation Building and Gallipoli: Representation in Turkish, Australian and New Zealand Literature**, (Unpublished Master Thesis), Boğaziçi University, İstanbul 2011.

Macdonald Simon, **53 RD (Welsh) Division, Official Briefing: Intelligence Briefing for the 53rd (Welsh) Infantry Division in Holland, https://www.flamesofwar.com/Portals/0/Documents/Briefings/53rd-Welsh- Division.pdf** Erişim tarihi: 23.11.2019.

Murphy, David, **Irish Regiments in the World War**, Osprey Publishing (y.y.), (t.y.). Naithani, Sadhana, **The Story-Time of the British Empire, Colonial and Postcolonial Folkloristics**, University Press of Missisipi, Jackson 2010.

O'shaughnessy, Nicholas, "Persuasion, Mtyh and Propaganda", **Journal of Poltical Marketing**, Vol. 3, No. 3, (2004) ss. 87-103.

Putnis, Peter &Kerry McCallum, "Reuters, Propaganda-Inspired News, and the Australian Press During the First World War", **Media History**, Vol. 19, No. 3, (2013), ss. 284-304.

Levent Şahverdi Arşivi

Reeves, Nicholas, "Film Propaganda and Its Audience: The Example of Britain's Official Films During the First World War", **Journal of Contemporary History**, Vol. 18, No. 3, (Jul., 1983), ss.463-494.

Slanders, M.L., "Wellington House and British Propaganda During the First World War", **The Historical Journal**, Vol. 18, No. 1 (Mar., 1975), ss. 119-146.

Slanders, M.L., **Official British Propaganda in Allied and Neutral Countries During the First World War With Special Reference to Organisation and Methods**, M.Phil. thesis, London 1972.

Squires, James Duane, **British Propaganda at Home and in the United States From 1914 to 1917**, Cambridge 1935.

Whitehead, Clive, "The Concept of British Education Policy in te Colonies 1850-1960", **Journal of Educational Administration and Histor**y, Vol. 39, No. 2, (2007), s.161- 173.

Wımnett, W.E., **British Colonial Empire**, George Allen&Unwin Ltd, London 1949.

Williamson, J.A., **The Life and Growth of the British Empire**, Clarendon Press, Oxford 1940.

Gazete Haberleri

"Several German Submarines Sunk", **The Carmarthen Journal and South Wales Weekly Advertiser**, 12th March 1915.

"Situation Serious at Constantinople", **Aberdeen Evening Express**", 5th March 1915. "Dardanelles Free for Eight Miles", **Aberdeen Evening Express**", 1st March 1915.

"Succes of Alies Warships at Dardanelles", **Aberdeen Weekly Journal**, 12th March 1915.

"Turks Hurrying Troops to Gallipoli", **Wairarapa Daily Times**, 9th March 1915.

"Troops Landed in Gallipoli Peninsula", **The Evening Telegraphe**, 31st March 1915.

"Australia and the War Settlement", **Daily Herald**, 26th April 1915.

Levent Şahverdi Arşivi

"The Queen Thanks", **The Mercury**, 1st April 1915.

"Gifts From Australia", **Queensland Times**, 1st April 1915.

"Meeting at Howth, Inspiriting Speeches", **Dublin Daily Express**, 3th August 1915.

"Imperishable Deeds on Heights of Gallipoli", **New Zealand Herald**, 10th September 1915. "New Spirit of Loyalty", **New Zealand Herald**, 25th May 1915.

"Edinburg Tramwaymen at the Dardanelles", **The Scotsman**, 8th November 1915.

"Gallipoli Pessimism", **Dubbo Dispatch and Wellington Independent**, 22nd October 1915.

"Unity of Nation Essential", **The North Western Advocate**, 2nd December 1915.

"Practical Patriotism", **Construction and Local Government Journal**, 25th October 1915.

"Gallipoli Heroes", L**Iangollen Advertiser Denbighsire Merionethshire and North Wales Journal**, 4th October 1915.

"Praised By the King", **Herald of Wales and Monmouthshire Recorder**, 2nd October 1915.

"Why are We Fighting", **The Brecon County Times Neath Gazette**", 16th December 1915.

"The Recruiting Campaign in Edinburgh", **The Scotsman**, 26th July 1915.

"Scottish Soldiers at the Dardanelles", **The Scotsman**, 30th July 1915.

"Defence of the Realm", **Gloucester Journal**, 8th August 1914.

"The Newer Darvinism", **Birmingham Daily Post**, 15th August 1914.

"Colonial War Contingents", **Gloucester Citizen**, 19th August 1914.

"The Great National Test", **Middlesex Chronicle,** 12nd September 1914.

"The Call to Arms", **Middlesex Chronicle**, 12nd September 1914.

"Fighting With Great Spirit", **Daily Mirror**, 18th September 1914.

"Gifts From Overseas", **Daily Mirror**, 28th August 1914.

Levent Şahverdi Arşivi

"Britain at War", **Daily Mirror**, 1st October 1914.

"What Are We Fighting For?", **Daily Herald**, 10th October 1914.

"Turkish Camps Shelled", **Aberdeen Journal**, 2nd March 1915.

"Militar Expedition", **Dublin Daily Express**, 4th March 1915.

"Splendid Progress", **Evening News**, 5th March 1915.

"British Military Expedition", **Nelson Evening Mail**, 5th March 1915.

"Franco-British Military Expedition", **Colonist** 5th March 1915.

"Forcing the Straits", **Nothern Advocate**, 5th March 1915.

"Late War News", **Denbighshire Free Press**, 6th March 1915.

"Bombardment Continued", **Bay of Plenty Times**, 6th March 1915.

"Remarkable Shooting", **Darling Downs Gazette**, 9th March 1915.

"Fires Over Gallipoli Peninsula", **Cairns Post**, 9th March 1915.

"Magnificent Spectacle", **Examiner**, 9th March 1915.

"Sweeping Up the Mines", **South Wales Weekly Post**, 20th March 1915.

"Australia Honoured", **Goulburn Evening Penny Post**, 30th March 1915.

"The Bosphorus", **Aberdeen Journal**, 31st March 1915.

"Australia's Loyalty", **The Nothern Miner**, 31st March 1915.

"Government's Reponsibility", **Edinburg Evening News,** 4th June 1915.

"Further Important News", **The Scotsman**, 8th July 1915.

"God Save the King", **The Aberdare Leader**, 10th July 1915.

"King and the Welsh Guards", **The Herald,** 6th August 1915.

"Need for Dicipline", **Evening Post**, 25th August 1915.

"The King's Gratitude", **Evening Post**, 9th September 1915.

"How the War Makes Men", **Evening Post**, 18th September 1915.

"For Those in Gallipoli", **Nepean Times**, 9th October 1915.

"Son of Gallipoli", **The Sun**, 31st October 1915.

"The Premier's Speech", **Dublin Daily Express**, 3th November 1915.

Levent Şahverdi Arşivi

"The Premier's Speech", **Dublin Daily Express**, 3th November 1915.

"Heroes of Gallipoli", **The Catholic Press**, 4th November 1915.

"Our Losses in Gallipoli", **The sun**, 6th November 1915.

"King and Australia", **National Advocate**, 9th December 1915.

"Speeches from the Back of the Front", **Pioner**, 26th February 1916.

"Recruiting March Through Dublin", **Dublin Daily Express**, 3th August 1915.

"Australia or Gallipoli", **The Richmond River Express**, 26th October 1915.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 06/03/2019
Makale Kabul Tarihi : 12/06/2020
DOI: 10.33419/aamd.815912

KARBOĞAZI SAVAŞI'NDA ESİR ALINAN FRANSIZ TABURU VE KAYIP BAYRAK MESELESİ*

TEKİN İDEM**

ÖZ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Çukurova bölgesinin elde tutulmasını sağlamak hususunda son derece stratejik bir öneme sahip olan Pozantı, 27 Aralık 1918'de "Verdün Kahramanı" olarak da bilinen Binbaşı Mesnil komutasındaki güçlendirilmiş bir tabur vasıtasıyla işgal edilmiştir. Milli Kuvvetlerin Adana'da teşkilatlanması sonrasında bu derece stratejik öneme sahip olan bir yerin Fransız işgali altında kalmasına izin verilmek istenmemiştir. Pozantı Kuşatması neticesinde Binbaşı Mesnil, taburu ile Pozantı'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Milli Kuvvetlerin Karboğazı'nda kurdukları pusu neticesinde 200'ün üzerinde kayıp veren Fransız taburu 23 subay ve 650 eri ile teslim olmak zorunda kalmıştır.

Milli Mücadele tarihimizde 40 kişilik bir kuvvetle elde edilen bu zafer, Cumhuriyet döneminde Yeni Adana Gazetesi imtiyaz sahibi Ahmet Remzi Bey (Yüreğir) ile Türk Sözü Gazetesi imtiyaz sahibi Ferid Celal Bey'i (Güven) karşı karşıya getirmiştir. Farklı konularda daha öncesinde de karşılıklı suçlamaların yöneltildiği bu iki gazeteden Türk Sözü Gazetesi'nin "Menil Taburunun Bayrağı" başlıklı haberi ile esir Fransız tabur bayrağının Ahmet Remzi Bey tarafından Fransızlara satıldığı iddiası konuyu bambaşka bir boyuta taşımıştır. Bahsi geçen iddianın amacı halk nazarında Ahmet Remzi Bey'i itibarsızlaştırmaktır. Tartışmalar halkın ilgisini çekmiş, siyasetçiler ve halk uzun süre Tabur Bayrağı meselesi ile meşgul olmuş ve sorun mahkemeye taşınmıştır. 13 Temmuz 1930 tarihli bir haber ile başlayan

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi, Batman/ TÜRKİYE, tekin.idem@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6374-9762

Levent Şahverdi Arşivi

Tabur Bayrağı tartışması 15 Ocak 1932'de Adana Asliye Ceza Mahkemesi'nin kararına kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada iki gazete arasındaki iddiaların ve suçlamaların tamamının incelenmesi yerine sadece Fransız Tabur Bayrağı'nın akıbeti ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, birincil kaynak olarak; Türk Sözü ve Yeni Adana Gazeteleri ile olayın şahitleri içerisinde yer alan şahısların anılarından istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Remzi Bey (Yüreğir), Ferid Celal (Güven), Yeni Adana Gazetesi, Türk Sözü Gazetesi, Mesnil Taburu.

Levent Şahverdi Arşivi

THE FRENCH BATTALION TAKEN CAPTIVE IN THE KARBOGAZ WAR AND THE LOST FLAG ISSUE

ABSTRACT

Pozantı, which had a very strategic importance in ensuring the holding of the Çukurova region after World War I, was occupied by a fortified battalion commanded by Major Mesnil, also known as the "Hero of the Verdün" on December 27, 1918. After the organization of the National Forces in Adana, it was not desired to allow a place of such strategic importance to remain under French occupation. As a result of the siege of Pozantı, Major Mesnil had to leave Pozantı with his battalion. The French battalion, which had lost over 200 people as a result of the ambush established in the Karbogaz by the National Forces, had to be surrendered with 23 officers and 650 soldiers.

This victory, which was achieved with a force of 40 people in the history of National Struggle, confronted Ahmet Remzi Bey (Yüreğir), the owner of the *New Adana Newspaper* in the Republican period and Ferid Celal Bey, the owner of the *Turkish Word Newspaper*. The article titled "Flag of Mesnil Battalion" in the *Turkish Word Newspaper*, one of these two newspapers, which were directed against mutual accusations in different subjects and the claim that a French battalion flag was sold to the French by Ahmet Remzi Bey, brought the issue to a different dimension. The aim of this claim is to discredit Ahmet Remzi Bey in the public eye. The discussions attracted the attention of the public, politicians and the people were busy with the Battalion Flag issue for a long time and the problem was brought to court. The Battalion Flag discussion, which started with news dated 13 July 1930, continued until 15 January 1932, when the Adana Criminal Court of First Instance decided.

In this study, instead of examining all the allegations and accusations between two newspapers, only the fate of the French Battalion Flag was tried to be revealed. In the study, as the primary source, *the Turkish Word* and *the New Adana Newspapers* and the memoirs of the persons who took part in the witnesses of the incident were utilized.

Keywords: Ahmet Remzi Bey (Yüreğir), Ferid Celal (Güven), New Adana Newspaper, Turkish Word Newspaper, Mesnil Battalion.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesi gereğince İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin elde kalan son topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. İşgaller, İngiliz ordusunun Irak ve Suriye Cephesi'nde bulunması nedeniyle ilk olarak güney sınırlarımızda başlamıştır. 11 Aralık 1918'de Dörtyol, 17 Aralık 1918'de Mersin ve 19 Aralık 1918'de Adana İtilaf Devletleri'nin işgaline uğramıştır.

Mütareke hükümlerine göre sadece Toros Tünelleri'nin işgal edilmesi gerekirken stratejik bir öneme sahip olan Pozantı şehri 27 Aralık 1918'de, I. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı kazandığı başarıları sebebiyle *"Verdün Kahramanı"* olarak bilinen Binbaşı Mesnil[1*] komutasındaki güçlendirilmiş bir tabur tarafından işgal edilmiştir[2].

İşgalin ilerleyen günlerinde Çukurova bölgesinde Müslüman halka karşı gerçekleştirilen Ermeni ve Fransız katliamları, türlü hukuksuzluklar ve esaret altında yaşamak istemeyen Türk Milletinin bağımsızlık arzusu silahlı direniş güçlerinin oluşmasına neden olmuştur. Sivas Kongresi sonrasında Adana bölgesi Ankara'daki Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın emrine verilmiş ve bu silahlı direniş güçlerinin teşkilatlı bir yapıya kavuşturulması sağlanmıştır. Adana Milli Mücadelesi, Doğu ve Batı Kilikya Umum Komutanlıkları adı altında iki bölgeye ayrılmış ve Batı Kilikya Umum Komutanlığı'na asıl adı Jandarma Yüzbaşı Ali Ratip olan *Tekelioğlu Sinan* getirilmiştir. Bölgede Milli Kuvvetlerin teşkilatlı bir yapıya kavuşturulması sonrasında Fransız ve Ermeni birliklerine karşı üst üste başarılar elde edilmeye başlanmıştır.

Milli Kuvvetlerin Hacıkırı, Kelebek, Durak ve Belemedik istasyonlarını ele geçirmesi üzerine Binbaşı Mesnil idaresindeki Fransız taburunun Ada-

---

1 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2009, s. 91, 92.

* **Binbaşı Mesnil:** Birinci Dünya Savaşı'nda *"Verdün Kahramanı"* olarak tanınan E. Mesnil, bacağından yaralanmış nişanlar almış bir Fransız subayıdır. Fransızların Adana'yı işgali sırasında takviyeli bir taburun komutanı olarak Pozantı'nın işgalinde görevlendirilmiştir. 28 Mayıs 1920'de 42 kişilik Türk müfrezesi tarafından taburu ile birlikte esir edilmiştir. Kayseri'deki esaret günlerinden sonra Eylül 1921'de Ankara Antlaşması öncesi serbest bırakılmıştır. Binbaşı Mesnil, 24.06.1924 tarihinde Coblenz'de vefat etmiştir. Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 320, 321.

2 Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 273, 274.

Levent Şahverdi Arşivi

na'daki karargah ile bağlantısı kesilmiştir[3]. Hatta; Belemedik'in Milli Kuvvetlerce ele geçirilmesi sırasında buradaki Fransız Hastanesi'nde hastabakıcılık yapan Binbaşı Mesnil'in eşi Bayan Mesnil de esir edilmiştir[4]. Fransızların Pozantı'daki askeri varlığını ortadan kaldırmak amacıyla Niğde'deki 11. Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz Bey tarafından Milli Kuvvetlere gönderilen 7 maddelik bir talimatla Pozantı kuşatması başlatılmıştır. 1 Nisan 1920'den itibaren Pozantı kuşatması esnasında çeşitli tarihlerde yapılan saldırılarda Fransızlara ciddi kayıplar verdirilmiş fakat kesin zafer bir türlü kazanılamıştır[5]. Kuşatma esnasında Tekelioğlu Sinan tarafından daha fazla kayıp vermeden teslim olmaları hakkında mektuplar gönderilmişse de Binbaşı Mesnil bu taleplere askerlik geçmişindeki başarılı kariyeri sebebiyle olumsuz cevap vermiştir[6]. Yarbay Mümtaz'dan sonra 11. Tümen Komutanlığına getirilen Yarbay Mehmet Arif döneminde de Pozantı kuşatması devam ettirilmiştir. 6 Mayıs 1920 tarihli saldırıda Pozantı'nın ele geçirilmesine çok yaklaşılmışsa da 11. Tümen'in Düzce'de başlayan isyanı bastırmakla görevlendirilmesi, Sinan Paşa'nın Kavaklıhan'da taarruza geçecek olan Fransızlara karşı Pozantı'daki kuvvetlerin bir kısmını Karaisalı'ya sevk etmesi üzerine Pozantı kuşatmasından sonuç alınamamıştır[7]. Fransızlar ise Pozantı'da sıkışmış kuvvetlerine yardım göndermek istemişlerse de II. Kavaklıhan Muharebesi'nde mağlup olmaları sebebiyle bunda muvaffak olamamışlardır. Aynı şekilde Antep'te Fransızları güç duruma sokan karışıklıkların yaşanması, Pozantı'ya göre Antep'in daha önemli olması nedeniyle Albay Gracy'e daha fazla zayiat vermeden Tarsus'a geri dönmesi emredilmiştir[8]. Fransız General Dufiex tarafından Pozantı'daki Binbaşı Mesnil'e; "Yardım kuvvetlerimiz düşman müdafaalarını yaramadılar. Bunu tekrarlayacağımıza imkân olup olmadığını bilemiyoruz. Yiyecek ve mermileriniz sizi bir karar almaya mecbur ediyorsa taşınacak herşeyi imha ile bir huruç hareketi yapınız. Edindiğimiz bilgiye göre Kemalist kuvvetlerin çoğunluğu Çamalan ve Tarsus arasındadır. Bu sebeple

3 Çelik, **a.g.e.**, s. 275.

4 Toros, **a.g.e.**, s. 144.

5 Çelik, **a.g.e.**, ss. 276-280.

6 Tekelioğlu Sinan Paşa ile Binbaşı Mesnil arasındaki mektuplaşmalar için bk: **Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2012, s. 18, 25, 37, 88, 130.

7 Çelik, **a.g.e.**, s. 280.

8 Kasım Ener, **Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı**, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963, s. 57.

Levent Şahverdi Arşivi

Batıdan Karacailyas-Mersin'e doğru gitmeye çalışın, bütün düşüncelerimiz sizinledir." talimatı verilmiş; duruma göre teslim olmak ya da kuşatmadan kurtulmak için tercih Binbaşı Mesnil'e bırakılmıştır[9].

Binbaşı Mesnil, aldığı bu emir üzerine Milli Kuvvetlere teslim olmak yerine 25 Mayıs gecesi Çuğbeli'ndeki zayıf kuşatma birliklerini yararak taburu ile birlikte Mersin'e doğru hareket etmiştir[10]. Mesnil Taburu'nun yolu karıştırması üzerine girmiş oldukları Panzınçukuru Köyü'nden *Hatice* isimli bir kadın ve *Kumcu Veli* namında bir erkeği yanlarına kılavuz alarak ilerlemeye çalışmışlardır. Bir fırsatını bularak Fransızlardan kurtulan *Kılavuz Hatice* durumu Milli Kuvvetlere bildirmiş ve *Kumcu Veli*'nin Fransızları Karboğazı'na götüreceğini söylemiştir[11]. Batı Kilikya Umum Komutanlığı, Karaisalı Jandarma Komutanı Jandarma Üsteğmen Hasan Akıncı'dan (Karaafet) düşmanın Mersin'e ulaşmasını engellemek için bir an önce harekete geçmesi talimatını vermiştir. Üsteğmen Hasan Akıncı komutasındaki "Karabomba Müfrezesi" adı verilen 40 kişilik* müfreze ile Karboğazı'ndaki sarp arazide giriş çıkışları tutularak kuşatılan Fransızlara yoğun ateş açılmıştır. Bu ateş karşısında ağır kayıplar veren ve bir çıkış yolu bulamayan Binbaşı Mesnil'in teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştır[12]. Türk tarafına teslim olmak istediğini bildiren Binbaşı Mesnil iyi derecede Fransızca bilen Teğmen Besim tarafından karşılanmış ve Panzınçukuru Köyü'ndeki Jandarma Üsteğmen Hasan Akıncı'ya götürülmüştür. Buradaki müzakereler neticesinde 29 Mayıs 1920 saat 3.30'da taraflar arasında teslim protokolü imzalanmıştır[13].

Karboğazı Savaşı'nda 1 Binbaşı (Mesnil), 3 yüzbaşı, 1 tabip yüzbaşı, 5 teğmen, 522 er ve 150 yaralı ile 3 top, 28 makineli tüfek, çok sayıda tüfeğin ele geçirildiği görülmüştür[14]. Daha sonra Bayan Mesnil de bu esirlere dahil edilmiş ve Kayseri'ye gönderilmişlerdir. İçlerinde Binbaşı Mesnil ve eşinin de bulunduğu Kayseri'deki esir Fransızlar, Ankara Antlaşması için

---

9 Ener, **a.g.e.**, s. 57; Süleyman Hatipoğlu, **Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1921)**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 1999, s. 96.

10 Çelik, **a.g.e.**, s. 281.

11 Selahattin Tansel, **Mondrost'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 214, 215.

* Müfrezenin sayısı farklı kaynaklarda 42, 44 olarak gösterilmektedir.

12 Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 97.

13 Çelik, **a.g.e.**, s. 285.

14 Ener, **a.g.e.**, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

Franklin Boullion ile mutabakat sağlanması üzerine Eylül 1921'de serbest bırakılmışlardır[15].

Türk arşivlerinde teslim protokolü hakkındaki bu derece önemli bir belgeye ulaşılamamışsa da Taha Toros, Fransa'da ziyaret ettiği Binbaşı Mesnil'in eşinden protokolün Fransızca nüshasını almış ve Türkçe'ye tercüme ettirmiştir. Fransızca nüshasına göre taraflar arasında 9 maddelik bir protokol yapıldığı görülmüştür[16]. Protokol maddelerinde daha sonradan iki farklı siyasi parti mensubunu karşı karşıya getirecek olan "Tabur Bayrağı" konusu, bayrağın nasıl muhafaza edileceği vb. konularında bir bilgiye yer verilmediği görülmüştür.

13 Temmuz 1930 tarihinde Türk Sözü Gazetesi'nde yayınlanan Fransızlardan ele geçirilen Tabur Bayrağı'nın Ahmet Remzi Bey'de bulunan ve müzeye teslim edilmesi istenen mektup ile başlayacak ve 15 Ocak 1932'de tamamlanacak olan Fransız Tabur Bayrağı davası uzun bir süre hem Adana kamuoyunu hem de Vakit, Cumhuriyet, Hakimiyet-i Milliye ve diğer gazetelerdeki haberler ile ülke kamuoyunu meşgul edecek bir davaya dönüşecektir. Tabur Bayrağı iddiaları ile ilgili yaşanan gelişmeler, Türk Sözü ve Yeni Adana gazeteleri vasıtasıyla takip edilmeye çalışılmıştır. Bu iki gazetenin bazı nüshalarında eksiklikler tespit edilmişse de bunlar tamamlanamamıştır. İddialar ve mahkeme süreci gazete haberlerinin dışında, Adana Milli Mücadelesi'ne öncülük eden şahısların yazdıkları anılar, günlükler, hatıralar da incelenerek ele alınmaya çalışılmıştır. Ahmet Remzi Bey'in çocuklarından Çetin Remzi Bey ile görüşülerek bayrak davası, Türk Sözü-Yeni Adana çekişmesi ya da Ahmet Remzi-Ferit Celal çekişmesinin neye dayandığı ortaya konulmak istenmişse de kendisi bu konulardan haberdar olmadığını beyan etmiştir. Ahmet Remzi Bey milletvekilliği için Ankara'da bulunduğu 1946-1950 yılları arasında kendisinin de şahit olduğu üzere pekçok defa Ferit Celal Bey ile görüştüklerini ve arada bir soğukluk olmadığını ifade etmiştir.

Çalışmamızda; yaklaşık 15 ay süren bu süreçte Fransız taburunun esir edilmesi sırasında ele geçirilen bir bayrak var mıydı? Bayrak ele geçirildi ise bunun Ahmet Remzi Bey'e teslim edilmiş miydi? Ahmet Remzi Bey tarafından iddia edildiği gibi bu bayrak Fransızlara satılmış mıydı soruları cevaplanmaya ve Adana tarihinde pek bilinmeyen bir olay ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Yeni Adana ve Türk Sözü gazetelerinin tarihsel süreçleri ve bu

15 Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s. 122.

16 Toros, **a.g.e.**, s. 366, 367.

Levent Şahverdi Arşivi

gazetelerin kurucuları Ahmet Remzi Bey ve Ferit Celal Bey'in kısa biyografilerine yer verilmek suretiyle iki gazete arasındaki rekabet daha anlaşılır biçimde ifade edilmeye çalışılmıştır.

I. Yeni Adana ve Türk Sözü Gazeteleri

21 Aralık 1918'de Adana'nın işgalinden sonra Milli Mücadele lehine kamuoyu oluşturmak ve halkı bilinçlendirmek maksadıyla Ahmet Remzi Bey ve arkadaşları tarafından bir gazete çıkarılması kararlaştırılmıştır. 25 Aralık 1918'de "Adana" ismiyle yayın hayatına başlayan gazete, 3. sayısı sonrası işgal güçleri tarafından kapatılmıştır. Ahmet Remzi Bey ve arkadaşı Avni Bey, yeni bir imtiyaz alarak gazeteyi "Yeni Adana" ismiyle çıkartmaya devam etmiştir. Gazetenin 8. sayısından sonra işgal kuvvetleri Hayat Matbaası'nı basarak çalışanlarını tutuklamışlardır. Böylece Yeni Adana'nın ilk yayın hayatı son bulmuştur[17]. Ahmet Remzi Bey, hakkındaki yakalama kararı üzerine Adana'dan firar etmiş; Boğazlıyan, Kayseri, Niğde'de bulunduktan sonra Karaisalı'nın düşman işgalinden kurtarılması üzerine buraya gelmiştir. Milli Mücadele'nin propaganda ihtiyacını karşılamak üzere 25 Temmuz 1920'de Karaisalı'nın Kelebek tren istasyonundaki terk edilmiş vagonlarda 9. sayısı yayınlanmak suretiyle Yeni Adana gazetesi yeniden yayın hayatına başlamıştır[18]. Adana'nın işgalden kurtarılması üzerine Adana'da çıkarılan gazete 1951 yılında Ahmet Remzi Bey'in vefat etmesi üzerine oğlu Çetin Remzi Yüreğir'in imtiyaz sahipliğinde yayın hayatına devam etmiştir. Adana basın hayatının önemli gazetelerinden birisi olan Yeni Adana gazetesi günümüzde de aynı isim ve imtiyaz sahibiyle yayın hayatına devam etmektedir.

Gazetenin kurucusu ve ilk imtiyaz sahibi Ahmet Remzi Bey; 1892'de Adana'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamlamıştır. Adana'daki Turan ve Numune-i Edep İlkokullarında öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulunmuştur[19]. Osmanlı Devleti'nin son döneminde azınlık isyanları ve milliyetçilik hareketlerine karşı Türkçülük fikir akımının Adana'daki savunucularından birisi olmuştur. 1915 yılında seferberlik ilan edilin-

[17] İbrahim İslam, **Milli Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s. 10, 11.

[18] Tekin İdem, "Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8. Yasama Dönemi Meclis Faaliyetleri", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 8, S XXII, Haziran 2015, s. 329, 330.

[19] İdem, a.g.m., s. 325.

Levent Şahverdi Arşivi

ce yedek subay olarak askere alınan Ahmet Remzi Bey, Adana-Tepebağ'daki askeri dikimevinde müdürlük görevini yürütmüştür. Daha sonra Şam'daki VII. Ordu Komutanlığı'nda yedek subay olarak görev yapan Ahmet Remzi Bey, Mondros Mütarekesi'nden sonra Adana'ya dönmüştür[20]. Adana'nın işgal günlerinde VII. Ordu'dan kalan silahların Müslüman ahaliye dağıtılması organizasyonunda görev alan Ahmet Remzi Bey'in evinde gizlediği silahlar işgal kuvvetlerince ele geçirilmiştir[21]. Silahların bulunması ve hakkında idam kararı alınması üzerine gizlice Adana'dan kaçan Ahmet Remzi Bey "Kilisli Yusuf" takma adıyla Boğazlıyan ve Kayseri'de saklanmıştır. Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa ile Kayseri'de görüşen Ahmet Remzi Bey, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı olarak "Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurmuştur[22]. Cemiyetin çalışmalarını Niğde ve Karaisalı'dan sonra Pozantı'da devam ettiren Ahmet Remzi Bey Pozantı Kongresi'nden sonra Adana vilayet teşkilatında belediye meclis üyeliğine seçilmiştir[23]. Kurtuluştan sonra tekrar Adana'ya dönen Ahmet Remzi Bey Müdafaa-i Hukuk Üyeliği, Belediye Meclis Üyeliği, Tayyare Cemiyeti Reisliği gibi görevlerde bulunmuştur[24]. Türkiye'nin çok partili hayata geçiş denemelerinden olan Serbest Cumhuriyet Fırka'nın Adana teşkilatlanmasında aktif rol oynayan Ahmet Remzi Bey, partinin Adana il başkanlığı görevini de yürütmüştür. Partinin kapatılmasından sonra CHP'ye dönen Ahmet Remzi Bey; VIII. Dönem (1946-1950) TBMM'ye CHP Seyhan milletvekili olarak seçilmiştir[25]. 1950 seçimlerinde CHP Seyhan milletvekilliği için yeniden aday olmuşsa da Seyhan'da Demokrat Parti'nin kazanması üzerine aktif gazeteciliğe dönüş yapmıştır. 4 Ekim 1951'de Galata Köprüsü'nde bir aracın çarpması sonucu ağır yaralanan Ahmet Remzi Bey 7 Ekim 1951'de vefat etmiştir[26].

---

20 Tekin İdem, **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2004, s. 42.

21 **Yeni Adana**, 05.01.1953.

22 İzzet Öztoprak, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VIII, S 22, Kasım 1991, s. 130.

23 Yusuf Ayhan, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana 1963, s. 84.

24 **Ahmet Remzi Yüreğir Tercüme-i Hal Belgesi**, TBMM Arşivi Devre 8, Sicil No: 1481.

25 İdem, a.g.m., s. 331.

26 **Türk Sözü**, 9 Ekim 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Adana'nın tarihe ışık tutan önemli gazetelerinden Türk Sözü ise, 1 Ocak 1924 tarihinde Adana'da yayın hayatına başlamıştır[27]. Gazete'nin sahibi ve başyazarı Ferit Celal Bey'dir[28]. Dava Vekili Fahri Bey, Ferit Celal Bey, Baki Tonguç, Macit Güçlü, Tevfik Can ve Nevzat Bey gibi Adana'nın önemli simaları çeşitli dönemlerde Türk Sözü gazetesi mesul müdürlük görevini yürütmüşlerdir. Gazetenin yayın hayatı 1966 yılında sona ermiştir[29]. Gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Ferit Celal Bey, 1894'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesine kaydolmuştur. Üçüncü sınıfta iken I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine yedek subay talimgâhına alınmıştır. 1918 yılına kadar yedek subay talimgâhında öğretmenlik ve bölük komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra İran ve Azerbaycan bölgesinde cephede görev yapan Ferit Celal Bey, mütarekenin imzalanmasından sonra Adana'ya dönmüştür. Fransızlar aleyhinde faaliyette bulunan şehir teşkilatına katılan Ferit Celal Bey, 1920 yılında Adana'dan kaçmak suretiyle Milli Kuvvetlere katılmıştır. Muhtelif bölgelerde grup komutanlığı yaptıktan sonra hastalığı sebebiyle cephe gerisine çekilmiştir. Cephe gerisinde iken Yeni Adana gazetesinin çıkarılmasına katkıda bulunmuştur[30]. Gazetede "Dündar" takma adı ile yazılar yazmıştır. Adana'nın işgalden kurtarılması sonrası şehre dönen Ferit Celal Bey Türk Ocağı Adana İl Başkanlığı ve çeşitli gençlik teşkilatlarında başkanlık görevlerini üstlenmiştir.

III. Dönem (1927-1931) Urfa milletvekili seçilen Ferit Celal Bey; IV. Dönem (1931-1935) Mersin ve V. Dönem İçel milletvekili olarak TBMM'de görev yapmıştır. 24 Kasım 1975'te vefat eden Ferit Celal Bey 26 Kasım'da İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedilmiştir[31].

Bir dönemler Yeni Adana Gazetesinin imtiyaz sahipliği (Ahmet Remzi Bey) ve başyazarlığını (Ferit Celal Bey) birlikte yaparak Adana basın hayatında birlikte çalışan ve arkadaş olan bu iki şahsiyetin aralarının ne zaman ve nasıl açıldığı bilinmemekle birlikte ikili arasındaki çekişme adı geçen iki gazetenin yayın politikalarına da yansımıştır. Kayıp bayrak tartışmaları

---

27 Berna Toprak, **Harf Devrimine Kadar Adana Türk Sözü Gazetesi (1927-1928)**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2018, s. 6.

28 İsmail Tevfik, **Adana Vilayet Matbuatı**, Hariciye Matbaası, İstanbul 1932, s. 7.

29 Toprak, a.g.t.,s. 6, 7.

30 **Ferit Celal Güven Tercüme-i Hal Belgesi**, TBMM Arşivi Devre 5, Sicil No: 164.

31 Toprak, a.g.t., s. 10, 11.

Levent Şahverdi Arşivi

başlamadan önce de Türk Sözü Gazetesi'nde Ahmet Remzi Bey hakkında olumsuz yayınlar yapılmaktaydı. Örneğin bayrak meselesinden hemen önce Ahmet Remzi Bey tarafından Karaisalı yakınlarındaki Çotlu Köyü'nde yaklaşık 1.000 dönümlük araziye el koyduğu hakkında uzun bir süre Türk Sözü gazetesinde yayın yapılmıştır[32]. Aynı şekilde Yeni Adana'da da gerek Ferit Celal Bey hakkında gerekse Adana Belediyesi hakkında olumsuz yayınlar yapılmaktaydı[33].

II. Kayıp Bayrak Davası, Gazete Haberleri ve Mahkeme Süreci

13 Temmuz 1930 tarihli Türk Sözü Gazetesinde yayınlanan "Menilin Bayrağı" başlıklı yazı ile Mesnil Taburundan ele geçirilen ve o sırada Karaisalı Levazım Müdürü olarak görev yapan Ahmet Remzi Bey'e verilen bayrağın müzeye teslim edilmesi hakkındaki bir yazı ile yaklaşık bir buçuk yıl devam edecek olan tartışma başlatılmıştır[34]. Türk Sözü Gazetesi'nin yaptığı bayrağın teslim edilmesi hakkındaki çağrıya Yeni Adana Gazetesi tarafından cevap verilmemesi hakkında 17 Temmuz'da okuyucu mektupları paylaşılmış ve gazetenin sessizliğinin hayretler uyandırdığı şeklindeki bir haberle konu gündemde tutulmaya çalışılmıştır[35].

O tarihlerde Yeni Adana Gazetesi bayrak iddialarına bir cevap vermemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması sürecinde Adana'da aktif bir rol üstlenmiş olan Ahmet Remzi Bey, Yeni Adana gazetesinin yayın politikasını da Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Fethi Bey haberlerine ağırlık vererek belirlemiştir[36]. Ahmet Remzi Bey'in yeni partiye taraftar olması ve yayın politikasını bu yönde oluşturması üzerine Türk Sözü Gazetesi ile iplerin kopmasına neden olacak biçimde şahsı hakkında 5 Eylül tarihinde "Kancık Siyaset" başlıklı bir haber yapılmıştır. Gazetenin haberine göre; CHF kontenjanından Adana Tayyare Cemiyeti üyeliğine seçilen Ahmet Remzi Bey'in yeni parti kurma çalışmalarını desteklemesi, bir taraftan da CHF sayesinde elde ettiği üyelikleri devam ettirmesi "ikiyüzlülük" olarak tanımlanmıştır[37]. Mevcut

32 Bkz. **Türk Sözü** 2, 3,4, 6, 7, 8 Temmuz 1930 Tarihli Nüshalar.

33 **Yeni Adana**, 3, 29 Haziran ve 1, 2, 4, 6, 8 Temmuz 1930 Tarihli Nüshalar.

34 **Türk Sözü**, 13 Temmuz 1930.

35 **Türk Sözü**, 17 Temmuz 1930.

36 Bk. **Yeni Adana**, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 Ağustos Tarihli Nüshalar.

37 **Türk Sözü**, 5 Eylül 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

habere Yeni Adana gazetesinden cevap veren Ahmet Remzi Bey *"Açık ve Merdane Siyaset"* başlıklı yazısında; Tayyare Cemiyeti üyeliğinin CHF kontenjanından kaynaklanmadığını; milletin malı olan bir cemiyetin bir siyasi partinin malı gibi görülmesinin yanlış olduğunu belirtmiştir[38].

Türk Sözü; "Bir Kariimiz Ahmet Remzi Beyden Çok Haklı Bir Sual Soruyor" başlıklı yazısında S.F. adı ile gönderilen bir mektup paylaşmıştır. Mektupta 40 Adanalının Verdün Zaferi ile meşhur bir taburun bayrağını esir ettiğini, ilk yazının üzerinden 2 aydan fazla zaman geçmesine rağmen hala bir cevap verilmemesinin Ahmet Remzi Bey'in bayrağı Fransızlara sattığını akıllara getirdiğini yazmıştır. Bayrağın akıbetinin ne olduğu hakkında Ahmet Remzi Bey'den bir cevap istenmiştir[39]. "Bayrağı Ahmet Remzi Bey'e Gönderen İbrahim Bey de Soruyor" başlıklı, Kethüdazade İbrahim Bey'in gönderdiği mektupta; Mesnil Taburu'ndan esir edilen bayrağın Hasan Bey ve Besim Bey tarafından Karaisalı Levazım Müdürü olarak görev yapan Ahmet Remzi Bey'e gönderildiğini, bayrak hakkında kendisinin bir açıklama yapmaması halinde bayrağın şahsi menfaatlere kurban edildiği sonucunu çıkaracaklarına yer verilmiştir[40]. Aynı gün iddialar hakkında gazetesine bir beyanat veren Ahmet Remzi Bey; kendisine teslim edilen bir bayrak olmadığını, şahsı hakkında karalama kampanyası yürütüldüğünü ve iddiacılar hakkında mahkemeye gideceğini belirtmiştir[41]. Bu beyanat üzerine 7 Ekim tarihli Türk Sözü nüshasında "Mahkemeye Müracaat Dedikoduyu Yok Etmez Ancak Vereceğin Cevap İş Görür" başlıklı yazı ile cevap verilmiş ve tabur bayrağına ne olduğu sorusu tekrarlanmıştır[42]. Yeni Adana'nın tabur bayrağı hakkında yeni bir yayın yapmaması üzerine 8 Ekim'de "Memleket Senden Menil Taburunun Bayrağını İstiyor" ve 10 ve 11 Ekim'de ise "Menil Taburunun Bayrağını Hakikaten Yok Ettin mi?" başlıkları ile tabur bayrağı konusu gündemde tutulmaya çalışılmıştır[43].

9 Ekim tarihli Yeni Adana gazetesinde "Çıkardığınız Şaiyanın Nasıl Bir Yalan Olduğunu Size İtiraf Ettireceğiz" başlıklı yazıda; particilik sebebiyle ayrı yerlerde durduğu için kendisi hakkında bu iftiralar atıldığını, bu

38 **Yeni Adana**, 7 Eylül 1930.

39 **Türk Sözü**, 5 Ekim 1930.

40 **Türk Sözü**, 6 Ekim 1930.

41 **Yeni Adana**, 6 Ekim 1930.

42 **Türk Sözü**, 7 Ekim 1930.

43 **Türk Sözü**, 8, 10, 11 Ekim 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

şahıslarla mahkemede görüşüleceği belirtmiştir. Ahmet Remzi Bey ayrıca kim olduğunu söylemeden bazı Türk Sözü idareci ve çalışanlarının Milli Mücadele günlerinde nasıl düşmanla iş birliği yaptığını açıklayacaklarını da beyan etmiştir[44]. Ahmet Remzi Bey'in Yeni Adana gazetesinde yaptığı parti farklılığı sebebiyle bu iftiralara maruz kaldığı beyanı üzerine 12 Ekim'de "Bayrak ne Oldu" başlıklı Türk Sözü haberinde; Ahmet Remzi Bey'e aralarındaki fırkacılık sebebiyle bu soruyu sormadıklarını, bayrağın kendisinde olduğu hakkındaki belgeler sebebiyle bu kadar ısrarcı olduklarına dair haber yapmışlardır[45].

20 Ekim tarihli Türk Sözü'nün "Buna Ne Dersiniz Cesaretiniz Var mı?" başlıklı yazısında ise 112 numaralı her köşesinde bir hilalin bulunduğu bayrağın temsili fotoğrafı kullanılarak Ahmet Remzi Bey'e bir takım sorular yöneltilmiştir. Fotoğrafını kullandıkları bayrağı evinde kimseye gösterip göstermediği, bayrağın kırmızı meşinden iki tarafı kalın üç tarafı astarlı kenarında sırma ile hilallerin olduğu ve ortasında 112 numarası yazdığını bilip bilmediğini, bayrağı Türk Ocakları Adana il başkanlığına vermeyi taahhüt etmesine rağmen sonradan bunu niçin yapmadığı sorulmuştur[46].

Ahmet Remzi Bey'in Türk Sözü'nün yaptığı bayrak haberi üzerine "Demek ki Bayrak Onlarda" adı ile Yeni Adana'da yayınlanan açıklaması[47] üzerine 22 Ekim tarihli Türk Sözü gazetesindeki "Bayrağı Ne Yaptın Ahmet Remzi Bey" başlıklı yazıda; 8 yıl önce Adana İstihbarat Müdürü iken Yeni Adana gazetesi arşivinden faydalanarak böyle bir haber yapıldığını, bu durumun bayrağın kendilerinde olarak yorumlanamayacağı haberini yapmışlardır[48].

Türk Sözü gazetesi "Serbest Fırkanın Adana'daki Lideri(!) Ahmet Remzi Bey" başlıklı yazıda Ahmet Remzi Bey'in tabur bayrağı konusunu netleştirmeden Adana'da siyaset yapamayacağını yazarak Ahmet Remzi Bey'i siyaseten itibarsızlaştırmak istemiştir[49]. Gazete 29 Ekim tarihli "Niçin Yeni Adana Koleksiyonunu Noterliğe Veremiyorsunuz?" başlıklı haberinde ise Ahmet Remzi Bey'in daha önce söz vermesine rağmen Yeni Adana'nın geçmiş sayı-

44 **Yeni Adana**, 9 Ekim 1930.

45 **Türk Sözü**, 12 Ekim 1930.

46 **Türk Sözü**, 20 Ekim 1930.

47 **Yeni Adana**, 21 Ekim 1930.

48 **Türk Sözü**, 22 Ekim 1930.

49 **Türk Sözü**, 24 Ekim 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

larını incelenmesi için notere veremediğini, çünkü bu durumun tabur bayrağı meselesinde gazetenin iddialarını doğrulayacağından korktuğunu belirtmiştir[50]. Nitekim 4 ve 5 Kasım tarihli sayılarında "Menil Taburunun Memlekette Kalan Bayrağını Söyle Nasıl Yok Ettin" başlıklı yorumsuz bir haberle Ahmet Remzi Bey hedef alınmıştır[51].

Yeni Adana gazetesi "Türk Sözcüleri Adalet Huzurunda Yalan ve İsnadatın Hesabını Verecekler" başlıklı yazı ile Ahmet Remzi Bey'e karşı kayıp bayrak meselesi yüzünden yalan beyanda bulunarak hakaret ettiği gerekçesiyle Türk Sözü gazetesi Mesul Müdürü Baki Tonguç'un TCK 480. madde gereğince cezalandırılması için dava açıldığı haberini okuyucusuyla paylaşmıştır[52]. Türk Sözü ise "Dava Edildik" başlıklı yazıda; Ahmet Remzi Bey'in kendilerini yaptığı yayınlar sebebiyle dava ettiğini belirtmiştir. Bu davanın, gerçeği ortaya çıkarması açısından gazetenin yöneticileri tarafından memnuniyetle karşılandığını beyan etmişlerdir[53]. "Türk Efkarı Umumiyesinin Bu Bayrak Hakkındaki Kararı Nedir?" başlıklı yazısında gazetenin Ankara muhabirinden gelen telgraflar paylaşılarak; kayıp bayrak meselesinin sadece Adana gündemini meşgul etmediği, Cumhuriyet, Vakit, Hakimiyet-i Milliye gazeteleri ile diğer yerel gazetelerde de yakından takip edildiği ve yayınlar yapıldığı belirtilmiştir[54]. Haberin devamında bu konunun araştırılması için bir milletvekilinin Meclis'e önerge vereceği belirtilmiştir[*].

Gazetenin "Bir Şahit" başlıklı haberinde Fransız taburunun esir edilmesi sırasında Fransızca bildiği için Binbaşı Mesnil ile ilk görüşmeyi yapan İhtiyat Mülazımı Besim Bey'den gelen mektup yayınlanmıştır. Besim Bey mektubunda taburu bizzat kendisinin teslim aldığını ve bayrağı Ahmet Remzi Bey'e teslim ettiğini belirtmiştir[*]. Gazetenin aynı günkü bir başka yazısında ise; Ahmet Remzi Bey'in açtığı davanın o gün (20 Kasım) başlayacağı oku-

50 **Türk Sözü**, 29 Ekim 1930.

51 **Türk Sözü**, 4, 5 Kasım 1930.

52 **Yeni Adana**, 7 Kasım 1930.

53 **Türk Sözü**, 9 Kasım 1930.

54 **Türk Sözü**, 14 Kasım 1930.

* Bu konu hakkında o sırada milletvekili olmasına rağmen Urfa milletvekili Ferit Celal Bey bir önerge vermemiştir.

* Besim Bey'in bu mektubu hakkında Ahmet Remzi Bey; mektubun Besim Bey'in Ankara'ya gitmesi üzerine Ferit Celal bey tarafından hazırlanarak kendisine imza ettirildiğini iddia etmiştir. İlerleyen günlerde Besim Bey mektupta yer alan iddialarını inkâr edecek, bayrağı görmediğini beyan edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

yucuyla paylaşılacaktır[55]. Davanın ertesi günü "Davayı Sükut Ettirdi" başlıklı yazıda; Ahmet Remzi Bey'in saat 9.00'da başlayan davaya geç kalması üzerine davacının hakkından vazgeçmesi olarak kabul edilip Adana Asliye Ceza Mahkemesi tarafından davanın düşürüldüğü bilgisi paylaşılmıştır[56].

Türk Sözü 23 Kasım tarihli nüshasında "Yalan Yazarken Bari Allahtan Korkunuz" başlıklı yazıda; davanın düşmesi hakkında Ahmet Remzi Bey'in Yeni Adana'ya verdiği beyanatın yalan olduğu iddia edilmiştir. Ahmet Remzi Bey; *saat 9'da başlayacak olan dava için mahkemeye geldiğini ve mahkeme salonunda kimse hazır olmadığı için davanın gününü yanlış hatırlıyorum gerekçesiyle mahkeme salonundan ayrıldığını* iddia etmiştir. *Daha sonra davanın gün ve saatini yanlış hatırlamadığını, bu yüzden mahkeme salonuna tekrar gittiğini fakat bu sefer de hâkimin davacının hakkından vazgeçtiği gerekçesiyle davayı düşürdüğünü* belirtmiştir. Ahmet Remzi Bey'in bu açıklamalarını "yalan" olarak okuyucuya duyuran gazete, Ahmet Remzi Bey'e şu soruyu sorarak "Hadi sen yanlış hatırladığın için mahkeme salonundan gittin. Peki ya avukatın neden duruşma saatinde hazır bulunmadı?" diyerek Ahmet Remzi Bey'in anlattıklarının yalan olduğunu iddia etmiştir. Yine kayıp bayrak hakkında da Ahmet Remzi Bey'in yalancı şahitlikle suçladığı Konya İnhisar Memurlarından Mebruk Yaşar Efendi'ye ait bir mektup paylaşılmıştır. Mebruk Yaşar mektubunda; Karaisalı Levazım Müdürü olan Ahmet Remzi Bey'in yanına gittiğinde bayrağı depoda gördüğünü yazmıştır. Ayrıca Adana'nın kurtuluşundan sonra Ahmet Remzi Bey'e bayrağı sorduğunda; bayrağın kendisinde olduğunu söylediğini ve kendisinin de bayrağı hükümete teslim etmesi gerektiği şeklinde Ahmet Remzi Bey'i uyardığını mektubunda dile getirmiştir[57].

Türk Sözü Gazetesi'nde İhtiyat Mülazımı Besim Bey'den gelen bir mektup daha paylaşılmıştır. Besim Bey mektubunda; Mesnil Taburunu Hasan Akıncı ile birlikte esir aldığını orada esir alınan bayrağın bir değil iki tane olduğunu bayrağın birinde 112 rakamı olup diğerinde ise bir el işareti olduğunu belirtmiştir. Binbaşı Mesnil'in esir alınan tabur giderken yanlarında bulunan bayrakla yürümek istememesi ve bu durumun Hasan Akıncı tarafından kabul edilmesi üzerine bayrağın kılıfına kaldırıldığını ifade etmiştir. Karaisalı'da Sinan Paşa, Kaymakam Saadettin Bey ve Yüzbaşı Baha'ya esirlerin teslim

55 **Türk Sözü**, 20 Kasım 1930.

56 **Türk Sözü**, 21 Kasım 1930.

57 **Türk Sözü**, 23 Kasım 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

edildiğini; bu sırada Karaisalı Levazım Müdürü olan Ahmet Remzi Bey'e bayrakların bizzat kendisi tarafından teslim edildiğini ifade etmiştir[58]. Mektubun devamında ise Yeni Adana Gazetesi matbaasında Ferit Celal Bey'le Milli Mücadele günlerini konuşurken ortamda bulunan Ahmet Remzi Bey'in; sancağın kendisinde olduğu ve Türk Ocağı'na hediye edeceği dile getirilmiştir*. Gazetenin "Kayıp Olan Bayrak" başlıklı haberinde Ankara muhabirinin gönderdiği bilgiye göre Cumhuriyet Gazetesi'nin kayıp bayrak meselesini ilk sayfasında haber yaptığı belirtilmiştir. Bu konunun artık sadece Adanalıların meselesi olmadığı, Ahmet Remzi Bey'in mahkemeye gitmemesi sonrasında tüm ülkenin dikkatini çektiğini, Adana milletvekillerinin kayıp bayrak meselesini Meclis'e taşımak için neyi beklediklerini merak ettiklerini yazmıştır[59].

Yeni Adana Gazetesi'nde "Hakikatı Dinleyiniz" başlıklı yazıda Türk Sözü Gazetesi'nin iddialarına karşılık Yeni Adana koleksiyonunu incelemeleri için kendilerini davet ettikleri fakat inceleme için kimsenin gelmediği beyan edilmiştir. Ayrıca elindeki belgelerle Mesnil Taburunu kendisinin esir ettiği herkesçe bilinen Hasan Akıncı'ya açık çağrıda bulunularak bu konu hakkında bildiklerini anlatması istenmiştir[60]. Yeni Adana Gazetesi'nde "Menil Taburu Bayrağı" başlıklı yazıda daha önce bu konu hakkında çağrı yaptıkları Hasan Akıncı'dan gelen bir mektup paylaşılmıştır. Hasan Akıncı Yeni Adana Gazetesi'ne gönderdiği mektubunda; *bayrak meselesinin gazete sütunlarında halledilebilecek bir konu olmadığını, kendisinin bu konuda cevabını tahkikat esnasında kullanacağını* bildirmiştir[61]. Aynı gazetede "Şahide Bakın" başlıklı yazıda; Besim Bey'in Ahmet Remzi Bey'i düelloya davet ettiği mektup paylaşılmıştır. Mektubun sonunda geçen "İstiklal Harbi Birinci Derecede Cinneti Harbiye İle Malül Zabit Besim" sözlerinin de etkisiyle Ahmet Remzi Bey, Besim Bey'in mektubunu deli saçması olarak nitelendirmiştir[62]. Yine gazetede "Hasan Bey'in Mektubu" başlıklı yazıda; daha önceden paylaşılan mektubun Türk Sözü Gazetesi tarafından Hasan Akıncı kendi lehine

58 **Türk Sözü**, 25 Kasım 1930.

* Ferit Celal Bey, TBMM'de soru önergesi vererek kayıp bayrak konusunun araştırılmasını istemediği gibi şimdiye kadar bayrak meselesi ile ilgili bir yorum yapmamış, şahitliklerinde kendisini destekleyen insanları gönderdiği bir mektupla savunmamıştır.

59 **Türk Sözü**, 28 Kasım 1930.

60 **Yeni Adana**, 30 Kasım 1930.

61 **Yeni Adana**, 1 Aralık 1930.

62 **Yeni Adana**, 2 Aralık 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

şahitlik yapmadı diye eleştirdiklerini oysaki adı geçen kişinin bu mektupla Türk Sözü'nün yaptığı yanlışı yüzüne vurarak bu kadar hassas bir meselenin gazete sütunları yerine mahkemede görülmesi gerektiğini ve kendisinin de orada konuşacağını yazmıştır[63].

7 Aralık tarihli Türk Sözü'nün "Bayrak Yok Olur mu?" başlıklı yazısında; Ahmet Remzi Bey'e karşı yaptıkları yayınların amacına ulaştığı, konunun hükümetin dikkatini çektiği ve kayıp bayrak konusunda tahkikata başlandığı bilgisi okuyucuyla paylaşılmıştır.

Yeni Adana Gazetesi "Yeni Dava" başlıklı haber ile Türk Sözü Gazetesi Mesul Müdürü'nün yalan haber ile Ahmet Remzi Bey'e hakaret ettiği gerekçesiyle dava edildiğini duyurmuştur[64]. Yeni Adana'nın dava açıldığı yönündeki haberini Türk Sözü Gazetesi ise; "Komedya Yine Dava Edildik" başlığı ile okuyucusuna duyurmuştur[65].

Türk Sözü Gazetesi "Siz Ne Diyeceksiniz" başlıklı yazıda 26 Kasım tarihli Yeni Adana Gazetesi'nde Ahmet Remzi Bey tarafından şahit gösterilen Müftüzade Ekrem, Mersin borsasında Simsar Kemal, Belediye Tahsildarı Mucurluzade Ahmet, Emekli Yüzbaşı Şükrü, Yüzbaşı Şefik, Bucaklı Hasan ve Misis Müdürü Hulusi Bey'e; bayrak meselesi hakkında bayrağın olup olmadığını evet-hayır diyerek gerçekleri açıklamalarını istemiştir. Ayrıca aynı gün "Besim Beyin Mektupları" başlıklı bir başka yazıda ise Ahmet Remzi Bey'in; "Besim Bey'in mektuplarını Ferit Celal bey yazdı. Ona Ankara'da iken imzalattı" iddialarına tepki gösterilmiştir. Böyle bir şeyi Ferit Celal Bey yapmak istese bile buna Besim Bey'in müsaade etmeyeceğini, Besim Bey'in bu karakterde birisi olmadığı yazılmıştır[66].

Yeni Adana Gazetesi "Yalan Değil Hakikat" başlıklı yazıda gazetenin Ankara muhabirlerinden alınan bilgiye göre Ferit Celal Bey tarafından Ankara'ya çağrılan Besim Bey'e daha önceden daktilo ile hazırlatılmış olan metnin birkaç satırı okutulduktan sonra esas bayrak meselesi ve Besim Bey hakkındaki iddiaları okumasına fırsat verilmeden imzalatıldığı iddia edilmiştir. Yayınlanan mektuplar sebebiyle Besim Bey'in öfkelendiği ve bu durum

63 **Yeni Adana**, 3 Aralık 1930.

64 **Yeni Adana**, 7 Aralık 1930.

65 **Türk Sözü**, 8 Aralık 1930.

66 **Türk Sözü**, 14 Aralık 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

karşısında Ferit Celal Bey'in özür mahiyetinde "Bir daha seni bu meseleye karıştırmayacağım" sözlerine Ankara'da şahit olan milletvekillerinin olduğu iddia edilmiştir[67].

Türk Sözü Gazetesi "Davamız" başlıklı yazıda Ahmet Remzi Bey tarafından ikinci defa dava edilen Baki Tonguç'un davasının yarın (20 Aralık 1930) başlayacağı bildirilmiştir[68].

Yeni Adana Gazetesi "Bayrak Masalı" başlıklı yazıda; Türk Sözü Gazetesi'nin, kendileri tarafından şahit gösterilen şahıslara yaptığı çağrıya karşılık bu şahısların tıpkı Hasan Akıncı gibi sadece mahkemede konuşacaklarını söylediğini yazmıştır[69].

Türk Sözü Gazetesi'nde yer alan "O Bayrak Muhayyel Değil Bir Hakikattır" başlıklı yazıda, bugüne kadar kayıp bayrak meselesinin niçin canlı tutulduğu anlatılmaya çalışılmış bu konuda pekçok şahit gösterildiği beyan edilmiştir. Kayıp bayrak olayında şahitlik yapanlara karşı Ahmet Remzi Bey'in türlü hakaretler yapmasına karşılık bu sefer şahitlerinin eski tarihli iki yayında yer alan fotoğraflar olduğu ve Ahmet Remzi Bey'in bu fotoğraflara ne diyeceğinin merak edildiği yazılmıştır. Fotoğraflardan ilkinde Sinan Tekelioğlu'nun "Büyük Gazete" de Mesnil Taburu'nun esir edilmesi ile ilgili paylaştığı bir fotoğrafa yer verilmiştir. Bu fotoğrafta daha önceden 112 numara ile temsili bir resmi çizilen bayrağın gözüktüğünü, bayrağın bulunduğu fotoğraf karesinde Ahmet Remzi Bey'in de yer aldığını iddia etmişlerdir. İkinci fotoğrafta ise 31 Mayıs 1339 (1923) tarihinde Adana'da basılan bir Türk Ocağı dergisi olan "Altınyurt" dergisinin ikinci sayısında Mesnil taburunun esaretine dair bir yazıda Ahmet Remzi Bey'in fotoğrafının hemen yanındaki Osmanlıca yazının sonunda; "Taburun müzeyyen bayrağı o zaman Yeni Adana sahibi Ahmet Remzi Bey'e hediye edilmiş ve bu kerre Remzi Bey bayrağı Türk Ocağına vermiştir." sözlerinin geçtiği bilgisi paylaşılmıştır. Şimdiye kadar şahitlik yapanlara inanılmasa da bu sefer şahitlerinin Türk Sözü Gazetesi dışında eski tarihlere ait iki gazeteden alınmış fotoğraflar olduğu ve bu konuda takdirin okuyucuya ait olduğu beyan edilmiştir[70]. Yeni Adana Gazetesi "Türk Sözü Yalancılığın Son Topunu Attı" başlıklı yazıda, ilgili gazete-

67 **Yeni Adana**, 15 Aralık 1930.

68 **Türk Sözü**, 19 Aralık 1930.

69 **Yeni Adana**, 22 Aralık 1930.

70 **Türk Sözü**, 23 Aralık 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

de çıkan iddiaları değerlendirmiştir. Bu iddialardan ilki olan Sinan Paşa'nın kullandığı fotoğrafın tahrif edildiğini, Türk Sözü'nde bir askerin elinde gibi duran bayrağın aslında yerde durduğu ve bunun bir bayrak değil flama tarzında bir şey olduğunu belirtmiştir. Ayrıca askeri usullerin zaten esir alınmış bir birliğin bayrağının bulunmasına müsaade etmeyeceği, buna izin verilse bile bunun yerinin en arka sıralarda değil önde bir yerde olması gerektiğini söyleyerek birinci fotoğrafa bu şekilde cevap vermişlerdir. Yine aynı günkü nüshada Altınyurt Dergisinden alınarak kullanılan bir diğer fotoğrafa ise sonradan ekleme yapıldığı gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Bu fotoğrafın alındığı derginin o tarihlerde Ferit Celal Bey tarafından çıkarıldığı, derginin Yeni Adana matbaasında değil Türk Sözü matbaasında basıldığını iddia etmiştir. Ferit Celal Bey'in pekâlâ İstanbul'daki bir matbaada tek nüsha üzerinde yapacağı bir matbaa hilesiyle bu metinleri ekleyebilecek birisi olduğu, hiç kimseye şahitlik yaptıramayan bu zattan böyle bir hile ile toplumu kandırmasının beklenebileceği yazılmıştır. Altınyurt dergisine sonradan ilave edilen bu satırla Ahmet Remzi Bey'in bayrak kendisindeymiş gibi gösterilmek istenmesine *"Verilmişse daha ne istiyorlar"* diye tepki göstermiştir. Yine aynı gün "Ferit Celal Asker Kaçağı mıdır?" başlıklı bir yazı ile Yeni Adana Gazetesi ilerde kayıp bayrak davası ile birleştirilecek yeni bir davanın da başlaması sağlanmıştır*. 25 Aralık 1930 tarihli Yeni Adana gazetesinde "Mahkemeye" başlıklı yazıda bayrak fotoğrafı ve Altınyurt dergisindeki iddialara 24 Aralık 1930 tarihinde savunma üzerinden devam edilmiştir. *Türk Sözü Gazetesi çalışanları da Kethüdazade İbrahim ve Besim Beyler gibi vasilik oldular* sözleriyle iddiaları ciddiye almadıklarını dile getirmişlerdir[71].

Türk Sözü Gazetesi "Hani Bayrak Yoktu" başlıklı yazıda; bayrak meselesi başladığı günden bu yana bayrağın varlığını inkâr eden Ahmet Remzi Bey'in 25 Aralık 1930 tarihli Yeni Adana Gazetesi'nde bayrağın varlığını kabul ettiğini yazmıştır. Türk Sözü bayrağın ya Türk Ocaklarından çalındığını ya da buradaki birisi tarafından satıldığını, bu iddiaların cevaplanmasını istemiştir[72]. Yeni Adana Gazetesi "Bayraktar Beyler" adlı yazıda 26 Aralık'ta Türk Sözü'nde çıkan bayrak haberine cevap vermiştir. Daha önceden 112 numara ile temsili resmi çizilen bayrak ile sonradan bir askerin elinde tutulmuş gibi gösterilen,

* Ferit Celal Bey'in asker kaçakçılığı iddiası hakkında Yeni Adana gazetesi tarafından konuyu gündemde tutacak biçimde uzun bir süre yayın yapılmıştır. Bk. **Yeni Adana**, 23, 30 Aralık 1930, 4, 7, 15, 18, 28 Ocak, 16 Şubat, 3, 16 Nisan 1931 tarihli nüshaları.

71 **Yeni Adana**, 25 Aralık 1930.

72 **Türk Sözü**, 26 Aralık 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

sapı abanozdan ve beyaz renkli diye tarif edilen bayrağın bir mühendis flaması olduğu dile getirilmiştir. Yeni Adana'ya göre; sonradan paylaşılan fotoğraftaki bayrak iki renge sahipken 112 numara ile paylaşılan fotoğraftaki bayrak ise üç renge sahiptir. Abanoz diye tarif edilen sopanın abanoz olmasına da imkân yoktur. Çünkü abanoz ağacı sadece siyah renkli olur ki burada fotoğrafı paylaşılan sopa beyazdır. Ayrıca bir tüfeğin ucuna geçmesi gerekirken fotoğraftaki sopa bir tüfeğin ucuna geçemeyecek kadar kalındır. Yeni Adana Gazetesi bu iddialarla orada duran şeyin bir tabur bayrağı değil bir mühendis flaması olduğunu iddia etmiştir. Bunun yanında Altınyurt dergisine sonradan eklenen satırlar sebebiyle "madem bayrağı verdik daha ne istiyorsunuz" sözlerinin bayrağın varlığını kabul etti olarak yorumlanmasına da tepki gösterilmiştir. Aynı gazeteye göre bu sadece bir kinayeydi. Son söz olarak Fransızlardan ele geçirilen bir bayrak olmadığı beyan edilmiştir[73].

Türk Sözü Gazetesi "Bayrak Kendisinde" başlıklı yazıda; 4 gündür ortaya konulan belgelerin ve delillerin reddi için Ahmet Remzi Bey'in yaptıklarının kendi içerisinde tezat oluşturduğunu iddia etmiştir. Ahmet Remzi Bey'in bayrak iddiaları karşısında başlangıçtan itibaren;

1. Fotoğrafta rötuş yapıldığını iddia ettiği,
2. Sekiz yıl önce yayınlanan Altınyurt dergisine ilaveler yapıldığını söylediği,
3. Bunun bir bayrak olmayıp mühendis flaması olduğunu söylediği,
4. Bayrağı Sinan, Saadettin ve Hüsnü Beylere inkar ettirdiğini,
5. Polise şahitlik yapmak isteyenleri yalancılıkla itham ederken kendi arkadaşlarının doğru söylediğini iddia ettiği,
6: Bayrak Türk Ocaklarına verilmiş ise kendisinden istenildiğini sorduğu,
7. Türk Sözü Gazetesine hakaret davası açmasına rağmen duruşmaya kendisi gelmediği için davanın düşmesine neden olduğunu yazmıştır.

Bugün ise bayrağı arayan polislerin kendisine ulaşamadığını, Ankara'ya gittiğini ama Türk Sözü Gazetesi olarak bu işin peşini bırakmayacaklarını bildirmiştir[74].

[73] **Yeni Adana**, 28 Aralık 1930.

[74] **Türk Sözü**, 28 Aralık 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Adana Gazetesi "Sinan Paşa Urfa Mebusu ve Türk Sözü Gazetesi Baş Muharriri Ferit Celal Bey'e Diyor ki" başlıklı yazıda Sinan Tekelioğlu'nun Ferit Celal Bey'e gönderdiği bir mektup yayınlamıştır. Sinan Tekelioğlu mektubunda Ferit Celal Bey'in Ahmet Remzi Bey ile arasındaki mücadeleye ve tartışmaya bugüne kadar hiç dâhil olmadığını fakat bu bayrak tartışması ile Ferit Celal Bey'in "haddini aştığını" dile getirmiştir. Mektubun devamında paylaşılan fotoğraftaki bayrağın Fransızlara ait olmadığını, aksine dikdörtgen şekilli cephe kumandanlığını temsil eden bir Türk flaması olduğunu beyan etmiştir. Yine paylaşılan fotoğraftakilerin de isimlerinin yanlış verildiğini kendisinin dışında fotoğrafta Niğde Jandarma Komutanı Binbaşı Hayri, 11. Fırka Topçu Kumandanı Binbaşı Sami, Yüzbaşı Hidayet ve Yüzbaşı Cemal Beylerin bulunduğunu; fotoğrafın bir Alman mühendis tarafından çekilip tek nüsha çıkarıldığını ve onun da kendisinde kaldığını belirtmiştir[75].

"Yalancı Şahitler" başlıklı başka bir yazıda ise emekli Kaymakam Ali Rıza ismiyle Türk Sözü'nde paylaşılan mektupta geçen iddiaların yalan olduğunu iddia etmiştir. Ali Rıza Bey'e göre Belemedik'te vagonda bulunan atlas bayrağı Madam Mesnil istemiş fakat kendisine verilmemiştir. Bu olaya da Sinan Paşa, Saadettin Bey ve Mustafa Efendi şahit olmuşlardır. Yeni Adana gazetesi ise Ali Rıza Bey'in söylediklerinin yalancı şahitlikten başka bir şey olmadığını iddia etmiştir. Bayrak konusunda cephe kumandanlığını belli etmek için yaptırılan bir flamanın saklanmamasının kabahat olarak görülmemesini, bundan kendisinin mesul olmadığını dile getirmiştir[76].

Yeni Adana Gazetesi "Mebruk Efendi Sen Ne Yüzle Sahneye Çıktın" başlıklı yazıda Yaşar Mebruk'un Milli mücadele günlerinde Çatalan nahiye müdürü olarak görev yaparken bir çocuğa tecavüz ettiğini, evli kadınlara sarkıntılık etmiş birisi olduğunu bu yüzden Saadettin Bey tarafından Bahattinzade Mustafa Bey'in evinde 10-15 gün hapis tutulduktan sonra Konya'ya sürgün edildiğini böyle bir şahsın şahitliğinin hükümsüz olduğunu yazmıştır. Gazetenin aynı günkü bir başka haberinde ise "Kuru Tehdit" başlığıyla tecil veya terhis belgesi ibraz edemeyen Ferit Celal Bey'in Ahmet Remzi Bey'e dava açacağını boş bir tehdit olarak nitelendirmiş ve böyle bir dava açılırsa bundan memnun olacağını beyan etmiştir[77].

75 **Yeni Adana**, 2 Ocak 1931.

76 **Yeni Adana**, 5 Ocak 1931.

77 **Yeni Adana**, 8 Ocak 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

9 Ocak 1931 tarihli Yeni Adana gazetesinde "Sancak Dememiş" başlıklı yazıda; Ali Rıza Bey'in Mesnil taburu esir alındığında Belemedik'te olmadığı halde Madam Mesnil ile yaşandığını iddia ettiği bayrak tartışmasına nasıl şahit olduğunu, tabur Kayseri'ye gönderildikten 4 ay sonra Belemedik'e gelen birinin sözlerinin doğru kabul edilemeyeceğini yazmıştır[78]. Gazetenin 11 Ocak tarihli nüshasında "Ferit Celal Bey" başlığını taşıyan yazıda; bir müddet Sinan Tekelioğlu'na şahitlik yapmış olan İhtiyat Zabiti Şahin Kemal'den gelen bir mektup paylaşılmıştır. Şahin Kemal; işgal günlerinde kendilerinin canlarını feda ederek savaşırken Türk Sözcülerinin Adana'da dolaştıklarını, Milli Mücadele için bir söz söylemeye haklarının olmadığını dile getirmiştir. Mektubun devamında; her ne kadar kendisi Fransız taburunun esir edilmesinde orada bulunmamış olsa da askerlerden, köylülerden ya da yaverliğini yaptığı Sinan Paşa'dan esir alınan bayrak ile ilgili bir şey duymadığını beyan etmiştir.

Yeni Adana Gazetesi "Bugün Türk Sözcülerinin Uydurmuş Olduğu Menil Taburu Bayrağı Yalanının Muhakemesi Olacaktır" başlığı ile mahkemenin başlayacağı bildirilmiştir[79]. Mahkemenin ertesi günü ise; "Türk Sözcüleri Bayrak Yalanından Dolayı Adalet Önünde Bocaladılar" başlıklı yazıda; Ahmet Remzi Bey'in Türk Sözü Mesul Müdürü Baki Tonguç hakkında açtığı davanın ilk celsesinin görülmeye başlandığı bildirilmiştir[80].

Gazete, "Bayrak Yalanı Çıkıyor" başlıklı yazıda 5 Şubat tarihinde görülen davada yaşanan hadiseleri dile getirmiştir. Duruşma esnasında söz alan Ahmet Remzi Bey bu davayı açmalarının esas sebebinin; "Türk Sözü tarafından iddia edilen Fransız taburundan ele geçirilen bir bayrak olduğunun ve böyle bir bayrak varsa bunun kendisine teslim edildikten sonra kendisi tarafından Fransızlara satıldığının" Türk Sözü iddiacıları tarafından ispat edilmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Daha önce Ahmet Remzi Bey'in açtığı fakat geç geldiği için düşürülen davada toplanan delillerin incelenmesi, sonrasında yaşanan olaylara ait gazete nüshalarının toplanması, soruşturma sırasında yemin etmeden ifade veren tanıkların işlemlerinin hukuka uygun olarak tamamlanması için davanın ileri bir tarihe ertelenmesine karar verilmiştir[81]. "Yaşar Mebruk Efendi" başlıklı yazıda ise Türk Sözü Gazetesi'nde

78 **Yeni Adana**, 9 Ocak 1931.

79 **Yeni Adana**, 22 Ocak 1931.

80 **Yeni Adana**, 23 Ocak 1931.

81 **Yeni Adana**, 6 Şubat 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yaşar Mebruk Efendi" isimli bir şahıs tarafından yayınlanan bir mektupta, Adana Milli Mücadelesi esnasında kendisini önemli görevler yerine getirmiş, Ahmet Remzi Bey'e yardımcı olmuş birisi olarak tanıtmıştır. Bu mektuba verilen cevapta ise Yaşar Mebruk Efendi'nin Adana Milli Mücadelesi'nde önemli görevler üstlenmediği; komuta ettiği birliklerde zafiyetlere neden olduğu hatta "Adanalılar" "Köylüler" diye cephede fitneye sebep olduğu için sözüne itibar edilmeyecek birisi olduğu iddia edilmiştir[82].

"Türk Sözcüler Dün Mahkemeye Gelmediler" başlıklı yazıda 17 Şubat tarihli davaya Baki Tonguç ve avukatının katılmaması nedeniyle davanın 3 Mart tarihine ertelendiği bildirilmiştir[83]. "Menil Tabur Bayrağı" adını taşıyan başka bir yazıda 3 Mart tarihinde görülen davada tarafların şahit listeleri paylaşıldı. Asliye Ceza Mahkemesinin Adana'daki şahitler için celpname gönderilerek bir sonraki mahkemede hazır bulunmaları, Adana dışındakilerin ifadelerinin bulundukları yerdeki mahkemelerde alınarak Adana'ya gönderilmesi ve iddia edilen tabur bayrağının olup olmadığı hakkında yürütülen tahkikat çerçevesinde ilgili kurumlara yazı gönderilmesine karar verilmiş ve dava ileri bir tarihe ertelenmiştir[84]. Gazetenin, "Nasıl Şehadet Edecekler" başlıklı yazısında; Türk Sözü Gazetesi'nin mahkemeye sunduğu şahitlerin yalancı şahit olduğunu iddia etmiştir. Bu şahitlerin söyleyeceklerinin adı geçen gazetenin yalanlarından türediğini iddia etmişler ve meseleyi tavuğun suyunun suyuna benzetmiştir[85].

18 Nisan 1931 tarihinde "Menil Tabur Bayrağı" başlıklı yazıda; görülen dava hakkında bir haber yapmıştır. Habere göre davaya Ankara'da olması sebebiyle Baki Tonguç katılmamış ve davanın ertelenmesini istemiştir. Ahmet Remzi Bey'in avukatının sağlık mazereti dışında davanın devamına engel yoktur itirazı üzerine davaya devam edilmiştir. Bir önceki duruşmada Türk Sözü Gazetesi'nin verdiği şahit listesinden kimsenin duruşmaya gelmediği görülmüştür. Ahmet Remzi Bey'in şahit gösterdiği Hulusi Ekrem Bey, Mesnil Taburunun esir alınmasında süvari kumandanı olduğunu; taburu esir alırken esirlerin üstlerini arayanlardan birisi olarak üst aramalarında bile bir bayrak çıkmadığını beyan etmiştir. Bir diğer şahit Şükrü Bey ise; taburun esir alınması sırasında mevki kumandanı olduğunu, iki gün kuşatma altında kal-

82 **Yeni Adana**, 10 Şubat 1931.

83 **Yeni Adana**, 18 Şubat 1931.

84 **Yeni Adana**, 4 Mart 1931.

85 **Yeni Adana**, 5 Mart 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

dıktan sonra silahlarını dahi kırarak teslim eden bir taburun bayrağını teslim etmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Türk Sözü şahitlerinden Besim Bey ise gönderdiği ifadesinde ; "Böyle bir şeyden haberdar olmadığını" belirtmiştir[86].

Gazetenin, "Menil Tabur Bayrağı Muhakemesi" başlıklı yazıda; 23 Mayıs tarihinde görülen davadaki şahit ifadelerini okuyucusuyla paylaşmıştır. Taburu esir alan Hasan Akıncı, Sinan Tekelioğlu ve Şefik Bey gönderdikleri tanık beyanlarında Fransızlardan ele geçirilen bir bayrak olmadığını bildirmişlerdir. Daha önce Ahmet Remzi Bey'e bayrağı kendisinin verdiği hakkında Türk Sözü Gazetesi'nde mektubu paylaşılan Besim Bey, bayrağı görmediğini belirten bir ifade göndermiştir*. Şahit ifadelerinin bayrağın olmadığı yönünde devam etmesi üzerine Türk Sözü Gazetesi Eski Mesul Müdürü Baki Tonguç; "Bayrak meselesi Ahmet Remzi Bey'in geç gelmesi ile düşen dava ile kapanmıştır. Bu davanın sadece hakaret davası olarak görülmesi gerektiği" yönünde beyanı olmuştur[87].

Yeni Adana, "Menil Tabur Bayrağı" başlıklı yazıda mahkeme tarafından ele geçirilen Fransız bayrağı olup olmadığının sorulduğu Milli Müdafaa Vekâleti'nden; *ele geçirilen bir bayrak ya da bu yönde bir tutanağın kendilerinde olmadığı* bilgisi paylaşılmıştır[88].

Türk Sözü Gazetesi "Bu Bayrak Ne Oldu Bunu Soruyoruz" başlıklı yazıda 11 Temmuz tarihli duruşmada Tarsus'tan beklenen evrakın gelmemesi üzerine duruşmanın 25 Temmuz'a ertelendiğini bildirmiştir. Yazının devamında duruşma sırasında Altınyurt dergisinde yer alan fotoğraf ve bayrak meselesi hakkındaki yazının "Şahsi Gazete" olduğu için kabul edilmemesi gerektiği hakkındaki talebin doğru olmadığını; çünkü 27 Mayıs 1339 tarihli idare heyeti kararı ile Altınyurt dergisinin Adana Türk Ocağı yayını olduğunun kabul edildiği, o tarihlerde Ocak başkanının da Ahmet Remzi Bey'in ta kendisi olduğu beyan edilmiştir[89].

---

86 **Yeni Adana**, 19 Nisan 1931.

* Bu durum aslında Yeni Adana'nın daha önceden iddia ettiği Besim Bey'in mektupları Ferit Celal Bey tarafından yazılmıştır iddialarını güçlendirmiştir.

87 **Yeni Adana**, 24 Mayıs 1931.

88 **Yeni Adana**, 12 Haziran 1931.

89 **Türk Sözü**, 12 Temmuz 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Adana, "Uydurma Menil Tabur Bayrağı" başlıklı yazıda 13 Ocak 1932 tarihinde görülen duruşmada toplanılan deliller üzerine savcının Baki Tonguç'un cezalandırılmasını istediğini okuyucusuna duyurmuştur[90]. Türk Sözü ise "Karar Bugün Verilecek" başlıklı yazıda; 13 Ocak tarihinde Adana Asliye Ceza Mahkemesinde Baki Tonguç'un Ahmet Remzi Bey'e hakaretten yargılandığı ve aynı davaya daha sonra dahil edilerek Ahmet Remzi Bey ve Tevfik Bey'in Ferit Celal Bey'e hakaretten yargılandığı dava hakkında savcı bu üç şahsın da cezalandırılmasını istemiş ve son savunmalar alındıktan sonra kararın yarın (14 Ocak 1932) açıklanacağı okuyucuya bildirilmiştir[91].

15 Ocak tarihli Yeni Adana Gazetesi'nde "Mahkeme Dün Kararını Bildirdi" başlıklı yazıda; kararı duyurmuştur. Mahkemenin kararına göre; *bayrağın varlığı kanıtlanamamış ve bu bayrağın Ahmet Remzi bey tarafından Fransızlara satıldığı ispatlanamamış olduğundan bu yönde yayın yapan Türk Sözü Gazetesi eski Mesul Müdürü Baki Tonguç'un 15 ay hapis ve 300 lira para cezası ile cezalandırılmasına* karar verilmiştir. Daha sonraları *kayıp bayrak davasıyla birleştirilen Ferit Celal Bey'in asker kaçağı olduğu yönündeki haberler vasıtasıyla Ferit Celal Bey'e hakaret edildiği gerekçesiyle Ahmet Remzi Bey ve Yeni Adana Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Tevfik Bey'e birer yıl hapis ve 200'er lira para cezası verildiği* duyurulmuştur[92]. Türk Sözü ise "Muhakememiz Bitti" başlığı ile mahkemenin sonuçlandığını duyurmuştur. Ferit Celal Bey'in askerliğini yapmadığı iddiaları sebebiyle TCK 480 ve 482. maddeleri gereğince Ahmet Remzi ve Tevfik Beylerin birer buçuk yıl hapis cezası ve 200'er lira para cezası ile cezalandırılmasına Ferit Celal Bey'in de karşılık verecek yayınlar yapması sebebiyle hapis cezalarında 6'şar ay indirime gidilerek 1 yıl hapis ve 200 lira para cezası ile cezalandırılmalarına karar verilmiştir. Kayıp tabur bayrağı meselesinde Ahmet Remzi Bey'e hakaret ettiği gerekçesiyle Baki Tonguç'un ise 15 ay hapis ve 300 lira para cezası ile cezalandırılmasına karar verildiği okuyucuya duyurulmuştur[93].

90 **Yeni Adana**, 14 Ocak 1932.

91 **Türk Sözü**, 14 Ocak 1932.

92 **Yeni Adana**, 15 Ocak 1932.

93 **Türk Sözü**, 15 Ocak 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Adana Milli Mücadelesi sırasında 40 kişilik bir müfreze ile I. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı kazandığı zafer nedeniyle tarihe Verdün Kahramanı olarak geçen Binbaşı Mesnil'in ve taburunun esir alınması Milli Mücadele döneminin en büyük zaferlerinden birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Araştırmamız sırasında böylesine büyük zaferler kazanmış bir millet olarak bu zaferlerin belgelerini, fotoğraflarını ya da maddi anlamda olmasa bile manevi anlamda önem arz edecek eşyalarını toplama ve muhafaza etme noktasında ciddi eksikliklerimizin olduğu görülmüştür. Mesnil Taburu'nun esir alınması sırasında imzalanan iki nüsha protokolün Türk tarafına ait olanının nerede olduğu bilinmezken yaklaşık 16 ay esir tutulduktan sonra ülkesine dönen Bay ve Bayan Mesnil'de bulunan Fransızca protokol tarihe ışık tutmuştur. Özellikle Güney Cephesi olaylarının sistematik biçimde kayıt altına alınamamasında bu bölgedeki mücadelenin Kuva-yı Milliye birlikleri vasıtasıyla yapılmış olmasından da kaynaklandığı görülmektedir.

Pozantı'nın işgalden kurtarılması ve Mesnil Taburu'nun esir alınması olayında yaşanan bir diğer olay da bu tabura ait olduğu söylenen bir bayrağın gerçekten olup olmadığı, var ise kime verildiği ve bu bayrağın akıbetinin ne olduğu konusu uzun zaman yaşanacak bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Adana'nın önemli simalarından Milli Mücadele günlerinde Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi, Yeni Adana Gazetesi imtiyaz sahibi ve kısa süreli demokrasi denememiz esnasında Serbest Cumhuriyet Fırkası Adana İl Başkanı Ahmet Remzi Bey (Yüreğir), Türk Sözü Gazetesi imtiyaz sahibi ve aynı zamanda Urfa milletvekili Ferit Celal Bey (Güven) ile karşı karşıya gelmiştir.

Adana'da 1930 Belediye Seçimlerine kısa bir zaman kala Türk Sözü Gazetesi'nin Ahmet Remzi Bey'de bulunan esir tabur bayrağını Milli Mücadele müzesine koymasını istemesi ile başlayacak olan tartışma iki gazete üzerinden yapılacak olan en uzun soluklu tartışmalardan bir tanesi olacaktır. İlerleyen günlerde esir tabur bayrağının Ahmet Remzi Bey tarafından Fransızlara satıldığı yönündeki bir okuyucu mektubu sonrasında karşılıklı sataşma yerini mahkeme sürecine bırakmıştır. Mahkeme süreci sırasında ortaya konulan belgeler, her iki tarafın da kamuoyunu anlattıklarına inandırmak için çaba sarf etmesi sadece Adana kamuoyunun kayıp bayrak meselesine ilgi duymasına neden olmamış aynı zaman da Cumhuriyet, Vakit, Hakimiyet-i Milliye gibi ulusal gazeteler de bu davanın gidişatını okuyucularıyla paylaşmıştır. Sorun, iki gazetenin iddialarını aşarak ulusal gündemde takip edilen boyutlara ulaşmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kayıp bayrak davasının devam ettiği günlerde bu sefer Yeni Adana Gazetesi'nin Türk Sözü Gazetesi imtiyaz sahibi Ferit Celal Bey hakkında asker kaçağı iddiasında bulunması Meclis'i dahi tartışmaların içerisine çekecek yeni bir tartışmanın başlamasına neden olmuştur.

Zaman içerisinde bu iki davanın birleştirilmesi, dinlenen şahitler, kurumlardan istenen belgeler sonucunda 14 Ocak 1932 tarihinde Adana Asliye Ceza Mahkemesi tarafından Türk Sözü Gazetesi eski Mesul Müdürü Baki Tonguç'a Ahmet Remzi Bey'in Fransızlara esir düşen taburun bayrağını sattığı yönündeki yalan haberler nedeniyle 15 ay hapis ve 300 lira para cezası verilmiştir. Ferit Celal Bey'in asker kaçağı olduğu yönündeki Yeni Adana Gazetesi'nde çıkan iddialar içinse Ahmet Remzi Bey ve Yeni Adana Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Tevfik Bey'e 1'er yıl hapis cezası ve 200'er lira para cezası verilmesi ile Adana basın tarihinin en uzun soluklu tartışması son bulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. Arşivler

TBMM Arşivi

II. Süreli Yayınlar

Yeni Adana Gazetesi

Türk Sözü Gazetesi

III. Kitaplar

Arıkoğlu, Damar, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.

Ayhan, Yusuf, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana 1963.

Çelik, Kemal, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Ener, Kasım, **Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı**, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963.

Hatipoğlu, Süleyman, **Orta Toros Geçitlerinde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1921)**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 1999.

İdem, Tekin, **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey**, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2004.

İslam, İbrahim, **Milli Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2012.

Tansel, Selahattin, **Mondrost'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Tevfik, İsmail, **Adana Vilayet Matbuatı**, Hariciye Matbaası, İstanbul 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

Toprak, Berna, **Harf Devrimine Kadar Adana Türk Sözü Gazetesi (1927-1928)**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2018.

Toros, Taha, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C IV, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2009.

IV. Makaleler

Öztoprak, İzzet, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VIII, S 22, Kasım 1991, s. 117-139.

İdem, Tekin, "Ahmet Remzi Yüreğir'in Hayatı ve 8. Yasama Dönemi Meclis Faaliyetleri", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 8, S XXII, Haziran 2015, s. 323-351.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 30/05/2019
Makale Kabul Tarihi : 05/08/2020
DOI: 10.33419/aamd.815918

MUSSOLİNİ'NİN "DÖRT GÜÇ PAKTI" PROJESİ VE TÜRKİYE'NİN SİYASAL EYLEMCİLİĞİ*

YETER MENGEŞ**

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan "Versay Sistemi" mevcut sorunları ortadan kaldıramadığı gibi yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya ekonomik krizinin etkilerinin Avrupa'yı kasıp kavurduğu, silahsızlanma konferanslarının başarısız olduğu, Japonya'nın Mançurya'yı işgali ile Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğinin iyice anlaşıldığı bir ortamda; revizyonist İtalya'da Faşist Başbakan Benito Mussolini tarafından "Dört Güç Paktı" projesi ortaya atılmıştır. Mussolini'nin projesinin amacı; aralarında yaşamsal sorunlar bulunan İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya'yı bir araya getirerek Avrupa'da ülkeler arasında hiyerarşik bir düzen, bir çeşit "direktör yönetimi" oluşturmak, Milletler Cemiyeti'ni işlevsizleştirmek, Avrupa ve Dünya meselelerinde böylece söz sahibi olmak ve Sovyetler Birliği'ni Avrupa dışında tutarak komünizmin yayılmasına engel olmaktır.

Mussolini'nin bu projesi, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı esnasında benzer bir durumla karşılaşan ve Lozan Barış Antlaşması ile modern sınırlarını elde eden Türkiye Cumhuriyeti'nde büyük bir endişe meydana getirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, bu projenin ortaya çıkmasından itibaren engellenmesi yönünde direktifini vermiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in Sovyetler Birliği ve Romanya Dışişleri Bakanları ile yaptığı çalışmalar neticesinde başlatılan bir inisiyatif ile Sovyetler

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Dr. Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/TÜRKİYE, ymenges@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2767-9311

Levent Şahverdi Arşivi

Birliği Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov'un "Mütecavizin Tarifi" kriterleri çerçevesinde, Londra'da, Türkiye'nin dahil olduğu iki ayrı antlaşma imzalanmıştır. Baltık Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar olan coğrafyada yer alan ülkeleri bir araya getiren bu antlaşmalar, "Dört Güç Paktı"nın uygulamaya geçirilmesi tehlikesi karşısında, Dünya barışı adına en önemli engeli oluşturmuştur.

Bu çalışmada; Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesinin ortaya çıkışı ile bu projenin uygulama safhasına geçirilmemesi için Türkiye tarafından ortaya konan dış politika ve bu süreçte izlenen diplomatik faaliyetler ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dört Güç Paktı, Litvinov, Mussolini, Mütecavizin Tarifi, Tevfik Rüştü.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSSOLINI'S "FOUR POWER PACT" PROJECT AND TURKEY'S POLITICAL ACTIVISM

ABSTRACT

The "Versailles System", which was established after World War I, could not eliminate the existing problems and caused new problems. In an environment where the effects of the world economic crisis ravaged Europe, the Disarmament Conferences were unsuccessful, and the ineffectiveness of the League of Nations was understood as a result of the Japan's occupation of Manchuria; in revisionist Italy, the "Four Power Pact" project was launched by Benito Mussolini, the Prime Minister of the fascist government.

The aim of Mussolini's project is; bringing together Italy, England, France and Germany with vital problems among them, creating a hierarchical order among countries in Europe and a kind of "directive management", to make the League of Nations nonfunctional, thus having a say in European and world affairs and keep the Soviet Union outside Europe to prevent the spread of communism.

This poject of Mussolini created a great concern in Republic of Turkey, which faced with a similar situation earlier during World War I and the War of Independence and obtained her modern borders with Lausanne Peace Treaty.

Mustafa Kemal Atatürk gave the directive on the prevention of this project. On the result of Turkish Minister of Foreign Affairs Tevfik Rüştü's work with the Ministers of Foreign Affairs of Soviet Union and Romania, at an initiative was launched with the framework criteria of Maxim Litvinov's "Definition of Aggressor" and it signed two separate conventions involving Turkey in London. These conventions, which bring together countries from the Baltic Sea to the Persian Gulf, constituted the most important obstacle for the name of world peace in the face of the implementation of the "Four Power Pact."

In this study, the emergence of the Mussolini's "Four Power Pact" project and foreign policy laid down by Turkey not to be passed to the implementation phase of this project and diplomatic activities pursued in this process will be evaluated.

Keywords: Definition of Aggressor, Four Power Pact, Litvinov, Mussolini, Tevfik Rüştü.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avrupa'da diplomasi ve güçler dengesinin bir tarafını teşkil eden Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorluklarının ortadan kalkmasıyla meydana gelen güç boşluğunun doldurulması ve yeni bir düzen oluşturulması maksadıyla galip devletler olan İngiltere, Fransa, ABD, Japonya ve İtalya'nın davetiyle Paris Barış Konferansı toplanmıştır. 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'nın kararlarına hâkim olan başat devletler, uygulamakta oldukları dış politikaları ve hedefleri birbirinden oldukça farklı ve çelişkili olan ABD, Fransa ve İngiltere'dir. Japonya, Avrupa işlerine uzak durmaktadır. Konferansın diğer davetçi devleti İtalya deyim yerindeyse üvey evlat muamelesi görmektedir. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncelik veren ABD Başkanı Woodrow Wilson[1]'un bir süre sonra konferansı terk ederek ABD'ye dönmesi sonrasında meydan tamamen Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve İngiltere Başbakanı Lloyd George'a kalacaktır.

Paris Konferansı'nda mağlup devletlerle müzakere edilmeden alınan kararlar doğrultusunda; Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması, Avusturya ile imzalanan Saint Germain Antlaşması, Macaristan ile imzalanan Trianon Antlaşması, Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile imzalanan Sevr Antlaşması[2] ile Avrupa'da yeni bir siyasal harita ve yeni bir güçler dengesi meydana getirilmiştir. Fransa ve İngiltere'nin güdümünde,

[1] ABD Başkanı Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı sona ermeden, 8 Ocak 1918 tarihinde savaş sonrası Dünya düzeni hakkındaki görüşlerini 14 madde hâlinde ABD Kongresi'nde açıklamıştır. Bu maddelerde savaşı ortadan kaldıracak önlemleri ve kendisine göre adil olan sınır düzenlemelerini ortaya koymuş ve büyük küçük tüm devletlerin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerini güvence altına alacak uluslararası bir örgütün (Milletler Cemiyeti) kurulmasını önermiştir. Wilson'un bu görüşleri ile Avrupalı müttefiklerinin savaş sonrasında kurulacak sisteme ilişkin görüşlerinin oldukça farklı olması savaş sonrası toplanacak barış konferansını oldukça etkileyecektir. Wilson'un idealist yaklaşımları, Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa sisteminin gerçeklerine uygun düşmeyecektir. Bk. Oral Sander, **Siyasi Tarih, (İlkçağlardan 1918'e)**, 23.Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara 2012, s.386-387.

[2] Sevr Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrası galipler tarafından hazırlanarak diğer devletlere dikte edilen antlaşmalar arasında en ağır hükümleri içeren antlaşmadır. Bu antlaşma TBMM hükûmeti tarafından reddedilerek uygulanamayacaktır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı ile kazanılan askerî zafer ve sonrasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türk Milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış olan ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı zannedilen "büyük suikast" çökmüş olacaktır. Bk. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, TDK yay., Ankara 1981, s.561.

Levent Şahverdi Arşivi

kısa süreli ve dar çıkar hesapları doğrultusunda tarihin genel akışına aykırı olarak hazırlanan bu antlaşmalar; Çekoslovakya, Polonya ve Yugoslavya gibi içinde çeşitli azınlık gruplar barındıran yeni devletleri ortaya çıkararak milletler sorununu çözdüğünü iddia etmekte ve savaşın kaybeden tarafına toprak kayıplarından başka oldukça ağır savaş tazminatı ve tamirat borçları gibi hükümlülükler yüklemektedir. Avrupa'da mevcut sorunları çözmekten daha çok bu sorunları sadece belli bir süre için erteleyen hatta yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olan bu antlaşmalarla meydana getirilen "Versay Sistemi", rekor denilebilecek kısa bir süre içinde çökerek yok olacak ve 1929-1930 yıllarına kadar ancak korunabilen barış, bu tarihlerden itibaren hızla gelişen olaylar sonucunda yerini karmaşaya bırakacaktır. "Savaşı büyük bir direnme ve anlayışla yönetmiş olan İtilaf Devletleri komutan ve devlet adamları, iyi bir barış adamı olmadıklarını ispat etmişler ve ikinci ve daha büyük bir savaşın tohumlarını kendi elleriyle ekmişlerdir[3]."

Churchill, hatıralarında; savaşın bitiminde bütün Dünya'da artık barışın sürekli hüküm sürmesinin beklendiği iyimser bir havanın hâkim olduğunu, Milletler Cemiyeti girişiminin bu iyimserliğin somut bir yansıması olduğunu, dürüst prensiplerle ve basiretle hareket edilmesi hâlinde insanlığın barış rüyasına kavuşabileceği bir ortamın var olduğunu ancak Fransızlar ile İngilizlerin farklı bakış açılarına sahip olduklarını, sonuçta Versay Antlaşması'nın imzalandığını, bu durumun Fransız Mareşal Foch tarafından son derece isabetli bir kehanetle şöyle değerlendirildiğini belirtmektedir: "Bu sulh değildir, olsa olsa yirmi senelik bir mütarekedir[4]." Taraflardan hiçbirini yeterince tatmin etmeyen ve gelecekte barış için bir umut vadetmeyen Versay Antlaşması, "savaşlara son veren savaş[5]" olarak empoze edilen Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmaları arasında "barışı sona erdiren barış" olarak değerlendirilmektedir[6].

Fransa ve İngiltere açısında Avrupa'da en önemli rakip olarak görülen Almanya'ya toprak kayıpları ve sömürgelerini kaybetmekten başka olduk-

3 Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara 1978, s.231.

4 Winston S.Churchill, **Çörçil Anlatıyor**, **İkinci Cihan Harbinin Hikâyesi**, **1. Cilt, 1919-1939**, Çev.Ahmet Emin Yalman, Vatan Neşriyat yay., İstanbul 1948, s.12-13.

5 H.G.Wells tarafından 1914'de kullanılan bir kavramdır. Bk. H.G.Wells, **The War That Will End War**, Frank&Cecil Palmer, Londra 1914, s.11.

6 T.E.Jessop, **The Treaty of Versallies, Was it Just?**, Thomas Nelson and Sons Ltd., Londra 1942, s.147.

Levent Şahverdi Arşivi

ça ağır savaş tazminatı ve tamirat ödemeleri[7] gibi yükümlülükler de getiren Versay Antlaşması'nın amacı, Almanya'yı başını kaldıramayacak derecede ezmek ve Avrupa güçler dengesini bir daha bozmaya kalkışmasını engellemektir. Versay Antlaşması'nın uygulamaları ve Almanya'ya karşı yaptırımlar konusunda İngiltere ile Fransa arasında derin görüş ve politika ayrılıkları bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıklarının Versay Antlaşması'nın ileriye attığı konular olan, tamirat borçları ile silahsızlanma konularında yoğunlaştığı görülmektedir[8]. İngiltere, Fransa'nın Almanya karşısında aşırı güçlenerek Avrupa'ya hâkim olmasından ve bu durumda Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasından endişe etmektedir. Bu durumda en büyük tehdit olarak görülmekte olan Sovyet komünizmine karşı Almanya'nın engel teşkil etmesi mümkün olmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonunda kıta Avrupası'nda en önemli askerî güç olarak beliren Fransa, bu gücüne rağmen Almanya'dan endişe etmekte, İngiltere ve ABD'den destek bulamadığından, Almanya'nın komşularıyla yaptığı ikili antlaşmalarla kendisini Almanya'ya karşı güvenceye almaya çalışmaktadır[9]. Almanya ise en başından beri "Versay Sistemi"nin kendisini bağlayan hükümlerinden kurtulmak için çalışmalar yapmakta ve antlaşmaların revizyonunu istemektedir[10]. Almanya'nın "silahlanmada eşitlik" talepleri ile anti-revizyonist Fransa'nın güvenliğe öncelik

[7] Versay Antlaşması'nın 231.maddesine göre Almanya, bir harp tazminatı ödemeyi kabul ediyordu. Bu tazminatın miktarı Tazminat Komisyonu tarafından tespit edilecektir. Versay Antlaşması'nın müzakereleri başlayınca; Müttefik devletler, Almanya tarafından sivil halka ve mallarına verilen zararlar, harpte ölen askerlerin ailelerine bağlanacak maaşlar gibi konuların da tazminata eklenmesini talep etmesi sonucunda savaş tazminatı "tamirat borcu" olarak tanımlanmıştır. Almanya'dan savaş sonrasında talep edilen tamirat borçlarının tamamı, 11 Mayıs 1921 itibarıyla 33 milyar ABD doları mertebesindedir. Almanya, ödeme kapasitesinin çok üzerinde olan bu borcun ancak 5.5 milyar ABD doları tutarındaki kısmını ödeyecektir. Bk. Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 18. Baskı, Alkım yay., İstanbul 2012, s.201-205.

[8] Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, **2. Cilt**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1997, s.82.

[9] **Küçük Antant:** Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tasfiyesiyle toprak kazanan devletlerden Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya'nın bu kazanımlarını güvenceye almak maksadıyla aralarında kurmuş oldukları ittifak. Küçük Antant; 1920 yılında Çekoslovakya-Yugoslavya, 1921 yılında Çekoslovakya-Romanya ve Yugoslavya-Romanya arasında yapılan ikili anlaşmalardan oluşmuştur. Fransa 1924 yılında Çekoslovakya ile 1926 yılında Romanya ile 1927 yılında Yugoslavya ile ikili antlaşmalar imzalayarak Küçük Antant'ı kendisine bağlamıştır. Detay için bk. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.236-239.

[10] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul 1987, s.452-454.

Levent Şahverdi Arşivi

veren yaklaşımlarının ortak bir paydada buluşması imkânsız gibi görünmekte ve bu durum başta Fransa olmak üzere diğer devletler arasında büyük bir endişe yaratmaktadır.

Almanya'nın tamirat ödemelerini bir düzene sokan Dawes Planı[11]'nın kabul edilmesi sonrasında meydana gelen göreceli bir rahatlamanın da etkisiyle Almanya ile komşuları arasında 1 Aralık 1925 tarihinde Londra'da Locarno antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan birisi de Almanya ile Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzalanan ve Almanya'nın batı sınırlarını Versay Antlaşması esaslarında belirleyen bağıttır. Bu sınırlar İngiltere ve İtalya tarafından garanti edilmektedir. "Versay Sistemi"ni zayıflığını da ortaya çıkarmış olan bu antlaşmaların Almanya'nın doğu sınırlarını kapsamaması ve bu durumun İngiltere tarafından kabul edilmiş olması ilginç bir siyasal durum ortaya çıkarmaktadır[12]. Fransa, Locarno antlaşmalarının imzalandığı aynı gün, Polonya ve Çekoslovakya ile ayrı ayrı ikili antlaşmalar imzalayarak bu devletlerin Almanya ile sınırları üzerinde garanti vermiştir[13]. Almanya'nın 8 Eylül 1926 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne dahil olmasıyla geçerli olacak olan bu antlaşmalarla geçici de olsa siyasi gerginliğin azalmış olduğu görülmektedir. Ancak bu ortam iki savaş arasındaki yılların "son yanılsamalardan" birisi olarak hatırlanacaktır[14].

Dünya'da genel olarak ticaretin toparlanması ve ABD yatırımları sayesinde 1925-1929 yılları arasında Avrupa'da ekonomik bakımdan iyi bir dönem yaşanmaktadır. Ancak bu durum 1929 yılında ABD'de başlayan ve giderek tüm Dünya'yı saran ekonomik krizin etkilerinin Avrupa'ya ulaşmasıyla birlikte çok uzun sürmeyecek, ekonomik toparlanma sağlam temeller üzerine inşa edilmediğinden refah dönemi kriz karşısında kısa sürede çökecektir[15].

---

11 **Dawes Planı**: 16 Ağustos 1924 tarihinde Müttefikler ile Almanya arasında imzalanan, Almanya'nın harp ve tamirat borçlarının ödemelerini bir tavan belirlemeden düzenleyen ve ABD'li maliyeci Charles G.Dawes'in adıyla anılan plan. Bu planın kabul edilmesiyle Almanya'nın tazminat borçlarını ödememesi nedeniyle Fransa, Belçika ve İtalya kuvvetleri tarafından işgal edilen Ruhr boşaltılacaktır. Dawes Planı Almanya'ya kredi verilmesini de öngörmektedir. Bk. https://www. **britannica.com** /event/ Dawes-Plan. Erişim tarihi: 15.01.2020.

12 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.207.

13 Üçok, **a.g.e.**, s.241.

14 J.M.Roberts, **Avrupa Tarihi**, Çev.Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 2010, s.626.

15 Roberts, **a.g.e.**, s.642.

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupa'da 1930'lu yılların başında uğraşılmakta olan başlıca meselelerin; Versay Sistemi'nin çözüm getiremediği ve yeni yarattığı sorunlardan çıkmak, Dünya ekonomik krizinin etkilerinden kurtulmak ve Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve siyasal yayılmasına karşı çareler geliştirmek olduğu görülmektedir. Almanya'nın ödemek durumunda olduğu tamirat borçları meselesinin bir yola koyulmuş olması, Locarno antlaşmalarının imzalanması, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Briand-Kellogg Paktı[16]'nın imzalanması, Milletler Cemiyeti'nde Fransız-Alman görüş ayrılıklarının bir kısmının çözüme kavuşturulması ve refahın genel olarak yükselmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan mevcut genel iyimser hava aslında gelecekteki büyük felaketlerin görülmesini engellemektedir[17].

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da dahil olduğu Avrupa devletleri, Birinci Dünya Savaşı'nı ABD'den borç alarak sürdürebilmişler ve borcun geri ödeme zamanı geldiğinde bunu Almanya'dan alacakları tamirat ödemelerinin gerçekleşmesi şartına bağlamışlardır. Almanya'nın tamirat borçlarını ödemesi ise büyük ölçüde ABD'den aldığı kredilerle ekonomisini çevirmesine bağlıdır. Dünya ekonomik krizi sonrasında ABD kredilerinin kesilmesi ve ABD sermayesinin hızla Almanya'dan çekilmeye başlaması sonucunda, Almanya tamirat borçlarını ödeyemez hâle gelmiştir. Böylece Avrupa devletleri, Finlandiya hariç, ABD'den aldıkları borçları geri ödememişler veya sembolik ödemelerde bulunmuşlardır. 20 Temmuz 1932 tarihinden geçerli olmak üzere ilan edilen Hoover Moratoryumu[18]ile somutlaştığı üzere, Avrupa'da savaş sonrası borç ödeme mekanizması tamamen çökmüş bulunmaktadır[19].

[16] **Briand-Kellog Paktı:** ABD Dışişleri Bakanı Kellog ve Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın girişimleriyle 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te; ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya, Belçika tarafından imzalanan ve "milletlerarası anlaşmazlıkların halli için savaşa başvurmayı yasaklayan ve savaşı millî politikalara vasıta yapılmayacağını" beyan eden antlaşmadır. Toplam katılımcı sayısı 65'i bulan bu antlaşmaya Türkiye 8 Eylül 1928 tarihinde katılmıştır. Bk. Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, **2. Cilt**, s.136- 137.

[17] Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6.Baskı, Çev.Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1996, s.334-342.

[18] **Hoover Moratoryumu**: ABD Başkanı Hoover tarafından 20 Temmuz 1932 tarihinde ilan edilen ve devletler arasındaki savaş ve tamirat borç ödemelerini bir yıl süre ile durdurulmasını öngören moratoryum. Bk. Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1932**, Oxford University press, Londra, 1933, s.98-100.

[19] Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih, 1919-1939**, Siyasal Bilgiler Fak.yay, İstanbul 1953, s.75-76.

Levent Şahverdi Arşivi

"Versay Sistemi"nin çözemediği sorunların giderek birikmesi, Avrupa Birliği teşebbüsünün başarıya ulaşamaması, silahsızlanma konferanslarından bir sonuç alınamaması ve Milletler Cemiyeti'nin Japonya'nın 18 Eylül 1931 tarihinde başlayan Mançurya işgali karşısında etkisizliğinin iyice ortaya çıktığı dikkate alındığında; 1930'lu yılların ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'da büyük devletler arasında bir çatışmanın ön işaretlerinin görülmeye başladığını ifade etmek mümkündür.

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde devam etmekte olan "Türk-İtalyan İlişkileri (1928-1940)" başlıklı doktora tezi bağlamında hazırlanan bu makalenin konusu; Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesi, bu projeyi ortaya çıkaran gelişmeler ile Türkiye'nin, yakın komşusu Sovyetler Birliği ve Romanya ile iş birliğine yönelerek yürütülen bir dizi girişim sonrasında bu projenin başarısızlığa uğraması hususunda yaptığı eylemlerin incelenmesidir.

I. "Dört Güç Paktı" Öncesi Düşmanlıktan Dostluğa Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nda kazanan tarafta yer almasına ve kaybettiği asker sayısının oldukça fazla olmasına rağmen, harpte katlanmış olduğu fedakârlıkların karşılığını alamadığını değerlendiren ve umduğu kazançlara ulaşamayan İtalya, kendisini aldatılmış ve kullanılmış hissetmektedir.

İtalya, İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesi karşılığında kendisine İngiltere, Fransa ve Rusya ile 26 Nisan 1915 tarihinde Londra'da imzaladığı gizli antlaşma ile vadedilen savaş sonunda paylaşılacak Alman sömürgeleri konusunda beklediğini alamayacaktır[20]. Londra Antlaşması'nın Osmanlı topraklarına ilişkin kısmına göre; İtalya, Trablusgarp, Rodos ve 12 Ada'da egemenliğini kuracak ve Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgali durumunda Antalya bölgesi İtalya'ya verilecektir[21]. İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında 8 Ağustos 1917 tarihinde Londra'da kesinleştirilen Saint Jean de Maurienne antlaşması hükümlerine göre ise İtalya'ya; Antalya'dan başka, Mersin, Konya, Aydın ve İzmir ile Anadolu'da geniş bir nüfuz bölgesi veriliyordu. Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya bu antlaşmayı onaylamayacak ve bu du-

[20] Vera Micheles Dean, "France and Italy in the Mediterrenean", **Foreign Policy Association Information Service**, **C VI**, S 1, 19 Mart 1930, ss.1-18.

[21] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, Kısım.II**, TTK yay., Ankara 1991, s.270-272.

Levent Şahverdi Arşivi

rum İngiltere ve Fransa tarafından bu antlaşmanın yürürlüğe konmamasının bahanesi olarak İtalya'ya karşı kullanılacaktır[22].

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı topraklarını işgal eden İtilaf kuvvetleri arasında yer alan İtalya'nın; Paris Barış Konferansı'nda ABD, İngiltere ve Fransa tarafından İzmir ve çevresinin Yunanlara verilmesi sonrasında bu devletlerle ilişkilerinde ciddi bir kırılma meydana gelmiştir. İtalya, 28 Mart 1919 tarihinde Antalya'yı işgal etmeye ve Fethiye, Bodrum ve Kuşadası'ndan başlayarak işgallerini genişletmeye başlamıştır. Bu gelişmeler İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgalini hızlandıracaktır[23]. Anadolu'da oldukça geniş alanları işgal eden ve birtakım ticari ayrıcalıklar elde etmek için Ankara hükûmetiyle anlaşmaya gayret gösteren İtalyanlar, bu girişimlerinden bekledikleri sonuçları alamayınca, Anadolu üzerindeki emellerinden bir süreliğine de olsa vazgeçerek 1 Haziran 1921 tarihinden itibaren Anadolu'dan sessizce ayrılmaya başlayacaklardır[24].

İtalya'daki savaş sonrası toplumsal tatminsizlik duygusu ve kırgınlık, çöken ekonomiyle birlikte İtalya'da faşizmin iktidara gelmesinde önemli etkenlerden birisi olacaktır. İtalya'da 30 Ekim 1922 tarihinde iktidara gelen Benito Mussolini, 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmelerine İtalyan Heyeti Başkanı olarak katılmıştır. Mussolini, Türkiye'ye karşı "dürüst arabulucu" rolünde görünmekle birlikte, aslında konferans öncesinde İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket etmek üzere anlaşmıştır[25]. Lozan Barış Konferansı'nın sadece varlık göstermek değil, sonraki genişleme eylemleri için kararlılığını ilan etmenin de bir aracı olarak gören Mussolini bakımından Menteşe Adalarının (Rodos, 12 Ada ve Meis) İtalya'ya ait olduğunun resmileştirilmesi önemli bir kazanç olacaktır[26]. İtalya, Lozan Barış Antlaşması'nın imza edilmesinden sonra onaylayan ilk batılı devlet olacak-

22 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, Kısım IV**, TTK yay., Ankara 1991, s.25-30.

23 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1. Cilt**, 4. Baskı, DEÜ Hukuk Fakültesi yay., Ankara 1995, s.256.

24 **Türk İstiklal Harbi, 2. Cilt, Batı Cephesi, Kısım 4**, Genkur. yay., Ankara 1974, s.11-12.

25 **Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919-1939, First Series, C.XVIII**, 3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924, Her Majesty's Stationary Office, Londra 1972, Belge 206, 19 Kasım 1922, ss.308-317.

26 Barlas, "Friends or Foe? Diplomatic Relations Turkey and Italy", **Middle Eastern Studies**, 36(2004), s.233.

Levent Şahverdi Arşivi

tır[27]. Yunanistan ile İtalya arasında yaşanan Korfu olayından kârlı çıkan Mussolini, 27 Ocak 1924 tarihinde Yugoslavya ile imzalanan anlaşma ile Fiume (Rijeka)'yi ilhak ederek Dalmaçya üzerindeki genişlemeci emellerini gerçekleştirmek için cesaret kazanacaktır[28].

İçeride devleti tamamen Faşist prensiplere dayanan temeller üzerinde yeniden inşa etmeyi başaran ve durumunu giderek sağlamlaştıran Mussolini başkanlığındaki Faşist rejim, kısa bir süre içinde İtalya'nın eski sömürgeci ve emperyalist politikalarına geri dönmüştür. Buna göre İtalya; Adriyatik bölgesine sahip olmalı, Tuna havzasında etkin olmalı, Balkanları nüfuz altına almalı, Doğu Akdeniz ve Anadolu'da söz sahibi olmalı, Afrika'daki sömürgelerini de genişletmelidir.

Musul meselesinin en sıcak safhalarında İngiltere ile birlikte Türkiye'ye karşı hareket ettiği görülen Mussolini, yeni Türk devletinin geçici bir varlık olduğunu değerlendirmekte ve ortadan kalkmasını beklemekte; bu durum karşısında liberal İtalya'nın 1921 yılında çekildiği topraklara yeniden dönme ve ilhak etme hayalleri kurmaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Musul'a karşı bir askerî harekata girişmesi hâlinde, İtalyanların Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılanmaktadır[29].

İtalya'nın Türkiye'ye karşı tehlikeli askerî hazırlıklar içinde bulunduğuna ilişkin yayınlar karşısında İtalyan Volta Ajansı'ndan yapılan açıklamada; asılsız olan bu iddiaların Türkiye ile İtalya'nın aralarında mevcut iyi ilişkileri bozmak için bazı siyasal çevreler tarafından kasıtlı olarak çıkarılmakta olduğu, Mussolini ile Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suat Bey arasında Chigi Sarayı'nda yapılan mülakatta; Mussolini tarafından bu haberlerin asılsız olduğu konusunun Suat Bey'e açıklandığı, İtalyan hükûmeti tarafından Türkiye'ye garanti verilmiş olduğu belirtilmektedir[30].

İtalyan Sosyalist Partisi'nin yayın organı Avanti gazetesinde yayımlanan bir makalede bu konu daha sonra gündeme gelecektir. Yazar Paul Louis, Mu-

---

27 İtalya, Lozan Barış Antlaşması'nı 11 Ocak 1924 tarihinde onaylayacaktır. Bk. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt, (1920-1945)**, 3. Baskı, TTK yay., Ankara 2000, s.88.

28 Armaoğlu, **a.g.e.**, s.219-220.

29 Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1925, 1. Cilt, The Islamic World**, Oxford University press, Londra 1927, ss.526-527.

30 "Un Richiamo del Governo Italiano al Rappresentatnte d'Angora a Roma", **Corriera della Sera**, 7 Haziran 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

sul sorunu devam ederken, Mussolini'nin İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'a, Türkiye'ye karşı İtalyan askerî gücünün kullanılmasını teklif ettiğini, bunun karşılığında Chamberlain'ın Duce'nin Doğu Akdeniz'deki emellerini desteklediğini belirtmektedir[31].

Mussolini'nin Afrika ziyareti bu dönemin önemli olaylarından birisi olarak değerlendirilmelidir. Mussolini, Trablusgarp'dan ayrılmadan önce, 15 Nisan 1926 tarihinde yaptığı konuşmasında; İtalyan nüfusunun hızla artmakta olduğunu ve böyle devam edeceğini vurgulamakta ve şöyle tamamlamaktadır: "…biz toprağa açız.[32]"

Fiume meselesinin aleyhine sonuçlanması ve İtalya'nın 26 Kasım 1926 tarihinde Arnavutluk ile bir himaye antlaşması yaparak bu devleti kontrolü altına almaya başlaması Yugoslavya'nın Fransa'ya daha çok yaklaşmasına neden olmuştur[33]. Yugoslavya'nın Fransa ile 11 Kasım 1927 tarihinde imzaladığı ittifak anlaşmasına karşılık olarak İtalya, Arnavutluk ile 22 Kasım 1927 tarihinde İkinci Tiran Antlaşması'nı imzalayacaktır[34]. İtalya, bu gelişmeler sonrasında 1927 yılı sonlarından itibaren Fransa ve onun himayesindeki Küçük Antant'a karşı Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de bir blok oluşturmak üzere Türkiye ve Yunanistan'a yaklaşmaya başlayacaktır. İtalya, daha sonra Bulgaristan'ı da bu bloka ekleyerek Fransa ve Küçük Antant'a karşı bir denge kurmayı stratejik bir hedef olarak belirlemiştir[35].

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile çağdaş sınırlarını elde eden ve cumhuriyet rejimine geçen Türkiye, "çağdaş uygarlık" hedefi çerçevesinde bir yandan da Avrupa milletleri ailesinde yer almaya çalışmaktadır. Türk diplomatları, Osmanlı döneminden alınan dersler, edinilen tecrübe ve birikimlerle Cumhuriyetin kazanımlarını harmanlamak suretiyle elde ettikleri gerçekçi dış politika anlayışı ile teçhiz olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde "yurtta sulh, cihanda sulh" düsturu çerçevesinde oldukça dikkatli ve dengeli bir dış politika yürütmektedirler.

---

31 Paul Louis, "L'Accordo Franco-Inglese e lo Scacco Fascista nei Balcani", **Avanti**, 21 Ekim 1928.

32 "Signor Mussolini's African Visit", **The Times**, 17 Nisan 1926.

33 **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, (1923-1934)**, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara 1974, s.277.

34 Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim, 2. Cilt**, Yörük Matbaası, İstanbul 1968, s.173 ve 187.

35 Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.181.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti, Rodos, 12 Ada ve Meis Adası'ndaki İtalyan, Kıbrıs ve Irak'taki İngiliz, Suriye'deki Fransız manda varlıkları ve İtalyan etkisindeki Bulgaristan ve Arnavutluk hesaba katıldığında; Birinci Dünya Savaşı'nın kazananları olan Avrupalı büyük güçler tarafından adeta kuşatılmış bir durumdadır. Bu durum kaçınılmaz olarak Türkiye'nin izlemekte olduğu politikaları etkilemektedir. Örneğin Musul meselesinde İtalya'nın İngiltere'nin yanında yer alması Türkiye'nin Musul konusundaki tutumunu etkileyecektir[36]. Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nde aleyhine sona ermesinden hemen sonra Türkiye, kendisini tek başına ve herhangi bir devletten destek alamaz bir durumda bulunca, 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler Birliği ile "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalayacaktır[37].

Tam bağımsızlık ve millet egemenliğinden başka iyi komşuluk, milletlerarası iş birliği, kolektif güvenlik ve barış kavramına da büyük önem vermekte olan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasını da bu düşünceler üzerinde inşa etmekte; çağdaş uygarlık hedefine ulaşabilmek için kuşatılmışlıktan çıkmaya çalışmakta ve Batılı devletlerle ilişkilerini düzenlemek ihtiyacı duymaktadır[38].

Bu kapsamda Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da Türkiye ve Yunanistan ile ittifak aramakta olan İtalya ile devam ettirilen diplomatik temaslar sonucunda; 4 Nisan 1928 tarihinde Tevfik Rüştü Bey ile Mussolini arasında Türk-İtalyan ilişkilerinde bir dönüm noktasını işaret eden "Milano Mülakatı" gerçekleştirilmiştir[39]. Bu mülakatta; İtalya, Türkiye ve Yunanistan arasında müşterek bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması yapılması konusunda mutabakat sağlanmış olmasına karşılık, Türk-Yunan görüşmelerinde arzu edilen gelişmelerin sağlanamaması nedeniyle daha fazla beklenmeden Türk-İtalyan antlaşmasının imzalanması, bundan sonra üç ülke arasında imzalanacak ikili antlaşmalar yoluyla projenin tamamlanması kararı verilmiştir[40].

---

36 Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara, 1991, s.129-130.

37 Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.109.

38 Detaylı bilgi için bk. Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar, İlkeler", **Atatürk Yolu**, (Koordinatör: Turhan Feyzioğlu), AAM yay., Ankara 1995, ss.235-277.

39 "Il Colloquio fra I'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia", **Corriera della Sera**, 4 Nisan 1928; "Mussolini a Milano", **LaStampa,** 4 Nisan 1928; "Un Colloqiuo fra l'on. Mussolini e il Ministro degli Esteri di Turchia", **Il Messaggero**, 4 Nisan 1928.

40 Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1928**, Oxford University press, Londra 1929, s.159-160.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin belli bir düzeye ulaştığının önemli bir göstergesi 30 Mayıs 1928 tarihinde Roma'da imzalanan "Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması" olacaktır[41]. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla beraber Türkiye ile İtalya arasında 1932 yılının sonuna kadar devam edecek sıcak bir ilişki dönemi başlayacaktır. İtalyan Dışişleri Bakanı Müsteşarı Dino Grandi'nin 16-22 Aralık 1928 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyareti, Lozan Barış Antlaşması sonrası Türkiye'yi ziyaret eden ilk Batılı üst düzey politikacı olması bakımından önemlidir.

Türkiye, İtalya ve Yunanistan arasında imzalanacak bir üçlü ittifakı hedefleyen Mussolini, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlarda arabuluculuk yaparak, Türkiye ile Yunanistan arasında 10 Haziran 1930 tarihinde imzalanan "Ahali Mübadelesinden Doğan Meselelerin Kati Surette Halli Sözleşmesi" ve 30 Ekim 1930 tarihli "Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması"nın gerçekleştirilmesinde aktif bir yol oynayacaktır[42]. Türkiye ile İtalya arasındaki sıcak ilişkilerin bir yansıması olarak, Türkiye donanmasına yeni 2 adet muhrip, 2 adet denizaltı ve 3 adet deniz avcı botu temin edilmesi için açılan ihaleyi İtalyan firmaları kazanacak[43], daha sonra 2 adet muhrip siparişi daha verilecektir[44]. Bu savaş gemileri ve denizaltıların 1931 ve 1932 yıllarında partiler hâlinde Türkiye'ye teslimatlarının tamamlanması ve Yavuz muharebe kruvazörünün de yeniden donanmaya katılması

41 İtalya-Türkiye Bitaraflık ve Telifibin Muahedesi Roma'da İmzalandı", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1928. "Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması" tarafların parlamentolarında onaylanması süreci sonunda 29 Nisan 1929 günü 5 yıl için yürürlüğe girmiştir. Bu süre bitmeden 25 Mayıs 1932'de Türkiye adına İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü, İtalya adına Mussolini'nin imzaladığı bir uzatma protokolü ile 29 Nisan 1934 tarihinden başlayarak 3 yıl daha uzatılmıştır. 29 Nisan 1937'den itibaren 5 yıl daha otomatik uzatılan antlaşma, kuramsal olarak 29 Nisan 1942 yılına kadar yürürlükte kalmış, o gün kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Ancak 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlaması, 10 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın fiilen savaşa dahil olması, öncelikle tarafsızlık ile ilgili 1. ve 2. maddelerini ortadan kaldırmıştır. Bundan önce, İtalya'nın 22 Mayıs 1939 tarihinde Almanya ile "Çelik Pakt" Antlaşması'nı imzalaması ve Türkiye'nin 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile "Üçlü İttifak" Antlaşması'nı imzalaması, bu antlaşmayı fiilen ortadan kaldırmıştır. Bk. Soysal, **a.g.e.**, s.341.

42 Bk. **Cumhuriyetin İlk On Yılı**, s.237. İtalya ile Yunanistan arasında 23 Eylül 1928 tarihinde, Türkiye- Yunanistan arasında 30 Ekim 1930 tarihinde imzalanan benzer metne sahip antlaşmalar ile üç adet ikili antlaşma tamamlanmış olacaktır.

43 "Bahri Siparişleri İtalyanlar Aldılar", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1929. Bu ihale kapsamında Türkiye, İtalya'ya 1.600 grostonluk 2 adet muhrip, 500 grostonluk iki adet denizaltı ve üç adet deniz avcı botu sipariş vermiştir.

44 "Deniz Müsteşarı İtalya'dan Geldi", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Türkiye modern ve güçlü bir donanmaya sahip olarak hem Ege Denizi'nde Yunanistan karşısında denge sağlamış olacak ve hem de Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de önemli bir deniz gücüne sahip olacak ve önemli görevler icra edecektir[45].

İtalya ile Türkiye arasında 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara'da yapılan bir sözleşme ile Anadolu kıyısı ile Meis Adası arasındaki karasularının sınırlandırılması konusu çözüme kavuşturulmuştur[46]. İsmet Paşa'nın 25-29 Mayıs 1932 tarihlerindeki İtalya ziyareti ise bu dönem ilişkilerindeki en üst düzey diplomatik temas olacaktır[47]. Bu dönemde İtalya, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına başlangıçta karşı çıkmış olmasına rağmen[48] daha sonra, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne davet eden devletler arasında yer alacak ve İtalyan delegesi Vittorio Scialoja, 6 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine davet edilmesi konusunda yapılan olağanüstü genel kurul oturumunda Türkiye'yi destekleyen ve öven bir konuşma yapacaktır[49]. Türkiye 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti genel kurulunda yapılan oylama sonucunda ittifakla alınan karar ile Milletler Cemiyeti üyesi olacaktır[50]. 1932 yılının son çeyreğinden itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki emperyalist hedeflerinin belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamasıyla Türk-İtalyan ilişkilerinde bozulmalar başlayacaktır[51].

Siyasi ve ekonomik istikrar arayan Türkiye Cumhuriyeti, ana ihracat kalemi olan tarım ürünlerinin fiyatlarının oldukça düşmesine neden olan Dünya ekonomik krizinin etkilerini atlatabilmek amacıyla korumacı politikalar uygulamak ve millî sanayisini geliştirmek için tedbirler almaya da başlamış ve bu dönemde benzer durumda olan Balkan devletleri ile ekonomik ve siyasal iş birliği içine girmiştir. Batı'dan gelebilecek özellikle İtalya tehlikesine karşı

45 Bk. Afif Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", **Belleten**, C XXXVII, S 148, Ekim 1973, ss.497-525.

46 Detay için bk. Sertaç Hami Başeren, "Ege Adalarının Hukuki Statüsü", **Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Yayına Hazırlayan: Ali Kurumahmut, TTK yay., Ankara 1998, s.110-113.

47 Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.357.

48 Barlas, **Friends or Foe…**, s.246.

49 "Cemiyeti Akvam'a Davet Edildik", **Milliyet**, 7 Temmuz 1932.

50 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, AAM yay., Ankara 2013, s.111.

51 Yücel Güçlü, "Fascist Italy's Mare Nostrum Policy and Turkey", **Belleten**, C LXIII, S 238, Aralık 1999, ss.813-845.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanistan ile dostluk ilişkilerini geliştirmek ve sonrasında Balkan devletlerinin de katılımıyla bir Balkan Paktı'na dönüştürmek düşüncesi bu dönemde Türk dış politikasının önemli hedeflerinden birisi olacaktır[52]. Herhangi bir ittifaka dahil olmayarak tarafsız ve bağlantısız bir politika izleyen Türkiye, Dünya'da ve Avrupa'da meydana gelen siyasal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak genel barışın yanında bölgesel barışa da önem veren politikalar izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda Balkanlar, kendi güvenliği açısından birincil öneme sahip bir bölgedir[53].

23-26 Ekim 1932 tarihlerinde Bükreş'te yapılan Üçüncü Balkan Konferansı'nda bir Balkan Paktı tasarısı ortaya çıkmış ancak bu konferansı İtalya ile yakın ilişkilere sahip olan Bulgaristan azınlık meselelerini öne sürerek terk etmiştir[54]. Bu konferans devam ederken İtalya'nın faşist lideri Mussolini tarafından, 23 Ekim 1932 tarihinde yapılan Torino konuşmasıyla; İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında imzalanacak "Dört Güç Paktı" projesi ortaya atılmıştır[55].

Bir çeşit "kutsal ittifak[56]" olarak nitelendirilebilecek böyle bir paktın ortaya çıkması ihtimali, Avrupalı büyük devletlerin gerektiğinde çıkarları için kendi aralarındaki mevcut rekabeti bir tarafa bırakarak ittifak yapabileceklerini göstermektedir. Türkiye'nin mevcut endişelerini doğrulayan önemli bir duruma işaret eden ve Milletler Cemiyeti'nin gücünü baltalamayı da amaçla-

52 Dilek Barlas, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İşbirliği Arayışları", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, 1. Cilt**, **Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye, (23-25 Ekim 1996- İstanbul)**, Genkur.yay., İstanbul 1996, ss.262-266.

53 Hikmet Öksüz, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası, (1923-1938)**, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.87-89.

54 Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.325.

55 Giorgio Pini, **Benito Mussolini**,15. Baskı, L.Capelli ed., Bologna 1940, s.174-175.

56 **Kutsal İttifak:** 1815 Viyana Kongresi sonrasında**,** Rus Çarı Alexander'ın önerisi doğrultusunda Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarların arasında 26 Eylül 1815 tarihinde imzalanan ve bir demeç niteliğinde olan anlaşmadır. Tarihe "Kutsal İttifak" adı ile geçen ve Hristiyan kardeşlik düşüncelerine dayanmakta olan bu anlaşmanın amacı gerçekte Fransa'dan yayılmakta olan ihtilal düşüncelerine engel olmaktır. Bu anlaşmanın Avrupa'da düzeni korumaya yetmeyeceğini değerlendiren Avusturya Başbakanı Metternich'in ön ayak olmasıyla 20 Kasım 1815 tarihinde Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere arasında "Dörtlü İttifak" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre bağlaşıklar belli süreler içinde toplanacaklar ve Avrupa barışı için alınması gereken önlemleri görüşeceklerdir. Detay için bk. Üçok, **a.g.e.**, s.60-61.

Levent Şahverdi Arşivi

yan "Dört Güç Paktı" projesinin yarattığı atmosfer, Balkan Paktı'nın kuruluş sürecini hızlandıran etmenlerden birisi olacaktır[57].

Mussolini'nin bu girişimi, dönemin Türk dış politikasında oldukça önemli etkilerde bulunmuş, "çağdaş uygarlık" hedefine sağlam adımlarla ilerlemekte olan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası politik ortamdaki ağırlığının adeta test edildiği önemli bir sınav hâline gelmiştir.

II. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'nin Ortaya Çıkması

İtalya'da Dino Grandi'nin 20 Temmuz 1932 tarihinde Dışişleri Bakanlığı görevinden alınması ve Mussolini'nin bu bakanlığı da üstlenmesinden sonra, İtalyan dış politikasında önemli değişiklikler görünmektedir[58]. Dino Grandi, kendisi görevden ayrılmadan kısa bir süre önce 3 Haziran 1932 tarihinde yaptığı açıklamada faşist dış politikanın daha yeni ve dinamik bir aşamasına geçilmekte olduğunu ilan etmektedir[59]. Mussolini, Grandi'nin uygulamakta olduğu ve uzun dönemde yarar getirecek "güçlü pasifist" denge politikası ve diplomasiye dayalı barışçı politikalardan ziyade daha kısa dönemde elde edilecek başarılara ihtiyaç duymaktadır. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevine Trieste doğumlu Suvich'in, Mussolini'nin Özel Kalem Müdürlüğüne ise Balkan uzmanı Pompei Aloisi'nin getirildiği de dikkate alındığında İtalya'nın dış politikasında yeni ve gergin bir dönemin başlamakta olduğu anlaşılmaktadır. Mussolini'nin bu dönemdeki dış politikasında endişe doğuran yaklaşımı, yabancı ülkelerde çeşitli entrikalar çevirmek ve liderlerine komplolar düzenlemek suretiyle bu ülkelerin destabilizasyonuna neden olmak olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda Almanya ve Avusturya'daki faaliyetleri örnek olarak gösterilebilir[60].

Mussolini, Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya'nın; İngiltere, Fransa ve ABD kıtalarının da destek verdiği ve fiilen katıldığı bir savaş sonucunda Avusturya-Macaristan ve Alman ordularını yendiği Vittorio Veneto savaşının[61] yıldö-

---

57 Yeter Mengeş, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra Kitap Yay., İstanbul 2018, s.132.

58 Grassi, **a.g.e.**, s.318-319.

59 Enzo Collotti, **Fascismo é Politica di Potenza**, Politica Estera 1922-1939, La Nuova Italia, Milano 2000, s.176.

60 Temel İskit, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s.186.

61 **Vittorio Veneto Savaşı:** Birinci Dünya Savaşı'nda, 24 Ekim-3 Kasım 1918 tarihleri arasında İtalya, İngiltere, Fransa ve ABD kuvvetleri ile Avusturya-Macaristan ve Alman

Levent Şahverdi Arşivi

nümünde Kuzey İtalya'daki şehirleri ziyaret etmektedir[62]. Mussolini bu gezi esnasında, Torino şehrinde Castello meydanında 23 Ekim 1932'de, kendisini izlemek üzere gelen 500.000 kişiyi aşkın bir kalabalık önünde iç ve dış politik gelişmelerden bahsettiği uzun bir konuşma yapmıştır[63]. Mussolini bu konuşmasında; İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmalarda adaletli bir revizyon istediğini, bunun için uluslararası ve yapıcı bir iş birliği gerektiğini belirtmekte, Avrupa'da barış ve ekonomik kalkınmanın devamı için İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya arasında kuvvetli bir iş birliği sistemi kurulmasının gerekli ve yeterli olduğunu öngören "Dört Güç Paktı" projesi düşüncesini ortaya atmaktadır[64]. Mussolini bu konuşmasında ayrıca, Avrupa'da bir hegemonya kurmak istemediğini belirtmekte, Milletler Cemiyeti'nin olağanüstü derecede hasta olduğunu ve başından ayrılmamak gerektiğini, Almanya'nın eşitlik taleplerinde haklı olduğunu vurgulamaktadır[65].

İtalyan kamuoyu tarafından genel olarak olumlu karşılanan bu konuşma için Mussolini'nin, krallık yanlısı ve endüstriyel olarak gelişmiş bir bölgede yer alan Torino'yu seçmesi anlamlıdır. Mussolini'nin Torino konuşmasına ilişkin olarak; Corriera della Sera, Mussolini'nin önerdiği iş birliğinin ekonomik ilişkilerin gelişmesini ve bunun sonucunda tüm ilgili ülkelerde ekonomik ve mali sistemin canlanmasının temin edileceğini, Gazzetta del Popolo ise Mussolini tarafından teklif edilen iş birliğinin Dünya barışını gerçekten garanti edebileceğini ifade etmektedir[66]. İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Pignatti; Mussolini'nin Torino konuşmasında kullandığı ılımlı tonun Paris'te siyasi, diplomatik ve entelektüel çevrelerde olumlu karşılandığını[67], Fransa'da Actualités'de yayımlanan bir makalede ise Mussolini'nin konuşmasının tak-

kuvvetleri arasında Kuzey İtalya'da yapılan ve İtalyanların zaferi ile neticelenen savaş. Bu cephedeki çatışmaları sona erdiren zafer ile Kuzey İtalya, Avusturya- Macaristan işgalinden kurtulmuştur.

62 "L'omaggio ai caduti in guerra e l'inaugurazione dell'acquedetto del Monferato", **LaStampa della Sera**, 25- 26 Ekim 1932.

63 "Cinquecentomilla Persone Ascoltano Il Discorso del Duce a Torino", **Il Messaggero**, 25 Ekim 1932.

64 "Il Discorso di Piazza Castello", **LaStampa della Sera**, 24-25 Ekim 1932; "Mussolini's Speech", **The Times,** 25 Ekim 1932.

65 Renzo De Felice, **Mussolini, Il Duce, Gli Anni del Consenso, (1929-1936)**, Giulio Einaudi Ed., Torino 1974, s.444.

66 "Italian Comment", **The Times**, 25 Ekim 1932.

67 **I Documenti Diplomatici Italiani** (**DDI**), **Seri 7**, **C.XII**, 1 Nisan-31 Aralık 1932, Belge.370, 28 Ekim 1932, s.466-467.

Levent Şahverdi Arşivi

dir edilmekte olduğu ve söylediklerinin dinlenmesi gerektiğinin yazıldığını belirtmektedir[68].

İtalya tarafından hazırlanan 4 Mart 1933 tarihli "Dört Güç Paktı" metninin[69] İtalya'nın Berlin Büyükelçisi Cerruti tarafından; Hitler'in bu metni kabul etmesi hâlinde, Mussolini'nin proje hakkında önce İngiltere Başbakanı MacDonald ile görüşeceği ve daha sonra konunun Fransa Başbakanına aktarılacağı bilgisiyle birlikte 14 Mart 1933'de Alman Dışişleri Bakanı Neurath'a verilmiştir[70]. Almanlardan olumlu tepki alınması sonrasında[71] Suvich tarafından "Dört Güç Paktı" metni 18 Mart 1933 tarihinde İngiliz ve Fransız büyükelçilere verilmiştir. Bu arada Cerruti, Hitler ile görüştüğünü ve Hitler'in bu projenin "parlak bir fikrin ürünü" olduğunu söylediğini bildirmektedir[72].

Bu çeşit bir pakt çalışmasının Almanya tarafından daha önce gündeme getirilmeye çalışıldığı ve hazırlanan "dörtlü danışma paktı" adı altında bir projenin, Silahsızlanma Konferansı esnasında, 22 Haziran 1932 tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Neurath tarafından İtalyan Dışişleri Bakanı Grandi'ye verildiği ve bu konuda Mussolini'nin düşüncesinin öğrenilmesinin talep edildiği, aynı projenin İngiliz Başbakanı MacDonald'a da verildiği anlaşılmaktadır[73]. Mussolini'nin Almanya'nın bu projesinden de esinlenerek "Dört Güç Paktı" projesini ortaya atmış olmasını ihtimal dahilinde değerlendirmek mümkündür.

Virginio Gayda, "Dört Güç Paktı" düşüncesinin aniden ortaya çıkan bir fikir olmadığını, Avrupa'nın siyasi evrimine koşut olarak geliştiğini ve Mussolini'nin 18 Nisan 1932 tarihinde Büyük Faşist Konseyi'nde, "revizyonunun yeni bir savaşı engellemek için gerektiğini" ifade ettiği konuşmasında belirginleştiğini iddia etmektedir[74].

---

68 **DDI, Seri 7**, **C.XII**, Belge.374,30 Ekim 1932, s.470-471.

69 "Progetto di Patto Politico di Intesa e di Collaborazione fra Le Quattro Potenze Occidentali", **DDI**, **Seri 7, C.XIII**, 1 Ocak-15 Temmuz 1933, Instito Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, Belge.165, 4 Mart 1933, s.175.

70 **Documents on German Foreign Policy (DGFP), Seri C, 1933-1937, C.I**, 30 Ocak-14 Ekim 1933, US Government Printing Office, Ocak 1957, Belge. 83, 14 Mart 1933, s.160-163.

71 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.208, 15 Mart 1933, s.215.

72 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.211, 16 Mart 1933, s.229.

73 **DDI, Seri 7, C.XII**, Belge.110, Ek.2, 22 Haziran 1932, s.149.

74 Virginio Gayda, **Cosa Voule L'Italia? IV.Edizione**, Ed. di Il Giornale d'Italia, Roma 1940, s.141.

Levent Şahverdi Arşivi

III. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'nin Amacı

Mussolini'ye göre; kendisine silahlanmada eşit haklar tanınmadığı için Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na gelmekten vazgeçen Almanya, tatmin edilmemesi hâlinde, Versay Antlaşması'nın hükümlerini saymayarak silahlanmaya başlayacak ve bu durum Avrupa barışını tehlikeye atacaktır. Bunu önlemenin yolu; İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki rekabeti sonlandıracak bir dörtlü pakt yaparak, bu devletlerin rızası olmadan Versay Antlaşması hükümlerinde bir değişiklik yapılmasını engellemek ve dereceli olarak Almanya'ya silahlanmada eşit haklar vermektir. Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesi ve İngiltere'nin izlemekte olduğu "teallül (bahane)" siyasetinin sağladığı ortam içinde revizyonist ve anti revizyonist devletler arasında mevcut mücadeleden faydalanmak isteyen Mussolini, böylece Sovyetler Birliği'ni de Avrupa dışında tutmak istemektedir[75].

Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesi düşüncesinin ardında, İtalya'nın uluslararası ortamda ekonomik, askerî ve siyasal bakımdan büyük güçlerden birisi olduğu, Dünya'da mevcut devletler arasında hiyerarşik bir sistem olması gerektiği, büyük güçlerin Dünya meselelerinde diğer devletleri yönetmesi gerektiği yaklaşımı bulunmaktadır. Mussolini'nin bu projesinin hayata geçirilmesi hâlinde Avrupa'daki güçler dengesinin tamamen değişeceği, Avrupa meselelerinin çözümünde dört büyük devletin çıkarlarının ön plana alınacağı ve daha küçük Avrupa devletlerinin ihtiyaç ve çıkarlarının göz ardı edilebileceği anlaşılmaktadır.

İtalyan dış politikasında da "tono fascista[76]" yı yeşertmek düşüncesinde olan Mussolini, "Dört Güç Paktı" projesini Batılı demokratik ve özellikle sosyalist çevrelerde sempati ile karşılanacak ılımlı ve makul bir revizyonizm aracı olarak görmektedir[77]. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesinden beklentileri; İngiltere ve Fransa etkisi altındaki Milletler Cemiyeti'nin etkinliğini azaltmak, Fransa'yı Milletler Cemiyeti içinde Küçük Antant ile birlikte Belçika ve Polonya'dan aldığı destekten mahrum bırakmak, Sovyetler Birliği'ni Avrupa dışında tutmak, pakta dahil olan devletler ile küçükler arasında bir hiyerarşi oluşturarak Avrupa meselelerini halletmekte söz sahibi olmak ve

---

75 Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri, (1920-1953)**, 2. Baskı, TTK yay., Ankara 2010, s.130.

76 **Tono Fascista**: Faşist ruh, Faşist karakter.

77 Giamperro Carocci, **Faşizmin Tarihi**, Çev. Muhittin Yılmaz, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 1965, s.96.

Levent Şahverdi Arşivi

barış antlaşmalarında gerekli revizyonları yaptırmak suretiyle, İtalya'ya dış politikada prestij kazandırarak Avrupa meselelerinde daha fazla söz sahibi olmaktır.

İngiltere ve Fransa'nın etkisi ve kontrolü altında olan Milletler Cemiyeti'nde yeterli siyasal manevra alanı bulamayan faşist lider, Dünya'nın içinde bulunduğu ekonomik, siyasal krizler ve bunların sonucu ortaya çıkan güvensizlik ortamından faydalanarak kendi ölçüsüz ihtiraslarını elde etmek amacıyla gerekli olan stratejik ve taktik hamlelerini gerçekleştirebilmek için Milletler Cemiyeti dışında bir mekanizma kurulmasını istemektedir.

IV. Roma'da Mussolini-MacDonald Görüşmesi

İngiltere Başbakanı Ramsay MacDonald, Silahsızlanma Konferansı görüşmelerine bir plan[78] sunmak üzere geldiği Cenevre'den Mussolini'nin daveti üzerine, Dışişleri Bakanı John Simon ile birlikte, General Balbo tarafından kullanılan bir uçakla 18 Mart 1933 tarihinde Roma'ya gitmiştir[79]. Mussolini, 18-19 Mart 1933 tarihlerinde MacDonald, Simon ve Büyükelçi Graham ile Roma'da, Palazzo Venezzia (Venedik Sarayı)'da yüz yüze görüşmeler yapmıştır[80]. Suvich ve Aloisi'nin de iştirak ettiği görüşmelere ait tutanaklardan öğrendiğimize göre: Mussolini, bu görüşmelerde "Dört Güç Projesi"[81] hakkında bilgi vererek; Locarno antlaşmalarıyla benzerlik içinde olan bu projenin Avrupa'da barışı garanti edeceğini, Avrupa'nın birbirine hasım iki bloka ayrılmasının önüne geçeceğini, Almanya'nın böylece büyük güçlerle aynı sistem içinde tutularak silahlanmasının kontrol altına alınabileceğini, yeni bir rejime geçmekle meşgul olan Almanya'nın dış dünya ile yeni sorunlar istemeyeceğini, Fransa'nın güvenlik taleplerinin de böylece karşılanabileceğini ifade etmiş ve revizyon ihtiyacına dikkat çekerek, "…antlaşmaların kutsal

78 **MacDonald Planı**: Mart 1933 tarihinde Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda İngiltere Başbakanı MacDonald tarafından önerilen silahların azaltılması teklifini içeren plan. Bu plan bütün devletlerin aynı standartta silahlara sahip olabileceğini öngörmekte ve silahlı kuvvetlere sınırlamalar getirmektedir. Bk. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.283-284. Detay için ayrıca bkz. Arnold J.Toynbee, **Survey of International Affairs 1933**, Oxford University press, Londra 1934, ss.144-384.

79 "McDonald e Simon Ospiti di Roma", **Il Messaggero**, 19 Mart 1933; "MacDonald Roma'da", **Akşam**, 19 Mart 1933.

80 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.102, 20 Mart 1933, s.185-186.

81 Pakt projesinin İtalyanca metni için bk. **DDI, Seri 7**, **C.XIII**, Belge.165,4 Mart 1933, s.175.

Levent Şahverdi Arşivi

fakat ölümsüz olmadığını" eklemiştir. MacDonald ise bu görüşmelerde; dört büyük güç arasında yapılacak koordinasyon ile kalıcı bir barış anlayışına ulaşılabileceğini, "Dört Güç Paktı" fikrinin kendisinin vurguladığı hususlarla uyum içinde olduğunu, ancak Fransa'nın bu paktı kabulde zorlanabileceğini, İngiliz tarafının tutumunun paktın Fransa tarafından kabulünü kolaylaştıracağını ifade etmektedir. Sonuç olarak; pakt metni konusunda İngiliz tarafının kendi tekliflerini hazırlayarak Mussolini'ye iletmesi ve MacDonald'ın Paris'e giderek Fransız Başbakanı Daladier'e pakt hakkında bilgi vermesi konusunda mutabakata varılmış olduğu görülmektedir[82].

MacDonald, Roma'da gazetecilere yaptığı açıklamada; Mussolini ile fikir birliği içinde olduklarını, Fransa ve Almanya'ya her şeyin eksiksiz olarak anlatılacağını, Roma mülakatlarından dolayı kimsenin telaşa kapılmasına gerek olmadığını ifade etmekte ve "Roma'da 'Katolikçe ve Avrupalıca' genel ve kapsayıcı bir tarzda davrandık" demektedir[83].

Mussolini, "Dört Güç Paktı" hakkında İngiliz Başbakanı ile yaptığı görüşme ile ilgili bilgi verdiği Bakanlar Kurulu'nda büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır[84]. İtalyan Resmî tebliğinde; dört büyük devletin, Briand-Kellog Paktı anlayışı çerçevesinde kuvvete başvurulmaması ve Avrupa için uzun bir barış devrinin temini için iş birliği yapılmasını içeren bir "anlaşma projesi" hazırlamış olduğu belirtilmektedir[85].

İtalyan gazetelerindeki haberlerde; Mussolini'nin MacDonald ile yapmış olduğu görüşmelerin Dünya'da büyük ilgiyle karşılandığını ve ümitler uyandırdığını belitilmekte, İtalyan Senatosu'nda Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesini öven açıklamalar yapıldığı görülmektedir[86]. Konunun ABD basınında da ilgi uyandırdığı görülmekte; Mussolini'nin sunduğu pakt metninin gerçekçi bir karaktere sahip olduğu, barış antlaşmalarındaki haksızlıkları düzeltmek ve çatışmaları engellemek üzere hazırlandığı, Fransa'nın tepkisinin merakla beklendiği belirtilmektedir[87].

---

82 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.231, 18 Mart 1933,s.248-254; **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.237, 19 Mart 1933, s.256-260.

83 "MacDonald Diyor ki", **Yeni Asır**, 22 Mart 1933.

84 "Mussolini Nazırlar Meclisinde İzahat Verdi", **Yeni Asır**, 23 Mart 1933.

85 "Resmî Tebliğ", **Yeni Asır**, 21 Mart 1933.

86 "L'Italia Fascista Per La Pace Nel Mondo", **Il Messaggero**, 22 Mart 1933; "Communicazioni del Duce al Cosiglio dei Ministri", **LaStampa**, 22 Mart 1933.

87 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.240, 20 Mart 1933, s.240.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada İngiliz tarafının 20 Mart 1933 tarihinde, Mussolini'nin projesine büyük ölçüde benzer bir metni İtalyan tarafına verdikleri ve bu metnin Suvich tarafından Alman Büyükelçi Hassel'e aktarıldığı görülmektedir[88]. İngiliz Başbakanı MacDonald, Roma Mülakatı'na ilişkin olarak 23 Mart 1933 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada; Mussolini'nin davetiyle Roma'ya giderek görüşme yaptığını, 10 yıl süreli olarak hazırlanmış olan ve Avrupa barışı için dört Avrupalı devlet arasında etkin bir iş birliğini öneren, Milletler Cemiyeti çerçevesinde kalacak olan bir planın kendisine takdim edildiğini ifade etmektedir. Bu konuda Avam Kamarası'nda farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmekte; bir grup bu girişimi desteklerken, Churchill'in de içinde bulunduğu grubun, "Dört Güç Paktı"nın doğru bir fikir olabileceğini, ancak yanlış zaman ve yanlış bir yöntemle ortaya atılmış olduğunu ifade etmekte olduğu görülmektedir[89].

Avam Kamarasında "Dört Güç Paktı" hakkında bilgi veren Dışişleri Bakanı John Simon; Fransa Başbakanı Daladier'in "Dört Güç Paktı" gibi bir anlaşmayı başlangıç olarak herkesin kabul edebileceğini belirttiğini ifade etmekte, Roma'da yaptıkları görüşmelere ilişkin olarak, ise "…Hiçbir noktada hiçbir şekilde anlaşma olduğunu beyan etmedik." demektedir[90]. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesinin daha sonra Lordlar Kamarası'nda da görüşülerek tartışıldığı anlaşılmaktadır[91].

V. "Dört Güç Paktı" Metninin Kamuoyuna Açıklanması

Mussolini'nin projesinin içeriği hakkında birçok yorum yapılmakla birlikte ancak Fransa'da Le Matin gazetesinde 31 Mart 1933 tarihinde yayımlanmasıyla metin tam olarak görülebilmiştir[92]. Pakt metninin bu şekilde basında yayımlanması İtalyan tarafında şaşkınlıkla karşılanmaktadır. İtalya'nın Paris'teki büyükelçisi Kont Pignatti tarafından 31 Mart 1933 tarihinde Mussolini'ye gönderilen telgrafta; "Dört Güç Paktı" metninin Le Matin gazetesinde yayımlanmasından duyulan şaşkınlık ve rahatsızlığın Fransız

88 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.105, 22 Mart 1933, s.191-192. İtalyan tarafı, hazırladığı pakt metnini daha başlangıçta İngilizlerden önce, 14 Mart 1933 tarihinde Berlin'de Alman Dışişleri Bakanı'na vermiştir. Bk. **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.203, 14 Mart 1933, s.215.

89 "A Ten Year Pact Proposed", **The Times**, 24 Mart 1933.

90 "The Four Power Pact", **The Times**,15 Nisan 1933.

91 "Le Proposte del Duce alla Camera dei Lords", **Il Messaggero**, 31 Mart 1933.

92 "Le Texte Officiel du Projet de Pace a Quatre de M.Mussolini" **Le Matin**, 31 Mart 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

makamlarına iletildiği bildirilmektedir[93]. Mussolini tarafından bu telgrafa 2 Nisan 1933 tarihinde verilen cevapta ise pakt metninin bu şekilde yayımlanmasına karşı olduğu ve bu olayın bir gazetecilik sızması olarak değerlendirdiği belirtilmektedir[94]. MacDonald, 31 Mart'ta Mussolini'ye gönderdiği özel mektubunda; Daladier ile yaptığı özel görüşmeden bahsederek Fransız tarafının pakt projesine çok sıcak bakmamakla birlikte düşmanca da yaklaşmadığını ifade etmekte ancak pakt metninin Fransız gazetesinde yayımlanmasından duyduğu şaşkınlığı belirtmektedir[95].

Bundan sonra çeşitli basın organlarında yayımlanan "Dört Güç Paktı" metninde yer alan hususlar şu şekilde sıralanmaktadır[96]:

Madde 1: Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya) Briand-Kellog ve kuvvete başvurmama antlaşmaları çerçevesinde barışı muhafaza için iş birliği yapacaklardır.

Madde 2: Dört büyük devlet barış antlaşmalarının, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi çerçevesinde tadili esasını kabul etmektedirler.

Madde 3: İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri Silahsızlanma Konferansı'nda tam bir sonuca varılamaması hâlinde; aralarında tespit edecekleri esaslar dahilinde ve aşamalı olarak "Almanya'ya hukuksal eşitlik" hakkını tahakkuk ettirileceğini kabul etmişlerdir. Aynı haklar Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan için de verilecektir.

Madde 4: Müstemleke meselelerinde dört büyük devlet mümkün olduğunca müşterek bir hareket tarzı takip edeceklerdir.

Madde 5: Üç ay içinde parlamentoların onayına arz edilecek pakt,10 yıl süreyle geçerli olacak ve bitiminden 1 yıl önce taraflardan birisi tarafından ilga edilmedikçe 10 yıl daha uzayacaktır.

Madde 6: Bu antlaşma Milletler Cemiyeti'ne kaydettirilecektir.

---

93 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.333, 31 Mart 1933, s.358.

94 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.333, Dipnot.5, 31 Mart 1933, s.358.

95 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.344, 31 Mart 1933, s.367-370.

96 "Dört Büyük Devlet İtilafı", **Akşam**, 4 Nisan 1933; "Roma Mülâkatında Neler Tespit Edildi", **Milliyet**, 5 Nisan 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

VI. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'ne Avrupa'da Tepkiler

Dörtlü pakt üyeleri olması planlanan devletlerin, o sıralarda Milletler Cemiyeti üyesi ve aynı zamanda Locarno antlaşmalarının tarafları olarak aralarında iş birliği için yeteri kadar bağlantı olmasına rağmen bir ittifaka yönelmeleri ihtimali, Avrupa devletlerinde haklı olarak endişe yaratmıştır. Milletler Cemiyeti üzerinde ayrı bir otorite tesis edilmesinden duyulan endişe, Silahsızlanma Konferansı'nın kesintiye uğraması[97] sonrasında tüm Avrupa'da ve özellikle orta büyüklükteki devletler arasında hızla yayılmaya başlamıştır[98]. Revizyonist İtalya ve Almanya ile anti-revizyonist Fransa ve İngiltere'nin aralarında bu kadar derin farklar bulunurken, iş birliği yapmak konusunda nasıl mutabık kalabildiklerinin altında yatan gerçek niyet ne olabilirdi[99]?

Mussolini'nin bu girişimi ile Avrupa üzerinde bir çeşit hegemonya kurulmaya çalışıldığından kuşkulanan Küçük Antant devletlerini (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) temsilen Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu, Fransa hükûmeti nezdinde Fransız basını tarafından da desteklenen bir girişimde bulunarak bu pakta engel olmaya çalışacaktır[100]. Küçük Antant devletlerinin bu girişiminden somut bir netice alınamayacaktır[101].

Almanya'nın yeniden silahlanarak kendisine ve garanti verdiği Küçük Antant ve Polonya'ya tehdit oluşturmasından endişe eden Fransız kamuoyunda "Dört Güç Paktı" projesine karşı ciddi bir tepki vardır[102]. Milletler Cemiyeti üyesi dört büyük devletin iş birliği yapması Fransa'da bazı kesimler tarafından şiddetle eleştirilmektedir[103]. Eleştiriler genel olarak; Fransa'nın Küçük Antant ve Polonya ile mevcut anlaşmalarıyla Mussolini'nin yeni teklifinin bir arada düşünülemeyeceği, Mussolini'nin amacının Avrupa haritasında deği-

97 Silahsızlanma Konferansı 28 Mart 1933 tarihinde; MacDonald planını 25 Nisan 1933 tarihinde görüşmek üzere tekrar toplanmak üzere tatil edilmiştir. "Silahları Bırakma Konferansı 25 Nisan'a Kadar Tatil Edildi", **Akşam**, 29 Mart 1933.

98 "Dörtlerin Diktatörlüğünden Orta Devletler Endişe İçindedirler", **Yeni Asır**, 24 Mart 1933.

99 Aynı dört devletin 30 Eylül'de 1938 tarihinde imzalayacakları ve Çekoslovakya'nın sonunu getirecek olan Münih Anlaşması hatırlanmalıdır. Bk. Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, **2. Cilt**, s.581-582.

100 "In Attesa dell'arrivo di Titulescu", **Il Messaggero**, 31 Mart 1933; "Mussolini Planı ve Fransa", **Akşam**, 2 Nisan 1933.

101 Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi, 4. Cilt**, Tekin Yayınevi yay., İstanbul 2000, s. 1447.

102 "Dört Devlet Birliği Galiba Suya Düşüyor", **Akşam** 23 Mart 1933.

103 "Fransızların Tebliği", **Yeni Asır**, 23 Mart 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

şiklikler yapmak olduğu ve Almanya'daki Nazilerin Fransa aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle bu projenin gerçekleştirilmesinin oldukça zor olduğu hususlarında yoğunlaşmaktadır[104]. Fransa eski Başbakanı Herriot, şöyle demeç vermektedir: "…Büyük devletlerin, küçük devletlerin mukadderatını tayin etmek hakkına sahip olmasını istemekle emperyalizm yapılmış oluyor.[105]" Başbakan Daladier, Fransız Meclisi'nde yaptığı konuşmada; "Dört Güç Paktı" projesinin "Kutsal İttifak"ı çağrıştırdığını ifade etmektedir[106]. Bu açıklamalara karşın, Fransız Meclisi Mussolini'nin projesi üzerinde çalışılması yönünde karar alacaktır[107].

Avrupa'da harp koşullarının ortaya çıkma ihtimali İngiliz kamuoyunda endişe ile karşılanmaktadır. İngiltere eski Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada; revizyonu "tehlikeli bir kelime" olarak nitelemekte ve eklemektedir: "Almanya'ya fedakârlık zamanı değildir.[108]"

Polonya'daki tepkilerin ise oldukça şiddetli olduğu, Türkiye'nin Varşova Büyükelçiliğinden Dışişlerine Bakanlığına gönderilen raporda yer alan; "Paris Hükûmetinin Dörtler Direktuvarı'na beyanı muvafakat etmesi Fransızlar hakkında beslenen son ümidi de berhava etti." ifadesinden anlaşılmaktadır[109].

"Dört Güç Paktı" söylentileri Küçük Antant devletleri arasında endişe ve korkuya neden olmaktadır[110]. Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Eduard Benes, "Dört Güç Paktı"'nın uygulanması hâlinde Milletler Cemiyeti'nin çökeceğini açıklamakta, bu durumda Rusya ile Çin'in de bir kulüp meydana getirerek İngiliz Hindistanı'nı hedef alabileceğini ifade ederek, şöyle eklemektedir: "Büyük devletler bizim işlerimizle uğraşmak istiyorlarsa neden dolayı biz de onların işleri ile meşgul olmayalım?[111]"

Sovyet kamuoyunda "Dört Güç Paktı"na ilişkin olumsuz eleştiriler yapılmaktadır[112]. İzvestiya gazetesi "bir siyaset pazarı kurmak için tröst teşkil

104 "Mussolini'nin Dört Ahbap Çavuşlar Projesi", **Yeni Asır**, 22 Mart 1933.

105 "Avrupa Haritası Yeni Baştan Yapılamaz", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1933.

106 "Dörtler Meclisi Eski Mukaddes İttifak'a Benzer", **Akşam,** 8 Nisan 1933.

107 "Daladier Parla alla Camera del Piano Mussolini", **Il Messaggero**, 7 Nisan 1933.

108 "Sir A.Chamberlain's Anxiety", **The Times**, 15 Nisan 1933.

109 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon: 030-10-0-0, Kutu: 245-Gömlek:658-Sıra:8, 8 Nisan 1933.

110 "Roma Mülakatı Küçük Devletleri Endişeye Düşürdü", **Akşam**, 22 Mart 1933.

111 "M.Benes'in Beyanatı", **Milliyet**, 9 Nisan 1933.

112 **DDI, Seri 7, C.XII**, Belge.509, 5 Aralık 1932, s.620.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmekte olduğunu" iddia etmekte, Pravda Gazetesi ise İngiltere'nin Versay Antlaşması'nı muhafaza ederek çıkacak anlaşmazlıklarda hakem rolüne soyunmak ve Alman faşizmini Doğu'ya yöneltmek amacında olduğunu belirtmektedir[113]. Militant dergisinde yayımlanan bir makalede; aslında bu paktın Sovyetler Birliği'ne karşı hazırlanan bir düzenleme olduğu, bundan ABD banker ve silah satıcılarının çıkar elde edecekleri, Dörtlü Pakt kapsamında Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın barışı garanti etmelerinden bahsedilmekte olmasına rağmen, barışı kimin tehdit ettiğini belirtmedikleri ifade edilmektedir[114].

Mussolini, Avrupa'nın değişik ülkelerinden yükselen bu eleştirilere cevap olarak, Budapeşte'de yayımlanan Ester Lloyd gazetesinde 11 Nisan 1933 tarihinde "Muahedeler Dahi Fanîdir" başlığıyla yayımlanan makalesinde; sulh antlaşmalarının sonsuza kadar değişmeden kalamayacağını, bu konuda Sevr Antlaşması'nın bir örnek olduğunu, Milletler Cemiyeti'nin bu konulara zamanında müdahil olmadığı takdirde Cenevre Gölü kıyısında inşa edilen "görkemli binası son taşına kadar tamamlansa da" varlığının son bulacağını ifade etmektedir[115].

VII. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi Karşısında Türkiye'nin Durumu

Mussolini'nin açıkladığı "Dört Güç Paktı" projesi aslında Türkiye stratejisinden sapma anlamına gelmektedir. Bu projenin Türkiye'yi İtalya'dan biraz daha uzaklaştıracağı, "Dört Güç Paktı" teklifinin ortaya çıkması sonrasında İtalya ve Türkiye'nin farklı kamplarda yer almalarıyla anlaşılacaktır. Bu arada İtalya'daki Türk Büyükelçisinin tüm yabancı büyükelçilere verilen resepsiyonda, "Dört Güç Paktı" aleyhine görüş belirtmesi sadece İtalyanlarda değil, Alman Büyükelçide de rahatsızlık yaratacaktır[116].

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, daha başlangıçtan itibaren Mussolini'nin dörtlü pakt girişiminin hayırlı olmayacağını değerlendirerek, "bu tertibin bozulması gerektiği" direktifini vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk, Ankara'da yabancı devlet temsilcilerine Ankara Palas'ta verilen bir

113 "Sovyet Rusya Dörtler Misakını İstemiyor", **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1933.

114 Einde O'Callaghan (Düzenleyen), "The Designs Behind the Four Power Pact", **The Militant, Vol.VI**, S 26, 13 Mayıs 1933, s.2.

115 **BCA**, Fon: 030-10-0-0,226-524-5, 25 Nisan 1933.

116 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge:109, 22 Mart 1933, s.202.

Levent Şahverdi Arşivi

akşam yemeği esnasında konuyu alenen açarak; böyle bir dörtlü pakt girişiminin gereğini anlayamadığını ve Türk hükûmetinin bunu iyi karşılamayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir[117]. Atatürk, İtalyan Büyükelçisi Lojacano ile yaptığı görüşmede;

14 milyonluk Türkiye'nin kaderinin dört büyük devlet tarafından çizilemeyeceğini belirtmektedir[118]. İtalyan belgelerinde; Mussolini'nin Torino'da yaptığı ve dört Avrupalı büyük devletin iş birliğini öngören konuşmasının Türkiye'nin Avrupa politikasına dahil olmasına engel olacağı düşüncesiyle Türk hükûmeti tarafından kızgınlık ile karşılandığı ifade edilmektedir[119].

Türkiye, Batılı büyük devletlerin çıkarları gerektirdiğinde aralarındaki çelişkileri bir tarafa bırakarak birlikte hareket edebildiklerini yakın tarihinde yaşayarak öğrenmiş ve bu durumdan kurtulmak için büyük fedakârlıklar yapmak zorunda kalmıştı. Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e yabancı bir gücün müdahale etmesinin bölgede büyük karışıklıklar meydana getireceğini ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyeceğini değerlendiren Ankara; bu durumu önlemek için, 1930'dan itibaren, özellikle Yunanistan'la birlikte inisiyatif alarak bir Balkan birliği gerçekleştirilmesi yönünde gayret göstermektedir. Bu çabaların meyvelerinin toplanabileceği bir dönemde ortaya çıkan "Dört Güç Paktı" projesi Türkiye açısından oldukça olumsuz olarak karşılanmaktadır. Türk politikacıları Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde karşı karşıya kaldıkları ve Türkiye'nin yaşamsal çıkarlarını tek başlarına savunmak zorunda kaldıkları Fransız-İtalyan-İngiliz blokuyla tekrar karşı karşıya gelmek durumunda kalmaktan endişe etmektedirler.

Mussolini'nin planı hakkında Türk basınında endişeli yorumlar yapılmaktadır. Mussolini ile görüşen MacDonald'ın amacının; İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Dünya meseleleri konusunda bir anlaşma aramak ve Avrupa politikasını idare etmek olabileceğini belirten Z.H, şöyle yazmaktadır: "Dünya politikası yeni bir safhaya giriyor. Yeni bir toplanma, birleşme hareketi var. Gözümüzü dört açmalıyız.[120]" Necmeddin Sadık (Sadak); Avrupa'daki

[117] Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim, 1. Cilt**, Semih Lûtfi Kitabevi yay., İstanbul 1945, s.59.

[118] Dilek Barlas, "Atatürk Döneminde Balkan Politikası", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, AAM yay., Ankara 2010, s.282.

[119] **DDI, Seri 7, C.XII**, Belge.509, 5 Aralık 1932, s.620.

[120] Z.H, MacDonald'ın Teklifi", **Akşam**, 22 Mart 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

"siyasal gelişmelere ve silah lobisinin çalışmalarına" dikkat çekmekte[121], Yunus Nadi; Mussolini'nin projesindeki asıl maksadın "fena hudutlarla millî hayatları paramparça edilmiş" milletlerin şikâyetlerini çözmek için "muahedelerin tadili" meselesi olduğunu ifade etmektedir[122]. Şevket Süreyya; "Dört Güç Paktı"nın, emperyalist devletlerin kendi aralarında emperyalizmin planlısına geçmek için uzlaşmalarının bir ifadesi olduğunu belirtmekte ve şöyle seslenmektedir: "…Marifet, eseriniz olan felaketlerin ve eseriniz olan sefaletlerin lisanından anlamaktır. Eğer bunları bir dinlerseniz, Dörtler Kulübü'nde pek de rahat kahveler içilemiyeceğini kolayca anlarsınız.[123]" Burhan Asaf, "Dört Güç Paktı"'nın "bir tarafta sermayeci ve sanayici memleketler, diğer tarafta hammaddeci ve ziraatçi memleketler" olmak üzere Dünya'yı yeniden savaş öncesindeki sisteme çevirmek istediğini belirtmektedir. Asaf'a göre; "…büyük devletleri bir araya getiren tek ve kuvvetli sebep, sermayedarlık nizamı ile bundan kuvvet alan emperyalizmin yıkılmaları tehlikesidir.[124]"

VIII. "Dört Güç Paktı" Metni Üzerindeki Mücadele

VIII. 1. İngiliz-Fransız Teklifleri

Hitler ve Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi sonrasında Almanya ile ilişkilerinde belirgin bir gelişme elde etmiş olan İtalya, "Dört Güç Paktı"na büyük bir önem atfetmekte, konuya sıcak bakmayan Fransa'ya karşı baskı oluşturmak üzere İngiltere ile ilişkilerini sürdürmektedir. İngiliz tarafı 1 Nisan 1933 tarihinde İtalya'ya 3.madde üzerinde değişiklik önermiştir. Buna göre; silahsızlanma konusunda MacDonald Planı esas alınacak ve Almanya'ya eşit hakları kademeli olarak ve her safhada dört devletin mutabakat kalması koşuluyla verilebilecektir[125]. İtalyanlar bu teklifi hemen Alman tarafına duyurmuşlardır[126]. Mussolini, 3 Nisan 1933 tarihinde Fransız Büyükelçi De Jouvenel'i kabul ederek görüşme yapmıştır. Görüşme sonrası açıklama yapan De Jouvenel, Mussolini'nin planının Locarno antlaşmalarının etkinliğini ar-

---

121 Necmeddin Sadık, "Harp Tehlikesi Var mı?", **Akşam**, 4 Nisan 1933.

122 Yunus Nadi, "Direktuvar Değil, Muahedelerin Tadili", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1933.

123 Şevket Süreyya, "Kadro", **Kadro Dergisi**, S 16, Nisan 1933, Milliyet Matbaası, İstanbul 1933, s.8-9.

124 Burhan Asaf, "Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme Doğru", **Kadro Dergisi**, S 16, Nisan1933, Milliyet Matbaası, İstanbul 1933, s.31-38.

125 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.347, 1 Nisan 1933, s.371-378.

126 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.133, 4 Nisan 1933, s.239-240.

Levent Şahverdi Arşivi

tıracağını belirtmektedir[127]. Mussolini, 4 Nisan 1933 günü İngiliz Büyükelçi Sir Ronald Graham ve Alman Büyükelçi Von Hassel'i ayrı ayrı kabul ederek, "Dört Güç Paktı" hakkında İngiltere ve Almanya'nın görüşlerini almıştır[128]. Bu arada Büyük Faşist Konsey'in 5 Nisan 1933 gecesi Venedik Sarayı'nda yapılan toplantısında Mussolini'nin dış politikada gerçekçi görüşe dayanan ve Avrupa'da barışın yeniden kurulmasını ve devamını hedefleyen eylemi olarak değerlendirilen "Dört Güç Paktı" projesi alkışlarla onaylanmıştır[129].

"Dört Güç Paktı"na ilişkin Fransa'nın yeni teklifleri 10 Nisan'da Mussolini'ye iletilmiştir[130]. Fransız tekliflerine ilişkin İtalyan basınında yer alan yorumların oldukça temkinli olduğu ve "güvensizlik havasını dağıtacak bir yenilik" olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir[131]. Fransa'nın İtalya ve İngiltere hükûmetlerine gönderdiği önerilerinde[132]Almanya'ya silahlanmada eşit hukuksal haklar verilmesini içeren 3.maddeye ve barış antlaşmalarının revizyonu konusuna karşı çıkılmakta olduğu sonradan metnin gazetelerde yayımlanması ile anlaşılacaktır[133].

Alman Büyükelçi Hassel, Berlin'e gönderdiği mesajında; Mussolini'nin Fransız tekliflerini "beklediğinden daha iyi bulduğunu" belirttiğini ancak Hassel'in Mussolini'ye bunları "kabul edilemez" bulduğunu ifade ettiğini belirtmektedir[134].

VIII. 2. Mussolini-Von Papen-Göring Mülakatları

Almanya Başbakan Vekili Von Papen ve Hermann Göring'in ve 10 Nisan 1933 tarihinde hava yoluyla Roma'ya gelmesi ve Mussolini ile görüşmeler yapması oldukça dikkat çekicidir[135]. Fransa'nın görüşlerini bildirdiği günler-

127 "La Francia e il Piano Mussolini", **Il Messaggero**, 4 Nisan 1933.

128 "Per Il Patto di Cooperazione Fra La Potenze", **Il Messaggero**, 5 Nisan 1933; "Gene Dört Büyük Devlet Meselesi", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1933.

129 "Il Gran Consiglio Plaude all'azione del Capo Del Governo", **Il Messaggero**, 6 Nisan 1933.

130 "Il Dibattto Francese", **LaStampa**, 11 Nisan 1933; "Fransa Dört Devlet Birliği İçin Cevabını Verdi", **Milliyet**, 11 Nisan 1933.

131 "Fransız Muhtırası Roma'da Nasıl Karşılandı", **Yeni Asır**, 12 Nisan 1933.

132 **BCA**, Fon:030-10-0-0, Kutu:244, Gömlek:651, Sıra:12, 22 Mayıs 1933.

133 "Fransa Dörtler Misakı İçin Hala Karar Veremedi", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1933.

134 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.151,12 Nisan 1933, s.280-282.

135 "Von Papen a Colloquio Col Duce", **Il Messaggero**, 11 Nisan 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

de gerçekleşen bu ziyaret, İtalyan-Alman iş birliğinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir[136]. Mussolini'nin dışişleri bakanlığını üstlenmesinden sonra gerçekleştirdiği ilk önemli inisiyatif olan bu proje ile Fransa ve İngiltere'ye karşı uygulayacağı uzun vadeli politikalarında Almanya'yı bir "karşı ağırlık" olarak kullanmak düşüncesindedir[137]. Mussolini-Von Papen görüşmesinde "Dört Güç Paktı" hakkında Fransa'nın görüşlerinin incelendiği, Von Papen'in Vatikan'ı da ziyaret ettiği ve Papalık Devleti ile İtalya arasında daha önce yapılmış olan anlaşmada[138] mevcut şartlar çerçevesinde, Almanya ile Vatikan arasında da benzer bir anlaşmanın yapılmasının muhtemel olduğu görülmektedir[139]. Hassel, Alman Dışişlerine gönderdiği mesajda; Von Papen ile birlikte Mussolini'ye yaptıkları ziyarette Mussolini tarafından ortaya koyulan 4 Mart 1933 tarihli pakt metninin uygun olduğunu belirttiklerini ancak Mussolini'nin Fransız tekliflerini de değerlendirmek istediğini belirttiğini ifade etmektedir[140]. Alman Dışişleri Bakanı Neurath, Hassel'e gönderdiği mesajında; özellikle 3.madde üzerinde durmakta, "eşit haklar" meselesinin önemine dikkat çekmekte ve Hassel'in Mussolini ile görüşerek Fransız tekliflerinin değerlendirilmesinde Almanya'nın görüşlerinin esas alınmasını talep etmesini istemektedir[141]. Von Papen ise Mussolini'den pakt metninde MacDonald Planı'ndan bahsedilmemesini ve Almanya'nın eşit haklar esasının yeniden metne dahil edilmesini talep edecektir[142]. Mussolini, Hassell'e; bütün Dünya'da olumsuz bir Alman propagandası yapılırken Almanya'nın buna vereceği en iyi cevabın "Dört Güç Paktı"na dahil olmak olacağını belirtmektedir[143].

136 "Roma'ya Giden Alman Nazırları", **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1933.

137 Stanley G.Payne, **A History of Fascism, 1914-1945**, University of Wisconsin press, Wisconsin 1996, s.231.

138 **Lateran Antlaşması (Patto di Laterano):** 11 Şubat 1929'da Papa IX.Pius ile Mussolini arasında Vatikan'da imzalanan ve Vatikan'a birtakım haklar veren, Katolikliği İtalya'da resmi din haline getiren antlaşma. Detaylar için bk. David I.Kertzer, **Papa ve Mussolini**, Çev.Ahmet Arslan, Ayrıntı yay., İstanbul 2014, s.157-175.

139 "Papa'yı Ziyaret", **Yeni Asır**, 12 Nisan 1933. Almanya ile Vatikan arasında 20 Temmuz 1933 tarihinde bir anlaşma (Konkordat) imzalanacaktır. Bk. William Shirer, **Nazi İmparatorluğu, 1. Cilt Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü**, Çev.Rasih Güran, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul, 2002, s.306.

140 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.154, 12 Nisan 1933, s.287.

141 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.153, 12 Nisan 1933, s.284-286.

142 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.164, 19 Nisan 1933, s.300-301.

143 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.171, 20 Nisan 1933, s.316-317.

Levent Şahverdi Arşivi

Von Papen, Roma'da verdiği demeçte; Faşizm ile Nasyonal Sosyalizm arasındaki fikir ve his birliği bulunduğunu, "Almanya ile İtalya'nın birlikte hareket etmesinin bir zorunluluk hâline geldiğini"[144], Almanya'nın Avrupa'yı barışa yöneltecek "Dört Güç Paktı" projesini bütün kalbiyle desteklemekte olduğunu ifade etmekte[145], 21 Nisan'da İtalya'yı terk ederken verdiği demeçte "Mussolini'ye olan hayranlığını" belirtmektedir[146].

"Dört Güç Paktı" projesi; İngiltere, Fransa, Küçük Antant devletleri ile Polonya, Sovyetler Birliği ve Türkiye'de yarattığı tepkilerin etkisiyle bir süreliğine de olsa kamuoyunda gündemden düşecek, ancak dört devlet arasındaki görüşmeler gizli olarak devam edecektir. Bu dönemde İtalya Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan çalışmalarda İngiliz, Fransız ve Alman elçilerinin de katılımıyla yeniden düzenlenen pakt metninin 4 Mayıs 1933 tarihinde Berlin'e gönderildiği ve metnin üzerinde Hitler tarafından kabul edildiğine dair bir not eklenmiş olduğu görülmektedir[147].

IX. "Dört Güç Paktı" Çalışmalarının Yeniden Canlanması ve Pakt Metni Üzerinde Nihai Anlaşma

ABD Başkanı Roosevelt tarafından 16 Mayıs 1933 tarihinde aralarında Atatürk'ün de bulunduğu 54 devlet başkanına, Dünya ekonomik ve silahsızlanma konferanslarının önemini vurgulayan ve Dünya barışı için iş birliği ve anlayış telkin eden bir beyanname[148] gönderilmiştir[149]. Roosevelt'in beyannamesinden sonra Hitler'in 17 Mayıs 1933 tarihinde Reichstag'da yapmış olduğu ve Almanya'nın savaş istemediğini ifade eden ancak sınırlardan şikâyet eden konuşması[150] Avrupa'da siyasal ortamın göreceli olarak yumuşamasına neden olmuştur[151]. Hitler'in "yumuşaklığı ve barış övgüsüyle" Dünya'da hayret ve

144 "İtalya- Almanya Misakı mı?", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1933.

145 "Four Power Pact", **The Times**, 15 Nisan 1933.

146 "Von Papen Mussolini'ye Hayranlığını Bildiriyor", **Yeni Asır**, 22 Nisan 1933.

147 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.208, 4 Mayıs 1933, s.377-378.

148 Atatürk tarafından bu beyannameye verilen ve Dünya Ekonomik ve Silahsızlanma Konferansları konusunda Türkiye'nin tutumunun ABD'nin tutumuna oldukça yakın olduğuna dair bir cevap gazetelerde yayımlanmıştır. Bk. "Amerika ile Bir Fikirdeyiz", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1933.

149 "Roosevelt'in Beyannamesi Ehemniyetle Karşılandı", **Akşam,** 18 Mayıs 1933.

150 "Hitler Merakla Beklenen Nutkunu Söyledi", **Milliyet,** 18 Mayıs 1933.

151 Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2.Cilt** , s.312.

Levent Şahverdi Arşivi

sevinç uyandıran bu konuşması, daha sonra "aldatıcı propaganda şaheseri" olarak değerlendirilecektir[152]. Hitler bu konuşmasında; silahlanmada eşit muamele istemekte, bu gerçekleşmezse Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekileceğini ifade etmektedir. Batı dünyası nedense bu söylevin son kısmı üzerinde durmayacak ve Hitler'in barış söylemi ön plana alınacaktır.

Bu ortamda "Dört Güç Paktı" meselesi yeniden kamuoyunda yer almaya başlamaktadır[153]. Mussolini, Büyük Faşist Meclisi'nde yaptığı konuşmada; Roosevelt'in beyannamesi ve Hitler'in nutkundan sonra Avrupa'nın genel havasının hissedilir derecede düzeldiğini ve "Dört Güç Paktı" görüşmelerine devam edilmekte olduğunu ifade etmektedir[154].

Almanya ile İtalya arasında devam ettirilen görüşmeler neticesinde 20 Mayıs 1933 tarihinde yeniden Roma'ya gelen Göring, Almanların dörtlü pakt metni hakkındaki nihai görüşlerini Mussolini'ye iletmiştir[155]. Mussolini ile Göring arasındaki bu görüşmeler sonucunda pakt metni üzerinde büyük ölçüde anlaşma sağlandığı[156], bundan sonra Mussolini'nin metni İngiliz ve Fransız büyükelçilerle görüşerek neticelendirmiş olduğu ve İngiliz ve Fransız taraflarının onayı için gönderilmiş olduğu[157], pakt metni üzerindeki mutabakatın 28 Mayıs 1933 tarihi itibarıyla büyük ölçüde tamamlandığı anlaşılmaktadır[158]. Cerruti, Hitler'in üzerinde başka değişiklikler yapılmaması kaydıyla pakt metninin mevcut hâlini kabul ettiğini ve paktın parafe edilmesini istediğini bildirmektedir[159].

Bu gelişmeler sonrasında Küçük Antant devletlerinin endişeleri hâlen giderilmiş değildir. İngiltere Dışişleri Bakanı Simon ile Paris'te bir araya

152 Shirer, **a.g.e.**, s.274.

153 Bu konuda örnekler için bk. "I Negoziati per Il Patto a Quattro", **LaStampa**, 22 Mayıs 1933. "Italian Policy", **The Times**, 23 Mayıs 1933. "Roma'nın Yeni Manevrası", **Yeni Asır**, 23 Mayıs 1933; "Dörtler Misakı Nihayet Tahakkuk Ediyor", **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1933.

154 "La Seduta del Gran Consiglio", **La Stampa**, 24 Mayıs 1933; "Mussolini'nin Beyanatı", **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1933.

155 "Göring Roma'da", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1933.

156 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.258, 22 Mayıs 1933, s.478-479.

157 "Roma Müzakeratı Bitti", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1933.

158 "Four Power Pact, Text Amended, Virtual Agreement Reached", **The Times**, 29 Mayıs 1933.

159 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.742, 30 Mayıs 1933, s.794.

Levent Şahverdi Arşivi

gelen Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Benes, Küçük Antant'ın "Dört Güç Paktı"na karşı olduğunu belirtmektedir[160]. Küçük Antant Konseyi 30 Mayıs 1933 tarihinde yaptığı açıklamada "Dört Güç Paktı"nın devletler arasındaki düşmanlıkları tahrik edebileceğini ve bu projeye karşı olduklarını beyan etmiştir[161]. Bunun üzerine, Fransa hükûmeti tarafından yapılan açıklamayla; Küçük Antant devletleri ile Polonya'ya garanti verilecek ve Fransa'nın hiçbir sınır değişikliğine izin vermeyeceği ilan edilecektir[162]. Bu gelişmelerden sonra Küçük Antant Konseyi yaptığı açıklamada; sınırların yeniden tetkiki veya muahedelerin yeniden gözden geçirilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı konusunda Fransa'nın verdiği güvencenin yeterli bulunduğunu ve "Dört Güç Paktı"nın imzalanması konusunda bir sorun olmadığını ilan etmiştir[163]. Küçük Antant'ın bu açıklaması Cenevre'de ve Almanya'da olumlu karşılanmıştır. İtalya'da ise büyük bir sevinç vardır[164].

X. "Dört Güç Paktı"nın Roma'da Parafe Edilmesi ve Avrupa'da Tepkiler

İngiliz, Fransız ve Alman büyükelçilerin 31 Mayıs 1933 tarihinde Suvich'i ziyaretleri sonucunda "Dört Güç Paktı" metni üzerinde nihai anlaşmanın sağlanmış olduğu ve 1 Haziran'dan itibaren imza formaliteleri için hazırlıkların yapılması konusunda mutabakat sağlandığı görülmektedir[165].

Fransa'nın arzu ettiği değişikliklerin pakt metnine dahil edilmesi sonrasında Fransız hükûmeti; Alman hükûmetinin de metnin son hâli üzerinde mutabakat vermesi şartıyla, "Dört Güç Paktı"nın parafe edilmesi için Başbakan Daladier'e yetki vermiştir[166]. Böylece paktın tamamlanması konusundaki en önemli engel olan Fransız hükûmetinin tutumu aşılmış oluyordu.

Resmî adı "Anlayış ve İş Birliği Antlaşması-Agreement of Understanding and Cooperation" olan ve "Mussolini Paktı" olarak da adlandırılan "Dört Güç Paktı" Antlaşması, 7 Haziran 1933 tarihinde Palazzo Venezia'da Mussolini ile

160 "Benes Comunica Che La Piccola Intesa é Contraria al Patto", **LaStampa**, 25 Mayıs 1933.

161 "La Piccola Intesa Recede dalla Opposizione", **LaStampa**, 31 Mayıs 1933.

162 **DGFP, Seri C, C.I**, Belge.269, 29 Mayıs 1933, s.497-500.

163 "Little Entente's Decision, Revised Text Accepted", **The Times**, 31 Mayıs 1933.

164 "Pace in Europa per Dieci Anni", **LaStampa della Sera**, 1-2 Haziran 1933. Roma'da Sevinç", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1933.

165 "L'Imminente Accordo fra le Potenze Europee", **Il Messaggero**, 1 Haziran 1933. "The Four Power Pact", **The Times,** 1 Haziran 1933.

166 "Four Power Pact, French Agreed", **The Times**, 7 Haziran 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz, Alman ve Fransız büyükelçileri tarafından parafe edilmiştir[167]. "Dört Güç Paktı"nın tam metni 8 Haziran 1933 tarihinde gazetelerde yayımlanmıştır[168]. Diğer taraftan imzalanan ayrı bir protokolle, projenin başladığı ve ilgili hükûmetlerin imza için gerekli işlemleri en kısa zamanda tamamlaması hususu da karar altına alınmıştır[169].

"Dört Güç Paktı" metninde yer alan önemli hususların şöyle sıralanması mümkündür: Antlaşmanın giriş kısmında İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın Milletler Cemiyeti Konseyi daimi üyesi ve Locarno antlaşmalarında imzacı taraflar olarak; Milletler Cemiyeti Antlaşması, Locarno antlaşmaları, Briand-Kellog Paktı ile 11 Aralık 1932 ve 2 Mart 1933 tarihlerinde Silahsızlanma Konferansı Siyasal Komitesi'nde imza altına alınan belgelere bağlı olarak bu pakta imzacı tarafların haklarını gözetecek bir anlaşmaya varmış oldukları ifade edilmektedir. "Dört Güç Paktı" metninin birinci maddesine göre; imzalayan taraflar "kendileriyle ilgili" her konuda karşılıklı danışmada bulunacaklar, Silahsızlanma Konferansı'nın başarısı ve barışın muhafazası için Milletler Cemiyeti Antlaşması çerçevesinde aralarında aktif iş birliği için her türlü çabayı göstereceklerdir. İkinci maddeye göre; Milletler Cemiyeti çerçevesinde ve özellikle Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 10.,16. ve 19. maddelerine göre alınabilecek kararları kendi aralarında inceleyerek karara bağlayabileceklerdir. Üçüncü maddeye göre; Silahsızlanma Konferansı'nda çözümlenemeyen konuları kendi aralarında istişare edeceklerdir. Dördüncü madde Avrupa'nın ekonomik sorunlarının Milletler Cemiyeti çerçevesinde çözümü için danışmalarda bulunacaklarına, beşinci madde ise antlaşmanın süresinin on yıl olduğuna ve sekizinci yıl sonunda taraflardan birisi aksine bir talepte bulunmadıkça anlaşmanın uzatılacağına haizdir. Dört dilde hazırlanan antlaşma metninde anlaşmazlık konuları olduğunda Fransızca kopyası esas alınacak ve Milletler Cemiyeti'nde kaydedilecek antlaşma, imzacı devletler tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir[170].

"Dört Güç Paktı" metninde, Fransa'nın teklifleri doğrultusunda, İngiltere'nin de önerisiyle; üçüncü madde pakt kapsamından tamamen çı-

167 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.776, 8 Haziran 1933, s.822.

168 "Il testo del Documento", **Il Messaggero**, 9 Haziran 1933; "The Four Power Pact, Text of Agreement", **The Times**, 8 Haziran 1933.

169 "Dörtler Misakı İmzalandı", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1933.

170 Antlaşmanın İngilizce metni için bk. **Foreign Relations of the United States (FRUS), Diplomatic Papers, 1933, C.I**, 9 Haziran 1933, Belge.308, Ek.

Levent Şahverdi Arşivi

karılmış, "eşit haklar" konusundan bahsedilmemiş ancak Fransa'nın kontrol uygulaması teklifi metne koyulmamıştır. Bu şekilde anlaşmazlık konuları halledilmiş olmuyor ancak pakt kapsamı dışına çıkarılmış oluyordu. Pakt metninde, Silahsızlanma Konferansı'nın başarısız olması hâlinde dört devletin silahsızlanma konusunu kendi aralarında "Dört Güç Paktı" ruhuna uygun bir şekilde değerlendirecekleri hükmü de bulunmaktadır.

"Mussolini, antlaşmanın parafe edilmesi sonrasında büyük alkışlarla karşılandığı İtalyan Senatosu'nda yaptığı konuşmada; Dört Güç Paktı anlaşmasının sonuçlandırıldığını, İtalya ve Fransa arasındaki sorunların ortadan kalkmadığını ancak pakt sayesinde daha iyi bir atmosferde çözüme ulaşılabileceğini belirtmektedir. Mussolini, İtalyan Senato'sunda yıllar sonra ilk defa Fransa'nın alkışlandığı ve 45 dakika süren konuşmasında ayrıca, "Dört Güç Paktı"nın hiç kimseyi hedef almadığını, "Avrupa'da 10 yıl sürecek bir barış sürecinin garantiye alındığını", ülkeler arasında bir hiyerarşinin öngörülmediğini ifade etmektedir[171]. Mussolini konuşmasını şöyle devam ettirmiştir: "Antlaşma senelerden beri kendileri ile samimi ve hakiki dostluk ilişkileri içinde bulunduğumuz devletleri doğrudan doğruya alâkadar etmektedir. Bu devletler de Tuna Havzasında Avusturya ile Macaristan ile Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan'dır. Antlaşma kendisiyle geçenlerde bir ticaret anlaşması yaptığımız Sovyet Rusya'yı da alakadar eder.[172]"

On yıllık bir barış sürecinin garanti edildiği Dört Güç Paktı"nın parafe edilmiş olması ve Mussolini'nin konuşmasının tüm Dünya'da yarattığı olumlu yankılar İtalya'da büyük bir sevinçle karşılanmaktadır[173]. Mussolini'nin eseri olan Dört Güç Paktı'nın Dünya Savaşı'ndan sonraki en önemli politik olay olduğu, bu antlaşmanın sadece silahlanmayı engellemeyeceği, aynı zamanda insanları bölen ve düşmanlaştıran herşeyi ortadan kaldıracağı yorumları yapılmaktadır[174]. Torino'da tüm faşist teşkilat üyeleri ve siyah gömlekliler Carlo Alberto Meydanı'nda toplanarak Mussolini'nin başarısını kutlamaktadır[175]. Musssolinin barış projesinin bütün Dünya'da olumlu karşılandığı vurgulan-

171 "Il Duce Annuncia La Conclusione del Patto a Quattro", **LaStampa**, 8 Haziran 1933; "Rome Ceremony, Signor Mussolini's Speech", **The Times**, 8 Haziran 1933.

172 "Dörtler Misakı İmzalandı", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1933; "Fransa ile İtalya Anlaşıyorlar mı?", **Akşam**, 9 Haziran 1933.

173 "Dieci Anni di Pace é di Concorde Lavoro", **Il Messaggero**, 9 Haziran 1933.

174 "La Nuova Rinascenza Promossa da Roma", **LaStampa della Sera**, 8-9 Haziran 1933.

175 "Il Patto Mussolini", **LaStampa**, 8 Haziran 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

maktadır[176]. L'Illustrazione Italiana, paktın parafe edilmesini gösteren fotoğrafları yayımlamaktadır[177]. İtalya'nın Londra Büyükelçisi Dino Grandi; "Dört Güç Paktı"nın parafe edilmiş olmasından dolayı Londra'da temas ettiği kişilerin hepsinin memnun olduğunu ve genel olarak Mussolini'nin Avrupa'yı bir kaostan kurtardığı için şükran duyguları içinde olduklarını aktarmaktadır[178]. Büyük Faşist Konseyi'nin 12 Haziran 1933 tarihinde Venedik Sarayı'nda yapılan toplantısında konuşan Emilio De Bono, Mussolini'yi Dört Güç Paktı'nın neticelendirilmesi sebebiyle tebrik etmektedir[179].

"Dört Güç Paktı"nın parafe edilmesinden sonra Fransa, Küçük Antant devletlerine gönderdiği deklarasyonla, Küçük Antant'ın geçerli olduğunu belirtmiştir. Fransa Polonya hükûmetine de Varşova Büyükelçiliği vasıtasıyla sözlü olarak garanti vermiştir[180]. Paul Boncour, Fransız Parlamentosunda yaptığı konuşmada; "Dört Güç Paktı"nın parafe edilmesinden sonra Avrupa'da daha iyi bir anlayışın yerleşmesini isteyen Fransız politikasının mükemmel bir şekilde devam ettiğini ifade etmektedir[181].

Almanya'daki tepkiler ise doğal olarak oldukça farklı olacaktır. Alman Nazi Partisi dış politika bürosu başkanı ve önemli ideologu Alfred Rosenberg, "Dört Güç Paktı"nı "son 14 yılın en önemli anlaşması" olarak değerlendirmektedir[182]. Rosenberg, "Mussolinin Dört Güç Paktı inisiyatifinin Avrupa kıtasında barış ve istikrarın elde edilmesi için gerekli olan yolu gösterdiğini" ifade etmektedir[183]. Almanya'nın Roma Büyükelçisi ise bu paktla ilgili bir anlaşmaya ulaşılmış olmasından memnun olduklarını, ancak bundan sonraki gelişmelerden endişeli olduğunu açıklamakta ve Fransa'nın pakt metni üzerinde yaptırmış olduğu değişikliklerden kinayeli bir şekilde bahsetmektedir[184].

176 "Universale Consenso al Patto di Pace Realizzato da Mussolini", **Il Messaggero**, 10 Haziran 1933.

177 "La Sigla del Patto a Quattro a Palazzo Venezia", **L'Illustrazione Italiana**, 11 Haziran 1933.

178 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.777, 8 Haziran 1933, s.822.

179 "La Gratitudine al Duce per La Conclusione del Patto a Quattro", **LaStampa**, 13 Haziran 1933.

180 "French Assurance to Little Entente", **The Times**, 10 Haziran 1933.

181 "Paul Boncour's Statement", **The Times**, 6 Temmuz 1933.

182 "The Reception in Germany", **The Times**, 9 Haziran 1933.

183 Asvero Gravelli, **Europa, Con Noi**, Nuova Europa, Roma 1933, s.183-184.

184 **FRUS, 1933, C.I**, Belge.306, 9 Haziran 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

"Dört Güç Paktı" ABD basınında da olumlu karşılanmaktadır[185]. ABD Başkanı Roosevelt ise yayımladığı mesajla "Dört Güç Paktı" ile sağlanan uluslararası iş birliğinden duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir[186]. Macaristan'da yayımlanan Pester Lloyd gazetesinde yer lan bir haberde, "Dört Güç Paktı"nın İtalyan dış politikası için çok önemli bir aşama ve Mussolini'nin parlak bir başarısı olduğu, bu paktın Avrupa'daki mevcut adaletsizliklerin giderilmesinde yapıcı bir etki göstereceği yorumu yapılmaktadır[187].

Anlaşmanın parafe edilmesi sonrasında, The Times gazetesinde yer alan yorumda; bu anlaşmanın Türkiye'nin doğrudan doğruya çıkarlarını ilgilendirmediği ve bu sebeple Türk basını tarafından büyük bir merakla karşılanmamış olduğu, ancak diğer yandan bu paktın yarattığı etki nedeniyle Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini güçlendireceği yorumları yapılmaktadır[188].

XI. Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi'ne Karşı Türkiye'de Gelişmeler ve Tepkiler

Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" projesi kapsamında revizyonist Almanya ve İtalya ile anti- revizyonist Fransa ve İngiltere'nin bir araya gelerek antlaşma metnini parafe etmelerinden dolayı huzursuz olan birçok Avrupa devletinin arasında Türkiye de bulunmaktadır. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile sınırdaş oldukları da dikkate alındığında endişelerin daha fazla artması kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye'nin Dört Güç Paktı geliştirilirken gösterdiği tepkilerden bazıları şöyle sıralanmaktadır:

Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Vasıf (Çınar) Bey, 21 Mart 1933 tarihinde Pompeo Aloisi ile Roma'da yaptığı görüşmede; Mustafa Kemal'in Mussolini ile MacDonald arasında Roma'da yapılan görüşmeler hakkında haberdar olduğunu, büyük ve küçük devletler arasında ayrım yapılmasından memnun kalmadığını açıklamaktadır[189].

İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Vincenzo Lojacano, Roma'ya gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey'in Mussolini'nin Torino konuşmasında ortaya attığı "Dört Güç Paktı" projesini Türk hükûmetinin memnuniyetle karşılama-

185 "Il Patto a Quattro Esaltato da Uno Scrittore Americana", **LaStampa,** 12 Haziran 1933.

186 **FRUS, 1933, C.I**, Belge.307, 9 Haziran 1933.

187 "Il Patto a Quattro", **LaStampa della Sera**, 21-22 Haziran 1933.

188 "The Four Power Pact", **The Times**, 13 Haziran 1933.

189 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.250, 21 Mart 1933, s.274.

Levent Şahverdi Arşivi

dığını, Sovyetler Birliği'nin de dahil edilmesi gereken bu pakt için Türkiye ve Yunanistan'ın da dikkate alınmasının uygun olacağını söylediğini ifade etmektedir[190].

Aloisi, Tevfik Rüştü Bey ile yaptığı görüşmede; "Dört Güç Paktı" projesinin Avrupa'nın iki önemli meselesi olan revizyon ve eşitlik meselelerini çözmede tek yol olduğunu söylediğini, Tevfik Rüştü Bey'in ise kendisine; Türk hükûmetinin İtalya'nın "Dört Güç Paktı" hakkında yürütmekte olduğu politikalardan tedirgin olduğunu ve bunu gidermek için bir "Türk-İtalyan Centilmenler Anlaşması" yapılması gerektiğini söylediğini bildirmektedir[191].

Tevfik Rüştü Bey'in Lojacono'ya; "Dört Güç Paktı" projesinin yarattığı siyasal ortam nedeniyle Küçük Antant ve Polonya ile Sovyetler Birliği arasında bir yakınlaşma meydana getirdiğini, bu durumda Romanya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin normalleşmesine hizmet edeceğini belirttiği görülmektedir[192].

Lojacono, Türk hükûmetinin "Dört Güç Paktı"na karşı çıkarken, Atina ile Ankara arasında yoğunlaşan politik hareketliliğin olası bir savunma paktına doğru yol aldığını, İtalya'nın Anadolu'ya el uzatma ihtimaline karşı Türkiye'nin bir güvence aramakta olduğunu ifade etmektedir[193].

Mussolini, Lojacono'ya; Roma'da Türk Büyükelçinin, Türk Dışişleri Bakanlığının "Dört Güç Paktı" hakkında, Fransa'nın Polonya ve Küçük Antant için yapmış olduğu açıklamaya benzer güçlü bir deklarasyon yayımlamak istediğini bildirdiğini, Lojacono'nun Tevfik Rüştü Bey ve İsmet Paşa ile görüşerek; İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki politikasını Türkiye'nin dostluğuna dayandırmak istediğini, "Dört Güç Paktı" imzalandığında İtalya'nın niyet ve arzusunun, Türkiye'nin herkesin yararına olan siyasi ve tarihî konumuna dayanan iyi niyet ve iş birliği olduğunun görüleceğini belirtmesini istemektedir[194]. 4 Haziran 1933 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterini ziyaret eden İtalyan Büyükelçi; Türkiye'nin Dünya siyasetinde kazandığı önemin "Dört Güç Paktı" ile daha da belirginleşeceğini, İtalyan

190 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.279, 24 Mart 1933, s.304-305.

191 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.489, 28 Nisan 1933, s.542.

192 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.450, 22 Nisan 1933, s.502.

193 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.537, 5 Mayıs 1933, s.593-595.

194 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.758, 2 Haziran 1933, s.802-803. Lojacono 5 Haziran'da bu talimata karşılık verdiği cevapta; İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey ile görüştüğünü, Mussolini'nin ifadelerinin memnuniyetle karşılandığını bildirmektedir. (Aynı belge s.803)

Levent Şahverdi Arşivi

hükûmetinin Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki siyasetini Türkiye'nin dostluğu üzerine kurmak arzusunda olduğunu ifade etmektedir[195].

Lojacono, Mussolini'ye gönderdiği mesajında; Türk hükûmetinin "Dört Güç Paktı"na karşı olduğunu, Türkiye'nin barış ve huzuru sevdiğini, Mussolini'nin çabalarının takdir edilmekle birlikte Türk devlet adamlarının Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarında anlaşmış olmalarından mutlu olmadığını, büyük devletlerin bu şekilde anlaşmalarının Türkiye'yi bölünmeye mahkum eden antik kavramlara dönüş olarak değerlendirdiğini, bu durumun Lozan Barış Antlaşması ve Boğazlar konusunda kendi zararına birtakım gelişmelere yol açabileceği, Fransa ve İtalya'nın anlaşmaları sonucunda İtalya'nın Doğu Akdeniz'de serbest kalabileceği değerlendirmelerinde bulunmakta olduğunu ve "bu hassasiyetlerinde Türk hükûmetinin pek haksız olmadığını" bildirmektedir[196].

Yukarıda açıklanan gelişmeler bağlamında; "Dört Güç Paktı"na ilişkin süreç ilerlerken İtalyan diplomatların Türk devlet adamları ile bir seri görüşme yaparak "Dört Güç Paktı" hakkındaki gelişmeler konusunda bilgi vermekte ve Türkiye'ye teminat vermeye çalışmakta oldukları görülmektedir. Bu dönemde İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlar'da revizyonist talepleri olduğu gibi, Türkiye'nin güneybatı kıyılarında gözü olduğu ancak bu taleplerinin uluslararası durumun göstereceği gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkabileceği de bir sır değildir. Mussolini'nin Türkiye üzerindeki bu çabalarının sebebinin; her şeyden önce Atatürk'ün o zamanlar Dünya'nın en çok sayılan liderlerinden birisi olması ve Türk dış politikasının sahip olduğu prestij ve gücü takdir etmesi olduğu kıymetlendirilmektedir. İtalya'nın bu saf'hadaki amacının Türkiye'yi kışkırtmamak ve Balkan ittifakının daha fazla sertleşmesine sebep olmamak için Türkiye'ye karşı uysal ve dürüst görünmek olduğu değerlendirilebilir.

XII. Maxim Litvinov'un "Mütecavizin Tarifi" Projesi

Sovyetler Birliği'nin ünlü diplomatı Maxim Litvinov tarafından 6 Şubat 1932 tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda; daha önce Milletler Cemiyeti'nde üzerinde mutabakat sağlanamayan "tecavüzün tarifi" tanımı yerine "mütecavizin tarifi" kavramı ortaya atılmıştır[197].

[195] Akşin, **a.g.e.**, s.188.

[196] **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.862, 18 Haziran 1933, s.900-902.

[197] Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.364.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik Rüştü Aras hatıralarında; "mütecavizin tarifi" tasarısının son 150-200 yılda meydana gelen savaşların nasıl başladığını incelemek suretiyle Litvinov tarafından meydana getirildiğini, kendisinin de bu projeyi çok beğendiğini, Makedonya ve İran'da daha önce yaşamış olduğu çete olaylarından esinlenerek mütecavizin tarifine bir madde eklenmesini Litvinov'a teklif etmiş olduğunu ve bu metnin Silahsızlanma Konferansı komisyonunda kabul gördüğünü ifade etmektedir[198].

Litvinov'un "Mütecavizin Tarifi" projesine göre; başka bir devlete savaş ilan eden, topraklarını işgal eden, bombardıman eden, deniz ve hava üslerine taarruz eden, sınırlarından içeriye izni olmadan giren ve deniz ablukası uygulayan devlet, "mütecaviz-saldırgan" olarak nitelendirilecektir[199].

Türkiye'den başka Küçük Antant, Polonya, Yunanistan, Şili gibi devletler tarafından desteklenen bu çalışma üzerinde; Türkiye temsilcisi Cemal Hüsnü (Taray) tarafından genel kurulda yapılan konuşmada; "Barışın idamesini, emniyetin takviyesini hedefleyen her sözleşmenin gayet sıkı ve belirsizliklerden uzak olması zorunludur" ifadesi kullanılarak projenin Türkiye tarafından kabul edildiği vurgulanmaktadır[200]. Görüşmeler sürerken Tevfik Rüştü Bey, Litvinov'a gönderdiği tebrik telgrafında; "Bu proje genel barış eserinin en kıymetli vesikasıdır" ifadesini kullanmaktadır. Litvinov ise verdiği cevapta projenin meydana getirilmesinde Tevfik Rüştü'nün önemli desteğinden bahsederek, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin sarsılmaz dostluğunu vurgulamaktadır[201].

24 Mayıs 1933 tarihli Politis Raporu'yla Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı'nda genel kurul gündemine getirilen ancak Silahsızlanma Konferansı'nın kesintiye uğramasının da etkisiyle üzerinde bir anlaşma sağlanamayan "mütecavizin tarifi" kavramı sonraki gelişmelerde, büyük devletlerin küçük devletler üzerinde hegemonya kurmasını hedefleyen "Dört Güç Paktı"nın bozulması yolunda beklenmedik bir fayda sağlayacaktır[202].

198 Aras, **Görüşlerim, 1. Cilt**, s.67-68.

199 "Definition of An Agressor", **The Times**, 7 Şubat 1933.

200 "Silah Bırakım Konferansında Sovyetlerin Bir Muvaffakiyeti", **Yeni Asır**, 28 Mayıs 1933.

201 "Mütearrız Kime Denecek?", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1933.

202 Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1447.

Levent Şahverdi Arşivi

XIII. "Mütecavizin Tarifi" Kavramı Etrafında Yapılan Antlaşmalar

"Dört Güç Paktı"nın parafe edilmesi sonrasındaki gelişmeler, Locarno antlaşmaları esnasında meydana gelen olumsuz havayı yeniden ortaya çıkarmakta ve Avrupa'da yeni bloklaşmaları göstermekte olduğundan bu durum Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından olumlu gelişmeler olarak görülmemektedir[203].

Tevfik Rüştü Aras hatıralarında; Londra'da 12 Haziran 1933 tarihinde başlayacak olan ve dışişleri bakanlarının da katılacağı Dünya Ekonomik Konferansı[204] esnasında, Mussolini'nin "Dört Güç Paktı"na karşı bir girişim başlatma konusunda öncelikle Litvinov ile görüştüğünü, Polonya'nın da olumlu görüşünü aldıktan sonra Romanya Dışişleri Bakanı Titulescu'ya Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmak gerektiğini ifade ettiğini belirtmektedir. Aras, kendisinin arabuluculuğu ile Türkiye Büyükelçiliği'nde bir araya gelen Türkiye, Sovyetler Birliği ve Romanya Dışişleri bakanları tarafından alınan ortak bir kararla; Polonya, Küçük Antant, Balkan Konferansı devletleri ve Sovyetler Birliği'nin; "mütecavizin tarifi" kavramı etrafında bir araya gelerek, "Dört Güç Paktı"na karşı antlaşma yapılmasına karar verdiklerini, daha sonra bu devletlere İran ve Afganistan'ın da kendi önerisiyle dahil edildiğini ifade etmektedir[205].

Yapılan yoğun diplomatik ve siyasal faaliyetler neticesinde, Londra'da Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'nde; 3 Temmuz 1933 tarihinde Sovyetler Birliği ile komşuları (Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İran, Afganistan ve daha sonra Finlandiya[206]) arasında, 4 Temmuz 1933 tarihinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Küçük Antant devletleri (Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya) arasında, 5 Temmuz 1933 tarihinde ise Sovyetler Birliği ile Litvanya arasında olmak üzere "Mütecavizin Tarifi" antlaşmaları[207] imzalanmıştır[208].

Geçerlik süresi belirtilmeyen ilk iki antlaşmanın hükümleri aynı olmakla birlikte ikincisinde bütün devletlerin imzasına açık olduğuna dair bir mad-

---

203 Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.130.

204 "Londra Konferansı Dün Sabah Açıldı", **Yeni Asır**,13 Haziran 1933.

205 Aras, **Görüşlerim, 2. Cilt**, s.139-144.

206 Finlandiya, antlaşmaya 22 Temmuz 1933 tarihinde katılacaktır.

207 Antlaşmaların İngilizce metni için bk. "London Convention Relating to Definition of Aggression, 3 July 1933", **www.derechos.org**. Erişim Tarihi: 2 Aralık 2018.

208 "Definition Of An Aggressor", **The Times**, 3 Temmuz 1933. TBMM tarafından 23 Aralık 1933 tarihinde 2357 ve 2358 sayılı yasalarla onaylanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının Türkçe metni için bk. **Düstur**, Tertip III, C 15, S 95(60) ve 90(7).

Levent Şahverdi Arşivi

de bulunmaktadır[209]. Antlaşmanın giriş kısmında taraflarca daha önce imzalanmış olan Briand-Kellog Paktı'na atıfta bulunularak mütecavizin tarifinin önemine ve ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı prensibine değinilmektedir. Birinci madde, tarafların 24 Mayıs 1933 tarihli Silahsızlanma Konferansı Güvenlik Komitesi raporunda (Politis Raporu) açıklanan şekilde, mütecavizin tarifini kabul etiklerini belirtmektedir. İkinci maddeye göre aşağıdaki hareketlerden birini ilk yapan devlet "mütecaviz" sayılacaktır:

1. Başka bir devlete savaş ilanı,
2. Başka bir devletin toprağını savaş ilan etmeden de olsa istilası,
3. Savaş ilan etmeden de olsa kara, deniz veya hava kuvvetleriyle başka bir devletin ülkesine, gemilerine veya uçaklarına saldırılması,
4. Başka bir devletin kıyı ve limanlarının denizden abluka altına alınması,
5. Kendi ülkesinde oluşan ve başka bir devlet topraklarında istila hareketi yapan çetelerin korunması veya istilaya uğrayan devletin talebine rağmen bu gibi çetelerin her türlü yardım ve korumadan yoksun bırakmak üzere ülkesinde kendi gücüyle alınması imkân dahilinde olan tedbirlerin alınmasından kaçınılması.

Üçüncü madde saldırıyı haklı çıkarmak gayesiyle hiçbir gerekçe ileri sürülemeyeceğini ifade etmekte, dördüncü madde ise antlaşmanın bütün ülkelere açık olduğunu belirtmektedir. Beşinci madde onay, altıncı madde imza formalitelerini açıklamaktadır[210]. Bu antlaşmalarda öz olarak "mütecavizin tarifi", "toprak kriterine" dayanılarak yapılmakta ve tecavüzün mazur gösterilemeyecek hâl ve fiilleri açıklanmaktadır[211].

Londra'da imzalanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmaları, Mussolini'nin "Dört Güç Paktı"na karşılık olarak Briand-Kellog Paktı'ndaki en önemli eksiklik olan "tecavüz ve mütecaviz" tanımlamalarına açıklık getiriyor ve imzacı devletler kendi aralarında Baltık Denizi'nden ve Orta Avrupa'dan Asya ortalarına ve Basra Körfezine kadar uzanan bir coğrafyada barış ve güvenliği

[209] Soysal, **a.g.e.**, s.435-440.

[210] Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.366-367.

[211] Sözleşmenin Metni için bk. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 2. Cilt**, (1923-1938), 3. Baskı, TC Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994, Belge.97, s.660-667.

Levent Şahverdi Arşivi

daha emin bir şekilde güçlendirmiş oluyorlardı. Böylece yaklaşık 300 milyon nüfusa sahip devletler topluluğu "mütecavizin tarifi" kavramı üzerinde anlaşmış oluyordu.

Tevfik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği, Küçük Antant devletleri, Balkan Devletleri ve Polonya ile bir anlaşma imzalanacağı konusunu Londra'ya gitmeden önce kendisinin de tam olarak bilmediğini, ancak Atatürk'ün Ankara Palas'taki konuşması ile belirttiği istikamette çalışmalar yapmakta olduğunu, üç devlet adamının (Aras, Titulescu ve Litvinov) mensup bulundukları devletler ve dost devletler üzerindeki güvenlik ve itibarı sayesinde bir hafta gibi kısa bir süre içinde bu çalışmaların başarıyla tamamlandığını ifade etmektedir[212].

Muharrem Feyzi, "mütecavizin tarifi" kavramı çerçevesinde imzalanan antlaşmaların Avrupa'daki devletler açısından barışın muhafazası için son derece faydalı ve uygulanabilir olduğunu, Türkiye'nin de dahil olduğu bu anlaşmalar ile saldırgan karşıtı anlaşmaların bir kat daha güçlendiğini ifade etmektedir[213]. Litvinov ile Aras'ın aynı anda Paris'te bulunmalarına önemli bir siyasi olay olarak atıf yapılan bir haberde; "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının imzalanmasından sonra Doğu Avrupa'nın siyasi merkezinin Berlin'den Moskova'ya ve Ankara'ya kaydığı ifade edilmektedir[214].

Tan gazetesinde neşredilen bir makalede; Londra'da "mütecavizin tarifi" kavramı çerçevesinde imzalanan antlaşmaların son zamanlarda gerçekleştirilmiş en önemli siyasal faaliyet olduğu belirtilmektedir. Barışın teşkili ve güçlendirilmesine Türkiye'nin katılımına dikkat çeken yazar, Gazi'nin teşvikiyle bugün büyük bir devlet hâline gelen Türkiye'nin Dünya'nın en önemli mevkilerinden birini işgal etmekte olduğunu ve uzun süredir birçok devletin gıpta ettiği bir siyasi basiret gösterdiğini ifade etmektedir[215].

İtalya'nın Moskova Büyükelçisi Attolico, Londra'da imzalanmış olan antlaşmaların doğrudan İtalya'ya karşı olmamasına rağmen, İtalya'nın politik faaliyet alanı olarak gördüğü ve egemenlik tesis etmek istediği bölgeleri etkileyeceğini, bir İtalya-Sovyetler Birliği antlaşmasının Türkiye'yi de kapsaması gerekeceğini ifade etmektedir[216].

---

212 Aras, **Görüşlerim, 1. Cilt**, s.62.

213 Muharrem Feyzi, "İki Mühim İtilâf", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1933.

214 "Litvinov'la Tevfik Rüştü Bey'in Paris Seyahatleri", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1933.

215 "Tan Diyor ki: Türkiye Gıpta Edilecek Bir Siyasi Basiretkârlık Gösteriyor", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1933.

216 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.978, 12 Temmuz 1933, s.1032-1033.

Levent Şahverdi Arşivi

Dino Grandi, Tevfik Rüştü Bey ile Londra'da yapmış olduğu görüşme ile ilgili gönderdiği raporunda; Tevfik Rüştü Bey'in "Dört Güç Paktı" ile ilgili Türk hükûmetinin endişelerini dile getirdiğini, Titulescu ve Benes ile yoğun ilişkilerini gizlemediğini, Tevfik Rüştü Bey'in Türk-İtalyan politik gelişmeleri hakkında fikir alışverişinde bulunmak üzere Roma'ya gitmek arzusunda olduğunu, Türk Dışişleri Bakanı'nın Roma ziyaretinin kendisini İtalya ile iş birliği ve güvenlik konusunda cesaretlendirmek için bir fırsat olarak değerlendirilebileceğini bildirmektedir[217]. Grandi, Tevfik Rüştü Bey'in hedefleri konusunda ne kadar yanıldığını ancak Roma ziyaretinden sonra anlayabilecektir.

"Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarıyla ilk defa olarak açık bir tarifi yapılmış olan "mütecaviz" kavramı, devletler hukukunda yeni bir gelişme safhasına işaret etmekte ve böylece uluslararası hukuk sahasına geçmiş bulunmaktadır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefikler tarafından harp suçlularını yargılamak üzere kurulan Nüremberg mahkemelerinde, ABD'li savcı tarafından mütecavizin tarifinde 3-4 Temmuz 1933 tarihinde Londra'da imzalanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının kriterlerine dayanılmış ve burada belirtilen tecavüz fiillerini ilk yapanların "mütecaviz" sayılması fikri telkin edilmiştir[218].

XIV. Tevfik Rüştü Bey'in Roma Ziyareti ve Mussolini ile Mülakatı

"Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının Londra'da imzalanmasından sonra bu hususta İngiliz hükûmetinin bilgilendirilmesi görevini Litvinov üstlenirken, Fransa ve İtalya hükûmetlerinin bilgilendirilmesi işlemi ise Tevfik Rüştü Bey tarafından yerine getirilecektir. Londra'dan Paris'e giden Tevfik Rüştü Bey, burada Fransa Dışişleri Bakanı Paul Boncour ile bir görüşme yapmıştır. Tevfik Rüştü Bey hatıralarında; Boncour tarafından kendisine; Fransa'nın "Dört Güç Paktı"na istemeden katıldığını, buna Mussolini'nin infialini Fransa üzerine çekmemek için istemeden katlandığını ve Londra'da imzalanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarından memnun olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir[219].

Aloisi tarafından Vasıf Bey'le 10 Temmuz 1933 tarihinde Roma'da yapılan görüşmede; Türkiye'nin, özellikle Küçük Antant ile yapılan antlaşma

217 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.894, 27 Haziran 1933, s.933-934.

218 Zeki Mesud Alsan, "Tecavüzün Tarifi Problemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, C XI, S 1-2, 1954, s.60-63.

219 Aras, **Görüşlerim, 2. Cilt**, s.145.

Levent Şahverdi Arşivi

öncesinde, İtalyan tarafına haber vermemiş olmasından duyulan rahatsızlık dile getirilmekte ve bu antlaşmaların İtalya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin sıkılaşmasına neden olabileceği belirtilmektedir[220]. İtalyan tarafı Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve komşularıyla ile yaptığı anlaşmaları anlayışla karşılarken Küçük Antant devletleriyle yaptığı anlaşmalardan büyük bir rahatsızlık duymaktadır. Bunun sebebinin Orta Avrupa ve Balkanlarda mevcut İtalyan-Fransız rekabeti olduğu anlaşılmaktadır.

Tevfik Rüştü Bey, 11 Temmuz 1933 tarihinde akşam saatlerinde Roma'ya gelmiş ve Mussolini tarafından hemen kabul edilmiştir. İtalyan Dışişleri Müsteşarı Suvich'in de dahil olduğu, uzun süren ve samimi bir havada gerçekleştirilen görüşmede; iki ülkeyi doğrudan ilgilendiren konular ve "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının ana konular olarak görüşüldüğü anlaşılmaktadır[221]. Mussolini tarafından Tevfik Rüştü Bey'den önce Sovyet büyükelçinin kabul edildiği ve İtalya ile Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı için görüşmeler yapıldığı haberleri de basında yer almaktadır[222].

Tevfik Rüştü Bey hatıralarında; Londra'da "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarının imzalanması sonrasında "Dört Güç Paktı"nın öneminin azalması nedeniyle Mussolini'nin gücenmiş olabileceğini ve bu yüzden bizzat Mussolini ile görüşerek gururunun tatmin edilmeye çalışıldığını, Mussolini'ye Londra'da "mütecavizin tarifi" kavramı etrafında imzalanan antlaşmaların "Dört Güç Paktı" ile denk olarak barış ve ahenge hizmet edeceğini izah ettiğini belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey ayrıca; bu görüşmede Mussolini'nin Sovyetler Birliği ile ittifak yapmak niyetinde olduğunu açıkladığını, kendisinin Mussolini'ye bu düşüncesinden dolayı çok sevindiğini ve "…kendi hükûmetine de bu ittifaka dahil olması için teklifte bulunabileceğini" ifade ettiğini, Mussolini'nin ise "Türkiye böyle bir ittifaka girmeyi isteyecek olursa bu arzuyu iyi niyetle mütalaa edebilirim. Fakat henüz bu ciheti düşünmedim." diye cevap verdiğini, Tevfik Rüştü Bey'in "sadece bu düşüncesini yerine getirebilmesine yardımcı olmak için" bu surette beyanda bulunduğunu ifade etmesi üzerine Mussolini'nin konunun açıklanmasını istediğini, bunun üzerine görüşmede bulunan İtalyan yetkili tarafından; "Türkiye'nin muvafakati olmadan Sovyetler Birliği, İtalya ile bir ittifak yapamaz. Sovyetlerle Türkiye arasındaki antlaşmada bu hususa dair karşılıklı taahhütler vardır." şeklinde

220 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.964, 10 Temmuz 1933, s.1012-1013.

221 "Roma Mülakatında Neler Görüşüldü", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1933.

222 "Tevfik Rüştü Bey-Mussolini Mülakatı", **Vakit**, 13 Temmuz 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

açıklama yaptığını belirtmektedir. Tevfik Rüştü Bey, Mussolini'nin bunun üzerine Türk- İtalyan dostluğunun kuvvetlenerek devam etmesine önem verdiğini belirten bir teşekkür konuşması yaptığını ve Londra'da gerçekleşen antlaşmalarla ilgili kendisini bilgilendirmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdiğini belirtmektedir[223].

Mülakattan sonra yayımlanan resmî tebliğde; bu görüşmede her iki hükümetin düşünüş ve görüşlerinde birlik olduğunun görüldüğü belirtilerek; iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine, "iyi ilişkiler ve mutabakat siyasetinin" devamına karar verilmiş olduğu açıklanmıştır. Mussolini, 13 Temmuz akşamı Tevfik Rüştü Bey'in şerefine Lido del Castel Fusano'da birçok İtalyan hükûmet mensubu, asker ve sivil bürokrat ve bakan ile Türk Büyükelçi ve temsilcilerinin katıldığı büyük bir ziyafet vermiştir. Tevfik Rüştü Bey gazetecilere verdiği mülakatta; her iki memleketin iktisadi ve siyasi konular ile Akdeniz ve Balkan meselelerine ait görüşlerinin tıpkı olduğunu ifade etmektedir[224]. Tevfik Rüştü Bey Roma'dan ayrılırken İtalyan gazetecilere verdiği mülakatta; Türk-İtalyan ilişkilerinin gelmiş bulunduğu durumdan duyduğu memnuniyeti açıklamakta, Roma'ya gelmesini gerektiren görevini icra etmekten dolayı memnun olduğunu belirtmekte ve Londra'da Sovyetler Birliği ile imzalanmış olan sözleşmelerin İtalya'nın politikalarına karşı olmadığını vurgulamaktadır[225].

İtalyan arşiv belgesinde; 10 Temmuz 1933 tarihinde Mussolini-Potemkin görüşmesinin yapılmış olduğu, bu görüşme esnasında Potemkin tarafından Mussolini'ye; "mütecavizin tarifi" çerçevesinde imzalanan antlaşmaların, "Dört Güç Paktı'na karşı bir açık artırma olmadığı", Benes'i Litvinov ile bir araya getirenin Tevfik Rüştü Bey olduğunu söylediği görülmektedir. Aynı belgeden Potemkin tarafından, Sovyetler Birliği-İtalya anlaşmasının taslağının bu görüşme esnasında Mussolini'ye verildiği ve Mussolini tarafından bu anlaşma metninin kabul edilebilir bulunduğu anlaşılmaktadır[226].

Tevfik Rüştü Bey ve Mussolini'den başka Dışişleri Müsteşarı Suvich'in de katıldığı 11 Temmuz 1933 tarihli görüşmenin tutanağından; İran ve

---

223 Aras, **Görüşlerim, 1. Cilt**, s.65-67.

224 "Türkiye-İtalya Dostluğu Herşeyden Kuvvetlidir", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1933.

225 "Le Dichiarazioni di S.E.Tewfik alla Stampa", **LaStampa**, 14 Temmuz 1933.

226 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.962, 10 Temmuz 1933, s.1009-1010. İtalya, "Dört Güç Paktı" dışında tutmaya çalıştığı Sovyetler Birliği ile 2 Eylül 1933 tarihinde "Dostluk, Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalamıştır. "Sovyetlerle İtalya Arasındaki Muahede", **Vakit**, 7 Eylül 1933. Ayrıca bk. Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.310.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'ın antlaşmalara dahil edilmeleri ve Romanya ile Sovyetler Birliği arasındaki büyük sorunlara rağmen bir araya gelmelerini sağlayan kişinin Tevfik Rüştü Bey olduğu anlaşılmaktadır. Suvichin, aralarında İtalya ve İngiltere'nin de bulunduğu birçok devletin "mütecavizin tarifi" tanımlamasına karşı olduğunu ve bu tarifin silahsızlanma görüşmelerini sekteye uğratabileceği açıklamasına karşılık; Tevfik Rüştü Bey, İtalya'nın bu görüşünden haberdar olmadığını, Litvinov'un şu anda Sovyetler Birliği ile İtalya arasında müzakere edilmekte olan anlaşmaya büyük önem verdiğini ve bu anlaşmanın en az İtalyan-Fransız Antlaşması kadar güçlü olmasını arzu ettiğini belirtmektedir[227]. Yukarıda açıklanan bilgilerden Tevfik Rüştü Bey'in Sovyetler Birliği-İtalya Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması projesi hakkında önceden haberdar olduğu görülmektedir.

Tevfik Rüştü Bey'in Roma'da bulunması münasebetiyle Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan bir makalede; iki devlet arasındaki dostluk ve dayanışma bağları hatırlatıldıktan sonra bu durumun Doğu Akdeniz'de barış ve istikrarın en sağlam teminatı olduğu, Türk- İtalyan dostluğunun yalnız iki milletin değil, tüm milletlerin yararına olduğu belirtilmektedir[228].

Tevfik Rüştü Bey Roma'da vermiş olduğu demeçte; Türk-İtalyan ticari ilişkilerine dikkat çekmiştir. Türk-Sovyet dostluğuna vurgu yapan ve bu dostluğun İtalya politikası ile ahenk içinde bulunduğunu belirten Tevfik Rüştü Bey, İtalya'nın büyük devletler arasında Türkiye ile antlaşma yapan ilk devlet olduğunu ve yakında iyi ilişkilerini teyit için bir fırsat daha bulacağını ifade etmiştir. Bu açıklamalardan Türkiye'nin yakında İtalya ile bir saldırmazlık paktı imzalayabileceği anlamı da çıkarılmaktadır[229].

XV. "Dört Güç Paktı"nın İmzalanması

"Dört Güç Paktı"nın uygulamaya girmesini şiddetle arzu eden Mussolini, Dünya Ekonomik Konferansı için Londra'da bulunan Suvich'e gönderdiği talimatta, paktın bir an önce imzalanmasını temini için gerekli çalışmaları yapmasını bildirmektedir[230]. Suvich verdiği cevapta; paktın bir an önce im-

[227] **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.975, 11 Temmuz 1933, s.1025-1028.

[228] "Türk-İtalyan Dostluğu", **Vatan**, 15 Temmuz 1933.

[229] "I Colloqui fra Il Capo del Governo é Il Ministro degli Esteri di Turchia", **Il Messaggero**, 14 Temmuz 1933; "Roma Mülakatı ve Taymis", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1933.

[230] **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.818, 13 Haziran 1933, s.857.

Levent Şahverdi Arşivi

zalanmasının temini için İngiltere Dışişleri Müsteşarı Eden ile görüştüğünü bildirmektedir[231].

"Dört Güç Paktı"na karşı Fransız kamuoyunda olumsuz yorumların devam ettiği, paktın imzalanmayacağına dair haberlerin basında yer aldığı bir dönemde Paul Boncour, Roma Büyükelçisi'ne "Dört Güç Paktı"nı imzalama yetkisi verildiğini açıklamıştır[232]. Suvich Londra, Berlin ve Paris'teki büyükelçilerine gönderdiği telgrafta; Mussolini'nin kendisine "Dört Güç Paktı"nın 15 Temmuz 1933 tarihinde imzalanacağını söylediğini bildirmektedir[233]. İtalyan basınında paktın 15 Temmuz öğle saatlerinde imzalanacağı haberleri de yer almaktadır[234].

"Dört Güç Paktı"nın dört ayrı dilde, altın çerçeveli kâğıda basılmış olan antlaşma metni, 15 Temmuz 1933'de, Roma'da Palazzo di Venezzia'da, saat tam 12'de, Kapitol'un çanlarının sürekli olarak çalındığı bir ortamda, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Mussolini, İngiliz Büyükelçisi Graham, Alman Büyükelçisi Von Hassel ve Fransız Büyükelçisi de Jouvenel[235] arasında, 9 dakika süren bir tören sonunda, 10 yıllık bir süre için imzalanmıştır[236].

İtalyan kamuoyunda antlaşmanın dört devletin başbakan veya dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmamış olmasının burukluk yaratmış olduğu görülmektedir. İtalyan basınında, gerçek barış antlaşmasının 1919'da değil, 15 Temmuz 1933 tarihinde, Roma'da imzalanmış olduğu, antlaşmanın 10 yıllık bir süre için imzalanmış olmasına rağmen kalıcı bir anlam taşıdığı, "Dört Güç Paktı"nın Avrupa'da yeniden barış ve iş birliği için gerekli olan karşılıklı güvenin yeniden inşası için ortam sağladığı yorumları yapılmaktadır[237]. Faşist yönetimin yayın organı Il Regime Fascista, bir barış aracı olarak görülen "Dört Güç Paktı"nın imzalanması sonrasında Duce'nin çalışmalarıyla "Roma'nın misyonunun evrenselleştiğini" ifade etmektedir[238].

231 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.824, 13 Haziran 1933, s.861.

232 "Four Power Pact", **The Times**, 14 Temmuz 1933.

233 **DDI, Seri 7, C.XIII**, Belge.983, 14 Temmuz 1933, s.1037.

234 "Il Patto Mussolini tra le Quattro Potenze Sara Firmato Oggi a Palazzo Venezia", **La Stampa**, 15 Temmuz 1933.

235 De Jouvenel'e "Dört Güç Paktı"nın imzalanması konusundaki gayret ve başarılarından dolayı İtalya Kralı tarafından Büyük Haç (St. Maurice ve St. Lazarus) nişanı verilecektir. "The Little Entente", **The Times**, 27 Temmuz 1933.

236 "Il Patto a Quattro é Stato Firmato Ieri a Palazzo Venezia", **Il Messaggero**, 16 Temmuz 1933; "Dörtler Misakı İmzalandı", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1933.

237 "Italian Hopes", **The Times**, 17 Temmuz 1933.

238 "La Firma a Palazzo Venezia del Patto a Quattro", **Il Regime Fascista**, 16 Temmuz 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

"Dört Güç Paktı" devletleri tarafından Mussolini'ye gönderilen sıcak kutlama telgrafları dikkat çekicidir. Hitler, "Dört Güç Paktı" metninin imzalanmasından sonra Mussolini'ye bir telgraf göndererek tebriklerini iletmiştir[239]. Hitler, bu telgrafta Mussolini'nin devlet adamlığını övmekte ve imzalanan paktın Almanya ile İtalya arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendireceğini ifade etmektedir[240]. Daladier Mussolini'ye gönderdiği telgrafında paktın imzalanmasından duyduğu mutluluğu ifade etmektedir[241]. MacDonald tarafından Grandi'ye gönderilen mektupta; imzalanmış olan "Dört Güç Paktı"nın Avrupa'da sonu savaşa kadar varacak tehlikeli gelişmeleri engelleyecek kararlı bir çabanın ürünü olduğu ifade edilmektedir[242]. Fransız Büyükelçi De Jouvenel, Fransa Başbakanı Daladier'in "Dört Güç Paktı'nın bir sonuç değil bir başlangıç olduğunu"[243] belirttiğini vurgulayarak "Dört büyük devletin Avrupa'ya taahhüt ettikleri sulh devresinin 15 Temmuz 1933 tarihinde başladığını" ifade etmektedir[244].

XVI. "Dört Güç Paktı"nın İmzalanması Sonrasında Avrupa'daki Gelişmeler

"Dört Güç Paktı"nın imzalanmış olmasına rağmen Silahsızlanma Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve ABD'nin Almanya'ya karşı tutumunda belirgin bir değişiklik meydana gelmemiştir. İngiltere'nin de desteğini alan Mussolini, Almanya'ya eşit haklar verilmesi konusunda arabuluculuk yapmaya çalışmaktadır. 25 Temmuz 1933 tarihinde Mussolini-Graham görüşmesinde Graham; İngiliz hükûmetinin "Dört Güç Paktı"nın İngiliz Parlamentosunda onayı için hazır olduğunu bildirmektedir. Mussolini ise paktın onayı için Almanya'nın da hazır olduğunu, durumu Paris'e bildireceğini ifade etmektedir[245]. Bu dönemde İtalyan tarafının imzalanan paktın ilgili devletlerin meclislerinde onay sürecinin hızlandırılması için gayret sarf etmekte olduğu görülmektedir[246]. Bu çabaların sonucunda "Dört Güç Pak-

239 "Una Telegramma di Hitler al Duce", **Il Regime Fascista**, 16 Temmuz 1933.

240 "German Welcome", **The Times**, 17 Temmuz 1933.

241 "I Voti di Daladier", **LaStampa della Sera**, 15-16 Temmuz 1933.

242 **DDI, Seri 7, C.XIV**, 16 Temmuz 1933-17 Mart 1934, Belge.10, 20 Temmuz 1933, s.22-23.

243 "Dörtler Misakı İmzalandı", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1933.

244 "Dört Devletin Avrupa'ya Taahhüt Ettikleri Sulh Devresi", **Vakit**, 16 Temmuz 1933.

245 **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.20, 25 Temmuz 1933, s.35.

246 **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.31, 28 Temmuz 1933, s.51.

Levent Şahverdi Arşivi

tı" Antlaşması 29 Temmuz 1933 tarihinde İtalya tarafından onaylanacaktır. İngiliz Parlamentosu'nda da onaylanan antlaşma, Alman hükûmeti tarafından onaylanmak üzere parlamentoya getirilmiş ancak Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması sonucu onay işlemleri tamamlanamamıştır[247]. Fransız hükûmetinin, Almanya ile ilişkileri bağlamında kendi meclisinde ve kamuoyundaki baskılar ile Almanya'nın silahlanmada eşitlik taleplerinden dolayı silahsızlanma sürecinden istenen sonuç alınamaması nedeniyle onay sürecini tamamlayamadığı anlaşılmaktadır[248]. İngiliz Avam Kamarasında 8 Kasım 1933 tarihinde Dışişleri Bakanı Simon tarafından yapılan açıklamada; İtalya ve İngiltere tarafından onay sürecinin tamamlanmasına karşılık Fransa ve Almanya tarafından sözkonusu antlaşmanın onay sürecinin tamamlanamadığı ifade edilmektedir[249].

"Dört Güç Paktı"nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Çin Denizi'ndeki bazı küçük adaların Fransa tarafından, Ege Denizi'ndeki bazı adaların ise İtalya tarafından işgal edilmesi karşısında Dünya kamuoyunda "Dört Güç Paktı"nın uygulanmakta olduğu endişeleri yükselmektedir[250]. Alman uçaklarının Avusturya üzerinde Anschluss propagandası yapan bildiriler atması ve radyo ile propaganda yayınları yapması karşısında; Almanya ile İtalya, Fransa ve İngiltere'nin böylesine önemli ve Avrupa barışını tehdit eden bu sorun karşısında bir araya gelmekten kaçındıkları görülmektedir. Diğer yandan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Almanya'yı protesto etmeye hazırlandıkları haberleri basında yer almaktadır[251]. Bu gelişmelerin paktın Fransız ve İngiliz parlamentolarında onaylanmasını oldukça zorlaştıracağı anlaşılmaktadır[252]. Faşist İtalya'nın Almanya'yı gücendirmekten kaçındığı bu gelişmeler karşısında dörtlü pakt antlaşmasının hangi önemli Avrupa meselesinin çözümünde işe yarayabileceği sorgulanmaktadır[253].

247 De Felice, **a.g.e.**, s.464.

248 **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.59, 5 Ağustos 1933, s.72. ve **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.200, 22 Eylül 1933, s.218.

249 www.hansard.parlaiment.uk/commons/1933_11_08/debates/Four Power Pact. Erişim Tarihi: 27. 02. 2020.

250 "Son İşgaller Dörtler Misakı'nın Tabikatından mıdır?", **Vakit**, 1 Ağustos 1933.

251 "Üç Devlet", **Vakit**, 7 Ağustos 1933.

252 "The Test of Four Power Pacts is Welcomed in Ceneva", **New York Times**, 13 Ağustos 1933.

253 Mehmet Asım, "Dörtler Misakı Nerede?", **Vakit**, 9 Ağustos 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Cerruti Roma'ya gönderdiği raporunda; Hitler'in silahlanmada eşitlik konusunda istedikleri sonucu alamadıkları takdirde kendi yollarına devam edeceklerini ifade ettiğini, bu durumun Hitler'in "Dört Güç Paktı"nı imzalamak suretiyle Dünya kamuoyunda elde ettiği avantajların farkında olmadığını gösterdiğini belirtmektedir[254]. Nitekim İtalya'nın Almanya'ya eşit haklar verilmesi hususunda göstermiş olduğu gayretlerinin de sonuçsuz kalması sonucunda Almanya 14 Ekim 1933 tarihinde Silahsızlanma Konferansı ve Milletler Cemiyeti'nden çekilme kararı alacaktır[255]. "Alman Halkının şerefini çiğnetmemek için[256]" aldığını söylediği bu kararlarını 12 Kasım'da yapılan ve seçmenlerin %96'sının katıldığı bir referandumla Alman halkına soran Hitler'e; 40 milyon kişi evet, 2 milyon kişi hayır diyecektir[257]. Bu referandum sonuçlarının Almanya'nın olmadığı bir silahsızlanma konferansının sürdürülemeyeceğini göstermesi bakımından dikkate alınması gerekmektedir. Almanya böylece Fransa'nın istekleri doğrultusunda Milletler Cemiyeti altında yer almış olan "Dört Güç Paktı"nı da terk etmiş oluyordu[258].

Avrupa'da yeniden savaş rüzgarlarının esmeye başladığı bu durum karşısında İtalya'nın soğukkanlı politikalar takip ettiği ve Almanya'nın bundan sonra takip edeceği hareket tarzlarının beklendiği görülmektedir[259]. Giornale d'Italia gazetesinde; Almanya'nın Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesinin beklenilmeyen bir olay olduğu, ancak telaşa kapılmaya gerek olmadığı, bu durumun yeni fırsatlar yaratabileceği yorumu yapılmaktadır[260]. Fransa'da ise tepkiler daha farklıdır. Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu, Almanya'nın Milletler Cemiyeti ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesi sonrasında "Dört Güç Paktı"nın uygulanmasının artık mümkün olmadığı kararını almıştır[261]. Bu gelişmelerden sonra Ren'in silahsızlandırılmış olan sol kıyısının 1936 yılında Almanya tarafından işgal edilmesine kadar devam edecek olan bir "buhranlar dönemi" başlayacaktır[262].

254 **DDI, Seri 7, C.XIV,** Belge.265, 12 Ekim 1933, s.299.

255 "La Germania Ha Decisio di Ritirarsi", **LaStampa della Sera**, 14-15 Ekim 1933; "Almanya Konferanstan ve Akvam Cemiyetindan Çıktı", **Son Posta**, 15 Ekim 1933.

256 "Hitler Dünya'ya Meydan Okuyor", **Vakit**, 16 Ekim 1933.

257 Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, 2. Cilt**, s.312.

258 Gayda, **a.g.e.**, s.156.

259 "Almanya'nın Bir Çıkmaza Saplandığı Fikri Var", **Vakit**, 21 Ekim 1933.

260 "İtalya Soğuk Kanlı", **Son Posta**, 18 Ekim 1933.

261 "Dört Devlet Misakı Artık Hükümsüz Kalmıştır", **Son Posta**, 20 Ekim 1933.

262 Shirer, **a.g.e.**, s.276.

Levent Şahverdi Arşivi

İtalya'nın 12 Kasım 1933 tarihinde temel siyasi sorunlar halledilmedikçe teknik mesaiye devam etmenin gereksizliği gerekçesiyle Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilmesi[263] sonrasında Mussolini, 14 Kasım 1933'te Korporasyonlar Meclisi'nde; "Avrupa yeniden üstünlüğünü kazanabilir mi?" diye sormakta ve bunun ancak Avrupa'da ülkeler arasındaki adaletsizliğin ortadan kaldırılarak gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Mussolini'ye göre Milletler Cemiyeti bütün gücünü kaybetmiştir. Öyle ki Milletler Cemiyeti kurucusu olan ABD başta olmak üzere, Sovyetler Birliği, Almanya ve Japonya artık Milletler Cemiyeti üyesi değillerdir. Mussolini, Milletler Cemiyeti'nin başlangıçta iyi niyetli bildirilerle ortaya çıkmış olmasına karşın, üzerinde düşünülerek incelendiğinde "absürd-saçma" olduğunun anlaşıldığını, "Dört Güç Paktı" üzerinde büyük bir sessizliğin hüküm sürmekte olduğunu, bu konuda kimsenin konuşmadığını fakat herkesin bu konu üzerinde düşünmekte olduğunu ifade etmektedir[264]. Asvero Gravelli, Mussolini'nin bu paktı Milletler Cemiyeti ve onun tuzaklarından ayrı olarak ve Avrupa işlerinin sadece Avrupa devletleri arasında çözümlenmesi için arzu ettiğini ancak bunun "demokratik devletlerdeki iktidarsızlık" sebebiyle gerçekleşmediğini belirtmektedir[265].

Mussolini'nin Silahsızlanma Konferansı'ndan eşitlik talebinin karşılanmaması gerekçesiyle çekilen ve gerçek amacı hızla silahlanmak olan Almanya nedeniyle geçici olarak tatil edilen silahsızlanma sürecine ilişkin olarak "Dört Güç Paktı"nı devreye sokmak istediği ancak bunun mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

"Dört Güç Paktı"ndan beklediği faydaları elde edemeyen İtalya, bundan sonra Almanya ve Macaristan ile ilişkilerini geliştirerek iş birliğine yönelecek ve Doğu Afrika'da genişlemek için hazırlıklara başlayacaktır[266].

XVII. "Dört Güç Paktı"nın İmzalanması Sonrası Türkiye'nin Tutumu

Dört Güç Paktı'nın ortaya çıkması ve sonrası gelişmelerle birlikte 1932 yılının sonlarından itibaren Türk-İtalyan ilişkilerinde önemli bozulmalar

263 "İtalya da Silahları Bırakma İşinden Çekildi", **Son Posta**, 13 Kasım 1933.

264 "Il Patto a Quattro", **LaStampa**, 15 Kasım 1933; "Italian Policy, The Leage Absurd", **The Times**, 15 Kasım 1933.

265 Gravelli, **a.g.e.**, s.194.

266 Gayda, **a.g.e.**, s.157.

Levent Şahverdi Arşivi

meydana geldiği, bundan sonra yolların giderek ayrılmaya başladığı ancak 1934 yılına kadar dostluk ve saygı içeren demeçlerin karşılıklı olarak verilmeye devam ettiği görülmektedir[267].

Tevfik Rüştü Bey'in Londra ve Roma'da yaptığı önemli faaliyetler sonrasında Yunanistan'da başbakan ve dışişleri bakanı ile mülakatlar yaparak Türkiye'ye dönmesi Avrupa basınında "Türkiye'nin Avrupa siyasi çerçevesine dönüşü" olarak değerlendirilmektedir[268]. Tevfik Rüştü Bey'in Türkiye'ye dönüşünden sonra "Dört Güç Paktı" projesinden duyulan endişeler nedeniyle Balkan Paktı'nın imzalanması için başlayan süreç oldukça hızlandırılmış ve bunda kısa sürede sonuç alınmıştır[269]. Türkiye'nin Balkan Paktı'na giden süreci hızlandırma çabaları arttıkça Balkan Paktı'nı engellemek için çeşitli girişimlerde bulunan İtalya, paktın imzalanmaması için Sovyetler Birliği'nden yardım istemekten geri kalmayacaktır[270].

Mustafa Kemal Atatürk, "Dört Güç Paktı"na karşı olduğunu çeşitli vesileler ile ifade etmektedir. 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet'in ilanının 10. yıldönümünde Ankara Palas'ta verilen akşam yemeği esnasında bu düşüncesini bir kez daha ortaya koyacaktır. Akşin, Atatürk'ün bu tepkisini şöyle tarif etmektedir: "Atatürk celallendi, şahlandı ve Dörtler Paktı'na Türkiye'nin kesin olarak karşı olduğunu heyecanla ifade etti[271]."

1 Kasım 1933'de TBMM yeni yasama yılı açılışında yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Atatürk; Silahsızlanma ve Dünya Ekonomi Konferanslarından bir sonuç alınamadığından bahsederek Türk Milleti'nin savunma gücüne önem atfetmesi gerektiğini belirtmekte, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyada, kendi etkisi ve iktidarı olan sahada, aynı düşüncede olan devletlerle birlikte önemli gelişmeler kaydettiğini, bu kapsamda Londra'da imzalanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarıyla; saldırmazlık, saldırıya katılmama ve saldırının kınanması fikirlerinin ortaya çıkarıldığını ve bu durumun devletler arasında hakiki bir güvenlik havası yaratmakta olduğunu ifade ederek eklemektedir: "Londra'da imzalanan Mütecavizin Tarifi muahedeleri anlaşmala-

267 Hazal Pabuççular, **Turkish-Italian Relations in The Interwar Period**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009, s.104-106.

268 "Türkiye'nin Siyasi Avrupa Çerçevesine Dönmesi", **Vakit**, 19 Temmuz 1933.

269 Balkan Paktı; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde imzalanmıştır. Detaylar için bk. Soysal, **a.g.e.**, s.457.

270 Bk. Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.134.

271 Akşin, **a.g.e.**, s.189.

Levent Şahverdi Arşivi

rı, beynelmilel ademi tecavüz fikrini tevsik eden diğer mukavelelere hakiki bir canlılık vermektedir[272]."

Bu dönemde İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Lojacono tarafından hazırlanarak Mussolini'ye gönderilen "Türkiye'nin Dış Politikası" konulu rapor oldukça ilgi çekicidir. Lojacono bu raporda; "Dört Güç Paktı" girişimi nedeniyle Türkiye'nin endişelerinin ortaya çıktığını, Mussolini tarafından Tevfik Rüştü Bey'e bizzat garanti verilmesine rağmen huzursuz ortamın ortadan kaldırılamadığını ve Türkiye'nin güvenliği konusunda başka teminatlar aramaya başladığını belirtmektedir. Aynı raporda yer alan Mussolini'nin değerlendirmesinde ise; tarihteki Roma İmparatorluğu ile Asya yıkıcı göçebeliği arasındaki antitez kapsamında İtalya'nın genişleme hedefinin Anadolu olması gerektiği, Türkiye ile mevcut zor dostluğun günü geldiğinde aktif bir iş birliğine dönüşmesinin beklenemeyeceği, İtalya ile Türkiye'nin "sui generis amici-nevi şahsına münhasır arkadaş" oldukları, Boğazlar'ı açık tutan Türkiye'nin tarafsızlığı ile tatmin olunması gerektiği ifade edilmektedir[273].

Türkiye'nin öncelikle Sovyetler Birliği ve Romanya ile olmak üzere yaptığı uluslararası iş birliği sayesinde meydana getirilmiş olan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmalarına dair kanunlar TBMM'de 23 Aralık 1933 tarihinde görüşülmüştür[274]. TBMM'deki müzakerelerde milletvekilleri tarafından yöneltilen soruları cevaplayan Tevfik Rüştü Bey; Litvinov tarafından 1932'de ortaya atılan "mütecavizin tarifi" konusu hakkında en başından itibaren haberdar olduğunu, bu tarife kendisinin de katkı yaptığını, Silahsızlanma Konferansı'nda görüşülen "mütecavizin tarifi" kavramına İngiltere'nin itiraz etmesi neticesinde bir sonuca ulaşılamamış olduğunu belirtmektedir. 3-4 Temmuz 1933 tarihlerinde Londra'da imzalanan antlaşmalarda taraf devletlerin mütecavizin "kesin ve hiçbir şüpheye yer bırakmayacak surette açık" olarak tarif edilmesini arzu ettiklerini ifade eden Tevfik Rüştü Bey, Londra antlaşmalarında "mütecavizin tarifi" belgesinin esas kabul edildiğini ve Türkiye'nin her iki antlaşmada da imzası olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak TBMM'de yapılan görüşmelerde, Türk hükûmetinin imzalamış olduğu "Mütecavizin Tarifi" antlaşmaları 2357 ve 2358 sayılı yasalarla onaylanmıştır[275]. Diğer imzacı devletlerin parlamentolarında da onaylanarak işlemleri tamamlanan "Mütecavizin Tarifi" antlaşmaları Milletler Cemiyeti'nde kaydedilmiştir[276].

272 **Atatürk'ün Millî Dış Politikası, 2. Cilt**, s.57-59.

273 **DDI, Seri 7, C.XIV**, Belge.397, 21 Kasım 1933, s.428-431.

274 "Tecavüzün Tarifi Hakkında İmzaladığımız Mukavelename", **Akşam**, 24 Aralık 1933.

275 **TBMM ZC**, Devre. IV, C 19, İçtima. 3, İtikat.17, 23 Aralık 1933, s.102-105, 113.

276 Bk. **League of Nations, Treaty Series**, General Index, 1932-1934, No.6, 1935, s.290.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletler tarafından meydana getirilen "Versay Sistemi" Avrupa'daki siyasal ve ekonomik sorunları ortadan kaldırmadığı gibi yeni problem sahalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistemden memnun olmayan ve değiştirilmesini talep eden revizyonist Almanya ve İtalya ile statükonun devamından yana olan İngiltere ve Fransa farklı siyasal yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kazanan tarafta bulunmasına rağmen savaş sonu antlaşmalarda istediği siyasal ve ekonomik kazançları elde edemeyen tatminsiz ve kırgın İtalya; "Versay Sistemi"ni beğenmemekte, antlaşmaların revize edilmesini, yani sınırların değiştirilmesini istemektedir.

"Versay Sitemi"nin değiştirilmesini isteyen diğer devlet olan Almanya'nın silahlanmada eşitlik talepleri nedeniyle silahsızlanma konferanslarından bir sonuç elde edilemediği bir dönemde, Japonya'nın Mançurya'yı işgali karşısında Milletler Cemiyeti'nin etkisizliği endişelerin iyice yükselmesine neden olmakta, Avrupa'da genel bir savaş çıkacağı söylentileri hızla yayılmaktadır.

Dünya'yı saran ekonomik krizin etkilerinin fazlasıyla hissedilmekte olduğu Avrupa'da 1930'lu yılların başında; ekonomik milliyetçilik ve devletçilik akımları giderek güçlenmekte, ülkeler arasındaki ticaret hacmi daralmakta, gelişmiş ülkelerle azgelişmişler arasındaki farklar giderek derinleşmekte ve komünizm korkuları bütün kıtada yayılmaktadır.

Dünya'nın içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik kriz ortamından yararlanmak isteyen İtalya'nın faşist lideri Mussolini tarafından 18 Mart 1933 tarihinde İtalya, İngiltere, Fransa ve Almanya'yı bir araya getirecek "Dört Güç Paktı" projesi ortaya atılmıştır. Mussolini'nin amacı; İngiltere ve Fransa'nın etkisi altındaki Milletler Cemiyeti'ni etkisizleştirmek, Avrupa devletleri arasında bir hiyerarşi meydana getirerek "Dört Güç Paktı" ile Dünya meseleleri hakkında söz sahibi olmak, antlaşmaların revize edilmesini sağlayarak sınırların değiştirilmesini temin ile Avrupa topraklarında, sömürgelerde ve diğer bölgelerde kazançlı çıkmak, Sovyetler Birliği'ni ve dolayısıyla komünizmi Avrupa dışında tutmaktır.

Revizyonist İtalya ve Almanya ile anti revizyonist Fransa ve İngiltere'nin her birinin kendi aralarında çok ciddi siyasal ve ekonomik sorunlar olmasına, bu devletlerin Milletler Cemiyeti üyesi ve Locarno antlaşmalarının tarafları

Levent Şahverdi Arşivi

olarak aralarında iş birliği için yeteri kadar bağlantı olmasına rağmen "Dört Güç Paktı" adı altında Milletler Cemiyeti üzerinde ayrı bir otorite tesis etmeleri ihtimali Avrupa devletleri arasında büyük bir endişe yaratmıştır.

Lozan Barış Antlaşması ile çağdaş sınırlarını elde eden Türkiye Cumhuriyeti, Rodos, 12 Ada ve Meis'deki İtalyan varlığı, Kıbrıs ve Irak'taki İngiliz mandası, Suriye'deki Fransız mandası ve İtalyan etkisindeki Bulgaristan hesaba katıldığında; Avrupalı büyük güçlerle sınırdaş ve adeta kuşatılmış bir durumdadır. Musul meselesinin halledilmesinden sonra Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmeye çalışan Türkiye'nin "çağdaş uygarlık" hedefine ulaşmak için uzun bir barış dönemine ihtiyacı bulunmaktadır. Osmanlı döneminden alınan dersler ve Cumhuriyet'in kazanımlarını harmanlamak suretiyle elde edilen "yurtta sulh, cihanda sulh" düsturu çerçevesinde, gerçekçi ve dengeli bir dış politika yürütmeye çalışan Türkiye; milletlerarası iş birliği ve kolektif güvenlik kavramına büyük önem vermektedir.

Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmeyi planlayan ve Akdeniz'i Mare Nostrum (Bizim Deniz) olarak gören faşist İtalya'nın özellikle Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de izlediği "mütecaviz politika" Türkiye tarafından dikkatle izlenmekte ve buna karşı politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Türkiye ile İtalya arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde imzalanan "Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması" bu çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkacak ve 1928-1932 yılları arasında Türkiye ile İtalya arasında "ilişkilerin altın çağı" olarak adlandırılabilecek bir dönemi başlatacaktır.

Bu dönemin sonunda Mussolini tarafından ortaya atılan "Dört Güç Paktı" projesi, Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Avrupalı büyük güçlerle yeniden karşı karşıya gelmek istemeyen Türkiye'de büyük bir endişeye sebep olacak ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk hükûmetine bu girişimin engellenmesi talimatı verilecektir.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve dışişleri kadroları; Avrupa'daki güçler dengesini tamamen etkileyebilecek bir proje olan Mussolini'nin "Dört Güç Paktı"na ilişkin olarak benzer endişelerin, anti-revizyonist Küçük Antant (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) ve Polonya ile Sovyetler Birliği tarafından da paylaşılmakta olduğunu tespit etmişlerdir. Bundan sonra Tevfik Rüştü Bey tarafından Sovyetler Birliği ve Romanya Dışişleri Bakanları ile birlikte diplomatik bir inisiyatif başlatılarak; "Dört Güç Paktı"na karşı, Baltık Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir coğrafyada yer alan birçok devletin katılacağı geniş bir anlaşma zemini elde edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çalışmaların sonucunda Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Maxim Litvinov'un projesi olarak daha önce 24 Mayıs 1933 tarihinde Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı gündemine getirilmiş olan "mütecavizin tarifi" tanımı etrafında iki ayrı uluslararası antlaşma imzalanmıştır. Bunların birincisi 3 Temmuz 1933 tarihinde, Sovyetler Birliği ve komşuları (Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İran, Afganistan ve Finlandiya) arasında; ikincisi ise 4 Temmuz 1933 tarihinde, Türkiye, Sovyetler Birliği, Küçük Antant (Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya) ve Polonya arasında gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşmalar, imzacı devletlerin parlamentolarında onay süreci tamamlanarak Milletler Cemiyeti'ne kaydedilmiştir. "Dört Güç Paktı"na karşı bir blok oluşturan bu antlaşmalarda yer alan "mütecavizin tarifi" kriterleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş suçlularının yargılandığı Nüremberg mahkemelerinde, mütecavizin tanımında esas olarak kullanılacaktır.

7 Haziran 1933 tarihinde Roma'da parafe edilmiş olan "Dört Güç Paktı", 14 Temmuz 1933 tarihinde Roma'da Mussolini ile İngiltere, Almanya ve Fransa büyükelçileri arasında imzalanmıştır. İtalya ve İngiltere tarafından onaylanan bu antlaşma, Fransa ve Almanya parlamentolarında onaydan geçmemiştir. Bunun başlıca sebebi İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin aralarındaki yaşamsal çelişkilerden başka "Dört Güç Paktı"na karşı Türkiye ve Sovyetler Birliği diplomatlarının başarılı çalışmaları neticesinde "mütecavizin tarifi" kavramı etrafında Londra'da imzalanan antlaşmalar ile Baltık Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar olan coğrafyada meydana getirilmiş olan geniş katılımlı bloktur. Bu blok "Dört Güç Paktı"nın devreye sokulmasına karşı en önemli engeli oluşturarak Dünya barışına çok önemli bir katkıda bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919-1939, First Series 1, C.XVIII, 3 Eylül 1922-24 Temmuz 1924, Her Majesty's Stationary Office, Londra, 1972.

Documents on German Foreign Policy (DGFP), 1918-1945, Seri C, 1933-1937, C.I, 30 Ocak-14 Ekim 1933, US Government Printing Office, Ocak 1957.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1933, Diplomatic Papers, C.I.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Seri 7, 1922-1935, **C.V**, 7 Şubat-31 Aralık 1927, Instito Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), **Seri 7, 1922-1935**, **C.XII**,1 Nisan-31 Aralık 1932, Instito Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), **Seri 7, 1922-1935**, **C.XIII**,1 Ocak-15 Temmuz 1933, Instito Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), **Seri 7, 1922-1935**, **C.XIV**,16 Temmuz 1933-17 Mart 1934, Instito Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989.

Resmî Yayınlar

Düstur, Tertip III, C.15.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, 1933.

League of Nations, Treaty Series, General Index, 1932-1934, No.6, 1935.

Süreli Yayınlar

Akşam

Corriera della Sera

Cumhuriyet

Hâkimiyetimilliye

Il Messaggero

Il Regime Fascista

Kadro Dergisi

Levent Şahverdi Arşivi

LaStampa

Le Temps

L'Illustrazione Italiana

Milliyet

Son Posta

The Times

Vakit

Yeni Asır

Tezler

Öksüz, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası, (1923-1938)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Pabuççular, Hazal, **Turkish-Italian Relations In The Interwar Period**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009.

Kitaplar

Akşin, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1991.

Aras, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim, 1. Cilt**, Semih Lûtfi Kitabevi yay., İstanbul 1945.

Aras, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim, 2. Cilt**, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 18. Baskı, Alkım yay., İstanbul 2012.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1981.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, **2. Cilt**, **(1923-1938)**, 3. Baskı, TC Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1994.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 2. Cilt**, 4. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fak. yay., Ankara 1995.

Avcıoğlu, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi, (1838-1995), 4. Cilt**, Tekin Yayınevi yay., İstanbul 2000.

Levent Şahverdi Arşivi

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, 2. Kısım**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, 4. Kısım**, ürk Tarih Kurumu yay., Ankara 1991.

Carocci, Giamperro, **Faşizmin Tarihi**, Çev.Muhittin Yılmaz, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 1965.

Collotti, Enzo, **Fascismo é Politica di Potenza**, Politica Estera 1922-1939, La Nuova Italia, Milano 2000.

Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara 1974.

De Felice, Renzo, **Mussolini, Il Duce, Gli Anni del Consenso, (1929-1936)**, Giulio Einaudi Ed.,Torino 1974.

Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih, (1919-1939)**, Siyasal Bilgiler Fak. yay., İstanbul 1953.

Gayda, Virginio, **Cosa Voule L'Italia?**, IV.Edizione, Ed. di Il Giornale d'Italia, Roma 1940.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2013.

Grassi, Fabio L., **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Çev.Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi yay., İstanbul 2014.

Gravelli, Asvero, **Europa, Con Noi**!, Nuova Europa, Roma 1933.

Gürün, Kâmuran, **Savaşan Dünya ve Türkiye, Cilt II**, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul, 1997. Gürün, Kâmuran, **Türk-Sovyet İlişkileri, (1920-1953)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2010.

İskit, Temel, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Ünv. Yay., İstanbul 2007.

Jessop, T.E., **The Treaty of Versallies, Was it Just?**, Thomas Nelson and Sons Ltd. yay., Londra 1942.

Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6.Baskı, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1996.

Kertzer, David I., **Papa ve Mussolini**, Çev.Ahmet Arslan, Ayrıntı yay., İstanbul 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Mengeş, Yeter, **İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri**, Libra Kitap Yay., İstanbul 2018.

Payne, Stanley G., **A History Of Fascism, 1914-1945**, University of Wisconsin press, Wisconsin 1996.

Pini, Giorgio, **Benito Mussolini**, 15. Baskı, L.Capelli ed., Bologna 1940.

Roberts**,** J.M. **Avrupa Tarihi**, Çev.Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 2010.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih, (İlkçağlardan 1918'e)**, 23.Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara 2012.

Shirer, William, **Nazi İmparatorluğu, 1. Cilt, Doğuşu, Yükselişi ve Çöküşü**, Çev.Rasih Güran İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 2002.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt, (1920-1945)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2000.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1925**, **Cilt I**, Oxford University press, Londra 1927.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1928**, Oxford University press, Londra 1929.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1932**, Oxford University press, Londra 1933.

Toynbee, Arnold J., **Survey of International Affairs 1933**, Oxford University press, Londra 1934.

Türk İstiklal Harbi, 2. Cilt, Batı Cephesi, 4. Kısım, Genkur. Yay., Ankara 1974.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul 1987, s.452-454.

Üçok, Coşkun, **Siyasal Tarih, (1789-1960)**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara 1978.

Wells, H.G, **The War That Will End War**, Frank&Cecil Palmer, Londra 1914.

Makaleler

Alsan, Zeki Mesud,"Tecavüzün Tarifi Problemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, C XI,S 1-2, 1954, ss.60-63.

Levent Şahverdi Arşivi

Barlas, Dilek, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Balkanlar ve Avrupa'daki İş Birliği Arayışları", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, 1. Cilt, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye, (23-25 Ekim 1996- İstanbul)**, Genkur.yay., İstanbul 1996, ss.262-266.

Barlas, Dilek, "Atatürk Döneminde Balkan Politikası", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2010, ss.279-284.

Barlas, Dilek, "Friends or Foe, Diplomatic Relations Between Italy and Turkey,1923-1936", **Journal of Middle Eastern Studies,** C 36, S 2, Mayıs 2004, ss.231-252.

Başeren, Sertaç Hami, "Ege Adalarının Hukuki Statüsü", **Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Yayına Hazırlayan: Ali Kurumahmut, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1998, s.110- 113.

Büyüktuğrul, Afif, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", **Belleten**, C XXXVII, S 148, Ekim 1973, ss.497-525.

Dean, Vera Micheles, "France and Italy in the Mediterrenean", **Foreign Policy Association Information Service**, C VI, S 1, 19 Mart 1930, ss.1-18.

Gönlübol, Mehmet, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar, İlkeler", **Atatürk Yolu**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1995, ss.235-277.

Güçlü, Yücel, "Fascist Italy's Mare Nostrum Policy and Turkey", **Belleten**, C LXIII, S 238, Aralık 1999, ss.813-845.

O'Callaghan, Einde (Düzenleyen), "The Designs Behind the Four Power Pact", **The Militant**, C VI, S 26, 13 Mayıs 1933, ss.2.

İnternet Kaynakları:

http://archive.org.

www. britannica.com.

www.derechos.org.

www.esteri.it.

http://history.state.gov.

www. hansard.parlaiment.uk.

www.treaties.un.org.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 21/11/2019
Makale Kabul Tarihi : 05/08/2020
DOI: 10.33419/aamd.815929

ASIM US VE VAKİT: MİLLÎ MÜCADELE YILLARINA DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME (1919-1920)*

VOLKAN PAYASLI**

ÖZ

Bu çalışmada; 1919 ve 1920 yıllarının perde arkasını, İstanbul hükûmetinin ikircikli politikasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemek için vermiş olduğu mücadeleyi Asım Us'un kalemi ve Vakit gazetesine yansıyan manşetler üzerinden okunacaktır. Asım Us, Mülkiye yıllarından edinmiş olduğu bilgi birikimini yazılarına taşıyarak Kurtuluş Savaşı'nın haklılığını ve hukuksal boyutunu -ömrünü adadığı- gazetesinde ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle bu durumu açıklarken kaleme aldığı yazılarını İzmir ve Trakya'nın demografik yapısını gösteren istatistiki verilere dayandırmıştır. Her zaman Türk nüfusunun Rum nüfusundan daha çok olduğunu dile getirmiş hatta tarafsız bir komisyonun bu konuda araştırma yapmasını dahi yazılarında talep etmiştir. Çalışmada Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal ayrıca İsmet (İnönü) ve Fevzi (Çakmak) paşaların Millî Mücadele'nin birer lideri olarak tanıtıldığına şahit olunulacaktır. Arşiv belgelerinin, dönem basınının, yerli ve yabancı gözlemcilerin aktardığı bilgilerle 1919-1920 yılına ışık tutmak ve literatürdeki noksanlığın giderilmesi araştırmanın temel amacıdır. Ayrıca bu çalışmayla İzmir'in Yunanlar tarafından haksız yere işgali, Sevr'e giden süreç, mağlup devletlere (Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan, Almanya) yapılmayan ancak Osmanlı Devleti'ne yapılan haksız uygulamalar mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asım Us, Mondros, San Remo, Sevr, Vakit, Wilson Prensipleri.

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE, vpayasli@mku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7495-9711

Levent Şahverdi Arşivi

ASIM US AND VAKIT: A GENERAL EVALUATION OF NATIONAL STRUGGLE (1919-1920)

ABSTRACT

In this study, you will read the insight into the story of 1919 and 1920, Mustafa Kemal Pasha's resistance to organize the War of Independence in Anatolia despite the ambivalent policy of İstanbul Government through the headlines of Vakit and Asım Us' pen. By conveying the knowledge he gained during the years of the School of Political Science to his articles, Asım Us tried to reveal the justification and legal dimension of the War of Independence in his newspaper he devoted his life to. While explaining this situation, he based his articles on statistical data showing the demographic structure of İzmir and Thrace. He has always stated that the Turkish population is more than the Greek population, and even demanded in his articles an impartial commission to conduct a research on this subject. In this study, you will witness the Anafartalar hero Mustafa Kemal, İsmet (İnönü) and Fevzi Çakmak Pasha being introduced as the leaders of the National Struggle. The main purpose of this study is to shed light on the years 1919-1920 with the information provided by the native and foreign observers, those year's press and archive documents and to eliminate the deficiency in the literature. In addition, the unjust occupation of İzmir by the Greeks, the process leading to Sevres, and the unfair practices only against the Ottoman State- except for the other defeated states (Bulgaria, Austria, Hungary and Germany)- were examined in this study.

Keywords: Asım Us, Mudros, San Remo, Sevres, Vakit, Wilson Principle.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Asım Us'un Millî Mücadele'ye ilişkin görüşlerini anlamak ve anlatmak için onun düşün dünyasına etki eden yaşadığı coğrafyayı, dönemin tarihsel olaylarını ve okuduğu okulları bilmeyi gerektirir. Özellikle entelektüel gelişimine rehberlik eden hocalarını öğrenmek elzemdir. Zira ileride gazete köşesinde yazdığı yazıların temeli bu süreçlerin ürünü olacaktır. Aynı zamanda okuduğu kitapları yazdığı köşe yazılarını ve kendisinin büyük emek vererek çıkardığı Vakit gazetesini ele almak analiz etmek çalışmanın ikmali açısından büyük önem taşımaktadır. Yapılan araştırmada Asım Us'un derli toplu bir tercüme-i hâl bilgisine rastlanılmamıştır. Satır arası okumalardan elde edilen bilgiler ışığında hayatına dair önemli bilgiler tespit edilmiştir. Asım Us, 1884'te ticari ve ekonomik hayatın canlı, tarım ve hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu Manisa'nın Gördes ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası tüccar Hacı Hulisi Efendi, annesi Sıdıka Hanımdır. İki Meşrutiyet arası dönemde Türk siyasi ve düşünce tarihinde derin izler bırakan İsmail Hakkı (Hakkı Tarık Us) 1889'da ardından 1903'te Hasan Rasim dünyaya gelmiştir[1]. İlköğrenimini doğduğu şehirde, orta öğrenimini Beşiktaş Askeri Rüştiye'sinde ve lise öğrenimini ise İstanbul Vefa İdadisinde tamamlamıştır. Lise yıllarında Türkçe ve Fransızca derslerine girmiş aynı zamanda idarecilik yapmış doğru bildiğini söylemekten sakınmayan Batı'nın düşünce tarzını özümsemeye çalışmış Hüseyin Cahit (Yalçın)[2], Bey'in talebesi olmuştur. Bir imtihan ile devletin idari ve siyasi teşkilatında kullanılmak üzere memur yetiştirmek için kurulan Mektebi Mülkiye'ye girmiştir. Öğrenciliği sırasında hiçbir siyasi teşekkül içinde yer almamış zamanının çoğunu okumakla geçirmiştir. Bu yıllarda sahip olduğu hukuk ve idarecilik bilgisini daha sonraki yıllarda

1 **Taha Toros Arşivi:** TT561750; **Parlamento Tarihi**, C 5, D 6, (1939-1943), s.79; **3. Dönem Tercüme-i Hâl Varakası, TBMM Albümü**, C 1, (1920-1950), s.136; Nuri Akbayar, Orhan Koloğlu, **Gazeteci Bir Aile Us'lar**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1996, s.3; Salahattin Öztürk vd., "Hakkı Tarık Us", **TDV İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 2012, s.188-189; Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi, (1919-1965)**, C 2, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1968, s.353; Hakkı Süha Gezgin, **Edebi Portreler,** Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s.402-420. (EK-1)

2 1876'da İstanbul'da doğdu. Yüksek Öğrenimini sürdürürken 1908'de gazetecilik hayatına atıldı ve İttihat ve Terakki'nin resmî yayın organı olan Tanin gazetesinin 1912'ye kadar editörlüğünü üstlendi. Savaş süresince 1908'den itibaren İstanbul Milletvekili olarak Mebusan Meclisinde Meclis Başkan Vekilliği yapmıştır. Savaştan önce Duyunu Umumiye Vekilliğini temsil etmiş ve savaş boyunca siyasi bir etkinliği olmamasına rağmen tutuklanmış ve Malta'ya sürgün edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. **FO,** R 7036/7036/44, s.117-118.

Levent Şahverdi Arşivi

gazetecilik deneyimine aktardığı görülecek ve bu durum Us'un iyi bir gazeteci kimliğine bürünmesine vesile olacaktır. Mülkiyede iyi bir eğitim gören Asım Us, Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit gibi ülkenin o çağdaki en üst düzey düşünürlerinden etkilendiği bir ortamda yetişmiş ve bu ona yepyeni ufuklar açmıştır. Abdülhamit'in istibdat yönetimine rağmen Mülkiye'nin özgürlükçü ve zengin bir kütüphane ortamı kendisine bol bol kitap okuma ve kültürel bir birikime sahip olma imkânı sağlamıştır. Anılarında Mülkiye yıllarına ilişkin not düşerken edebî eserleri okumaya çok meraklı olduğunu, Namık Kemal'in ve Abdülhak Hamit'in eserlerini- II. Abdülhamit Devri'nde- yasaklı olmasına rağmen yanında taşıyıp okula götürmekten çekinmediğini, bir aralık yasaklı kitapların kendisinden habersiz olarak öğretmeni Hüseyin Cahit tarafından alındığını anlatmıştır[3].

Mülkiye Mektebi'nden 9 Temmuz 1907'de iyi derece ile mezun olmuştur. Buradan mezun olanların devlet kadrolarında iş bulma imkânı çoktu. Nitekim iki ay sonra Ziraat Bankası Piyango Kalemi Kâtipliğine atanmış ve bir yıllık tecrübesi sonrası idareci olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ve "Anayasal ve Parlamenter" sistemin tekrar yürürlüğe girdiği bir ortamda yani 1908'in eylülünde İzmir Vilayeti Maiyet Memurluğunda stajını tamamlamıştır. Bu sırada -13 Nisan 1909 tarihinde- şeriat isteyen bir grubun isyanına ve ardından askerlerin Abdülhamit'i Selanik'e sürgüne göndermelerine tanık olmuştur. Manisa'nın Gördes ilçesinde kaymakam vekilliği yapmış ve ardından 14 Eylül 1909'da Elmalı Kaymakamlığına atanmıştır. 1910'da İstanbul'a gelerek Hüseyin Cahit Bey'in isteği üzerine Tanin gazetesinde[4] gazetecilik mesleğine ilk adımını atmıştır. Edebî ve mizahi yönden güçlü olan yazılarını haftada üç gün yayımlanan Tanin gazetesinde "Dereden Tepeden" adlı köşede paylaşmıştır. Yazıları ve yapmış olduğu karikatürlerle geniş halk kitlelerinin beğenisini kazanmıştır. Bu karikatürlerde kendisine yönelik eleştirileri de görmekteyiz. Gazete, Meşrutiyet'in temel ilkelerini savunması ve yeni rejimin sembolü olması açısından önemliydi. İlk yazıları siyasi ve edebî mizah üze-

3 Nuri İnuğur, **Türk Basınında İz Bırakanlar***,* Der Yayınları, İstanbul 1988, s.105; Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Kitabevi, İstanbul 2012, s. IX; Akbayar, Koloğlu, **a.g.e**, s.18-20.

4 Tanin hakkında bk. Mustafa Özbey vd., **Mütareke Dönemi Basını**, Minel Yayınevi, Ankara 2016, s.62; Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar,** Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s.75; **Taha Toros Arşivi,** Dosya No: 37; Doğan Çetinkaya, "Hüseyin Cahit Yalçın", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,** C 3, İstanbul 2007, s.314-329.

Levent Şahverdi Arşivi

rine olmuş ve yaptığı karikatürler bütün kesimlerce çok beğenilmiştir. Asım Us, dönemin siyasal ve düşünsel havası içerisinde muhafazakârlık ve liberalizm gibi düşünceleri analiz etmeye çalışmış aşırı bir siyaset yazarı olmadığı gibi siyasi polemiklere de girmemiştir[5].

Gazeteciliğinin yanı sıra İstanbul Erkek İlk Öğretmen Okulu'nda hukuk ve ahlak bilgisi derslerine girmiş ve ek olarak Galatasaray Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1913'te Balkan Savaşları'na ve imparatorluğun toprak kaybına tanıklık eden Asım Us, sürekli nükseden hastalığı nedeniyle İsviçre'nin Davos sanatoryumuna gitmiş ve Nisan 1914'te Avrupa'dan dönmüştür. Mayıs 1914'te Maliye Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğünde göreve başlamış ve boş zamanlarında Ahmet Cevat Bey ile ilkokullar için *"Anadolu'nun Yavrususun"* adlı 5 ciltlik kitabı yayına hazırlamış böylelikle bir gazete çıkaracak sermayeye haiz olmuştur. 1914'ün yazında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte -yazılar yazdığı Sabah gazetesi başyazarı ve dostu olan- Ahmet Emin (Yalman)'in harp alanlarını gezmek üzere Almanya'ya gitmesi üzerine Sabah gazetesinin yönetimi Asım Us'a kalmıştır. Sabah gazetesinde başlayan arkadaşlık dostluğa dönmüş dünya savaşının getirdiği ekonomik buhran iki arkadaşın el ele vererek bir İstanbul gazetesi çıkarmalarına vesile olmuştur. İlk etapta gazeteye isim bulmakta zorlanan Us ve Yalman, Matbuat Müdürlüğünün ısrarı üzerine -1857'de Filip Efendi tarafından çıkarılan ve imtiyaz hakkı kalmamış saygın bir gazete olan- "Vakit" isminde karar kılmıştır. İttihatçıların fikir babası olan Ziya Gökalp ve parti üyesi olan Asım Us'un hocası Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in desteği ile 22 Ekim 1917'de Vakit adlı gazetenin ilk sayısı çıkarılmıştır. Yazı müdürlüğünü önce Ali Naci Karacan daha sonra ise Enis Tahsin Til yapmıştır. Gazetenin yazar kadrosunda Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü Esmer ayrıca

[5] Nahit Yüksel, "Tanin (1922-1925)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** S 95, Bahar 2017, s.1-4; Ali Çankaya Mücellidoğlu, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C 3, Mars Matbaa, Ankara 1968, s.1136-1137; Asım Us, **Hatıra Notları**, Kitabevi, İstanbul 2012, s.III; Hakkı Süha Gezgin, **Edebi Portreler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005 s.401-402; Tanin hakkında bk. Mustafa Özbey vd., **Mütareke Dönemi Basını**, Minel Yayınevi, Ankara 2016, s.62; Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar**, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962, s.75; **Taha Toros Arşivi**, Dosya No: 37; Doğan Çetinkaya, "Hüseyin Cahit Yalçın", **Modern Türkiye'de Siyasi DüŞünce,** C 3, İstanbul 2007, s.314-329; Volkan Payaslı, "Mehmet Asım Us ve Vakit: Bir Gazetecinin Gözünden Millî Mücadele Yıllarına Dair Bir Kesit (1919)", **Millî Mücadele'nin Başlangıcının Yüzüncü Yıldönümünde 1919**, ed. İbrahim Bozkur, Umut Karabulut, Nobel Yayınevi, Ankara, 2019, s.307-339.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Reşat Nuri, Ruşen Eşref, Ziya Gökalp ve Halide Edip yer almıştır. Us ve Yalman ülke menfaatlerini her şeyden üstün tutmayı ve bu konuda ödün vermemeyi ilke edinmişlerdi[6]. Gazete, Kurtuluş Savaşı'nı her aşamada desteklemiş, millî iradeye önem verip her zaman Anadolu'nun ortasında bir meclisin açılmasını istemiştir. Hatta Ankara'ya insan ve silah kaçırmada önemli roller üstlenmiştir. Anadolu'daki zaferleri ağır sansür koşullarına rağmen başta İstanbul olmak üzere tüm dünya kamuoyuna duyurmayı başarmıştır. Ulusal direnişi bütün gücü ile desteklediği gibi Atatürk ilkelerine bağlı kalmayı başarabilmiştir[7]. Anadolu'nun bir cephesi de "Vakit Yurdunda" kurulmuştur[8]. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali üzerine İttihatçılığa yakın İtilafçılara uzak ve eleştirel tutumu nedeniyle Ahmet Emin İngilizler tarafından Malta'ya sürgün gönderilmiştir. Bunun üzerine gazetenin bütün sorumluluğu Asım Us'a kalmıştır[9]. Elde edilen arşiv belgelerinden Büyük Taarruz sonrası gazetenin gümrük vergisinden muaf tutulduğu anlaşılmaktadır[10]. Us, Lozan Konferansı'na giden heyet arasında -gazeteci olarak- yer almıştır. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından sonra 18 Mart 1923'te Ahmet Emin Yalman'ın da anılarında belirttiği üzere Yalman gazete hisselerini Asım Us'a satmıştır. Bundan sonra gazeteyi Hakkı

6 **BOA**, Yer: Y.PRK.MK.1-8, Belge Tarihi: H-21-11-1295; Orhan Bayrak, **Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü, (1831-1993)**, Kül Yayınları, İstanbul 1994, s.152; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basını**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s.123; Detaylı bilgi için bk. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1. Cilt (1888-1922)**, İstanbul 1997,s.354-357; Necip Fazıl Kısa Kürek de anılarında gazetenin İstanbul'un en yüksek tiraja sahip olduğunu, Mehmet Asım'ın Başyazar olmasına rağmen bütün iplerin Hakkı Tarık'ta olduğunu, küçük kardeşleri olan Hasan Rasim'in şiir meraklısı olduğunu kaleme almıştır. Bk. Necip Fazıl Kısakürek, **Babıali**, C 19, Büyük Doğu Yayınları, 1999, s.39; Bülent Varlık, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1202; Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, Afa Matbaacılık, 1990, s.210-211.

7 İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, İş Bankası, Ankara 1981,s.4-5; Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, Ankara 1992, s.63; **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C 2 (1941- 1960), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002,s.297; "Vakit Nasıl Hazırlanır", **Vakit**, 22 Ekim 1946.

8 Hakkı Süha Gezgin, "Vakit'in Yıldönümünü Kutlarken", **Vakit**, 22 Ekim 1946.

9 Asuman Tezcan, **Ahmet Emin Yalman: Dönemi ve Gazeteciliği**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007, s.100-101; Yalman, **a.g.e.**, s.498-519.

10 Ayrıntılı bilgi için bk. **BCA**, 30.18.1.1, Yer no: 6.38.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarık ile çıkarmaya başlamıştır[11]. Türkiye Cumhuriyeti'nin öncü kadrolarından birinci ve ikinci adama (sırası ile Atatürk ve İsmet İnönü) yakın olan Asım Us, Atatürk'ün dilde başlattığı sadeleştirme akımına uyarak gazetesinin adını 22 Kasım 1934'te "Kurun" olarak değiştirmiş ve gazete 1939'da tekrar "Vakit" adını almıştır. Gazetede yaşanan dönüşümler sırasında Us, Türk dış politikasında Meclis içinde ve dışında aktif bir siyaset izlediği gibi izlenimlerini raporlar halinde Meclis'e ve gazetesine aktarmıştır[12]. 1927'de TBMM için yapılan seçimlerde III. Dönem Artvin milletvekili olarak mecliste yerini almıştır. Artvin'den IV, Çoruh'tan V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde milletvekili seçilen Asım Us, Mayıs 1946'da emekliye ayrılmıştır.

11 Aralık 1967'de geçirdiği trafik kazası sonucu hayata veda etmiştir. İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'na defin edilmiştir. Malumat-ı Kanuniye, Usulü Tahrir ve Karikatür adlı yapıtları vardır[13].

I. Mondros Mütarekesi'nden TBMM'nin Açılışına Dair Bazı Tespitler

Birinci Dünya Harbi Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olmuştur. Birlikte savaşa girdiği devletler (Bulgaristan, Avusturya-Macaristan, Almanya), İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında ağır galibiyetler alınca İstanbul hükûmeti zor durumda kalmıştır. Özelikle Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Boğazlar'da İngiliz ve Fransız tehdidini artırdığı gibi Filistin ve Irak Cephesi'nin çökmesi Ekim 1918'de kurulan İzzet Paşa hükûmetini mütareke yapmaya zorlamıştır[14]. Bu sırada Halep'in kuzeyinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, Padişaha çektiği telgrafta Sadaretin İzzettin Paşa'ya verilmesini, yeni kabinede kendisi ile birlikte Fethi (Okyar), Rauf (Orbay), İsmail (Canbolat), Tahsin Beylerin ve Şeyhülislam Hayri Efendinin bulunmasını istemiştir. Yukarda ifade edildiği gibi hükûmeti İzzet Paşa kurmuş ancak Mustafa Kemal Paşa kabineye girememiştir. İzzet Paşa ülkenin felakete sürüklenmesini ön-

[11] Us, Gördüklerim, s.67-80; Yalman, C II, **a.g.e.**, s. 834-835.

[12] Detaylı bilgi için bk. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A-IV-6, D-54, F-15; Asım Us'un Fransızların Hatay politikasına yönelik eleştirileri için bk. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.IV-18-e, D-74-1, F-29.

[13] **BCA**, 30.10.0.0; Yer no: 76.499.19; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C I, D III, 14 Kasım 1927, s.29; Vakit, 4 Eylül 1927; **Parlamento Tarihi**, s. 80; **TBMM Albümü**, C 1, (1920-1950), s.136; **Milliyet**, 12 Aralık 1967; **Vakit**, 25 Mart 1939; **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1967.

[14] Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004, s.141-143.

Levent Şahverdi Arşivi

lemek üzere İngiltere ile -Kûtü'l-Amâre'de esir edilen Townshend aracılığıyla- görüşmeye başlamıştır. İngiltere tarafını Akdeniz İngiliz Donanması Kumandanı Amiral Calthorpe ve Osmanlı hükûmeti tarafını Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Hariciye Nazırı Reşat Hikmet ve Yarbay Sadullah beylerin temsil ettiği Mütareke, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır. Mütarekenin 7. maddesinde İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması hâlinde stratejik noktaların işgali ve 24. maddede yer alan Vilayet-i Sitte de karışıklık olması hâlinde bu vilayetlerin İtilaf Devletleri'nce işgal edilmesi düşüncesi Anadolu'nun yer yer işgaline zemin hazırlamış Rumlar ve Ermeniler ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmuşlardır[15]. 31 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa, Limon Von Sanders'ten Yıldırım Orduları Komutanlığını devralmış ve 3 Kasım'da Ahmet İzzet Paşa'ya[16] gönderdiği telgrafta mütareke hakkında bilgi almak istediğini, uyanık olunması gerektiğini, mütareke metnin yeterince açık olmadığını ve silahların dağıtılmaması gerektiğini yetkililere bildirmiştir. Vakit gazetesi 3 Kasım 1918 tarihli nüshasında "Mütareke'nin Resmî Metni- Dâhili İşlerimize Müdahale ve Hakimiyet-i Milliyemize Tecavüz Yok" başlığıyla mütarekenin koşullarını detaylandırmıştır[17]. Mütareke koşullarına uymayacağını belirten Mustafa Kemal Paşa da 7 Kasım'da görevinden alınmıştır. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiğinde Haydarpaşa Limanı'nda karşılaştığı manzara ürkütücüdür. Vakit

15 Salahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, MEB, İstanbul 1991, s.9-27; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1966, s. 38-43; Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s.3-8; Rauf Orbay anılarında Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin ve Towshend'in ısrarı ile Mondros'a gittiğini ve müzakerelerde Calthorpe'ın İzmir ve İstanbul'a Yunan gemilerinin çıkmayacağına dair söz aldığını ifade etmiştir. Anılarında ayrıca Mondros Mütarekesi sürecini ve maddelerini detaylıca ele almıştır. Bk. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Emre Yayınları, İstanbul, s.84/130-148.

16 Ahmet İzzet Paşa hükûmeti Enver, Cemal ve Talat paşalarını yurt dışına göz yumduğu için Padişah tarafından 8 Kasım'da istifaya zorlanmıştır. Yeni hükûmeti kuran Tevfik Paşa ise sadarette 3 Mart'a kadar kalabilmiş ve yerine Damat Ferit Paşa hükûmeti kurulmuştur. Bk. Dagobert Von Mikusch, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s.223-224; Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, C I, İş Bankası, Ankara 1998.

17 **Vakit**, 3 Teşrinisani 1918; Gothard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", **Belleten**, C XXVIII, S 109, 1964, s.152; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Cumhuriyet Yayınları, 2000, s.44-45; Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.6; Telgraflaşmalar için bk. Sabahattin Selek, **Millî Mücadele**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982, s.71-72; Süleyman Hatipoğlu, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s.67-91.

Levent Şahverdi Arşivi

gazetesi manşetinde 45 parçadan (22'si İngiliz, 12'si Fransız, 7'si İtalyan ve 4'ü Yunan) oluşan İtilaf donanmasının limana demir atışından İngiliz ve Fransız generallerinin gelişinden bahsetmiştir. Gazetenin ilk sütununa da İngiliz ve Fransız zırhlılarının fotoğraflarını koymuştur. Bu gemilerin Çanakkale Muharebeleri'nde de yer alan gemiler olması da dikkat çekicidir[18]. İstanbul'a gelir gelmez ilk demecini Vakit gazetesine vermesi dikkat çekicidir. 16 Kasım 1918'de Pera Palas otelinde gazetecileri ağırlayan Mustafa Kemal Paşa, Vakit gazetesi muhabirine Britanya hükûmetinin iyi niyetinden şüphe etmediklerini ifade etmiştir[19]. 16 Kasım'da Vakit gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın resmini manşetlere taşımış ve onunla ilgili bilgilere yer vermiştir. Kendisinden Anafartalar kahramanı olarak bahsedilen Mustafa Kemal Paşa, 1914 yılında Çanakkale'de olmasaydı İngiltere ve Fransa kuvvetleri İstanbul surlarına kadar gelecek savaş Türkiye'nin aleyhine olacaktı. Mustafa Kemal Paşa en tehlikeli zamanda vatanımıza çok büyük hizmetler etmiştir. Gazetenin son kısmında da Selanik'te doğduğu ve 38-39 yaşında olduğu ifade edilmiştir[20]. Vakit gazetesinin Mustafa Kemal Paşa'yı bir millî kahraman ve vatan kurtarıcısı olarak Türk halkına tanıtması manidardır. Zira gazetenin kadrosu Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale zaferindeki rolünü çok iyi bilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da ilk mülakatını Vakit gazetesine vermesi de önemlidir. 18 Kasım 1918 tarihli nüshasında "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" adlı haberde Mustafa Kemal Paşa Mondros'un uygulanması hakkındaki sorulara önemli cevaplar vermiştir. Muhabir, Mustafa Kemal Paşa'ya İtilaf Devletleri'nin Mondros'u kendi yorumlarına göre uyguladıkları, bu durumda buna milletin tepkisinin ne olacağı, millete düşen görevin ne olduğu, Mebusan Meclisinin durumunun ne olacağı sorularını yöneltmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise çözüm yerinin hükûmet olduğunu, milletin devlet işlerine karışmadığını, Meclis-i Mebusanın halkı temsil etmediği doğru olsa bile bunun dedikodu hâline getirilmemesi gerektiğini, olağanüstü bir durum olduğunu, barışın sağlanması için hükûmetin var olan meclise dayanması gerektiğini açıklamıştır. Millete düşen görev nedir dendiğinde ise milletin güvenilir bir hükûmet teşkil etmek için çaba sarf etmesidir diye cevap vermiştir. Bu mülakat millete ilk beyanatı ve millî iradeyi ilk defa açıktan savunması bakımın-

18 **Vakit**, 14 Teşrinisani 1918.

19 İpek Çalışlar, **Atatürk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s.166; Andrew Mango, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006, s.237.

20 **Vakit**, 16 Teşrinisani 1918. (Ek-2)

Levent Şahverdi Arşivi

dan önemlidir[21]. Nitekim Millî Mücadele'nin Galip Hoca lakaplı Kuvayımilliyecisi olan Celal Bayar da "Ben de Yazdım" adlı hatıratında Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu mülakatı şu şekilde yorumlamıştır[22]:

> "18 Kasım 1918 tarihli Vakit gazetesinde çıkan bu demeç, Paşa'nın savaş sonrası açık politika anlamında millete ilk hitabı ve Vahdettin ile onun etrafında toplanan devlet adamlarının görüşlerinden ayrıldığının delilidir. Bu beyanat meşrutiyetin icaplarına, bu büyük adamın ilerideki eserlerinin ruhuna, millî iradenin rehberliği ile iş görmek prensibine ne kadar uygun bir başlangıçtır."

Asım Us, hatıratında İstanbul'a İngiliz, Fransız işgal kuvvetlerinin girmesiyle basın üzerinden kalkan askerî sansür yerine İngiliz-Fransız-İtalyan sansürü geldiğini, İttihat ve Terakki erkânının (Enver, Cemal, Talat Paşa) ülkeyi terk etmesiyle kurulan Teceddüt Fırkasının ismen var olduğunu, artık Hürriyet ve İtilaf yanlılarının yurdun her tarafında canlandığını belirtmiştir. Bu bağlamda İttihatçıların yayın organı olan Tanin kapatılmış, Yunus Nadi "Yeni Gün" adlı gazete çıkarmaya başlamıştır. İttihatçı ve İtilafçı kavgaları işgal içinde vatan endişelerini unutturacak bir hâl almıştır. Mondros Mütarekesi'nin tam metnini yayımlayan Vakit gazetesinin Mondros'un hükümleri ile ilgili yorum yapmaması dikkat çekicidir. Zira bu durumun sebebini Asım Us, hatıratında anlatmıştır. Us, Vakit muhabiri olarak Harbiye Nezaretine gittiğinde İsmet Paşa'yı ziyaret ettiğini kendisini sadece bir gazeteci olarak kabul ettiğini ve sorduğu soruya şu cevabı verdiğini kaydetmektedir*:*

> "Evet, mütareke şartlarına göre İstanbul'a yabancı işgal kuvvetleri girdi. Fakat gazeteler ordumuzun vaziyetine dair hiçbir şey yazmasınlar. Düşman içimize girmiştir. Fakat bizim kuvvetlerimizin neden ibaret olduğunu bilmez. Sulh oluncaya kadar bilmemesi de lazımdır. Gazetelerden ikinci bir ricam da şudur: "Şahsiyat ile uğraşmasınlar. Hele kıymetli adamları kötülemesinler. Kıymetli adamlar kötülenecek olursa gücenirler, bir köşeye çekilirler. Memleket onların hizmetlerinden mahrum kalır."

İsmet Paşa da bu tarihlerde günlüğüne Vakit yazarlarından Ahmet Emin Yalman ile memleketin durumu ile ilgili görüştüklerine dair not düşmüştür[23].

---

21 **Vakit,** 18 Teşrinisani 1918; Ayrıca bk. Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s.77; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.99.

22 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Sabah Kitapları, C 5, İstanbul 1997, s.14; Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Sabah Kitapları, C 7, İstanbul 1997, s.72.

23 Us, **a.g.e.**, s. 14; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası, Eylem Yayınları**, 2008, s.172; İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973**), Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul artık esaret altına alınmıştı. Moskova Sefiri Galip Kemali Bey'in başkanlığında İngiltere'nin isteklerinin mütareke koşullarına uyup uymadığını incelemek üzere dış işlerinde bir komisyon kurulmuştur[24]. 23 Kasım'da Fransız Doğu Orduları Komutanı D'Esperey Paris adlı gemi ile İstanbul'a gelmiş Galata Köprüsü'nden Pera'ya Rumların gösterisiyle karşılaşmıştı. İngiliz, Fransız, İtalyan birlikleri ve bando takımı Esperey'in gelişini kutlamıştır. Beyoğlu'ndaki azınlık ve Levanten kalabalık zafer naraları atmış bu durum Türkleri Fransızlardan soğutmuştu. Esperey, komutası altındaki Yunan Adalar Tümenini gerektiğinde İzmir'e çıkarmak üzere birtakım gizli faaliyetlere girmişti. Vakit gazetesi muhabiri kendisi ile mülakat yapmış ve kısa öz geçmişini neşretmişti[25].

Mustafa Kemal Paşa, 21 Aralık'a yani Meclisin feshine kadar Tevfik Paşa hükûmeti yerine Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin kurulması ve kurulacak kabinede yer almak üzere Padişah'ı etkileme çabası içindeydi. Hatta en yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey ile de "Minber" gazetesini çıkarmışlardı. Ancak bu sıralarda İngilizler ile işbirliği yapan Hürriyet ve İtilafçılar, harp ilanından ve Ermeni katliamından sorumlu oldukları iddia edilen şahısları Divanıharp'e sevk etme gerektiğini ileri sürmeye başlamışlardı. Oysa Tevfik Paşa hem sivil hem de askerî yetkililerden oluşacak bir karma mahkemede davaların görülmesini istemişti. Neticede Padişah, Meclisi fesih etmişti[26].

[24] **Vakit**, 21 Teşrinisani 1918; Ayrıca bk. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s.35.

[25] **Vakit**, 23 Teşrinisani 1918; **Vakit**, 24 Teşrinisani 1918; **Vakit**, 25 Teşrinisani 1918; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C I, Remzi Kitapevi, 10. Baskı, İstanbul, s.360-361; Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele**, C I, İş Bankası, Ankara 1998, s.99. Döneme tanıklık eden Alman Doğubilimci Dagobert Von Mikusch'i yaşananlara dair şöyle bir not düşmüştür: " …Fransız generali Franchet d'Esperey yine de ordunun başında kente girdi. Ne var ki artık bir fetih ordusu değildi bu, yalnız bir zafer alayıydı. Ancak yine de güzel sahneye konulmuştu. Ağır yürüyüşle bu alay, zaferi kazanmış orduyu temsil ederek, Galata Köprüsü'nden hareketle Pera'yı baştan başa dolaştı. Kent halkının bu alayı karşılayışı ise tek kelimeyle kusursuzdu; bütün ezilen halkların kurtarıcısı ve koruyucusu sevgili Fransa coşkuyla alkışlandı. Yüzyıllarca sürmüş bir rüyanın artık gerçekleştiğinden, Hristiyanlığın Bizans'ı geri aldığından artık kimsenin kuşkusu kalmamıştı..." Bk. Dagobert Von Mikusch, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009, s.219; Tansel, **a.g.e.**, C I, s.59; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 1999, s.145; Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1966, s.185.

[26] Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s.18-19; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s.262-269; Lord Kinross, **Atatürk**, Altın Kitaplar, İstanbul 200, s.173-174.

Levent Şahverdi Arşivi

İçeride bu gelişmeler yaşanırken, 18 Ocak 1919'da dünya barışını ve düzenini belirlemek aynı zamanda Dünya Savaşı'nda yenilen devletlerin durumunu görüşmek üzere 30'dan fazla ülke Paris Barış Konferansı'nda bir araya gelmişti[27]. Toplantıdan önce Halide Edip'in Vakit'e yazdığı "Müslümanlar Kendilerine Efendi Değil, Dost İstiyorlar" adlı makale, Türk aydınlarının beklentilerini ortaya koymak bakımından önem taşımaktadır. Makalede, istiklalini korumuş olan Müslüman memleketlerin paylaşılmaması, kendi kendilerini idare edecek zamana kadar Wilson ve Batılı devletlerin yardımının elzem olduğu belirtilmişti[28]. Şubat ayında İstanbul İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerinin güç gösterisine sahne olmuştur. İngiliz General Allenby 7 Şubat'ta, 8 Şubat'ta Fransız Doğu Orduları Başkomutanı D'Esperey ikinci kez İstanbul'a gelmiştir. Esperey, Sirkeci'den Beyoğlu'na beyaz atını çeken iki siyah derili insan ile giderken atını ürküttüğü için Osmanlı bando erlerini kırbaçlayarak susturmuş ve Padişah'ın Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarılmak sureti ile orada oturacağını dile getirmiştir. Bu sırada Beyoğlu'nda bulunan Mustafa Kemal Paşa "Napolyon'un bir Moskova dönüşü olduğu gibi General Franchet D'Espere'nin de bir İstanbul dönüşü olacaktır. Bunu yarın tarih yazacaktır." demiştir. Allenby ise Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'yı İngiliz elçiliğine çağırarak konuşmalarına fırsat vermeden mütareke şartlarının uygulanmamasından şikâyet ederek isteklerini sıralamış ve ayaküstü tuttuğu nazırları yanından kovmuştur[29]. 3 Mart'ta Tevfik Paşa kabinesi düşmüş ve ertesi gün yerine Damat Ferit Paşa hükûmeti kurulmuştur. Yeni hükûmetin ilk icraatı İttihatçı ve İttihatçılarla iltisaklı

[27] Ali Erhan Ertan, Tevfik Orçun Özgün, "Birinci Dünya Savaşı Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**, Yıl 20, S 3, 2016, s.552-572; Davıd Fromkın, **Barışa Son Veren Barış**, Sabah Kitapları, İstanbul 1989, s.381-386.

[28] Vakit gazetesi Wilson Prensiplerinin tam metnini 6 Teşrinievvel 1918'de vermiştir. Bk. **Vakit**, 6 Teşrinievvel 1918; **Vakit**, 5 Kânunusani 1919.

[29] Tansel, **a.g.e.**, s.59-65; Kınross, **a.g.e.**, s. 179; Atay, **a.g.e.**, s.155; Fromkın, **a.g.e.**, s.403; Hasan İzzet Dinamo, **Kutsal İsyan 1**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2010, s.216; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s.10; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.42; Orhan Çekiç, **İmparatorluktan Cumhuriyet'e II**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, s.49-50; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.73-74; Aydemir, C I, s.360. İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri Paris'e "ezilmiş olan Türklerin başlarını kaldırmaya başladıklarını… Eğer iş kavgalaşmaya gelirse, yirmi dört saat içinde kendilerinin denize dökülüeceklerini, çoktan bildirmişti. Bk. Mango, **a.g.e.**, s.249.

Levent Şahverdi Arşivi

olanların sorguya çekilmesi ve ardından Bekirağa Bölüğüne konulmasıydı. Asım Us, "İcraatın Başlangıcı" adlı köşe yazısında üzerlerinde hissettikleri baskıyı kaleme almıştır. Köşe yazısında arkadaşı ve gazetenin kurucularından Ahmet Emin'in polis müdüriyeti tarafından tevkif edildiğini ve bu durumun nedenini anlamadıklarını dile getirerek Tevfik Paşa hükûmetinden sonra iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf yanlılarının ilk icraatının bu olmasının şaşırtıcı olmadığını belirtmiştir. Son olarak da memleketin durumunu düşünerek susmaya ve hükûmeti şu an için eleştirmemeye karar verdiklerini, bu suskunluklarının bir gazeteci için acı bir fedakârlık olduğu anlatılmıştır[30]. Asım Us, hatıralarında ise yeni hükûmeti bir intikam kabinesi olarak görmüştür. Zira hükûmete zorluk çıkaran bir takım gazeteciler ve ittihatçılar sorgulanmış Bekirağa Bölüğüne İngiliz ve İtilafçıların işbirliği ile atılmıştı. Asım Us, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile konuşmaya gittiğinde kendisinin soru sormasına fırsat vermeden İttihatçıların ülkeye verdiği zararları anlatmıştır. Dâhiliye Nazırı kendisine ilginç bir şekilde şunları söylemiştir: "Bereket versin, memleketi kurtarmak için tek bir şans var. Harp mesulleri elimizin altındadır. Bunların hepsini asmak memleketi kurtarmak için bir fırsattır. Geçen gün Meclis-i Vükela'da münakaşa ettik. Hâlâ tereddüt edenler var"[31].

1919'un Nisan'ında Karadeniz ve çevresinde Pontusçuluk özlemi ile Rum çeteleri ayaklanmış ve Türk köylerine saldırmışlardır. İngilizler ise Türklerin Rumlara saldırmakta olduğunu ve bu durumun önüne geçilmesi gerektiğini içeren telgrafı İstanbul hükûmetine bildirmişti. Asım Us, hatıratında Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetkilerle 3. Kolordu Müfettişliğine atanışı ve Samsun'a çıkışı ile ilgili detaylı bilgilere yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, aklındaki planı uygulamak için Bahriye Nazırı Avni Paşa'ya gittiğini ve onun da kendisini Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile tanıştırdığını ifade etmektedir. Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı bir öğlen yemeğinde Avni Paşa ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile buluşturmuştur. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i yanına davet etmiştir. Yanına girince dedi ki: "Çocuğum beni utandırma. Beni mesuliyet altında bırakma. Şimdi seni Damat

[30] Asım Us, "İcraatın Başlangıcı", **Vakit**, 11 Mart 1919.; Yalman, **a.g.e.**, s.411- 414; Ayrıca bk. Şerife Çıtır, **Mehmet Asım'ın Vakit Gazetesindeki Millî Mücadele Dönemi Yazıları (1919-1921)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s.31.

[31] Us, **a.g.e.**, s.15; hükûmet değişikliğinden sonra yaşanan tutuklamalar için bk. Okyar, Seyiddanlıoğlu, **a.g.e.**, s.20-21; Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s.55-58.

Levent Şahverdi Arşivi

Ferit Paşa'ya götüreceğim. Kendini tut. İyi konuş. Ona söz verdim" demiştir. Mustafa Kemal Paşa bu buluşmada kendisine verilen vazifeyi en iyi şekilde yapacağını belirmiştir. Bunu söylerken içinden "Ben elimden geldiği kadar bu aldanan adamların gösterdikleri tezahürlere ehemmiyet vermiyordum. Fakat bunları aldatmanın devlet ve millet için lüzumlu olduğuna kani bulunuyordum" diye geçirmiştir. Bu olay üzerine Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Erkânı Harbiye Umumiye Reisini evine davet etmiştir. Damat Ferit Paşa harita üzerinde Mustafa Kemal Paşa'ya nereye hükmedeceğini ve ne yapacağını sormuştur. Damat Ferit'in kuşkuları giderilmiş ve evden çıkarken Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir şey yapacak mısın? sualini sormuş ve evet Paşam, bir şey yapacağım. Cevat Paşa ise "Allah muvaffak etsin, mutlak muvaffak olacağız" demiştir[32]. Genelkurmay 2. Başkanı Kazım (İnanç) Paşa, Mustafa Kemal'in geniş yetkilere sahip olmasında önemli rol oynamış ve IX. Kolordu Müfettişliği göreviyle Anadolu'daki tüm sivil ve resmî makamların emrinin alacağı yetki 30 Nisan 1919'da[33] onaylanmıştır[34].

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından bir gün önce 15 Mayıs 1919'da İzmir, Pasaport Limanı'na kuvvet çıkaran Yunanlar tarafından işgal edilmiştir. Amiral Webb, memleketin her tarafından protesto telgrafı aldığını ve insanların galeyana gelmiş göründüğünü, basına sansür getirilmesini bir nota ile Damat Ferit Paşa'ya bildirmiştir[35]. Vakit gazetesi, İzmir'in işgali sonrası Yunanların yapmış oldukları mezalimi, yaşanan gelişmeleri her gün manşet ve köşe yazısı olarak haber yapmış halkı gelişmelerden haberdar etmiştir. 16 Mayıs 1919 tarihli haberin ilk sayfasında İzmir Kordon'un resmine, İngiliz

[32] Us, **a.g.e.**, s.29-38; Ayrıca bk. Turgut Özakman, **Vahdettin, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele,** Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012, s.254-255; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.15; İlker Başbuğ, **Mustafa Kemal (1881'den 1923'e),** Remzi Kitapevi, İstanbul 2012, s.154-156.

[33] 30 Nisan'da da Şakir Paşa: "Sivas, Van, Tarabzon, Erzurum Vilayetleriyle Samsun Sancağı memurini mülkiyesinin Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacak tebligatı icra etmelerinin tamimen emir buyrulması müsterhamdır" ibareli tebligatın Samsun Sancağına bildirilmesi ve uygulanmasını Damat Ferit Paşa'dan istemiştir. Bk. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.110.

[34] **Vakit,** 6 Mayıs 1919; Cebesoy, **a.g.e.,** s.49/79-82; Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s.92-98; Charles H. Sherrill, **Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal**, Karakarga Yayınları, İstanbul 2018, s.75-78; Wılly Sperco, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011, s.51-54; Austın Bay, **Atatürk**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2011, s.174.

[35] **Vakit,** 19 Mayıs 1919; Jaeschke, **a.g.e.**, s.81.

Levent Şahverdi Arşivi

Amirali Calthorpe'nin Aydın Valisi'ne verdiği iki nota, bu haberin altında ise İzmir ve Aydın'ın Müslüman ve Rum nüfusu iki ayrı istatistikle verilmiştir. Bu istatistikle Müslüman nüfusun Rum ve diğer ekalliyetlerden sayısal olarak daha çok olduğu ispat edilmeye çalışılmıştı. Yine aynı tarihte Mehmet Asım "İzmir'in İşgali" adlı yazısında yaşananlara dair önemli notlar düşmüştür. Anadolu'nun can evi olan bir liman şehrinin Yunan askerleri tarafından işgal edilişine ihtimal vermediklerini, Wilson Prensipleri hayali ile kendilerini meşgul ettiklerini, Avrupalı devletlerin Wilson Prensipleri ile Türkleri mi oyaladıklarını, Doğu milletlerinin Wilson Prensipleri'nin dışında mı ve Türklerin Doğu'nun en saf milleti olduğunu ele almıştır. Yazının devamında Wilson Prensipleri'nde geçen bir madde Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde Türklerin sahip olduğu haklar mütarekeden sonra kaldırıldı mı? Bu sorulara cevap aranırken İzmir'in işgalinin Wilson Prensipleri'ne ters düştüğünü ve işgalin haksız olduğu yer almıştır. İzmir tamamı ile bir Türk limanıdır. Türk limanı olarak kalmalıdır[36]. Us, gazetesinde işgalden yıl sonuna kadar İzmir'de yaşanan katliamdan halkı haberdar ettiği gibi işgalin hukuksuzluğunu da kamuoyuyla paylaşmıştır. Ertesi gün ise "İşgalin Manası" adlı yazısında İzmir kıyılarının Yunan askerleri tarafından işgal edilmesinin halk üzerinde korkunç bir etki yarattığı, hükûmet tarafından basına verilen resmî tebliğlerin olayları aydınlatmaktan ziyade daha korkunç bir hâle getirdiği, hükûmete verilen tebliğ ile Amiral Calthorpe tarafından Aydın Vilayeti'ne verilen notalar arasında önemli farklar olduğu anlatılmıştır. İzmir ve havalisinde Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durum olmamasına rağmen İzmir işgal edilmiştir. İzmir'i işgal eden askerler İngiliz, Fransız, Amerika ve İtalya devletlerinden biri olsa idi bundan şüphe edilmeyecekti. Ancak İzmir'i Mondros hükmüne aykırı olarak işgal eden kuvvetler Yunan askerleridir. Bu işgalin Yunanlar tarafından gerçekleşmesi Türk ve Müslüman ahalide derin bir üzüntü yaratmıştır. İşgal Yunanlar tarafından gerçekleşmeseydi Türk ve Müslüman ahali buna sabırla katlanabilirdi. Ancak işgalin anlamı bundan daha acı bir gerçeğe işaret etmektedir. Amiral Webb tarafından hükûmete gönderilen notada işgalin mütarekeye göre değil Paris Barış Konferansı'nda alınan bir karar neticesinde gerçekleştiği anlaşılmıştır. Paris Barış Konferansı'nda Türkiye meselesinin kolayca çözülemeyeceği, en sıkıntılı meselenin milliyetlere

[36] Mehmet Asım, "İzmir'in İşgali", **Vakit**, 16 Mayıs 1919; Ayrıca bk. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s.92-92-99.

Levent Şahverdi Arşivi

verilecek hak ve idarenin şekli olduğu, Arabistan, Suriye, Irak, Ermenistan, İzmir, Trakya ve İstanbul meselelerinin her birinin ırk ve milliyet meselesi olduğu belirtilmiştir[37]. Bu bağlamda Us, İzmir işgalinin mütareke hükmü ve Wilson Prensipleri'ne göre aynı zamanda hukuka aykırı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Us, 18 Mayıs 1919'da "İzmir İşgalinin Neticeleri" adlı yazısında Anadolu'yu ölüm tarlasına çevirmek için fazla bir şey yapmaya gerek olmadığını sadece İzmir'i birkaç sene Anadolu'dan ayırmak gerektiğini dile getirmiştir[38].

19 Mayıs 1919'da -Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a vardığı ve Millî Mücadele'yi başlattığı gün- Asım Us, "Milletin Matemi" adlı bir köşe yazısı yazmıştır. İzmir'in Yunanlara savaş hediyesi olarak verildiği, İzmir'in Türkiye'nin başı olduğu, bu başı keserek Yunanistan'a veren adaletperver Avrupa medeniyetinin vicdanının sızlamadığı, Türklere hayat hakkı tanınmadığı ve bu nedenle insanların sessizlik içinde olduğu anlatılmıştı[39]. İzmir'in işgali İstanbul'da geniş çapta yapılan mitinglerle protesto edilmiş ve bu protestolar Vakit gazetesine yansımıştır. Özellikle Halide Edip'in meşhur Sultanahmet mitingi gazetenin ilk sayfasında ve Halide Edip'in bulunduğu bir fotoğraf ile verilmiştir. Asım Us, aynı tarihli sayıda "İşgal mi Muavenet mi" adlı yazısı ile Yunan komutanı Zafironun beyannamesinde İzmir ve havalisinde yapılanların bir işgal anlamı taşımadığını, Yunan askerlerinin Osmanlı'nın mülki ve idari işlerini kolaylaştırmak için İzmir'de olduğunu mizahi bir üslupla ele almıştır. Osmanlı dört yıllık savaştan yorgun ve fakir çıkmasına rağmen haremini Yunanistan'a emanet edemeyeceğini belirtmişti[40]. 22 Mayıs'ta Us'un "Söz Milletindir" adlı yazısından hareketle Mustafa Kemal Paşa ile aynı ideale sahip olduğunu görmekteyiz. Yazıda, Paris Barış Konferansı maddelerinin hükûmete dikte edildiği, bu durumun Meclis-i Mebusanın yokluğunda

37 Asım Us, "İşgalin Manası", **Vakit**, 17 Mayıs 1919; **İkdam**, 17 Mayıs 1919; İzmir'in işgali için bk. Jaeschk, **a.g.e.**, s.82-85; Tansel, **a.g.e.**, C I, s.222-225; Kazım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922**), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s.3-12; Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s.1-30; Bayar, C 6, s.30-48; Adıvar, **a.g.e.**, s.35; "İzmir'in İşgali Meselesi", **İkdam**, 17 Mayıs 1919; Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999, s.152-153.

38 Asım Us, İzmir İşgalinin Neticeleri", **Vakit**, 18 Mayıs 1919.

39 Asım Us, "Milletin Matemi", **Vakit**, 19 Mayıs 1919.

40 Asım Us, "İşgal mi, Muavenet Mi?" **Vakit**, 20 Mayıs 1919; Ayrıca bk. Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul 2007, s.36-38; Gökbilgin, **a.g.e.**, s.95-96; Tansel, **a.g.e.**, s.246.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleştiği yorumuna yer verilirken aynı zamanda yeni yapılacak seçimle işbaşına geçen meclis azalarının İstanbul ya da Konya gibi Anadolu'nun bir merkezinde olağanüstü bir meclis hâlinde toplanamaz mı? İstanbul'da toplanacak olan meclis vilayet halkının isteklerini yeterli derecede temsil edemez mi? sorularına cevap arandığı görülmektedir[41]. Bu düşünceler, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği ve Millî Mücadele'yi örgütlediği şu aşamada hayata geçirmek istediği fikirlerle örtüşmektedir.

25 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa Havza'ya gelmiş halkı işgallere karşı uyardıktan sonra Havza'da İzmir şehitleri için dua okutmuştur[42]. Vakit, 26 Mayıs'ta Yıldız Sarayı'nda toplanan saltanat şurasına yer verirken Damat Ferit Paşa'nın tek kurtuluş yolu İngilizler söylemine dikkat çekmeye çalışmıştır[43]. Asım Us, Paris Barış Konferansı'na büyük ümitlerle bağlanmış Damat Ferit ve Tevfik Paşa'nın sırasıyla Paris'e gidişinin ardından alınan kararları halka duyurmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise azınlığın çoğunluğa feda edilmemesini alınacak kararların ulusun vicdanına hitap etmesini istemiştir[44]. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya geçmiş Kurtuluş Savaşı'nın yol haritasını çizerek 3 Temmuz'da Erzurum'a varmıştı. Bu tarihte Paris'ten gelen haberler Asım Us üzerinde derin bir üzüntü yaratmış ve duyduğu üzüntüyü Vakit'in 4 Temmuz 1919 tarihli sayısında "Hicran içinde Hicran" adlı yazısında kelimelere dökmüştür. Bütün umutların söndüğünü, bu karanlığın ancak Tevfik Fikret'in diliyle anlatılabileceğini, mevcudiyetin korunması için her kesimin her fırkanın tek bir vücut içinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır[45].

7-8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa hem görevinden hem de askerlik mesleğinden istifa etmiştir. Bu olay üzerine Vakit gazetesi 12 Temmuz'da ilk sayfasında Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafına ve şu habere yer vermişti:

---

41 Mehmet Asım, "Söz Milletindir", **Vakit**, 22 Mayıs 1919.

42 **Nutuk**, s.15-16; Tansel, **a.g,e.**, s.239; **Vakit**, 29 Mayıs 1919.

43 **Vakit**, 26 Mayıs 1919; **Vakit**, 27 Mayıs 1919; **Vakit**, 28 Mayıs 1919; Saruhan, **a.g.e.**, s.278-279; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C I, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s.141-144; Ayrıca bk. Mehmet Asım , "Ne görüyor, Ne İşitiyoruz", **Vakit**, 26 Mayıs 1919; Mehmet Asım, "Fikir Cereyanları", **Vakit**, 28 Mayıs 1919; Tansel, **a.g.e.**, s.253-25; Gökbilgin, **a.g.e.**, s,100.

44 Gökbilgin, **a.g.e.**, s.129-132; Tansel, **a.g.e.**, s.258-260; "Hükûmetimizin Sulh Konferansına Daveti", **Vakit**, 2 Haziran 1919; Tevfik Paşa, Damat Ferit grubundan ayrı olarak 14 Haziran'a Paris'e gitmiştir. Bk. " Tevfik Paşa Hareket Etti", **Vakit**, 15 Haziran 1919.

45 Mehmet Asım, "Hicran İçinde Hicran", **Vakit**, 4 Temmuz 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

"Şark orduları komutanı Mustafa Kemal Paşa askerlikten istifa etmiştir. Kalan ömrünü Anadolu'nun uzak bir köşesinde ikamet ederek geçireceğini beyan etmiştir. Meclis Vekili Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını kabul etmiştir. Paşanın istifası ile ordu mühim bir komutanı kaybetmiştir. Malumunuz Mustafa Kemal Paşa harp içinde Anafartalar kahramanı unvanını kazanmıştı[46]."

23 Temmuz'da açılan Erzurum Kongresi, 7 Ağustos'ta tamamlanmıştı. Kongreden sonra İstanbul hükûmeti hem Rauf (Orbay) hem de Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını ve onlara itibar edilmemesini istemiştir[47]. Mustafa Kemal Paşa, 3 Eylül'de Sivas'a varmış ve ertesi gün açılan kongre 11 Eylül'de sona ermişti. Kongre'de alınan kararlara Vakit gazetesinin 5 Ekim 1919 tarihli Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in fotoğrafının da yer aldığı "Anadolu Harekat-ı Milliyenin Esbabı ve Sivas Kongresi Mukarreratı (Kararları)" adlı haberde yer verilmiştir. Kongrede alınan kararların Erzurum dahil olmak üzere tüm yurdu kapsadığı, bütün cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında birleştiği, Meclis'in derhal toplanması gerektiği ve mandanın kabul edilemez olduğu belirtilmişti[48]. Kongre'den sonra İstanbul ile ilişkiler -milletin emellerini dikkate alacak bir hükûmet kurulana kadar- kesilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Damat Ferit Paşa hükûmetinin Padişah'ın aleyhinde işler yaptığına yönelik telgrafları olumlu sonuç vermiş ve Ferit Paşa hükûmeti 30 Eylül'de düşürülmüştür. Asım Us'un Vakit gazetesi, 3 Ekim 1919 tarihli "Damat Ferit Paşa Kabinesi İstifa Etti-Yeni Kabinenin Teşkili" haberine yer vermiştir. Gazetenin ilk sayfasında Ali Rıza Paşa'nın, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın ve Şurayı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Bey'in fotoğrafları bir çerçeve içerisinde yer almıştır. Aynı sütun altında Anadolu harekâtının ve kabinenin istifa nedenlerine ayrıca kabinede yer

46 **Takvim-i Vakayı**, 13 Şevval 1335; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.39; Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s.160-180; Gökbilgin, **a.g.e.**, s.181; **Nutuk**, s.33; Karabekir, **a.g.e.**, s.62-102; **Vakit**, 1 Ağustos 1919; **Vakit**, 2 Ağustos 1919; **Vakit**, 4 Ağustos 1919. Ayrıca Halide Edip'in Amerikan heyetinden istedikleri için bk. **Vakit**, 5 Ağustos 1919; Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.II-XIII; Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.VII-XIV. (Ek-3)

47 **Vakit**, 5 Eylül 1919.

48 Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

alan yeni isimlere yer verilmiştir[49]. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun yükselen sesine kulak verip kabineyi değiştiren Padişah'a teşekkür telgrafı çekmiş ve bu telgraf metni 9 Ekim tarihli Vakit gazetesinde tam metin olarak yayımlanmıştır[50]. Damat Ferit Paşa hükûmetinin devrilmesi basın zaferi olarak kutlanmış ve hiç kuşkusuz bu zaferde Vakit'in de rolü büyük olmuştur. Bu başarı, hükûmetin geciktirdiği seçimin hızlanmasını ve Vakitcilerin arzuladığı, kararların ulusal onayla alınması yolunun açılmasının sağlıyordu. Artık millî hareketten bahsetmek eskiye nazaran daha da serbest bir hâl almıştır. Hükûmet düşene kadar ağır sansüre maruz kalan ve bu sebeple Anadolu'dan az bahsetmek zorunda kalan Vakit artık kurtuluşa giden yolda bütün umudunu Anadolu'ya bağlamıştır[51]. İstanbul basını Anadolu ile ilgili haberleri yeterince alamamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, kongrelerde alınan kararları, Heyeti Temsiliye ve Anadolu harekâtının amacını ancak basın yolu ile İstanbul'a iletebileceğini bildiği için İstanbul'da yayımlanmakta olan birkaç gazete (Tasvir-i Efkar, Akşam, Türk Dünyası, İstiklal Gazetesi) ile iletişime girmiştir[52]. Bunlardan bir tanesi de Vakit gazetesidir. Gazete her gün sütun sütun Anadolu hareketinin İttihatçı olmadığına dair bilgilere yer verirken bir yandan da bu konuyu pekiştirmek için Sivas Kongresi'ne tanıklık eden Daily News muhabiri Brow'nun gözlemlerini aktarmıştır. Us'un Vakit gazetesi 13 Ekim 1919'da ilk sayfada "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" adlı bir habere yer vermiştir. Konuşmada cemiyetin amacı, nizamnamesi ve yayımladığı beyannamelerin içeriği hakkında sualler sorulmuştu. Cemiyetin Sarayla irtibatta olduğu, cemiyetin Osmanlı sınırları içerisinde teşkilatlandığı, büyük devletlere karşı bir fikir düşmanlıklarının olmadığını, gayrimüslimlere karşı iyi niyet beslediklerini ve bu konuda onları ikna ettiklerini, Sivas Kongresi'nin birinci maddesinde yer alan devlet ve milletin iç ve dış bağımsızlığına sadık

[49] "Damat Ferit Paşa Kabinesi İstifa Etti-Yeni Kabinenin Teşkili", **Vakit**, 3 Teşrinievvel 1919; **Vakit**, 8 Teşrinievvel 1919; Teşekkür telgrafı için bk. **Vakit**, 9 Teşrinievvel 1919; Aydemir, **a.g.e.**, s.140; Gökbilgin, **a.g.e.**, s.281.

[50] Teşekkür telgrafı için bk. **Vakit**, 9 Teşrinievvel 1919.

[51] Akbayar, Koloğlu, **a.g.e.**, s.32.

[52] Mustafa Özyürek, "Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basını'nın Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları", **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2006 Elazığ**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s.1103; Kansu, **a.g.e.**, C I, s.407-412; Atatürk Nutuk'ta konuya dair şunları not düşmüştür: "Efendiler, bugünlerde İstanbul'daki basın mensupları bir dernek kurmuşlardır. 9 Ekim'de Tasvir-i Efkar, Vakit, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklal gazeteleri bazı sorular soruyorlar ve yayına esas olacak görüşmelerimizi almak istiyorlardı. Bunlara gereken açıklamalar yapıldı ve bilgiler verildi. Bk. **Nutuk**, s.155; Özkaya, **a.g.e.**, s.37.

Levent Şahverdi Arşivi

kalmak şartıyla bir barış yapmayı arzuladıklarını ancak vatanın parçalanmasına milletin tahammülü olmadığı, cemiyetin amacı ve programının istiklali gerçekleştirmek üzere oluşturulduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda Vakit, Amerikalı General Harbord'un -Misakımillî'nin içeriğini anlatan- Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya "Türk olsaydım, ben de mutlaka sizin yanınızda bulunurdum" demecine ayrıca Sivas'tan çekilen telgraflara sıklıkla yer vermiştir. Vakit'in Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığına dair tarihi örnekleri vesikalarla haber yaparak onun İttihatçı olmadığı pekiştirerek halkın ve hükûmetin kafasındaki bulanıklığı gidermeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim Vakit, 15 Ekim 1919 tarihli nüshasında "Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Raporu- Tarihi Bir Vesika" adlı haberde bu konuyu şu şekilde detaylandırmıştır: "Enver Paşa'nın meşum harp siyasetine karşı vatanperver bir Türk Paşanın şedid ve samimi hücumu… Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği millî hareket ile İttihatçılık arasında münasebet bulunduğunu iddia eden erbab-ı garez vardır. Müşarünileyhin 20 Eylül 1333 (1917) tarihinde tanzim iderek Talat ve Enver paşalara ayrı ayrı gönderdiği atideki rapor kendisinin İttihatçılık ile hiçbir münasebeti olmadığına ve harp zamanındaki İttihat siyaseti ile Almanlar tarafından Suriye ve Arabistan'da bizim zararımıza olarak tatbikine çalışılan nüfuz siyasetinin en kati aleyhtarı bulunduğuna pek beliğ bir vesika teşkil eder[53]."

Ali Rıza Paşa hükûmeti kurulduktan sonra yayımladığı beyannamede Türkiye'nin bütünlüğü ve bağımsızlığını istediklerini ve Kuvayımilliyecilere sempati duyan bir hükûmet olduklarını açıklamışlardı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul ile görüşülebilmesi için ön şart koymuştur. Bu şartlar arasında Erzurum ve Sivas Kongre kararlarının benimsenmesi, Paris Barış Konferansı'na gidecek delegelerin millî gayeyi benimsemiş olanlardan seçilmesi ve yeniden seçimle oluşacak Meclis-i Mebusan oluşana kadar milleti ilgilendirecek kararların alınmaması yer almaktaydı. Cemal Paşa, 9 Ekim'de Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın görüşme için uygun bir isim olduğunu belirtmesi üzerine Salih Paşa 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami beyler ile buluşmuştur. Neticede kongre kararları benimsenmiş, seçi-

[53] "Harekatı Milliye", **Vakit**, 7 Teşrinievvel 1919; "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat", **Vakit**, 13 Teşrinievvel 1919; Ayrıca Harbord Kararı adlı yazı için bk. **Vakit**, 13 Teşrinievvel 1919; "Harbord Heyeti", 15 Teşrinievvel 1919; Akbayar, Koloğlu, **a.g.e.**, s.32-34; 20 Eylül 1917 tarihli rapor için bk. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.5-12; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.II (1915-1919), Kaynak Yayınları, Ankara, İstanbul 1999, s.120-124; Altay, **a.g.e.**, s.131-132.

Levent Şahverdi Arşivi

min derhal yapılması onaylanmış ve seçim hazırlıklarına başlanmıştır. Asım Us'un Vakit gazetesi seçim hazırlıklarına her gün gazete sütunlarında vermeye çalışmıştır[54]. Asım Us, yaşanan gelişmeleri anılarında şu şekilde yorumlamıştı[55]:

"… Filhakika Anadolu'da Mustafa Kemal'in uyandırdığı millî mukavemet hareketleri başladıktan sonra Vahdettin'in sarayından emir alan Ferit Paşa hükûmeti birkaç defa çekilmeye mecbur olmuş ve onun yerine Ali Rıza Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, Cevat Paşa gibi askerlerin iştirak ettikleri kabine ile Anadolu hareketleri teskin edilmek istenilmişse de Anadolu hareketi, vatanseverlikleri ile tanınmış olan bu şahsiyetlerin hiçbirinde aradığı ve beklediği siyaseti ve olgunluğu bulamamıştır. Ancak bu intikal hükûmetleri Anadolu'daki mukavemet hareketlerinin teşkilatlanması için biraz zaman kazanılmasına yaramıştır…"

Seçimlerin yapılması ve Meclis'in İstanbul'da toplanması fikri Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın kısmi de olsa unutularak dikkatlerin İstanbul'a çevrilmesine yol açmıştı. Ancak yine de Meclis-i Mebusan açılana kadar Anadolu'daki haberler en iyi şekilde Vakit'te yer almıştır[56].

II. Zorluklarla Geçen Bir Yıl (1920): San Remo, Sevr ve Anadolu'nun Yükselen Sesi

Anadolu harekâtının bir başarısı olarak seçimler yapılmış ve Meclis-i Mebusan Millî Mücadele lehinde olan, ülke bütünlüğünü savunan Misakımillî kararlarını ilan etmiş ve Misakımillî metni 17 Şubat 1920'de onaylanmıştı. 10 Mart'ta Londra Konferansı'nda İstanbul'un işgal kararı alınmış ve bu karar 16 Mart'ta İngiliz Yüksek Komiseri Siyasi Müsteşarı M. Ryan tarafından Sadrazam Salih Paşa'ya iletilmiştir. Aynı tarihte millî iradeye bir darbe vurularak Meclis-i Mebusan basılmış Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf tutuklanmış ve Anadolu harekâtından yana oldukları bilinen Harbiye Nazırı Cemal ve Erkânı Harbiye Reisi Cevat (Çobanlı) paşalar gö-

54 Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.11-12; Sina Akşin, **İstanbul Hükûmeteri ve Millî Mücadele**, C II, İş Bankası, Ankara,1998, s.13-39; Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2018, s.392-395; Tansel, **a.g.e.**, C II, s.143-144.

55 Us, **a.g.e.**, s.16.

56 Akbayar, Koloğlu, **a.g.e.**, s.34.

Levent Şahverdi Arşivi

revinden alınmıştır[57]. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinden üç gün sonra -yani 19 Mart 1920 tarihinde- valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanacağını bildirmiş, dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmalarını ve verilen talimat gereğince her sancaktan beş mebus çıkacak şekilde on beş gün içerisinde seçimlerin yapılmasını ilgili kurumlardan istemiştir[58]. Bu ortamda Salih Paşa hükûmeti istifa ettirilmiş ve 5 Nisan'da İngiliz yanlısı olarak bilinen Damat Ferit Paşa hükûmeti kurulmuştur. Hükûmet İngilizlerin de isteği üzerine Anadolu'daki hareketi bir isyan, isyana teşvik edenleri ise asi olarak ilan etmiş ve 11 Nisan'da Dürrizade Abdullah Efendinin fetvalarını yayınlatmış ve Meclis-i Mebusan fesih edilmişti. Vakit gazetesi de ilk sayfada fetvanın tam metnini ve kapatılan Meclis binasının fotoğrafını vermişti[59]. Fetvalarda vatanın ve milletin selameti için isyancıların öldürülmesi istenmişti. Damat Ferit, Anadolu'daki isyanları bastırmak üzere -İngilizlerin de maddi destek sağladığı, başında İngiliz Yüksek komiseri Robeck ve Süleyman Şefik Paşa'nın bulunduğu- Hilafet ordusu yahut Kuva-yı İnzibatiye'yi 18 Nisan'da kurmuştur. Vakit gazetesi 23 Nisan 1920 tarihli nüshasında "Kuva-yı İnzibatiye"

[57] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s.98-105; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.613; Lord Kınross, **Atatürk**, Altın Kitapları Yayınevi, Ankara 2007, s.252; Andrew Mango, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, 2006, s.323.; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni II**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.36-37; Akşin, **a.g.e.**, C II, s.384-444; Jaesckhe, **a.g.e.**, s.181-186.

[58] **Nutuk**, s.288; Ayrıca bk. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis**, Cumhuriyet Yayınları, 1999, s.12-14; Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.11-12; Sina Akşin, **İstanbul Hükûmeteri ve Millî Mücadele, C II**, İş Bankası, Ankara 1998, s.13-39; Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2018, s.392-395; Tansel, **a.g.e.**, C II, s.143-144.
Us, **a.g.e.**, s. 16.
Akbayar, Koloğlu, **a.g.e.**, s.34.
Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s.98-105; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s.613; Lord Kınross, **Atatürk**, Altın Kitapları Yayınevi, Ankara 2007, s.252; Andrew Mango, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, 2006, s.323.; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni II**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.36-37; Akşin, **a.g.e.**, C II, s.384-444; Jaesckhe, **a.g.e.**, s.181-186.
Nutuk, s.288; Ayrıca bk. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis**, Cumhuriyet Yayınları, 1999, s.12-14; Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s.28; Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.74-75.

[59] Fetva için bk. "Fetva-i Şerife Sureti", **Vakit**, 11 Nisan 1920; Ferit Paşa'nın "Hatt-ı Hümayun"u da aynı sayfada yer almıştır; "Meclis-i Mebusanın Feshi", **Vakit**, 13 Nisan 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

adlı haberde teşkilatın kuruluşu hakkında detaylı bilgi vermiş ve kararnamenin Padişah'a sunulduğu arka sayfalarda açıklanmıştı[60]. Bu gelişmeler tam da seçimlerin yapılacağı ve meclisin açılacağı zamana denk gelmişti. İstanbul hükûmeti, halkı millî hareket aleyhinde isyana teşvik etmiş ve bir yandan da Ahmet Anzavur'u Marmara'nın güney bölgesine sevk ederek bölgenin işgalini sağlamıştır. Millî hareketten yana olduğu bilinen Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, bu isyanda hayatını kaybetmiştir. Kuvay-ı İnzibatiye teşkilatına mensup kişiler de Anadolu'ya dağılarak çeşitli yerlerde isyanlar çıkarmış ve bu isyanlar zamanla büyümüş ve yayılmıştır. Meclisin açılışından dört gün önce başlayan ve devam eden isyanlarda Düzce'de Albay Mahmut öldürülmüş, Hüsrev Gerede esir edilmiş ve Ali Fuat (Cebesoy) tehlikeye düşmüştür[61]. Asım Us da yaşananları anılarında detaylandırmıştı. Anılarında olayların yaşandığı dönemde Ahmet Emin'in Malta'ya sürüldüğünü, Anadolu hareketinin başında olanların Kürt Mustafa Divan-ı Harbi tarafından idam cezasına mahkûm edilerek gazetelere ilan verildiği hatta bu ilanların bir takım süngülü asker ve memurlar vasıtasıyla matbaalara getirildiğini ve ilanların yayımlanmadığı takdirde ağır cezalarla karşı karşıya kalacaklarını anlatmıştır. Vakit gibi Anadolu'daki millî kuvvetleri destekleyen gazeteler, bu tebligatları yayımlamak zorunda kalmış ve millî hareketten az bahsetmek durumunda kalmışlardı. Anadolu'daki millî kuvvetlerin adı -İstanbul hükûmeti tarafından- "Kuva-yı Bagiye yani Asi Kuvvetler" olarak nitelendirilmişti. Matbuat Müdürü Abdullah Zühtü,

[60] Ayrıca kuva-yı inzibatiye kararnamesinin Padişaha sunulduğu ve teşkilat için 1.250.836 lira ayrıldığına dair haber için bk. "Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi", **Vakit**, 25 Nisan 1920.

[61] Özalp, **a.g.e.**, s.98-120; Çerkez Ethem, 19 Nisan 1919'da Vekiller Heyet-i İnzibatçı kuvvetler için bir kararname yayımlamıştır. İngilizlerin maddi ve manevi desteği ile kurulan düşmanla işbirliği yapan ve kurtuluş uğruna mücadele eden Anadolu kavgacılarına karşı silahlı birlik kurma kararını veren Vekiller Heyeti ve kararname için bk. Apak, **a.g.e.**, s.167-168; Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C 8, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.241; Çerkez Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, 2005, s.20-40; **Nutuk**, s.304-305; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, C I, Bogaziçi Yayınları, İstanbul 1977, s.105-106; Sami Önal, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Litaratür Yayınları, İstanbul 2002, s.191-203; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1983, s.194-208; Atatürk olaylar ile ilgili görüşlerini Nutkunda -Akbaş Cephaneliği ve Köprülü Hamdi Bey aynı zamanda Anzavur'un ulusal cephemizi arkadan vurmaya çalışması adlı iki bölümde- dile getirmiş ve olayları değerlendirmiştir. Bk. **Nutuk**, s.523-526; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.316-319; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.175; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, s.392-428.

Levent Şahverdi Arşivi

Asım Us'a yayınlarından memnun olmadıklarını ve gazetelerinin başına hükûmet tarafından bir başmuharrir tayin edeceklerini iletmişti. Abdullah Zühtü'nün sözlerinden Anadolu harekâtına karşı Anzavur kuvvetlerini teşkil ettiren İstanbul hükûmetinin siyasetini yeterince tasvip eden yayınların yapılmadığı ve Ferit Paşa'nın bundan memnun olmadığı anlaşılmıştı. Vakit çıktığı günden beri takip ettiği bir yayın politikası vardı. Anadolu hakkında hükûmetin ilanlarını yayımlanmış ancak ne eleştirilmiş ne de onaylanmıştır. Gazete olaylar karşısında sükunetini korumuştur. Hükûmet adına yabancı sansürü temsil eden Mahmut Sadık, Asım Us'a "Asım, gazetenizin öyle bir hâli var ki bir fırsat çıksa hemen hükûmetin aleyhine yazacaksınız." demiştir[62]. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin ve Türk milletinin geleceğini ilgilendiren San Remo Konferansı ile ilgili haberlerin Vakit'e yansıdığını görmekteyiz. Nitekim Vakit, 14 Nisan 1920 tarihli "San Remo Konferansı Toplanıyor" başlıklı bir habere yer vermiştir. Bu manşetin hemen altına İzmir'in iadesi meselesinin yeniden tetkik edileceği aynı zamanda İstanbul hakkındaki kararın tekrar ele alınmayacağı yazılmıştır. 21 Nisan'da da "Evvel Sulhumuz Tetkik Edilecektir." başlıklı bir manşete yer verilmişti. 23 Nisan'da Boğazlar ve İstanbul konusunun ele alındığı, Boğazlar'ın uluslararası bir hâle getirildiği[63], İstanbul'da Müttefik askerlerinin bulunacağı, Kürdistan ve Ermenistan meselelerinin ele alınacağı haber edilmişti. Haberin alt başlığının devamında da ise 10 Mayıs'ta Osmanlı heyetinin Paris'e davet edildiği belirtilmekteydi. Dış haberin yanı sıra içerdeki gelişmeleri İstanbul halkına aktaran gazete aynı gün Anadolu isyanını tertip ve teşvik eden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Divan-ı Harb-i Örfi'ye verildiğini haber etmişti[64]. Gazetenin Nisan ayı boyunca San Remo Konferansı ile ilgili gelişmelere yer verdiğini görmek mümkündür. 25 Nisan 1920 tarihli "Sulh Murahhaslarımız 1 Mayıs'ta Hareket Ediyor" başlıklı haberde Paris'e gidecek heyetin kimlerden oluştuğu ve bunların fotoğrafları gazetenin ilk sayfasında verilmiştir. Paris'e Tevfik Paşa'nın başkanlığında, İç İşleri Ba-

62 Us**, a.g.e.**, s.17-18.

63 Boğazlar'ın üç büyük devletin denetiminde olacağı haberi için bk. "Konferansın Mukarreratı: Boğazların Murakabesi"*,* **Vakit**, 24 Nisan 1920.

64 Ayrıca bk. "San Remo Konferansı Dün İlk İçtimasını Akd Etti", **Vakit**, 20 Nisan 1920. Vakit burada İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından Paris'te gerçekleştirilen konferansta ele alınan konulara yer vermiştir. Aynı zamanda büyük devletleri temsil eden şahsiyetlerin fotoğrafları gazetenin ilk sayfasında yer almıştı.; Sarıhan, **a.g.e.**, C III, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

kanı Reşit Bey, Dış İşleri Bakanı Mahmut Muhtar Paşa, Bayındırlık Bakanı Cemil Bey, Maarif Bakanı Fahrettin Bey'den oluşan bir delegasyon gönderilecekti[65]. Ertesi gün ise "Sulhtan Beklediğimiz" adlı bir yazı yayınlanmıştı. İstanbul'un Osmanlı hükûmeti için başkent olarak bırakılacağı bu konuda endişeye mahal olmadığı anlatılmıştı. Bununla beraber Arabistan, Irak, Suriye coğrafyaları ile Ermenistan hakkındaki endişeleri kuşkudan uzak bir siyaset sayesinde meşru ve her taraf için mümkün olabilir bir şekle getirmek nispeten kolaydır. Bundan ötürü delegelerimizi asıl zor durumda bırakacak olan mesele Yunanistan'ın İzmir ve Trakya emelleridir. Delegelerimiz Yunanistan'ın emelleri karşında Türkiye'nin hukuktan kaynaklanan haklarını muhafaza edebilecek midir? Adaletin sorunları çözeceğine inanarak, adalet kelimesine verilecek anlamın önemine işaret edilmiştir. Bu adalet, Osmanlı hükûmeti altında yaşayan muhtelif milliyetlere kendi hukuklarını ve ulus düşüncesini vermekle sağlanır denmiştir. Sulh konferansının buna dikkat edip adaletli karar alması gerektiği, Türkiye'nin harbe girerken nasıl aldatıldığının bugün artık bütün gerekçeleriyle ortaya çıktığını, asırlardan beri Osmanlıların düşmanı olan Rusya'nın savaşta İtilaf Devletleri'nin müttefiki olmasının buna örnek olduğu ve bu yüzden sulh konferansı karar verirken adaletin bir suçluya ceza vermek olmadığının bilincinde karar vermeleri istenmiştir. Yazının sonunda ise hakikatler göz önünde tutulup karar alınırsa kalpleri işgal eden endişeler yok olacak ifadesi yer almıştır[66]. Mülkiyedeki birikimlerini yazılarına aktaran Us'un, konferanstan beklentisi Türkiye'nin hukuktan kaynaklanan haklarının Türkiye'ye verilmesidir. İyi bir hukuk bilgisine sahip olan Us, Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı adil olmasını beklemektedir.

Nisan ayı boyunca gazetenin gündeminde San Remo Konferansı'nın olduğu görülmektedir. 1 Mayıs 1920 sayılı haberin ilk sayfasında Versay'a tren yolu ile gidecek heyetin fotoğrafları ve yol haritası vardı. Tevfik Paşa başkanlığındaki heyetin barış görüşmeleri için Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan -Sirkeci İstasyonu saat 9'da- trenle ayrıldıkları yazılmıştır[67]. 3 Mayıs'ta "Adalet İstiyoruz" adlı köşe yazısı San Remo Konferansı hakkında bilgileri içermektedir. İki gün önce gelen bir telgrafta İzmir'in geçici bir idare tarzı ile Yunanistan'a verilmesinin söz konusu olduğu ancak şehrin geleceğinin üç yıl

65 **Vakit**, 25 Nisan 1920.

66 "Sulhtan Beklediğimiz", **Vakit**, 27 Nisan 1920; Öztoprak, **a.g.e.**, s.171-172.

67 **Vakit,** 1 Mayıs 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra kadınların da katılacağı bir seçimle belirleneceği belirtilmiştir. Telgrafa yönelik yapılan okumalarda Yunanistan emellerinin izlerini görmemek mümkün değildir. Konferans üyeleri açıktan açığa milliyet prensiplerini inkâr etmemektedir. İzmir'in geleceği tartışılırken burada çoğunluğun Türklerden oluştuğu konusu da tartışılmıştır. Hatırlandığı üzere İzmir'de araştırma yapan bir heyetin verdiği raporda burada Türklerin çoğunlukta olduğu itiraz gösterilmeyecek şekilde belirtilmekteydi. Bu durum karşısında Venizelos ne yapabilir? Şüphesiz davasını kazanmak için ustaca bir yol bulması gerekiyordu. İşte bu ustaca yolu Venizelos şu şekilde bulmuştur: İzmir ve havalisin idaresi belirlenirken halkın oyu alınsın ancak seçim üç sene sonra kadınların da katıldığı özgürlükçü bir ortamda yapılsın. Eğer İzmir ve çevresinde -bizim istatistiğe göre- Türklerin çoğunlukta olduğundan şüphe duyuluyorsa yabancı istatistiklere müracaat edilsin. Eğer 15 yıl önce yapılan bu istatistiklere güvenilmiyorsa uluslararası bir heyet vasıtasıyla bir nüfus defteri oluşturulabilir. Biz bütün bu teklifleri kabul ederiz. Çünkü Türklerin İzmir ve çevresindeki hakları entrikalarla yok edilemez. Neden üç sene sonra seçim yapılmak istenmekte? Bunun anlamı nedir? Üç sene sonra yapılan göçlerle Türk nüfusunun azaltılıp Yunan nüfusunu çoğaltmak mı? Neden kadınlar seçime katılmakta? Müslüman kadınların mahremiyetleri sebebiyle seçime katılamayacakları düşünülerek İzmir ve çevresindeki gayrimüslim kadınlarla Türklere karşı ekseriyet çaresi mi aranmaktadır? İzmir ve Trakya'da Türkler çoğunluktadır. Osmanlı hükûmeti bu davasından vazgeçmeyecektir. İtilaf Devletleri doğu Prusya'da Almanya-Danimarka sınırını belirlerken plebisit tarzında seçimi üç sene sonra değil hemen yapmışlardır. Almanya'yı -İzmir örneğindeki gibidavacı olan milletlerin geçici idaresine vermemişlerdir. Almanya'daki barış usulleri Osmanlı'ya da aynen uygulanmalıdır. Bunun içindir ki İzmir'den Yunan askerleri derhal çıkarılmalıdır. Yunanların yerine İtilaf Devletleri askerlerinin yer aldığı uluslararası bir denetim komisyonu altında serbest bir şekilde plebisit yapılmalıdır. İngiliz Başbakanı Loyd George, Türkler için merhamet isteyen Hintli Müslümanlara, Almanya ve Avusturya'ya yapılan uygulamaların Türkiye'ye karşı aynı olacağına dair söz vermiştir. Alman sınırlarında İsveç ve Norveç hükûmetleri tarafından oluşturulacak 5 heyetin (İsveç ve Norveç birer üye belirleyecektir) gözetimi altında beş hafta içerisinde plebisit yapılmaktadır. Ancak İzmir ve Trakya'da aynı uygulama söz konusu olmamıştır. Türkiye, İzmir ve Trakya konusunda İtilaf Devletleri'nden

Levent Şahverdi Arşivi

merhamet değil adalet istiyor[68]. Asım Us, iyi bir hukuk bilgisine sahiptir. Bu birikimini gazeteciliğine en iyi bir şekilde aktarmıştır. Barış için Batı'da yapılan uygulamaları örneklerle sunarak Osmanlı Devleti'ne yapılanlarla karşılaştırmış uygulamaların uluslararası hukuka aykırı olduğunu, çifte standart yapıldığını gözler önüne sermiştir. Us, aynı zamanda Mondros'ta olduğu gibi San Remo'da da Osmanlı Devleti'nin İngilizler tarafından aldatıldığını zımni olsa da dile getirebilmiştir. Vakit gazetesinin diğer nüshaları incelediğinde San Remo kararlarına karşı olumsuz tutum takındığını görmek mümkündür.

21 Mayıs'ta barış metninin özeti verilmiş altında da barış şartları konusunda milletin sesini dünyaya duyurmak üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından Sultanahmet Meydanı'nda büyük bir miting yapılacağı açıklanmıştır. Bu mitingde; İzmir ve Trakya'nın yabancı egemenliğine verilmemesi, Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı Devleti'ne diğer devletler gibi eşit davranılması, İslam coğrafyasının Osmanlı egemenliğinde kalması istenmiştir. Ertesi gün ise "Güney Sınırı" başlığı altında güney sınırı çizilirken Arap ırkının esas alındığı oysaki etnografyaya ve Wilson ve Londra antlaşmalarına bakmak gerektiği vurgulanmıştı[69]. Bütün bu gelişmeler yaşanırken 24 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında 11 Mayıs tarihli idam hükmü Padişah tarafından onaylanmıştır. Vakit gazetesi, Harbiye eski Bakanı Fevzi Paşa'nın idam kararını 26 Mayıs'ta, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını 28 Mayıs'ta ikinci sayfada okuyucunun dikkatini çekmeyecek bir şekilde alt sütunda "Hükmün Tasdiki" adlı başlıkta vermiştir[70]. Takvi-

[68] Yazıda Paris'te çıkan Monitor gazetesinden alıntı yapılarak İzmir ile ilgili kararın Venizelos tarafından ortaya atıldığı, bir mahalli parlamento oluşturularak iki sene sonra Cemiyet-i Akvama başvurularak Yunanistan'a iltihak talep edebileceği, Le Matin gazetesine göre de bu süre 2 yıldan 5 yıla çıkartılabilecektir. Bk. "Adalet İstiyoruz.", **Vakit**, 3 Mayıs 1920; İzmir ve Trakya'nın Türk idaresinde neden kalmasını gerektiren bir yazı için bk. "Anadolu'nun Canevi", **Vakit**, 4 Mayıs 1920.

[69] "Cenup Hududu", **Vakit**, 22 Mayıs 1920; 24 Mayıs'ta çıkan haberde İzmir konusunda Yunan baskısı anlatılırken Rumların istekleri yerine getirildiği ancak çoğunluğu oluşturan Türklerin millî arzuları dikkate alınmadığı ele alınmıştır. Bk. "Yunanistan'ın Rolü", **Vakit**, 24 Mayıs 1920; İzmir'de Yunanlara verilecek yerlerin Türklerden oluştuğunu ispat etmeye yönelir bir istatistik için bk. "İzmir Nüfusu Hakkında Bir İstatistik", **Vakit**, 25 Mayıs 1920; Öztoprak, **a.g.e.**, s.175.

[70] Başlığın altında özetle şunlar yazmaktaydı: Takvim-i Vekayi'den alınan 24 Mayıs 1920 tarihli İrade-i Saniye (padişah) suretidir. Kuvayımilliye unvanlı ile fitne, fesat çıkaran Kanun-i Esasiye 'ye aykırı hareket edip zorla para ve asker toplayan karşı gelenlere işkence edip iç huzuru bozan, görevinden alınmış 3. Kolordu Müfettişi Selanikli Mustafa Kemal Efendi, 27. Fırka Kumandanı Eski Miralay Kara Vasıf Bey, Eski 20. Kolordu Komutanı Miralay Ali Fuat Paşa, Eski Washington Sefiri ve Eski Ankara Mebusu

Levent Şahverdi Arşivi

mi Vekayi'nin ise 27 Mayıs 1920 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. İlginç olan Mustafa Kemal Paşa'nın isminin ana başlık olarak manşet edilmemesi ve idam kararının onaylanmasının önemsiz bir habermiş gibi sunulmasıdır. Bu durum gazetenin Millî Mücadele'yi destekleyen bir yayın politikasına sahip olduğuna işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti için yapılacak olan barış metnine son şeklini veren İtilaf Devletleri, San Remo'da aldıkları kararları bildirmek üzere Osmanlı hükûmetini Paris'e davet etmişlerdi. Yukarıda da ifade edildiği gibi 11 Mayıs 1920'de metni irdeleyen Tevfik Paşa, antlaşma metninin devlet kavramıyla bağdaşmayacağını İstanbul'a bildirmişti. Ancak İtilaf Devletleri hazırladıkları barış anlaşması taslağını Osmanlı hükûmetinin 27 Temmuz'a kadar kabul etmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Padişah'ın onayı ile baş delegeliğe Damat Ferit Paşa getirilmişti[71]. Vakit gazetesi, anlaşma metnini ilk sayfada tam metin hâlinde -Türkiye'nin batı sınırlarını gösteren bir haritaya yer vererek 1 Haziran 1920 tarihli nüshasında "Sulh Muahedemizin Resmî Metni" olarak okuyucuya duyurmuştur. Anlaşmanın 13 büyük kısım, 433 madde, 161 büyük sayfa ve 4 haritadan oluştuğu, metne göre Türkiye'nin hudutlarının yetkili bir komisyon tarafından şekilleneceği, Çanakkale ve Karadeniz boğazları ile Marmara Denizi ablukaya dâhil olmayacağı bu sularda harp tatbikatı yapılmayacağı, Boğazlar yetkili bir komisyon tarafından denetlenecek

Alfred Rüstem, eski Sıhhiye Müdürü Adnan beyler ve Darülfünun Batı Edebiyatı Eski Muallimesi Halide Edip Hanım'ın tafsilatı 20 Şaban 1338 ve 11 Mayıs 1336 tarihli ve yirmi numaralı mazbata-i hükmiyede muharrer olduğu üzere mülkiye ceza kanunnamesinin 45. Maddesinin Birinci Fırkası gereğince 55. Maddesinin 4. Fırkası ve 56. Maddesine istinaden sahip oldukları her türlü rütbe, nişan ve unvan alınmış ve idamlarına hükmedilmiştir. Ayrıca hâlâ firarda olmaları sebebiyle mallarına el konulmasına Dersaadet Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbiye'den karar verilmiştir. İş bu kararın uygulanmasına padişah adına Harbiye Nezareti sorumludur. (Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili Damat Ferit) Bk. "Hükmün Tasdiki", **Vakit**, 28 Mayıs 1920; "Mahkûmiyet, Mehmet Vahdettin", **Takvim-i Vekayi**, 27 Mayıs 1920, no: 3864; Fevzi Paşa için bk. **Takvim-i Vekayi**, 30 Mayıs 1920, no:3866; Ayrıca bk. Osman Akandere, "İdama Mahkûm Edilen Bir Hükûmet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkartılan İdam Kararları", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2008-II, s.185-241; İsmet Bey 15 Haziran'da, 18 Temmuz 1920'de de Refet Bey ölüme mahkum edilmiştir. Bk. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C I, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966, s.144-145; **Vakit**, 19 Temmuz 1920.

[71] **Vakit**, 21 Mayıs 1920; **Vakit**, 11 Haziran 1920; Mango, **a.g.e.**, s.337; Kinross, **a.g.e.**, s.276-277; Tansel, **a.g.e.**, C III, s.147-156.; Temuçin F. Ertan, "Sevr ve Lozan Anlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 58, Bahar 2016, s.21-37.

Levent Şahverdi Arşivi

bu komisyonun ayrı bir bütçesi olacağı aynı zamanda vergi alacağı ayrıca bir polis heyetine sahip olacağı belirtilmiştir.

Türkiye'nin resmî hudutları başlığı altında, Avrupa ve Asya'daki sınırlarımız ele alınmıştır. İkinci kısımda Türkiye'nin hududu başlığı altında; Karadeniz, Yunanistan ile olan hudut, Marmara Denizi, Garp ile Cenupta, Suriye ile olan hudut, Irak ile hudut, Şark ile Şimal Şarkide maddelerinde Türkiye'nin yeni sınırları belirlenmiştir[72]. Aynı sayıda maddelerin yorumunu içeren "Hakk-ı İtiraz" adlı makaleyi görmekteyiz. Hudutlarımız hakkında alınan kararın haberin kalbimizde tarif edilemeyecek büyük bir ıstıraba sebep olduğu, bu anlaşmanın Türkiye için bir "idam kararı" mahiyetinde olduğu, kararların ağır bir mahkûmiyet olmasına rağmen ümitsizliğe düşmemek gerektiğini vurgulanmıştır. Osmanlı hükûmetinin vaziyeti, bir mahkeme tarafından suçu olmamasına rağmen suçlu ilan edilmiş cezalandırılmış ve itiraz hakkı olmayan bir mahkûma benzerdir. Mahkûmiyet kararı tebliğ edildiği zaman bile mahkûmun itiraz edebileceği bir müddet vardır. Gıyaben verilen karara itiraz sonrası icra memurları görevlendirilir. Tebliğ Osmanlı heyetine verildiğinde bir ay mühlet tanınmıştır. 12 Mayıs'ta sulh şartları tebliğ edilse de metnin Paris'ten İstanbul'a gelmesi on altı on yedi günü bulmuştur. Verilen mühletin yarısından ziyadesi yolda geçmiştir. Metin bir kitap muhtevasına sahip cevap vermek bir yana okuyup anlamak çok zaman alır denmiştir. Yazının devamında ise zamanın yetmeyeceğinden bu yüzden Batılı devletlerin size verdiğimiz süre bitti, size vermiş olduğumuz cevap hakkı ortadan kalktı, anlaşma şartları kesinleşti denileceğinden bahsedilmiştir. Bu şekli ile de kararlara razı olmaktan başka bir şansın olmayacağı makalede vurgulanmıştır[73].

Vakit gazetesi ilerleyen nüshalarında da aynı üslupla eleştirilerine devam etmiştir. 8 Haziran'da "Cezanın Mahiyeti" adlı başlığını taşıyan bu yazıda barış koşularının mağlubiyet cezası şeklinde Osmanlı için verilmiş en ağır karar ve bir idam cezası mahiyetinde olduğu belirtmiştir. Bu durum Trakya ve İzmir için alınan haksız kararlardan kaynaklanmaktadır. Yazıda İzmir ve Trakya'nın Osmanlı hâkimiyetinden alınması "hukuk-i medeniyetten ıskatı anlamına gelir" denmiştir. Bu durumun Osmanlı'ya hiçbir söz hakkı tanımayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Makalede konu kişi üzerinden örneklendirilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin uluslararası Boğazlar Komisyonu'nda yer almaması onun

72 "Sulh Muahedemizin Resmi Metni", **Vakit**, 1 Haziran 1920.

73 "Hakk-ı İtiraz", **Vakit**, 1 Haziran 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupa devletleri zümresinden çıkarılmak istendiğini göstermektedir. Avrupa işleri ile ilgili bir komisyonda Osmanlı'nın resmî bir vazife alması istenmemektedir. Barış anlaşması için "Cemiyet-i Akvam" adıyla uluslararası bir heyet teşkil edildiği, bu heyetin içinde Almanya, Bulgaristan gibi mağlup devletler kabul edildiği hâlde Osmanlı Devleti dışarda bırakılmıştır. Mali komisyonunun onayı olmadan Mebusan Meclisi tarafından bütçe ile ilgili iyileşme yapılamayacaktır. Bu durum hükûmetin serbestçe hakk-ı tasarruf etmesini engelleyecektir. Hükûmet, komisyonun onayı olmadıkça hiçbir gelir ve gümrük vergisi üzerinde tadilata gidemeyeceği gibi borçlanamayacaktır. Türkiye'de hiçbir askerî ve haber ileten uçak bırakılmayacaktır[74]. Makalede hukuksal boyutu ile bazı maddelerin yorumunu görmek mümkündür.

San Remo kararlarının Yunanistan Başvekilinin takip ettiği siyasete paralel olduğu, Büyük Yunanistan ülküsüne hizmet ettiği ve bunun Yunan millî bayramı olarak tarihe geçtiği, Yunanistan'ın ellerini ve kollarını sıvayarak İzmir ve Trakya'yı yutmak için hazır beklediği, Venizelos'un millî bir kahraman olarak ilan edildiği, Yunanistan'da şenlikler, gösteriler yapıldığı, Yunanistan'ın Batı Trakya'yı işgal etmesi ile komşu ülkelerinin de iştahının kabardığı, gazetede ifade edilmiştir. Son cümlede ise Yunanistan'ın sinsi yollarla İzmir ve Trakya'yı işgal edemeyeceğini tarih gösterecektir denmiştir[75]. Gazetenin ilerleyen nüshalarında da konferans kararlarının hukuk bakımından tetkik edildiği görülmektedir. 11 Haziran'da "Muahedemizi Nasıl Buluyorlar", 12 Haziran'da ise "Mütekabil Teklifat" başlıkları altında anlaşmanın maddeleri analiz edilmiş ve karşılıklı teklifte bulunulmuştur.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Paris'teki sulh heyeti ile antlaşma metnine verilecek cevabı hazırlamak üzere 12 Haziran'da İstanbul'dan Gül Cemal Vapuru ile ayrılmış ve 18 Haziran'da hazırladığı metni bir muhtıra olarak ikinci kez Onlar Konseyine vermişti. Ferit Paşa heyetinden 26 Haziran'a kadar bir cevap verilmesi istenmesi üzerine bu sürenin daha fazla uzatılması talebi reddedilmişti. Ferit Paşa Fransa'da bir şey yapamadan geri dönmüştür[76]. Paris'te görüşmeler sürerken barışın zorla elde edilmesi ve Türklerin

74 **Vakit**, 8 Haziran 1920.

75 "Sulhumuz ve Yunanistan", **Vakit**, 9 Haziran 1920; Aynı sayıda "Garbı Trakya Ahvali" başlığı altında Yunan askerlerinin Batı Trakya'yı işgalinden ve buna karşı koyulan tepkilerden bahsedilmiştir. Trakya Cemaat-i İslamiye Heyeti'nin Bulgaristan dâhilinde himmetli nahiyesinden çekilmiştir. Yunan işgalini protesto etmek üzere 29 Mayıs'ta Gümülcine'de büyük bir miting düzenlemiştir. Bk. **Vakit**, 9 Haziran 1920.

76 **Vakit**, 13 Haziran 1920; **Vakit**, "Sulh Müddeti Temdit Edilmiyor", **Vakit**, 24 Haziran 1920; Heyet 15 Temmuz'da İstanbul'a dönmüştür. Muhtıranın içeriği ve Damat Ferit

Levent Şahverdi Arşivi

dize getirilmesini sağlamak üzere Yunanlar 22 Haziran 1920'de altı tümenlik bir kuvvetle Sahilli, Manisa, Nazilli, Akşehir çizgisinden Anadolu içine ilerlemeye ve Milne hattını[77] tanımamaya başlamışlardır. Ferit Paşa, Yunan ordusunun ilerlemesinin felaketlere yol açacağını söylese de aynı zamanda İzmir ve Trakya, Mali Komisyon, Boğazlar, kapitülasyonlar hakkındaki şartları kabul etmemeyi dile getirse de hiçbir fayda etmemiştir[78]. 27 Haziran'da "İzmir Cephesi'nde Yunan Taarruzu" adlı haberde bir harita üzerinde İzmir'de askerî harekât yerleri ve sulh konferansınca Yunanistan'a verilen yerler gösterilmiştir. Bu haberde İzmit'te bulunan İngiliz üssüne Türk millicileri tarafından saldırı düzenlendiği bu durumun ateşkes hükümlerine aykırı olduğundan -Rumca gazetelerden edinilen bilgiye göre- İzmir'de bulunan Rum ordusunun asilere karşı koyarak Soma'yı, Salihli'yi, Akhisar'ı ve Alaşehir'i işgal ettiği bilgisine yer verilmiştir. Buradaki mühimmat ele geçirilmiştir. Rum gazeteleri, Venizelos'un çektiği telgraf üzerine Yunan askerinin Anadolu'da taarruza geçtiğini ve ilk aşamada üstün başarılar elde ettiği yönündeki telgrafları haber yapmıştır[79]. Vakit gazetesi, barış antlaşmasına verilen cevabın içeriğini ele alırken, Damat Ferit Paşa'nın tutumunu eleştirmekten de geri kalmamıştır.

Ferit Paşa barış koşullarının tadili için İtilaf Devletleri'nin adaletli olacağını ümit ederken Ermenistan'ın istiklalini onaylamıştır. İzmir civarında Kuvayımilliyecilerin Yunan askerine karşı koymasının barış koşullarını olumsuz etkileyeceği düşüncesinin yanlış olduğunu aksine 15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'i işgaline karşı tepki olarak Anadolu'da doğan Kuvayımilliye ruhu sayesinde Batılı devletlerin Anadolu içlerine girmeye çekindiğini belirtmiştir. Damat Ferit Paşa'nın Batılı devletlere hoş görünmek adına Kuva-

Paşanın Paris'teki faaliyetleri için bk. Nurten Çetin, **Son Sadrazam Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s.362-366; Tansel, **a.g.e.**, C III, s.157-158.

77 İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvveti komutanlarından George Milne'in (1866-1948) İzmir'de karargâh açıp bir Tahdit-i Hudut Komisyonu kurarak Batı Anadolu'da Türk ve Yunan orduları arasında çizdiği ve 3 Kasım 1919'da Harbiye Nezaretine bildirdiği hat Ayvalık'ın kuzeyindeki Aymaz Dağı'ndan başlayıp güneyde Selçuk'a kadar uzanıyordu. Bk. Klaus Kreiser, **Atatürk**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.193.

78 İsmet İnönü, **Hatıralarım**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s.201; Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı (1919- 1923**), Arba Yayınları, İstanbul 1992, s.47; Apak, **a.g.e.**, s.179-189; "Sadrazam Paşaya Verilen Nota", **Vakit**, 26 Haziran 1920.

79 "İzmir Cephesi'nde Yunan Taarruzu", **Vakit**, 27 Haziran 1920; "Damat Ferit Paşa Cevap Verdi", **Vakit**, 29 Haziran 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

yımilliyecileri hedef alması ilginçtir. Ferit Paşa mücadele etmeden ve kolaylıkla Batılı devletlerin isteklerine boyun eğecek gibi görünmektedir. Kuvayımilliyeciler sayesinde Marmara'da Yunan ilerleyişi durdurulacağı gibi güney sahilini Yunan askerleri tahliye etmek zorunda kalacaklardır. İleri harekât esnasında Yunan kuvvetleri Türk milliyetperverlerinin kuvvetlerini imha edebilecekler midir? Kuvayımilliyeciler tren hattı boyunca ilerleyen Yunan kuvvetlerini ezmek için Anadolu içlerine mi çekilecek? Mücadelenin tayin cevabının burada gizli olduğu ve aslında ilerleyen zaman içinde millicilerin nasıl zaferler elde edeceği zımnı olsa da anlatılmaya çalışılmıştır[80]. Vakit sürekli Anadolu'daki gelişmelerden İstanbul halkını haberdar ederken kurtuluş için umutlarını elde edilen zaferlerle artırmaktaydı.

Vakit gazetesi, Millî Mücadele'nin çekirdek kadrosunun ilk üç ismini ilk defa bir fotoğraf karesi içinde 4 Temmuz 1920 tarihli nüshasında "İzmir Cephesinde Vaziyet" başlığı altında vermiştir. Fotoğrafta bir masa etrafında oturmuş liderler vardı. Fotoğrafın altında Anadolu harekâtını idare edenler ibaresi yazılmıştır. Onun altında ise Mustafa Kemal, İsmet Bey, Kavaklı Fevzi ismine yer verilmiş. Haberde Yunan taarruzuna dair Yunan Başkomutanlığı tarafından yeni bir tebliğ geldiği, Balıkesir havalisinde yeniden bir muharebe olmadığı, Yunan ordusunun taarruz hareketine davam edip etmeyeceğinin bilinmediği yer almaktaydı. Rumca gazeteler, Yunan Başkomutanı tarafından Yunan ordusuna gönderdiği direktifte işgal edilen yerlerin ahalisinin hukukuna riayet edeceğinden, bir seneden beri İzmir'de devam eden idarenin buna şahit olduğuna, ahalinin sakin kalmasına dair ibareler vardı. Hükûmetin Balıkesir olaylarını protesto etmiştir. Atina gazetelerinden alına habere göre Yunan hükûmeti 1914 redif sınıfı topçu subayı, 1915 piyade subayı askerî vazifeye çağırmaktadır[81]. Vakit, Rumca gazetelerden gelen gizli bilgileri hem halka hem de millî güçlere duyurmaya çalışmış böylelikle Yunan askerî durumunu ve harekâtını açığa çıkarmayı başarabilmiştir. Ancak bu haberler gazetenin 10 gün kapanmasına sebep olmuştur. Asım Us hatıratında da İkdam gazetesi muharrirleri Tahir Lütfü ve Yakup Kadri'nin de idam kararına mahkûm ve asi ilan edilen rütbesi alınan Mustafa Kemal ile arkadaşlarını gazetelerinde isimlerine "Paşa" kelimesi ilave ettikleri için Kürt Mustafa Divan-ı Harbi'ne

[80] "Muahede-i Sulhiye'ye Verilen Cevap", **Vakit**, 1 Temmuz 1920; s.178-18; Elif Çalışkan, **Sevr Anlaşması Görüşmeleri ve Kabulünün İstanbul ile Anadolu Basınına Yansımaları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s.178-181.

[81] **Vakit**, 4 Temmuz 1920. (Ek-4)

Levent Şahverdi Arşivi

davet edildiklerinden bahsetmiştir. Meydana gelen olayları Us, şu şekilde değerlendirmektedir[82]:

"…Fakat Vakit'in asıl suçu daha başka idi. O sıralarda Beyoğlu'nda Bosphore adında Fransızca bir gazete çıkıyordu. Bu gazetede Anadolu'daki millî kuvvetler hareketi ile alakalı bir resim çıkmıştı. Bu resimde Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa ve Miralay İsmet Bey (Paşa) bir çadır altında oturup önlerine koydukları bir haritayı tetkik eder vaziyette görüyorlardı. Çadırın bir köşesinde "Nasrün min Allah ve fethün karip" yani "Nusret ve galebe Allah'tandır ve fetih yakındır" manasına bir levha vardı. Resmin altında da Anadolu harekatını idare edenler' ibaresi yazılı idi. O günlerde Anadolu hareketlerine dair gazetelerde bir kelime yazılmasına imkân yok iken Beyoğlu'nda Fransızca bir gazetede böyle bir resmin çıkması mühim bir hadise idi…"

Us, yazının hem Türk hem yabancı sansüründen geçmesine ve Mustafa Kemal'in ve Fevzi'nin yanlarına Paşa unvanını koymadıklarını sadece İsmet Bey yazdıkları hâlde asi kuvvetlerin ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarının İzmir'e girecekleri yönünde propagandasını yaptıkları gerekçesiyle cezalandırılmışlardı. Oysaki 'Bey' kelimesinin bir rütbe olduğunu bilmediklerini anılarında belirtmiştir. Yakın dönem Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu da "Vatan Yolunda" adlı eserinde aynı olaya değinerek arada bir büyük başlıklılarla Anadolu'daki millicilerin başarılarına dair birtakım müjdeler vermenin başlarına dert olduğunu ve bu sebeple sürekli mahkemeye çağırıldıklarını dile getirmiştir[83].

Bütün bunlar yaşanırken 8 Temmuz'da Yunan işgal kuvvetleri Bursa'yı 11 Temmuz'da İzmit'i, Gemlik'ten Nazilli'ye kadar olan yerleri, 19-20 Temmuz'da da Trakya ve civarını ele geçirmiştir. Vakit barış antlaşmasına göre Yunanlar lehinde verilen yerleri harita üzerinde göstermiştir[84]. 17

---

82 Us, **a.g.e.**, s.22-26; Akbayar, Koloğlu, **a.g.e.**, s.38-43; İnuğur, **a.g.e.**, s.107-108; Özalp, **a.g.e.**, s.159.

83 "…Yegâne ihtiyacımız Paşa unvanını bir giyim içine almaktan ibaretti. Zira, bu kumandanlar "Ba iradei seniye silki askeriden ihraç olunmuş" idam mahkumlarıydı… Her iki gazetede de Anadolu harekâtına dair Damat Ferit Paşa hükûmetinin hoşuna gitmeyen bir havadis neşredilmişti." Asım Us ile örtüşen ve ayrıntılı bilgiler için bk. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s.59-63.

84 "Yunan Tebliğlerine Göre Yeni İşgal Sahası", **Vakit**, 17 Temmuz 1920; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966, s.152-153; Cebesoy, **a.g.e.**, 476-486; İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaş**, İş Bankası, İstanbul 2010, s.465-466; Özalp, **a.g.e.**, s.143-150.

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz'da "Şûra-yı Saltanat" başlığı altında da 15 Mayıs İzmir'in işgali üzerine 26 Mayıs'ta Şûra-yı Saltanatın toplandığı ve bu toplantıya büyük rütbeli memurlar, basın, cemiyetler, farklı siyasilerden seçmen azalarının davet ve sorunun istişare edildiği ancak barış görüşmeleri için bu tarzda bir yaklaşım olacağını duymadıkları ifade edilmiştir. 26 Mayıs'taki Saltanat Şûrası İzmir'deki hadiseleri müzakere ile görevli iken yeni oluşturulacak Saltanat Şûrası müzakereden ziyade barış metninin imzalanıp imzalanmayacağını oylamaya sunacaktır. Aynı zamanda maddelerin gözden geçirilmesi ve metnin tercüme edilmesine de ihtiyaç vardır[85]. Us, bu bağlamda hukuk tecrübesine dayanarak Millî Mücadele'nin hukuksal haklılığını da gözler önün sermeye çalışmıştır.

Fransız Başkanı Millerand, Türkleri savaş suçlusu sayarak Türklerin savaşın iki yıl uzamasına, Rum ve Ermenilerin yer değiştirmesine neden olduğunu, 10 gün içinde anlaşma metni onaylanmazsa İstanbul'un Türklerden alınabileceğini dile getirmiştir[86]. 22 Temmuz 1920'de toplanan Saltanat Şûrası barış koşullarını onaylamıştır. Vakit gazetesi 23-24 Temmuz 1920 tarihli nüshalarında "Saray-ı Hümayunda Meclis-i Ali" ve "İki Acı İhtimal Karşısında Mühim Bir Karar" başlığı altında Sevr Anlaşması'nı onaylamak için 43 kişinin katıldığı toplantıda anlaşmaya 42 kişinin onay verdiğini Topçu Feriki Rıza Paşa'nın çekimser kaldığını belirtilmişti. Özellikle 24 Temmuz tarihli haberde oylamada çekimser kalan Rıza Paşa'nın fotoğrafı verilerek onun yüceltildiğini görülmektedir. "Kat'i Karar Verirken" başlığı altında ise karara yönelik eleştiri ve öneriler vardı. Anlaşma bir ferdi, bir zümreyi değil bütün bir milleti ve memleketi ilgilendirmektedir. Bu yüzden anlaşma imzalanırken bütün milletin ve memleketin faydası gözetmelidir. Bu karar istikbal meselesidir. Bugünü değil yarını düşünerek tehlikeleri hesaplayarak çalışmalıdır. Elimizdekileri koruyarak hayali işlere girmeden memleket için faydalı olan şeyleri elde etmelidir. Vakit, Sevr Anlaşması'nın millet ve memleket için zararlı olduğunu, anlaşmanın kabulünün "iki zararlı durum içerisinde kalındığında en zararlı olanın tercih edilmesi" anlamına geldiğini, ilerde zor kalınarak kabul edilen anlaşmadan milletçe birleşerek kurtulabileceğini

[85] "Şûra-yı Saltanat", **Vakit**, 17 Temmuz 1920.

[86] "On Gün Mühlet Verildi. Murahhaslarımız 27 Temmuz'a Kadar İmza Hakkındaki Kararlarını Bildirecektir" , **Vakit**, 20 Temmuz 1920; **Vakit**, 21 Temmuz 1920; "İmza Meselesi ve Şurayı Saltanat", **Vakit**, 22 Temmuz 1920; Tansel, **a.g.e.**, C III, s.169-170.

Levent Şahverdi Arşivi

ve anlaşmanın reddedilebileceğini ifade etmiştir[87]. 27 Temmuz 1920 tarihli "Muahedenin İmzası" başlığı altında Us duygularını geniş anlamda kelimelere dökmüştür. Yazıda özetle düşülen son felaket milliye tarihimizde emsali olmayan bir hâl olmakla beraber Cenab-ı Haktan istikbale kavuşacağımızdan ümidi kesmeyiz, siyah matem günleri bir gün sabah ile huzura kavuşacağına iman edenlerdeniz denmekteydi[88].

Gazete, 5 Ağustos 1920 tarihli haberinde Sevr sonrası Türkiye haritasını vererek haritanın altına 300 senelik gerileme devresinde elimizde baki kalan cüzi vatan "Saltanat Dairesinin Bir Beşiğinden" ibarettir şeklinde benzetme yapılarak Türklere yaşam alanının bırakılmadığı anlatılmıştır[89]. 12 Ağustos 1920 tarihli nüshasında "Sulh Muahedesi Evvelki Gün İmza Edildi" başlığı altında Sevr'in imzalanmasını matem günü olarak kamuoyuna duyurmuştur. Ufak bir çerçeve içerisine "Bugün Millî Matem Günüdür" başlığı atılmış ve altına şunlar not düşülmüştür:

"Sulh muahedenamesinin imzası istihbar edildiği günün millî matem günü add edilmesi evelce tekarrur etmişdi. Bu karar mucibince bugün millî matem günü add edilecek. Bil-cümle İslam ve Türk müesesanı mesdud (kapalı) bulunacaktır. Saat birde her türlü vesait-i nakliye matem alameti olarak beş dakika tevakkuf (durmak) eyleyecektir."

Aynı sayfada Sevr'e imza atan Reşat Halis, Rıza Tevfik Bey'in, Hadi Paşa'nın aynı zamanda barış anlaşmasının imza edildiği yer yani Sevr binasının (imalathanesi) fotoğrafına yer verilmiştir. Haberde gönül kırgınlığını edebi bir dille anlatmak, kırgınlığın halkın kalbinde, zihninde yer etmesini sağlamak üzere Fuat Hulusi'nin "İnkisar" adlı duygu yüklü şiirine yer verilmiştir.[90]

---

87 **Vakit**, 23 Temmuz 1920; **Vakit**, 24 Temmuz 1920; Çalışkan, **a.g.t.**, s.187-188; Sarıhan, **a.g.e.**, C III, s.137.

88 "Muahedenin İmzası", **Vakit**, 27 Temmuz 1920; Diğer makaleler için bk. "Muahedenin Tatbiki", **Vakit**, 28 Temmuz 1920; "Yeni Vaziyet", **Vakit**, 29 Temmuz 1920; "Yeni Hayata Hazırlık", **Vakit**, 30 Temmuz 1920; "Kabinenin Tebeddülü", **Vakit**, 1 Ağustos 1920.

89 **Vakit**, 5 Ağustos 1920. (Ek-5)

90 Şiir şu şekildedir: Gönül, Ey gecenin solgun ümidi. Seni böyle şansız görmeli miydi? Bu anlar bir zaman-ı ilham demiydi. Bu gece ruhlarda bir eza vardır. O sarı çevrenden üzülen acı. Afakı zehirliyor… Bizde acı? Kırıldı mı yoksa fazilet tacı. Namus âleminde vaveyla vardır. Gözümü ne yana çevirsem kara. Her yürekte kanar bu feci yara. İlahi mi, ne hail, muhavvef manzara. Bu topraklarda kanlı maceralar vardır. Didik didik oldu bahar ülkesi. Silinmez bu zulmün koyu lekesi. Maşrıka yayıldı ağır gölgesi. Şarkı talan eden bir heva vardır. Çamurlar içinde kıvranan aha. Sille gibi çarpan sefil kahkaha. Dokunmaz mı bir gün gayretu'llaha. O günü bekleyen bir dünya vardır. Sen ey tan yerinin nazlı yıldızı.

Levent Şahverdi Arşivi

Us, "İmzadan Sonra" başlıklı makalesinde Almanya, Bulgaristan Macaristan'a yönelik anlaşmaların İtilaf Devletleri meclislerinde aynen kabul edildiğini dile getirirken acaba Türkler aleyhinde başka bir talep olunacak mı sorusuna cevap aranmıştır. Aynı makalede barış maddelerinin mecliste görüşülüp karara bağlanmasından ziyade üç kişinin onaya gitmesiyle kolaya kaçıldığı anlatılmıştır[91]. "Anadolu ve Yunanistan" adlı makalede ise sulhun gereği Yunanlara verilen yerlerin dışındaki şehirlerin boşaltılmasının hukukun gereği olduğu, müzakereler sürerken Müttefikler'in desteğini alan Yunanların asayişi sağlama bahanesi ile Anadolu'da ilerlediği, Boğazlar bölgesinin işgal edildiğini ve bu sebeple Osmanlı Devleti'nin şartları ağır olan barış anlaşmasını imzalamaya mecbur bırakıldığını ele almıştır. Yunan kuvvetleri sulh gereğince çizilen sınırın dışına çıkacak mıdır? Us, burada aslında hukukun gereği yerine getirilmeyeceğini anlatmaya çalışmıştır. Yunan kaynaklarından alınan birtakım haberlere göre Yunanların bu çizgiyi aşmayacağı ihtimalini düşünmenin bile saflık olacağını dile getirerek hukuksuzluğu örneklendirmeye çalışmıştır. "Artık siz de askerlerinize muahedenin tayin ettiği hudut dâhiline ricat etmek üzere emir veriniz." ifadesiyle yapılan hukuksuzluklara karşı sesini yükseltmeye çalışmıştır[92]. Ardından 30 Ağustos'ta Yunan ordusunun Uşak'ı işgal etme sürecine değinilmiştir. Aynı sayıda Yunanistan'da çıkan Patros gazetesinden alıntılanan "Mustafa Kemal'in Emeli Ne imiş" başlığı altında bir habere yer verilmiştir. Mustafa Kemal'in Türk muahedenamesini kabul ve yahut reddettiğini bilmediklerini, Mustafa Kemal'in Yunan harekâtına karşı Afyonkarahisar ve Uşak arasında bulunduğu, 2.500'e kadar olduğu tahmin edilen kuvvetle Yunan Cephesi'nin bir noktasında bir başarı elde etmek ve askerlerinin maneviyatını yükseltmek arzusunda olduğu yazılmıştır[93]. Mustafa Kemal, Fahrettin Paşa'yı İzmir Kolordusu Komutanlığına atamıştır[94].

Hülya diyarının sarışın kızı. Seni de soldurmuş bu hain sızı. Gözünde can veren bir ziya vardır. Söyle bu hasretin yok mudur sonu? Bükmüş öksüz gibi hilal boynunu. Hangi hain eller incitmiş onu? Lebinde acıklı bir dua vardır. Asil evladını esir ettiler. Canavar dişleri kalbini deler. O, fakat hepsine selamet diler. Necip olanlarda bu hata vardır. Bk. (Ek-6)

91 **Vakit**, 13 Ağustos 1920.

92 **Vakit**, 14 Ağustos 1920.

93 Detaylı bilgi için bk. "Yunanlar Uşağı İşgal Ettiler", **Vakit**, 1 Eylül 1920; **Vakit**, 2 Eylül 1920.

94 **Vakit**, 11 Ekim 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Wilson Prensipleri'ne istinaden doğuda pay almak isteyen Ermeniler de Doğu Anadolu'da işgal harekâtına girişmiştir. 29 Eylül'de Sarıkamış'ı işgal etmişlerdir. Atina'da çıkan Proodos gazetesi Anadolu'dan aldığı haberde Mustafa Kemal'in Ermenistan ile müzakere ederek doğuda bulunan orduları başka cephelere çekme gayesinde olduğu belirtilmekteydi[95]. Ancak Erivan hükûmeti millicilere karşı savaş ilan etmişti[96]. 20 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa tarafından askerî harekât için izin alan Kazım Paşa'ya 21 Ekim'de İsmet ve Fevzi paşalar tarafından Ermeni ordusunun yok edilmesi görevi verilmiş, 10 Kasım'da milliciler Kars'ı, Gümrü'yü işgal etmiş Iğdır'da Ermenilere büyük zayiatlar verdirmiş, Erivan tahliye edilmiş ve birçok Ermeni esir düşmüştü. Mustafa Kemal bu başarısından ötürü Kazım Paşa'yı tebrik etmiş ve rütbesini ferikliğe[97] yükseltmiştir. Rumca gazeteler Ermenistan'ın vaziyetinin ümitsiz olduğu yönünde yayınlar yapmıştır. 2-3 Aralık Taşnak hükûmetini temsil eden Hatissiyan başkanlığındaki Ermeni Kurulu arasında Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Ermenistan 1918 senesindeki (Brest Litovsk) arazisine dönmüştür. Kars, Sarıkamış, Iğdır, Kulp, Kağızman yeniden kazanılmıştır[98]. Çok sayıda top ve tüfek teslim alınmıştır. Ermeniler millicilere karşı koyamaz hâle gelmiştir[99]. Gazete, Anadolu'daki direnişin canla başla yürütüldüğünü kanıtlamak adına Journal d'Orient muhabirinin Eskişehir ve Ankara'daki gözlemlerine yer vermiştir. Eskişehir için şunları not etmiştir:

"Eskişehir, son zamanlarda pek çok değişmiştir. Mustafa Kemalciler bu şehre bir harb tuvaleti yapmışlardır. İstasyonda hummalı bir faaliyet var her yerde askerler iş ile meşgul. Uzaklardan boru ve trampet sesleri işitiliyor, diğer taraftan bir Hilal-i Ahmer treni mecruh (yaralı) ve hastalar için hazırlık yapıyor. İş bu istasyonda vagonlara silah ve cephaneler yükleniyor[100]."

---

95 "Mustafa Kemal'in Ermenistan ile Müzakeratı", **Vakit**, 4 Ekim 1920.

96 **Vakit**, 10 Ekim 1920; "Oltu ve Sarıkamış'ın Tahliyesi", **Vakit**, 17 Ekim 1920.

97 **Vakit**, 1 Aralık 1920.

98 Ermeniler Kars, Ardahan, Gümrü'yü 10 Aralık'ta terk etmişlerdir. Bk. **Vakit**, 11 Aralık 1920.

99 "Ermenistan'daki Harekât-ı Harbiye Hakkında Son Haberler", **Vakit**, 10 Kasım 1920; "Kars'ın Sükûtundan Sonra", **Vakit**, 11 Kasım 1920; Tansel, **a.g.e.**, s.237-244; Karabekir**, a.g.e.**, s.847-867; Azerbaycan'da bir Türk mandası tesisine kalkışan bazı millici subaylar ve turan taraftarı bazı tatarlar Bakü'de gözaltına alınmışlardır. Bk. "Mütarekeden Sonra Ermenistan'da Vaziyet", **Vakit**, 3 Aralık 1920; "Batum'un Mukadderatı ve Ermenistan Ahvali", **Vakit**, 2 Aralık 1920. "Ermenistan ile Müzakeratı Sulh iyenin Hitamı", **Vakit**, 6 Aralık 1920.

100 "Anadolu Haberleri" **Vakit**, 12 Kasım 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

Vakit'in tüm manşetleri ve Asım Us'un tüm yazıları irdelendiğinde Batılı devletlere karşı verilen Türk ulusunun bağımsızlık mücadelesinin haklılığını her sayfada görmek mümkün olmuştur. Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere gazete dış gözlemcilerin izlenimlerine yer vererek de Türk Kurtuluş Savaşının hukuksal boyutunu ortaya koymaya çalışırken objektif davranmaya çalışmıştır diyebiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Millî Mücadele'nin hemen hemen her aşamasına tanık olan Asım Us, Türk Kurtuluş Savaşı'nın haklılığını ve hukuksal boyutunu yazılarında dile getirmeye çalışmıştır. Bu çabalarını da Wilson Prensipleri'ne ve uluslararası hukuka göre temellendirmeyi bir vicdan borcu olarak görmüştür. Hayatını adamış olduğu gazetesinde Anadolu harekâtının her aşamasını İstanbul halkına duyurmayı bir amaç edinmiştir. İzmir'in Yunanlar tarafından haksız yere işgal edilmesini gazetesinin ilerleyen nüshalarında manşetine ve köşe yazısına taşıyarak belleklerde yer edinmesini sağlamıştır. Asım Us, Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olana Almanya, Bulgaristan ve Avusturya Macaristan ile yapılan anlaşmalar ile Osmanlı Devleti'ne yönelik yapılmak istenen anlaşmaları kıyaslayarak Batı'nın haksız ve ikircikli politikalarını gözler önüne sermeyi de ihmal etmemiştir. Us'un İstanbul hükûmetine bel bağlamayarak Anadolu'nun ortasında bir meclis açılması gerektiğini her fırsatta dile getirmesi bizlere millî iradeye ne kadar önem verdiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın idealleri doğrultusunda ne denli hareket ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda ilerde Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini atacak olan şahsiyetlerin özgeçmişini gazetesinde vermeyi ihmal etmemiştir. İlk olarak Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın biyografisine yer vererek onu Anafartalar kahramanı olarak tanıtması -Kurtuluş Savaşı'nın liderini belirlemek açısından- manidardır. Daha sonra ise İsmet ve Fevzi paşaların tanıtıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda Millî Mücadele'nin çekirdek kadrosunun zaman içinde halka tanıtıldığını görmekteyiz. Yine gazetede Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme ve ihtilal safhası detaylandırılırken Vakit'in olumsuzlukları görmezden gelerek halkın ve ordunun moral kaynağı olduğunu görmekteyiz. Örnek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın idam kararının gazetenin ikinci sayfasında ve okuyucunun göremeyeceği bir şekilde verilmesi gösterilebilir. Asım Us, Türk Kurtuluş Savaşı'nın haklılığına sonuna kadar inanmış ve İstanbul hükûmetinin sansür baskılarına rağmen Anadolu'daki gelişmelerden İstanbul halkını haberdar etmiştir. Osmanlı Devleti'nin geleceğinin ele alındığı San Remo Konferansı'na ilişkin olarak da Türklerin peşin olarak suçlu görüldüğünü, hukuktan kaynaklanan haklarının verilmediğini, Batılı devletlerin Almanya ve Bulgaristan'a davrandıkları gibi Türklere davranmadıklarını kaleme almıştır. Sevr'e giden sürecin detaylarını hem Vakit gazetesinde hem de Us'un köşe yazılarında görmek mümkündür. Asım Us, Sevr Anlaşması'nın maddelerini analiz etmiş ve bu

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşmanın Türklere zorla imzalatılması için Yunan taarruzunun başlatılmasını da adaletsizlik olarak görmüştür. Alınan kararları Türkler açısından bir idam hükmü olarak değerlendirmiştir. En olumsuz günlerde dahi ümitlerin kaybolmaması için halkın moral seviyesini yüksekte tutmayı başarabilmiştir. Zira Sevr'in imzalandığı günü yas günü olarak ilan etse de Asım Us, galibiyetin bir gün mutlaka geleceğini ve yurdun düşman istilasından kurtulacağını ümit etmiş ve inanmıştır. Us, Kazım Karabekir'in Ermenilere karşı kazandığı başarı sonucunda imzalanan Gümrü Antlaşması'nı Batı Cephesi zaferinin bir müjdeleyicisi ve ön sözü olarak görmüştür. Us, mücadelenin Batılı devletlerden ziyade Yunanistan ile yapıldığını doğuda barışın ve huzurun sağlanması için İzmir ve Trakya'nın boşaltılması gerektiğini her defasında dile getirmiştir. Bu dileklerini de daima gazetedeki köşe yazılarına taşıyarak anlatmaya çalışmıştır. Zira ona göre Türk nüfusu her daim Rum nüfusundan fazlaydı. Bu haklılığı istatistiksel verilere dayandırarak ve gazete sütunlarına taşıyarak dünya kamuoyuna duyurmayı vicdani bir görev saymıştır. Bu sebepledir ki ona göre Türklere yaşam hakkı verilmeliydi. İstanbul hükûmetleri sıklıkla değişse de kurulan hükûmetlerin İngilizlerin emrine boyun eğdiklerini, Anadolu'dakiler gibi vatanperver olmadıklarını dile getirmiştir. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın teslimiyetçi siyasetini ağır bir dille eleştirilmiştir. Bu çalışma ile Asım Us'un gözünden Millî Milli Mücadele'nin hukuksal boyutunun ve haklılığının panoraması verilirken Vakit'in Millî Mücadele için bir moral kaynağı aynı zamanda halkı bilgilendirme işlevini üstlenmiş olduğunu görmekteyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

İngiliz Arşivi

Taha Toros Arşivi

TBMM Arşivi

Resmî Yayınlar

Parlamento Tarihi, C.5,D.6, (1939-1943).

3. Dönem Tercüme-i Hâl Varakası.

TBMM Albümü, C.1, (1920-1950).

TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, D.III, 14 Kasım 1927, s.29.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, D.I, 1 Şubat 1921, s.38-39.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.9. D.1, s.321-322.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.12, D.1, 5 Ağustos 1921, s.18-19.

Ansiklopediler

Cumhuriyet Ansiklopedisi

İslam Ansiklopedisi

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Gazeteler ve Dergiler

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Levent Şahverdi Arşivi

Takvim-i Vakayı

Vakit

Dergiler

Atatürk Araştırma

Belleten

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları

Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Türkiye Sosyal Araştırmaları

Araştırma ve Tetkik Eserler

Adıvar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul 2007.

Akbayar, Nuri, Koloğlu, Orhan, **Gazeteci Bir Aile Us'lar**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1996.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadel**e, C I, İş Bankası, Ankara 1998.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, Eylem Yayınları, 2008.

Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990.

Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004.

Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2. Cilt (1915-1919), Kaynak Yayınları, Ankara, İstanbul 1999.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya***,* Pozitif Yayınları, İstanbul 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

Atay, Falih Rıfkı, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C I, Remzi Kitapevi, 10. Baskı, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966.
Başbuğ, İlker, **Mustafa Kemal (1881'den 1923'e)**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2012.

Bay, Austin, **Atatürk**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2011.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C 8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C 5, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C 7, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Baykal, Hülya, **Türk Basın Tarihi (1831-1923**), Afa Matbaacılık, 1990.

Bayrak, Orhan, **Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü, (1831-1993)**, Kül Yayınları, İstanbul 1994.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da**, Cumhuriyet Yayınları, 2000.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul.

Çalışkan, Elif, **Sevr Anlaşması Görüşmeleri ve Kabulünün İstanbul ile Anadolu Basınına Yansımaları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

Çalışlar, İpek, **Atatürk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Çalışlar, İzzettin, **On Yıllık Savaş**, İş Bankası, İstanbul 2010.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar**, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul 1962.

Çekiç, Orhan, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e II**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

Çerkez Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Çetin, Nurten, **Son Sadrazam Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.

Çıtır, Şerife, **Mehmet Asım'ın Vakit Gazetesindeki Millî Mücadele Dönemi Yazıları (1919-1921)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

Demirel, Ahmet, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Dinamo, Hasan İzzet, **Kutsal İsyan 1**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2010.

Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış**, Sabah Kitapları, İstanbul 1989.

Gazel, Ahmet Ali, **Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in Siyasi Hayatı (1908-1913)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000.

Gezgin, Hakkı Süha, **Edebi Portreler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.

Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

Gökbilgin, Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken**, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

Gürer, Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

Hatipoğlu, Süleyman, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

İğdemir, Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

İnönü, İsmet, **Hatıralarım**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.

İnuğur, Nuri, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, Der Yayınları, İstanbul 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Kısakürek, Necip Fazıl, **Babıali**, C 19, Büyük Doğu Yayınları, 1999.

Kinross, Lord, **Atatürk**, Altın Kitaplar, İstanbul 2007.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, Ankara 1992.

Kutay, Cemal, **Çerkez Ethem Dosyası**, C I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1977.

Mango, Andrew, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006.

Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı (1919-1923**), Arba Yayınları, İstanbul 1992.

Mikusch, Dagobert Von, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2009.

Mücellidoğlu, Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C 3, Mars Matbaa, Ankara 1968.

Nadi, Yunus, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Okyar, Osman, Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Oral, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi, (1919-1965)**, C 2, Yeni Adım Matbaası, Ankara 1968.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, Emre Yayınları, İstanbul.

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2018.

Önal, Sami, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Litaratür Yayınları, İstanbul 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

Özakman, Turgut, **Vahdettin, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

Özbey, Mustafa, vd., **Mütareke Dönemi Basını**, Minel Yayınevi, Ankara 2016.

Özkaya, Yücel, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, İş Bankası, Ankara 1981.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1966.

Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982.

Sherrill, Charles H., **Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal**, Karakarga Yayınları, İstanbul 2018.

Sonyel, Salahi, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Sperco, Willy, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011.

Tansel, Salahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, MEB, İstanbul 1991.

Tevetoğlu, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Tezcan, Asuman, **Ahmet Emin Yalman: Dönemi ve Gazeteciliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007.

Topuz, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basını**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

Toros, Taha, **Kurtuluş Savaşında Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, C I, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, 2. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara 1973.

Türk İstiklal Harbi, 7. Cilt, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara 1975.

Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Kitabevi, İstanbul 2012.

Us, Asım, **Hatıra Notları**, Kitabevi, İstanbul 2012.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis**, Cumhuriyet Yayınları, 1999.

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Edebiyat Anıları**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1975.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, **1. Cilt (1888-1922)**, İstanbul 1997.

Makaleler

Akandere, Osman, "İdama Mahkûm Edilen Bir Hükûmet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkartılan İdam Kararları", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2008-II, s.185-241.

Çetinkaya, Doğan, "Hüseyin Cahit Yalçın", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C 3, İstanbul 2007, s.314-329.

Ertan, Ali Erhan, Özgün, Tevfik Orçun, "Birinci Dünya Savaşı Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**, Yıl 20, S 3, 2016, s.552-572.

Ertan, Temuçin F., "Sevr ve Lozan Anlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 58, Bahar 2016, s.21-37.

Huyugüzel, Ömer Faruk, "Hüseyin Cahit Yalçın", **İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı**, C 43, İstanbul 2013, s.300-301.

Jaeschke, Gothard, "Mondros'a Giden Yol", **Belleten**, C XXVIII, S 109, 1964, s.152.

Levent Şahverdi Arşivi

Öztürk, Salahattin, vd., "Hakkı Tarık Us", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, s.188-189.

Özyürek, Mustafa, "Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basını'nın Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları", **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2006 Elazığ**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

Varlık, Bülent, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1202.

Yavuz, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının Hazırlık Aşaması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 8, Mart 1992, s.273-308.

Yüksel, Nahit, "Tanin (1922-1925)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 95, Bahar 2017, s.1-4.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1: Hakkı Tarık ile Mehmet Asım kardeşler ortadaki görünen kardeşleri Hasan Rasim (**Taha Toros Arşivi**)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2: "Mustafa Kemal Paşa", (**Vakit**, 16 Kasım 1918)

وقت

مصطفی کمال پاشا

مصطفی حلمی پاشا

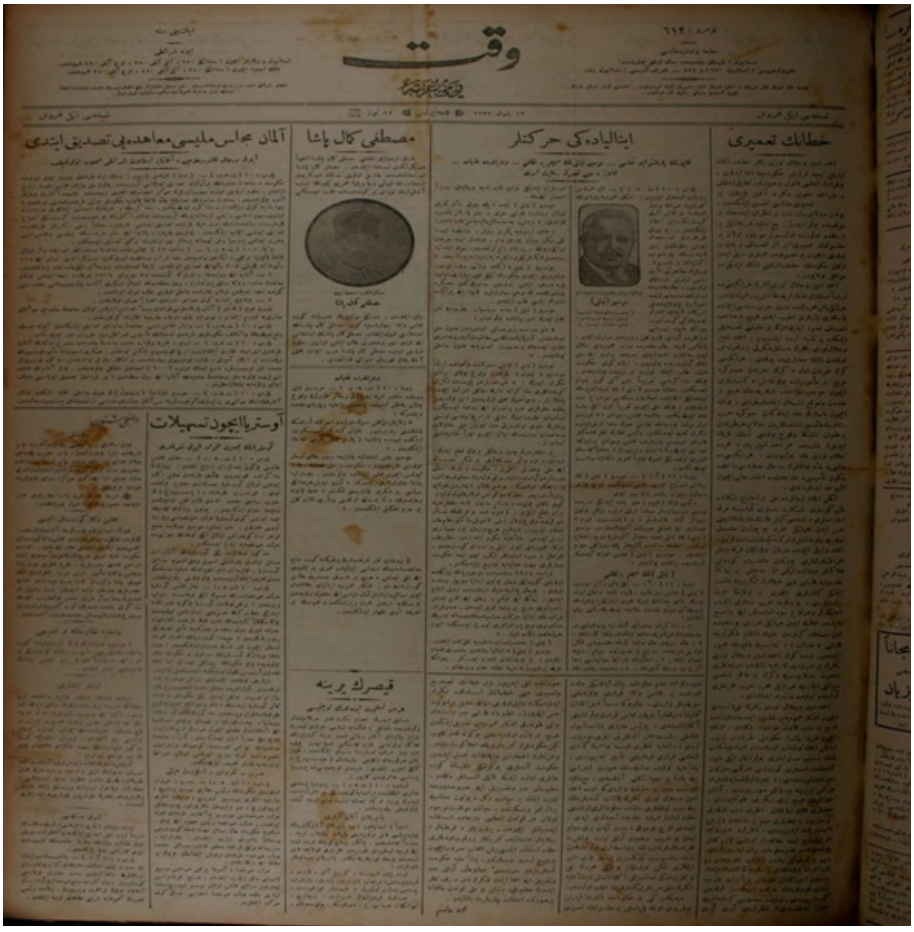
ایتالیانلرك قطعی غلبه‌سی

فکری مناقشه ساحه‌سنده

شهرمزده‌کی ائتلاف قوتلری

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-3: (**Vakit**, 12 Temmuz 1919)

وقت

خطابك تعميري

ايتاليادهكي حركتلر

مصطفى كمال پاشا

آلمان مجلس ملّيسي معاهده يي تصديق ايتدي

آوسترياايچون تسهيلات

قيصرك برينه

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-4: Anadolu Harekâtını İdare Edenler: Mustafa Kemal, İsmet Bey ve Kavaklı Fevzi (**Vakit**, 4 Temmuz 1920)

وقت

ازمیر جبهه‌سنده وضعیت

ایکی تلقی

استانبول افقلرنده

لوندره مذاکراتی

فرانسه ـ آلمانیا

آلمانیا احوالی

له جبهه‌سنده

سن‌ژه‌رمن صلحی

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-5: Üç i'tila (yükseliş) asırdan sonra üç inhitat (gerileme) asra, Haritanın altında: Elimizde Baki Kalan Cuzi Vatan O Büyük Saltanat Dairesinin Bir Beşiğinden İbaret (**Vakit**, 5 Ağustos 1920)

وقت

حربدن صلحه

معاهدەنك امضاسی یوکونه قالدی

اوج اعتلا عصرندن صوکرا اوج انحطاط عصری

رومانیانك وضعیتی

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-6: (**Vakit**, 12 Ağustos 1920)

وقت

صلح معاهده‌سی اولکی کون امضا ایدلدی

تبلیغ رسمی

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 28/12/2018
Makale Kabul Tarihi : 12/06/2020
DOI: 10.33419/aamd.815937

TBMM'DE EKONOMİK GÜNDEM: RUS ALTINLARI (1920-1922)*

GAZİ ÇAMUR**

ÖZ

1918 yılına gelindiğinde, I. Dünya Savaşı Yakındoğu bölgesi için henüz neticeye kavuşmamıştı. TBMM Hükûmeti Bolşevik Rusya'sıyla bir yandan siyasî ilişkilerini geliştirirken bir yandan da maddî yardımların yapılması için görüşmelerini sürdürdü. Uzun süren müzakerelerden sonra altın rubleler halinde yardım yapılması konusunda mutabakata varıldı. Altınlar mali sıkıntıların giderilmesi maksadıyla piyasaya sürüldü. Eylül 1920 tarihinden itibaren 1 altın ruble 59 kuruş, kasım 1921 tarihinden sonra ise 75 kuruş üzerinden işlem görmeye başladı. Öte yandan millî bir bankanın olmayışı, Maliye Vekâletinin sabit bir değer üzerinden altın politikasını yürütmesine sebep oldu. Bu durum yeni tartışmaları beraberinde getirdi. Hazinenin zarara uğratıldığına yönelik yapılan yorumlar, meclisin gündemine taşınmıştı. Meclisin tartıştığı konular sadece bununla sınırlı değildi. Altın kaçakçılığını önlemek adına atılan adımlar yetersiz kalmıştı. Altın fiyatlarında oynama yapılmasına rağmen istenilen sonuca ulaşılamamıştı. Dolayısıyla altın kaçakçılığı, bir an önce çözüme kavuşturulması beklenen sorunların başında gelmekteydi.

Anahtar Kelimeler: TBMM Hükûmeti ve Bolşevik Rusya, Maliye Vekâleti, Hazine, Maddî Yardımlar, Altın Ruble, Altın Kaçakçılığı.

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

** Dr. Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, gazi_camur@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9692-9241

Levent Şahverdi Arşivi

ECONOMIC AGENDA IN THE GNAT: THE RUSSIAN GOLD (1920-1922)

ABSTRACT

By 1918, World War I had not yet reached the conclusion for the Near East region. The government of the Grand National Assembly continued financial aid with the Bolshevik Russia on the one hand while expanding its political relations. After long negotiations, it was agreed that there would be assistance in the form of gold rubles. As of September 1920, 1 Gold ruble started trading on 59 kurus, and after November 1921, 75 kurus. On the other hand, the absence of a national bank caused the Government to carry out its gold policy on a fixed value. This brought with it new discussions. Comments on the damage to the treasury were moved to the agenda of the assembly. The issues discussed by the Assembly were not limited to this. The steps to prevent gold smuggling were insufficient. Despite the fact that gold prices were juggled, the desired result could not be achieved. Therefore, gold smuggling was one of the problems expected to be solved as soon as possible.

Key Words: Government of the Grand National Assembly of Turkey and Bolshevik Russia, Ministry of Finance, Treasury, Financial Aids, Gold Ruble, Gold Smuggling.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, yeni dünya siyasetinde farklı müttefiklerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Siyasi gerçekçilik temelinde hareket eden Türkler ve Ruslar, özellikle XVII. yüzyılın sonu itibariyle çeşitli alanlarda girdikleri hâkimiyet mücadelesi çerçevesinde takip ettikleri politik anlayışı sürdürme konusunda ısrarcı değillerdir. Her iki taraf da geçmişte yaşanan hadiselerin sorumluluğunu üstlenmemiş, gerçekleştirdikleri her ikili görüşmede eski rejimlerin yıkılmasıyla birlikte sorunların da ortadan kalktığı yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Zaten XX. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen hadiseler, geçmişten gelen siyasi düşmanlık geleneğini devam ettirmenin mümkün olmadığını ortaya koymuştur.

Farklı ideolojileri benimseyen ve birbirlerine benzemeyen her iki toplumun lider kadroları da dönemin şartları gereği tek tehdit olarak kabul ettikleri İtilaf bloğuna karşı birlikte mücadele etme amacında olmuşlardır[1]. Elbette yüzyıllar boyunca yaşanan anlaşmazlıklar, imparatorlukların miraslarını üstlenen toplumların birbirlerine karşı şüphe ile yaklaşmaları ve yeni siyasi oluşumların nasıl hareket edeceği konusunda yaşanan belirsizlikler, ikili ittifakın oluşum sürecini uzatmıştır. Nihayetinde mart 1921 yılı itibariyle iki taraf arasında imzalanan "Dostluk ve Kardeşlik" antlaşmasıyla arzu edilen ittifak kurulmuştur. Ancak İtilaf bloğunun iki ülkenin birlikteliğini zedelemeye yönelik attığı adımlar, kimi zaman başarıya ulaşmış ve dönemsel olarak krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur[2]. Fakat bu fikir uyuşmazlıkları kalıcı olmamıştır. Çünkü her iki ülkenin sınır güvenliği, birbirlerinin siyasi bağımsızlığına bağlı idi. Bu nedenle lider kadrolar, küçük çapta yaşanan sorunları

1 Türk basını iki ülke arasında yaşanan bu gelişmeleri, Şark tarihinde meydana gelen büyük bir hadise olarak görmüştür. Türkler ile Rusların aynı amaç doğrultusunda birleştiklerini yazmıştır. Bk. **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1336 (1920).

2 Bahsedilen diplomatik krizlerin başında, Moskova antlaşmasından önce ortaya çıkan gizli müzakereler gelmektedir. Eylül 1920 tarihinde TBMM Hükûmeti, İstanbul yönetimiyle birtakım görüşmelerde bulunmuştur. Ankara'daki askerî ve siyasî kadro, Anadolu'da başlayan hareketin mahiyetini ve amacını doğrudan anlatmak amacıyla muhtelif kanallar aracılığıyla birtakım ikili toplantılar gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler sırasında Batı istihbaratı meydana gelen gelişmelerden haberdar olmuş ve TBMM ile İstanbul temsilcileri arasında yapılan müzakerelerin duyulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun üzerine TBMM ile birlikte hareket eden Bolşevik Rusya yönetimi, atılan adımları dikkatle takip etmiştir. TBMM ile Rus yönetimi arasındaki siyasi ilişkiler, İstanbul-Ankara müzakereleri nedeniyle zedelenmiştir. Konu hakkında daha fazla bilgi edinmek için bk. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 25 Eylül 1336 (1920), C IV, s.137.

Levent Şahverdi Arşivi

önemsemekten ziyade kendi ülkelerindeki siyasi bütünlüğü sağlamaya odaklanmışlardır.

Hükûmet yetkilileri, kendi siyasi kararlarını benimseyen ve kırmızı çizgi olarak ortaya koydukları ilkeleri kabul eden ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmayı uygun görmüştür. Bu anlayışla hareket eden Ankara, Moskova ile bir yandan diplomatik temaslarını sürdürürken bir yandan da Rusların karşılıksız olarak vermeyi taahhüt ettikleri silah ve para yardımlarının bir an önce ülkeye gönderilmesini talep etmiştir. Çünkü mecliste almış oldukları tasarruf tedbirleri ve vergi kanunları yürürlüğe girmesine rağmen mali tablo pek iç açıcı değildir[3]. Bu nedenle meclis toplantılarının en önemli konularından biri yardımlar meselesi olmuştur.

Bahsedilen propaganda faaliyetlerinin etkisiyle düzensiz bir biçimde olsa da TBMM'ye cephane ve altın ruble şeklinde para desteği verilmiştir[4]. Bu yardımlar, karayolu ulaşımının elverişsizliği nedeniyle genellikle Karadeniz

[3] Osmanlı ekonomik gücünü oluşturan kıyı burjuvazisi, mütareke dönemiyle birlikte İtilaf bloğunun denetimi ve kontrolü altına geçmiştir. TBMM Hükûmeti'ne sadece sermaye yönünden yeterli olmayan İç ve Doğu Anadolu bölgeleri kalmıştır. Savaş ekonomisini yönlendirecek olan banka ve finans çevrelerinin çoğu, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde yer almıştır. Yeterli memura sahip olmayan ve ilk zamanlarda isyanlar nedeniyle tüm Anadolu'ya otoritesini kabul ettiremeyen TBMM, eşrafın kendi yanında mücadeleye girmesini sağlayarak halktan talep ettiği vergileri toplamayı planlamıştır. İstanbul Hükûmeti'ne karşı güvenini yitiren halk kitleleri uzun süren savaşlardan dolayı bağımsızlık yönündeki umudunu yitirmiştir. Öte yandan bölgenin tek geçim kaynağı olan tarım, artık var olan tüketim ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildir. Bununla birlikte eli silah tutan gençlerin cephelerde bulunması nedeniyle tarım faaliyetleri ekseriyetle kadın, çocuk ve yaşlı bir nüfusa terk edilmiştir. Bu da iklim şartlarından dolayı olumsuz etkilenen tarım sektörünü daha güç bir duruma sevk etmiştir. Dönemin ekonomik durumu hakkında detaylı bilgi sahibi olmak için bk. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 118-119; Tevfik Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet yayınları, İstanbul 1971; Ahmet Emin Yaman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 12, Ankara 1993; Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 13, Ankara 1994; Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolu'nun ve Kamuoyunun Durumu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 5, Ankara 1990; Saim Türkmen, " Kuvayi Milliye'nin İaşe İkmali ve Heyeti Temsiliye'nin Kaynakları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 22, Ankara 1998.

[4] Bolşevik Rusya, Türkiye'ye yaptığı cephane ve para yardımlarının gizli kalmasını tercih etmiştir. Cenova kongresine katılarak beyanat veren Çiçerin, Türkler ile Yunanlar arasında yaşanan savaşta tarafsız kaldıklarını açıklamıştır. Aynı zamanda Türklere herhangi bir yardım garantisinde bulunmadıklarını belirtmiştir. Bk. **İkdam**, 23 Mayıs 1338 (1922).

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinden gerçekleştirilmiştir. Önceden belirlenen liman reisliklerine taşınan silah ve altınlar, Millî Müdafaa Vekâleti'nin isteği üzerine ihtiyaç duyulan bölgelere nakledilmiştir.

Bu makalede, Millî Mücadele boyunca dış destek sağlayan ülkelerden biri olan RSFSC Hükûmetinin[**] Türkiye'ye yaptığı altın yardımı ele alınmaktadır. Meclisin ana gündem maddelerinden birini oluşturan bu mesele hakkında yeterli çalışmaların yapılmadığı ortadır. Özellikle altın rublelerin değerleri, birlik ve onluk ruble altınlarının hesaplanması, Anadolu ve İstanbul piyasası arasında meydana gelen altın değerlerinin hangi sebeplerden dolayı farklı değerlendirildiğine dair ortada var olan meseleler detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Ayrıca altın fiyatlarının sürekli değişmesinin gerekçesi ve altın kaçakçılığı ile yapılan mücadeleler ile birlikte Maliye Vekâletinin altın fiyatlandırması nedeniyle TBMM hazinesinin zarara uğradığına yönelik yapılan değerlendirmelerin üzerinde yeterince durulmadığı da görülmektedir. Tüm bu hususlara, makalemizin muhtevasında yer verilmekte ve ekseriyetle meclis tutanaklarından faydalanarak yanıt aranmaya çalışılmaktadır.

I. Altın Rublenin Değeri

Dönemin Maliye Vekili Ahmet Ferit Bey, 5 Mayıs 1921 tarihinde bütçe konusunu görüşmek üzere meclisin gizli oturumuna katılmıştır. Bu toplantıda söz alan vekil, ülkenin mali tablosunu ele alırken aynı zamanda dış yardımlar hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Ahmet Ferit Bey açıklamasında[5], 1921 yılına ait bütçenin toplam 108.088.620 lira olduğunu belirtmiştir. Bu rakamın içerisinde tasarruf edilmesi düşünülen 7.000.000 liranın da ilave edildiğini hatırlatmıştır. Tasarruf için düşünülen miktar, toplam bütçeden düşürüldüğünde genel masrafın 101.088.620 lira olduğu ortaya çıkmaktadır. Ferit Bey, bu yıla ait toplam gelirin 72.411.915 lira olduğunu da söylemiştir. Bu noktada gelir ve gider arasındaki toplam farkın, 28.676.705 lira olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle Maliye Vekili bu yılın beklenilen bütçe açığını belirtmiştir. Konuşmasına devam eden Ahmet Ferit Bey, Rusya'dan karşılıksız olarak gönderileceği açıklanan 10.000.000 altın rublenin de ülkeye ulaşmasıyla birlikte açığın 22.677.690 lira olacağını açıklamıştır. Bütçede beklenen 28.676.705 lira açık ile Rus yardımlarının kullanılmasından

[**] Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetleri.

5 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 5 Mayıs 1337 (1921), C 10, S 50.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra geriye kalan 22.677.690 lira arasındaki fark, 10.000.000 Rus altınının lira karşısındaki değerini vermektedir. Buradan hareketle 10.000.000 Altın ruble 5.999.015 liraya denk gelmektedir. Bu hesaba göre 1 rublelik Rus altının değeri 0,59 TL'dir. 10 rublelik Rus altının değeri ise 590 kuruştur. Dikkat edilmesi gereken husus şudur ki 0,59 TL birlik rublenin değeridir[6]. 10'luk rublenin değeri değildir.

Bütçe görüşmeleri için 14 Mayıs 1921 tarihinde gerçekleştirilen gizli oturumda Ahmet Ferit Bey yine söz almıştır. Bütçeye dair açıklamalarından sonra var olan açığın nasıl kapatılacağına ilişkin konuşmasında, Sovyet Rusya Hükûmeti'nin göndereceği altınlara değinmiştir. Buna göre, 10.000.000 altın rublenin değeri yaklaşık olarak 6.000.000 liradır. Birlik Rus rublenin değeri ise 0,60 TL'dir[7]:

> "(...) Geriye kalıyor altı milyon lira... Bunun için de, Bolşevikler, Sovyet Hükûmeti tarafından bize muahedenin akdine müteakip gönderileceği vaat olunan on milyon rubleden 4 milyonu vasıl olmuş, bakiyesinin de gönderilmesi için Hariciye Vekâleti tarafından Moskova Sefaretine müracaat edilmiştir. Bu suretle on milyon ruble de altı milyon lira eder, bu parayı da buraya koyarsak bütçe tevazün eder. (...)"

Altınlar birlik, beşlik ve onluk rubleler halindedir. Dolayısıyla bu ayrıntının dikkate alınması gerekir. Mecliste genellikle 1 ve 10 ruble gibi tanımlamalar yapılmadan altın meselesiyle ilgili yorumlar yapılmıştır. Konuyu detaylı açıklamak ve karışıklığı gidermek adına bir örnek vermek faydalı bir

---

6 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından basılan " Türk İstiklâl Harbi C.VII " adlı eserde birlik rublenin değeri 0,59 TL şeklinde gösterilmiştir. Bu rakam belirtildikten sonra dipnot olarak 1971 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından alınan bilgi kaynak olarak kullanılmıştır. Bk. **Türk İstiklâl Harbi**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C VII, Ankara 1975, s. 173. Maliye Vekâletinin bütçe görüşmelerinde vermiş olduğu bilgiler neticesinde ulaşılan birlik ruble değeri yine 0,59 TL'dir. İki farklı kaynak aynı değeri işaret etmektedir. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki Türk İstiklâl Harbi eserinde 1920-1922 seneleri arasında gelen altınların değerleri sabit olarak 0,59 TL biçiminde değerlendirilmiştir. Savaş ekonomisinden geçen bir ülkede fiyatların sabit oranda seyretmesi mümkün değildir. Zaten 1921 yılının sonu itibariyle 10'luk altın rublelerin değeri 750 kuruşa çıkmıştır. Dolayısıyla yapılacak olan hesaplamalarda 1921 yılsonu ve 1922 yılında gelen yardımlar 750 kuruş üzerinden yapılmalıdır. Altın hesaplamaları bu şekilde yapılsa dahi doğru bir neticeye kavuşmak söz konusu değildir. Fakat böyle bir hesaplama yaparak, doğruya en yakın rakama ulaşma ihtimali daha yüksektir. Türkiye'ye gönderilen altın rublelerin değerleriyle ve hesaplanmasıyla ilgili bir tablo ekte yer almaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ek -2.

7 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 14 Mayıs 1337 (1921), C 10, s.82.

Levent Şahverdi Arşivi

yol olacaktır. Bilindiği üzere TBMM, Ruslarla yardım konusunda anlaşmaya vardıktan sonra orduda var olan cephane eksikliğini gidermek adına Saffet ve Nuri Beyleri, Almanya'ya göndermiştir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, 1.160.000 altın rublenin Türk Hariciye Vekâletinin isteği üzerine Almanya'ya transfer edildiğini bildirmiştir[8]. Büyük Taarruz hazırlıklarına başlandığı bir dönemde, meclisteki vekiller, Almanya'ya gönderilen altın rublelerin akıbetini sorgulamışlar ve dönemin Maliye Vekâleti de Almanya'dan silah ve uçak alımı hakkında bilgi verdikten sonra bu soruları yanıtlamıştır. İngilizlerin 116.000 altın ile alınan cephane ve uçakların nakliyatını öğrenmeleri yüzünden teçhizatların yola çıkarılmadığını açıklamıştır[9]. Ali Fuat Paşa'nın belirttiği rakam ile Vekâletin duyurduğu rakam farklı görünse de esasında aynıdır. 1.160.000 birlik rublenin değeriyken, bahsedilen 116.000 rakamı ise 10'luk rublenin değerine eşittir. Burada da görüldüğü gibi, açıklama yapılırken rublelerin 10'luk ve 1'lik olduğuna değinilmemiştir.

Maliye Vekili Hasan Bey, yine meclisin gizli oturumunda, şimdiye kadar ülkeye 6.160.000 rublenin gönderildiğini, bunun da 616.000 altına denk geldiğini izah etmiştir[10]. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 6.160.000 rakamı 1'lik ruble değeriyle örtüşürken, 616.000 altın ise, o dönemin piyasasına göre 10'luk rubleye denk gelmektedir.

II. Altın Rublelerin Kullanımı ve Fiyatlandırılması

Moskova Antlaşması sonucunda TBMM Hükûmeti'ne gönderilmesine karar verilen altın rublelerin Türkiye'de nasıl ve ne şekilde piyasaya sürüleceği, başka bir deyişle hangi yol tercih edilerek fayda sağlanacağı konusu netlik kazanmamıştı. Bedelsiz olarak teslim alınan altınların fiyatı, ilk açıklamalara göre, 0,59 olarak belirlenmiş olsa da piyasa karşısında nasıl tavır alınacağı merak edilen bir hususdu.

Maliye Vekâleti ihtiyaç hasıl olmadığı müddetçe altın rubleleri piyasaya sürmeyi planlamıyordu. Zira savaş dönemlerinde tatbik edilen ve kabul gören ekonomik anlayışa göre altınlar, piyasaya sürülmek yerine devletlerin hazinelerinde tutulurdu. Böylece savaş politikaları sebebiyle, ileride karşılaşılması muhtemel olan kriz dönemlerinde kullanabilmek amacıyla, dev-

8 **Türk İstiklâl Harbi**, s. 169.

9 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 11 Nisan 1338 (1922), C 3, s. 205.

10 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 9 Şubat 1338 (1922), C 2, s. 722.

Levent Şahverdi Arşivi

letlerin ihtiyatlı davranmayı tercih ettikleri görülmekteydi. Ancak TBMM Hükûmeti'nin bulunduğu ekonomik tablo, bahsedilen seçeneği hayata geçirme noktasında yeterli imkânları sunmaktan uzaktı. Bu nedenle Hükûmet, en kısa sürede altınları piyasaya sürme konusunda kararlıydı[11].

Maliye Vekâleti, ilk olarak Anadolu'da ve İstanbul'da altın piyasasını araştırmıştı. Bundan sonra gelen verilere göre, altının ticari değeri üzerinden altın rubleleri piyasaya sürmeyi uygun görmüştü. Ancak Vekâletin önüne gelen rakamlarda farklılıklar vardı. Ankara'da 10 rublelik Rus altını 520 iken, Antalya şehrinde ise 560 kuruş idi. Fakat İstanbul piyasasındaki altın fiyatları Anadolu'daki muhtelif yerlere göre daha kıymetliydi.*** Bundan dolayı dönemin Maliye Vekili Hasan Bey, İstanbul piyasasını göz önünde bulundurarak 10-25 Ağustos 1921 tarihleri arasında, 10 rublelik Rus altının fiyatlandırmasını 615 kuruş üzerinden yaptığını şu şekilde açıklamıştır[12]:

> "Bu umumi fiyatların bir vasatisi olmak üzere Rus altınlarını 615 kuruş fii ticari ile meydan-ı tedavüle arz ediyorum ki: Kimseyi icbar etmeyerek Hazine bunu borcuna mukabil maaş ve saire ashabına alacaklarına mukabil herkese 615 kuruş üzerinden verecek ve Hazinenin matlubatına mukabil herkesin vergi borcuna ve diğer borçlarına mukabil aynı fiyat üzerinden kabulünü ilân etmek üzere meydan-ı tedavüle çıkardım."

---

11 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 3.25.17. Bk. EK 1.

*** Meclis zabıtlarından anlaşıldığı üzere, bölgeler arasında meydana gelen bu farkın temel sebebi, altın kaçakçılığıdır. Herhangi bir engelle karşılaşılmadan savaş ortamından da yararlanılarak altın kaçakçılığının serbestçe yapıldığı yerlerde, altının değeri diğer şehirlere nispeten daha fazladır. Ulaşım şartlarının uygun olduğu kıyı kesimlerinde, kaçakçılık faaliyetleri aktif bir biçimde yürütülmüştür. Öte yandan kaçakçılığın yapılması için uygun ortamın bulunmadığı, denetimlerin sıkı olduğu vilayetlerde ise fiyatlar daha düşük bir değer üzerinden işlem görmüştür. Buna örnek olarak ilk akla gelen yer ise İç Anadolu bölgesidir.

12 **TBMM Zabıt Ceridesi,** 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 115-116. Bu noktada değinilmeden geçilmemesi gereken bir nokta vardır. Ekte yer verilen tabloda, altın rublelerin değeri kasım 1921 tarihine kadar 0,59 TL olarak gösterilmiştir. Hasan Bey, 10'luk altın rubleleri 615 kuruş olarak hesapladıklarını açıklamıştır. Ancak konuşması sürerken gelen soru üzerine bu rakamın ağustos ayı itibariyle geçerli olduğunu dile getirmiştir. Ağustos 1921'de geçerli olan fiyatlandırma, ekte gösterilen tabloda yer almamıştır. Çünkü 0,59 TL olarak belirlenen mayıs 1921 tarihinden sonra, yapılan araştırmalara göre, büyük miktarda gelen ilk altın yardımı kasım 1921'dir. Bu dönemde ise altın fiyatlarında yeniden değişiklik yapılmış ve 10'luk Rus altın rublesi 750 kuruşa çıkarılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Eylül 1921 tarihine gelindiğinde ise piyasalardaki altın fiyatlarında yeni bir dalgalanmayla karşılaşılmıştır. İstanbul piyasasında altın 720 kuruşu görmüştür. İstanbul piyasasında altın 720 kuruş üzerinden işlem görürken, TBMM Hükûmeti kendisine ulaşan Rus altınları 615 kuruş üzerinden piyasaya sürmeye devam etmiştir. Aradaki fark azımsanamayacak derecede artarak 100 kuruşu geçmiştir. Bu durum, Anadolu sınırları içerisinde dolaşan altınların ülke dışına kaçırılmasının önünü açmıştır. Bunun üzerine Maliye Vekâleti, İstanbul piyasasında altınlar 810 kuruş üzerinden işlem görürken, Rus altınlarının 750 kuruştan piyasaya sürülmesine karar vermiştir[13]:

> "Arkadaşlarıma bunu arz ettiğim zaman arkadaşların hiçbiri Osmanlı altınlarının veya diğer altınların hiçbir sebeple harice çıkarılmasını doğru olmayacağını ve hatta Başkumandan Hazretlerinin de fikri bu merkezde olduğunu görünce bunda ısrar etmedim. On yedi kuruş farka nazaran Osmanlı altınının İstanbul piyasasında 725 ve bizim piyasalarda 625, yerine göre bir fark irae ettiğine [gösterdiğine] nazaran düşündüm, yine İstanbul piyasasına nazaran biraz dun [düşük] olmak suretiyle fii ticari ile bunu meydan-ı tedavüle çıkarırsam hiç kimse mümanaat [karşı koyma] etmez ve biraz da kaçakçılığa mâni oluruz dedim, bu fikri tasvibet ettim. Kendimce 750 kuruşu muvafık [uygun] gördüm."

III. Altın Fiyatlarının Değişmesindeki Neden: Altın Kaçakçılığı

Altın fiyatlarının sürekli olarak değişmesine yol açan sebeplerin başında kaçakçılıkla yapılan mücadele geliyordu. Mali sıkıntılar neticesinde Ankara'ya ulaşan altınların piyasaya sürülmesi, kaçınılmaz bir hal almıştı. Ekonominin tüm olumsuzluklarıyla karşı karşıya kalan TBMM Hükûmeti, altınların kendi sınırları içerisinde kalması için altın kaçakçılarına engel olmak amacıyla çeşitli tedbirler uygulamak yoluna gitmiştir.

Ancak Ankara'nın yürüttüğü İstiklâl Harbi yanı sıra iktisadi bir savaş vermesi de kolay olmamıştır. Altın kaçakçılığı mütareke yıllarından itibaren gündemi meşgul eden konular arasında yer almıştır. Nitekim İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde birtakım girişimcilerin faaliyetleri neticesinde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan kişilerden altınlar toplanmak suretiyle tüccarlara satılmıştır. Bu durum, altın ticaretinin canlanmasına hizmet etmiştir[14].

---

13 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 117.

14 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.141.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaçakçılık faaliyetleri büyük şehirlerle de sınırlı kalmamıştır. Yardım kuruluşu adı altında gizli bir şekilde yasa dışı işlerin yapıldığı görülmüştür. Örneğin Mardin'de Amerikan yardım derneği adıyla faaliyette bulunan bir kurumun altın kaçakçılığı yaptığı tespit edilmiştir. Altınlara el konulmuş, kurumun mal varlığı müsadere edilerek sorumlular çeşitli cezalara çarptırılmıştır[15]. Bu olay, Ankara'nın altın kaçakçılığıyla yaptığı mücadelenin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Altın kaçakçılığıyla mücadele sırasında cezai yaptırımlar uygulanırken, Maliye Vekâletinin de altınların Anadolu içerisinde kalması için fiyat değişikliklerine gittiği görülmüştür. Ankara ile Osmanlı (İstanbul) piyasası arasındaki fark, kaçakçılığın yapılmasını tetikleyen unsurların başında gelmekteydi. Örneğin Ankara'nın piyasaya sürdüğü altınlar 615 kuruş iken, Osmanlı piyasasında zaman zaman 800 kuruş gibi bir değer ortaya çıkıyordu. Bu durum, altınların İstanbul piyasasına taşınmasına hizmet etmiştir. Buraya gelen altınlar ise, kimi zaman yurt dışına çıkarılmıştır. Meydana gelen farkı en aza indirmek amacıyla Ankara, altın fiyatlarını yükseltmeye gitmiştir. Böylece aradaki farkı kapatarak altın kaçakçılığı yapan kişileri bundan vazgeçirebileceğini düşünmüştür.

Yapılan fiyatlandırma politikasına rağmen Rus altınlarının da Osmanlı altınları gibi İstanbul piyasasına gitme ihtimali konuşulmaya başlanmıştır. Dönemin Maliye Vekili Hasan Bey, mecliste konuya dair açıklamalarda bulunmuştur[16]:

> "Yavaş yavaş kaçakçılık maalesef itiraf edeyim ki kanunun memnuiyetine rağmen mütemadiyen devam edip gitmektedir. Bu sebeple Rus altınlarının da Osmanlı altınlarının izlerini takip ederek, İstanbul'a kaçmaya başlamamasını temin edecek vaziyet hâsıl olmuştur."

Buna rağmen bu konuda atılan adımlar yeterli olmamıştır[17]. İstanbul piyasasında 10'luk ruble Rus altını 900 kuruş iken, hükûmet 750 kuruş üzerinden piyasaya sürmeye devam etmiştir. Aradaki farkın açıldığı dönemlerde altın kaçakçılığına mâni olunamamıştır. İstanbul piyasası, Ankara piyasasına genellikle üstün gelmiş, aradaki açık ise kapanmamıştır. Altınların fark-

---

15 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.242.1. Konuyla ilgili kararname belgesine bk. EK -3.

16 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 116.

17 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 9 Şubat 1338 (1922), C 2, s. 723.

Levent Şahverdi Arşivi

lı değerler altında piyasaya sürülmesi, TBMM'nin bu konudaki müdahale imkânlarını kısıtlamıştır. Dolayısıyla Millî Mücadele boyunca, kalıcı bir şekilde, altın kaçakçılığını çözüme kavuşturacak olan bir reçete ortaya konulamamıştır.

IV. Hazinenin Zarara Uğradığına Dair Yapılan Yorumlar

Millî Mücadele'nin en önemli safhalarından geçildiği bir süreçte, meclis-te mebuslar ve Maliye Vekâleti arasında yeni bir tartışma meydana gelmiştir. Tartışmaların yaşanmasının nedeni ise, altınlara çeşitli fiyatlar verilmesi neticesinde TBMM hazinesinin yaklaşık olarak 600.000 liralık zarara uğradığına yönelik iddialardır. 10-25 Ağustos 1921 tarihinde 10'luk ruble Rus altının 615 kuruş üzerinden işlem gördüğünü daha sonra eylül ayı itibariyle de 750 kuruş gibi bir fiyatlandırma ile karşılaştıklarını belirten vekiller, bu durumun hazineye ek bir mali yük getirdiğini söylemişlerdir[18]. Ayrıca vekâletin aldığı kararlar sonucunda hem hazinenin 600.000 lira zarara uğradığını hem de Osmanlı altınının Rus altını karşısında değer kaybettiğini dile getirmişlerdir[19]. Vekillerin beyanlarına göre, Evrak-ı Nakdiye[20] 1 lira olarak piyasaya sürülürken, 10'luk ruble Rus altını ise, son düzenlemeyle birlikte, 750 kuruşa çıkarılmıştır. Sonuç itibariyle Evrak-ı Nakdiyenin 7,5'i, 10 rublelik Rus altınıyla denk hâle gelmiştir[21].

Bir diğer tartışma ise, bu fiyatlandırma sonucunda halkın da küçümsenemeyecek ölçüde bir zararla karşı karşıya kaldığına yönelik iddialardır. Altın rublelerin değeri 750 kuruşa çıkarılmadan önce, halk elindeki altınları 615 kuruş üzerinden satmıştır. Ancak yeni fiyatlandırmanın ortaya çıkmasıyla

---

18 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 120.

19 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 120.

20 Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı döneminde finans sorununu ortadan kaldırmak amacıyla bastığı kâğıt para türüdür. Para ile birlikte diğer değerli kâğıtlar için de terim olarak kullanılan evrak-ı nakdiye, erken cumhuriyet dönemlerinde piyasaya sürülmeye devam etmiştir. Evrak-ı nakdiye hakkında daha detaylı bilgi edinmek için bk. Ali Akyıldız, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996; Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Evrak-ı Nakdiye**, (Haz. Mehmet Hakan Sağlam), Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, C 2, İstanbul 2008.

21 Dönemin Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey'in gizli oturumda yaptığı açıklamalara bakıldığında, rayiç bedeli üzerinden 1 rublenin 75 kuruş olduğu ortaya çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bk. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 24 Mart 1338 (1922), C 18, s. 143.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikte halkın, her 10'luk ruble Rus altınından 135 kuruş zarara uğradığı savunulmuştur[22]. Halkın zarara uğradığına yönelik düşüncelerin ortaya atılması, bir başka sorunu da beraberinde getirmiştir. Fiyat artışından önce piyasada bulunan altınlar toplanmıştır. Bu durum halk arasında, fiyatların yükseleceğine yönelik bir kuşkunun doğmasına sebep olmuştur. Ayrıca piyasadan altın toplayanların, altın değerinde bir artış meydana geleceğini önceden haber alıp almadıkları da sorgulanmıştır. Zira halk zarar ederken, piyasadan altın toplayanlar ve yeni fiyatlandırma ile altınları elden çıkaranların kâr ettikleri ortadaydı. Ancak bu konu, sadece mecliste gündeme getirilen iddialarla sınırlı kalmıştır.

Mecliste mebuslar ile vekâlet arasında yapılan tartışmalar, ekseriyetle hazinenin 600.000 lira gibi bir zarara uğramasıyla ilgili olmuştur. Vekiller, maliyenin altın kaçakçılığını engellemek adına fiyatlarda artış meydana getirmesini tenkit etmişlerdir. Ankara'nın altın rublelere ne değer verirse versin, İstanbul piyasasında daha fazla bir rakamın var olacağını belirtmişlerdir. Hükûmet yetkilileri, altın rubleleri 615 kuruştan 750 kuruşa çıkardıkları zaman, İstanbul piyasasındaki altınların 870 ile 880 kuruş arasında işlem gördüğünü açıklamışlardır. Dolayısıyla aradaki farkın 120-130 kuruş olması nedeniyle, kaçakçılık faaliyetlerinin devam edeceğini söylemişlerdir[23].

Vekillere göre buradaki temel sorun, hesaplamanın kuruş üzerinden yapılması ve Avrupa piyasaları yerine İstanbul piyasası dikkate alınarak hareket edilmesiydi[24]. Öte yandan, yetkili mercilerin altın piyasasını günü gününe takip etmemesini de bir diğer hata olarak görmüşlerdir. Vekâletin sabit bir fiyat belirlemek suretiyle altın politikasını yürütmesini, doğru bir yaklaşım olarak kabul etmiyorlardı[25]. Her ne önlem alınırsa alınsın Osmanlı ve Rus altınlarının, piyasaya sürüldükten sonra, ülke sınırının dışına çıkmasını engellemenin mümkün olmadığı fikrindeydiler.

Mebusların yorumlarına cevap veren Maliye yetkilileri, altın fiyatının 615 kuruştan 750 kuruşa çıkarılması neticesinde ortaya çıkan durumun, bir gecikmeden kaynaklandığını açıklamışlardır. Altın rublelerin başlangıçta TBMM hazinesine sermaye ile mal edilmediğini, dolayısıyla bir zarardan

22 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 123.

23 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 17 Ağustos 1338 (1922), C 22, s. 236.

24 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 17 Ağustos 1338 (1922), C 22, s. 237.

25 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 17 Ağustos 1338 (1922), C 22, s. 236.

Levent Şahverdi Arşivi

bahsetmenin mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Kaçakçılığı engellemek için atılan bu adıma rağmen başarı elde edemediklerini ifade etmişlerdir. Altın fiyatlarında yapılan değişiklikler sonucunda bir zararla karşı karşıya kalınmadığını belirten Maliye Vekili Hasan Bey, açıklamalarını somutlaştırmak adına konuşmasına şöyle devam etmiştir[26]:

> "(...)Yine bu cümleden olarak; Hazinenin eşyasından kilosu 20 kuruşa tütün satarım. Yirmi gün sonra kilosu 80 kuruşa çıkarsa, eyvah Hazine şu kadar zarar mı etti dersiniz. Bendeniz bir kuvve-yi kütsiyeye malik değilim."

17 Ağustos 1922 tarihinde altın fiyat tartışmalarına değinen dönemin Maliye vekili Hasan Fehmi Bey, altın piyasasının sürekli hareket halinde olduğunu açıklamıştır. Borsa fiyatlarının incelenmesiyle ortaya çıkan tabloda, kısa süreler içerisinde, altının değerinde iniş ve çıkışların görüldüğünü ifade etmiştir. Mebusların özellikle üzerinde durduğu sabit fiyat uygulama politikasını değerlendiren vekil, merkezi bir bankanın eksikliğini işaret ederek, fiyatlarla sürekli bir şekilde oynanmasını doğru bulmadığını, bu tür faaliyetlerin ancak sarraflar tarafından yapılabileceğini söylemiştir[27].

[26] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1337 (1921), C 13, s. 125.

[27] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 17 Ağustos 1338 (1922), C 22, s. 237.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

TBMM Hükûmeti için en önemli sorunlardan biri, kısıtlı olanaklarla savaşı devam ettirmeye çalışmaktı. Dış ülkelerden cephanelerin satın alınması, bürokratların maaşlarının ödenmesi ve ordu iaşesinin aksatılmadan yapılabilmesi için gerekli olan maddi imkân yoktu. Bu nedenle para yardımı meselesi, Rusya ile yapılan uzun görüşmelerde sıkça dile getirilen konular arasında yerini almıştı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova antlaşmasıyla birlikte altın rubleler halinde yapılacak olan yardımlar taahhüt altına alınmıştı. Yaşanan diplomatik krizler nedeniyle altın rublelerin ülkeye ulaştırılmasında birtakım sıkıntılarla karşılaşılmasına rağmen, siyasi liderlerin devreye girmesiyle var olan sorunlar önemini kaybetmişti.

Maddi sıkıntılarla karşı karşıya kalan TBMM'nin altın rubleleri nasıl bir iktisadî anlayışla piyasaya süreceği belli değildi. Millî bir bankanın eksikliği, başarılı bir para politikasının uygulanmasında önemli bir engeldi. Bununla birlikte savaş atmosferi altında para piyasası sürekli bir değişim içerisindeydi. Maliye Vekâleti çözümü, genel bir piyasa araştırması yaptıktan sonra sabit bir fiyat üzerinden altın rubleleri piyasaya sürmekte buldu. Ancak bilhassa İstanbul piyasasında yaşanan dalgalanmalar, 1 altın rublenin 59 kuruştan 75 kuruşa çıkarılmasına neden oldu. Vekâletin bu müdahalesi, istenilen sonuçları vermekten uzaktı. Çünkü İstanbul piyasasındaki altın değerleri sürekli bir biçimde artamaya devam ediyordu. Bu durum aynı zamanda altın kaçakçılığını besleyen bir unsur olarak ortaya çıktı.

İstiklal Harbi boyunca, cezai işlemler ve müsadere uygulamaları hayata geçirilmesine rağmen, kaçakçılık suçunun önüne geçilemedi. Öte yandan altın rublelerin değerlerinde değişiklikler yapılarak diğer piyasalarla aradaki farkı kapatmak için gösterilen çaba, başka bir sorunu daha meydana getirmişti. Altın rublenin Evrak-ı Nakdiye karşısındaki değeri artmıştı. Bir başka deyişle savaş döneminde uygulanmaya başlanan kâğıt paralar, altın ruble karşısında değer kaybetmişti. Son yapılan düzenlemeyle birlikte 10 rublelik Rus altını, 7,5 Evrak-ı Nakdiye değerindeydi.

Bolşevik Rusya'sıyla ittifak yapılmasından sonra Ankara'ya gelmeye başlayan altın rubleler, önemli bir iktisadi sorun olarak meclisin gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Bilhassa altın rublenin Türk parası karşısındaki değerinin tespiti çerçevesinde tartışmalar yapılmıştır. Genellikle rublelerin 1'lik mi veya 10'luk mu olduğu belirtilmeden mecliste yapılan açıklamalar,

Levent Şahverdi Arşivi

konunun tam olarak anlaşılmasına engel olmuştur. Bu konudaki bilinmezliği ortadan kaldıran yorumlar, altın politikasını sorgulayan vekiller ile Hariciye Vekâleti vekili Mahmut Celal Bey'den gelmiştir. 1'lik, 5'lik ve 10'luk altın rublelerin değerleri net bir şekilde ifade edilmiştir. 1921 Bütçesi konuşulurken, bizzat Maliye Vekâleti tarafından 10.000.000 altın rublenin değeri 5.999.015 lira olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamaya göre 1 rublelik altının değerinin 59 kuruş, 5 rublelik altının değerinin 295 kuruş, 10 rublelik altının değerinin ise 590 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Kasım 1921 tarihi itibariyle 1 rublelik altın 75 kuruş olurken, 10 rublelik altın ise 750 kuruştan işlem görmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 3.25.17. **BCA**, Fon Kodu, 30.10.0.0, Yer No: 180.242.1.

Resmi Belgeler

Gizli Celse Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1336 (1920), C IV.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 5 Mayıs 1337 (1921), C X.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 14 Mayıs 1337 (1921), C X.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 9 Şubat 19338 (1922), C II.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Mart 1338 (1922), C XVIII.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 11 Nisan 1338 (1922), C III.

Zabıt Ceridesi

TBMM Zabıt Ceridesi, 8 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1337 (1921), C XIII.

TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Ağustos 1338 (1922), C XXII.

Süreli Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Basılı Eserler

Akyıldız, Ali, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.

Çavdar, Tevfik, **Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Ferid, Hasan **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Evrak-ı Nakdiye**, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, C 2, İstanbul 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

Müderrisoğlu, Alptekin, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 13, Ankara 1994.

Özkaya, Yücel, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda Anadolu'nun ve Kamuoyunun Durumu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 5, Ankara 1990.

Türk İstiklâl Harbi, C VII, Genelkurmay Harp Daire Başkanlığı, Ankara 1975.

Türkmen, Saim, "Kuvayi Milliye'nin İaşe İkmali ve Heyeti Temsiliye'nin Kaynakları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 22, Ankara 1998.

Yaman, Ahmet Emin, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 12, Ankara 1993.

Tezler

Çamur, Gazi, **Türk-Sovyet Münasebetlerinin İktisadî Boyutları (1923-1938)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK -1: Altınların 26 Haziran 1921 Tarihinde Piyasaya Sürülmesi Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 3.25.17

Levent Şahverdi Arşivi

EK -2: Altın Rublelerin Miktarları ve Türk Parası Karşısındaki Değerleri

Gazi Çamur, **Türk-Sovyet Münasebetlerinin İktisadî Boyutları (1923-1938)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

Tarih ve İçeriği	Paranın Miktarı	Birlik Rus Altın Rublenin Türk Lirasındaki Değeri	Tutar
1920 Yılı			
Temmuz 1920 (Halil Paşa'nın Getirdiği)	200.6 kg'lık Altın	----	100.000 TL.
Ekim 1920 (Yusuf Kemal Bey'in Moskova Müzakerelerine Ara Verilmesinden Sonra Getirdiği)	1.000.000 Altın Ruble	0,59	590.000 TL.
Aralık 1920 (Askerî Mektepler İçin Verilen Para)	50.000 Altın Ruble	0,59	29.500 TL.
Aralık 1920 (Sovyet Azerbaycan'ından Gelen Para)	100.000 Adet Osmanlı Altını	5,07	507.000 TL.
17 Aralık 1920 (Teğmen Bekir Bey'in Getirdiği)	1.500.000 Altın Ruble	0,59	885.000 TL.

Levent Şahverdi Arşivi

1921 Yılı

Mart 1921 (Sovyet Azerbaycan Elçiliğinden Gönderilen Para)	**1.000.000 Altın Ruble**	**0,59**	**590.000 TL.**
Nisan 1921 (Trabzon Komutanı Seyfi Bey'e Gönderilen Para)	**4.000.000 Altın Ruble**	**0,59**	**2.360.000 TL.**
Nisan 1921 (Cephane Satın Alınması İçin Almanya'ya Gönderilen Para)	**1.160.000 Altın Ruble**	**0,59**	**684.400 TL.**
9 Nisan 1921 (Rus Elçisinden Kızılay'a Gönderilen Para)	**30.000 Altın Ruble**	**0,59**	**17.700 TL.**
29 Nisan 1921 (Yusuf Kemal Bey'in Kars Şehrinde Fırkaya Teslim Ettiği Para)	**4.000.000 Altın Ruble**	**0,59**	**2.360.000 TL.**
14 Mayıs 1921 (Moskova Elçiliğinin Masrafları İçin Ayrılan Para)	**240.000 Altın Ruble**	**0,59**	**141.600 TL.**
Kasım 1921 (General Frunze'nin Getirdiği Para)	**1.100.000 Altın Ruble**	**0,75**	**825.000 TL.**

Levent Şahverdi Arşivi

1922 Yılı

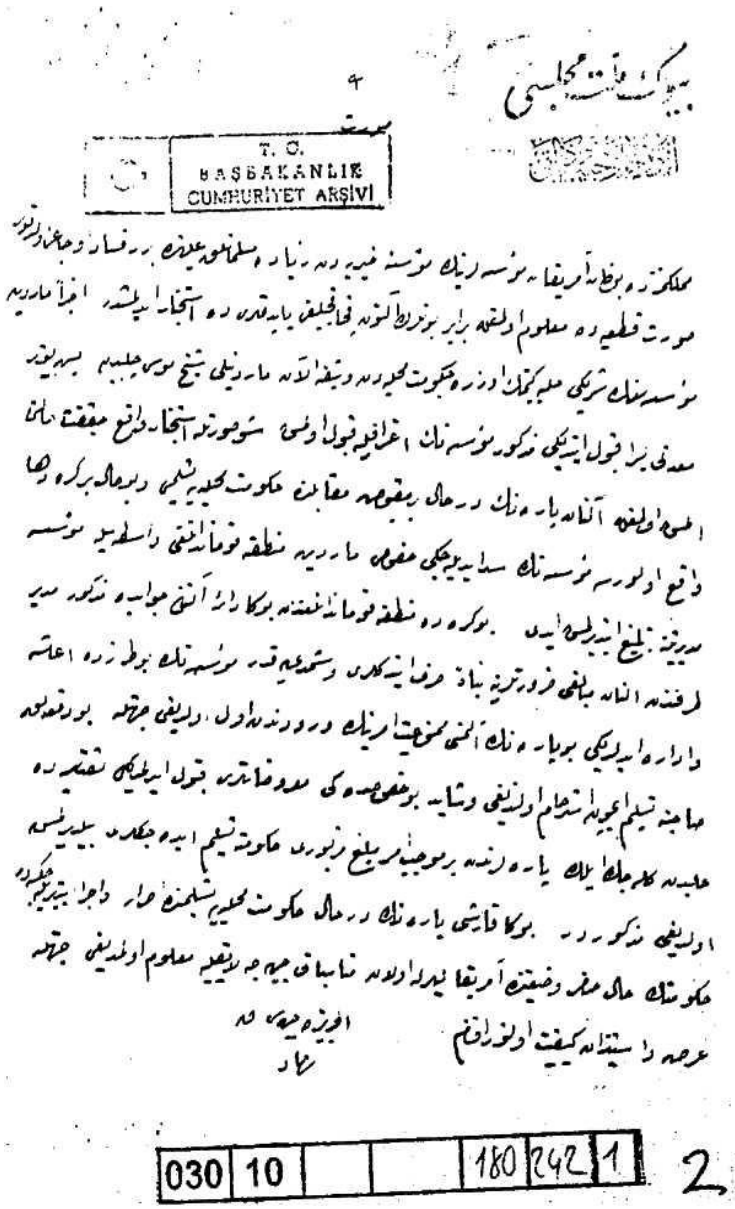
Mart 1922 (Elçi Aralov'un Maliye Vekâletine Verdiği Para)	**10.000 Altın Ruble**	**0,75**	**7.500 TL.**
Mayıs 1922	**3.500.000 Altın Ruble**	**0,75**	**2.625.000 TL.**

Toplam Tutar: 11.722.700 TL.

Levent Şahverdi Arşivi

EK- 3: Amerikan Yardım Kuruluşu Adı Altında Altın Kaçakçılığı Yaptığı Belirlenen Kurumla İlgili Alınan Kararları Gösteren 24 Mayıs 1921 Tarihli Belge.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 180.242.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Makale Gönderim Tarihi : 25/02/2019
Makale Kabul Tarihi : 21.09.2020
DOI: 10.33419/aamd.815948

DİNAR'IN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATINDA HALKEVİ*

MESUT ERŞAN**

ÖZ

19 Şubat 1932 tarihinde açılan Halkevleri 1951 yılına kadar Türkiye'nin sosyal ve kültürel hayatında çok önemli roller üstlenmiş bir kültür kurumudur. Sistematik bir şekilde oluşturulan çalışma kolları vasıtasıyla hem inkılabı geniş halk kitlelerine benimsetmek ve halkla bütünleşmek hem de kültürel olarak gelişmiş yeni toplum yaratmak amacıyla çok önemli çalışmalar gerçekleştiren Halkevleri kısa sürede yayılmış, birçok il ve ilçede faaliyete başlamıştır. Bu ilçelerden birisi de Dinar'dır. 1935 yılında açılan ve beş şubesi ile faaliyete başlayan Dinar Halkevi, yeni Cumhuriyetin değerlerini halka benimsetme ve modern bir toplum oluşturma amacıyla tiyatro gösterileri, köy gezileri, sağlık araştırmaları, hasta olan halka ve öğrencilere yardım, gençliğin zararlı alışkanlıklardan korunması ve çeşitli spor faaliyetleri gibi bir çok çalışma gerçekleştirmiş, Dinar'ın sosyo-kültürel hayatında 1935-1951 yılları arasında çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinar, Halkevi, Afyonkarahisar, CHP.

---

* Bu makalede Etik Kurul kararı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require Ethical Commitee approval in this article.

Bu makale 15-16 Mayıs 2014 tarihinde yapılan Uluslararası Dinar ve Çevresi Tarih Araştırmaları Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir/TÜRKİYE, mersan@ogu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4057-9945

Levent Şahverdi Arşivi

THE PEOPLE'S HOUSE IN DINAR'S SOCIAL AND CULTURAL LIFE

ABSTRACT

People's Houses founded on 19 February 1932 were very important institutions that played a crucial role in terms of social and cultural life until 1951. People's Houses put their signatures under important successes in impressing reformation upon people and in building a developed society whereby task forces formed systematically spread in a short time and went into action in many cities and counties. One of these counties was Dinar. Dinar People's House, founded in 1935 and went into action with five offices, performed studies such as benefit performances, village travels, health investigations, helped ill people and students, protected youth from harmful habits and organized various sportive actions with the purpose of impressing values of the new Republic upon people and created a modern society as well as playing other crucial roles between 1935 and 1951.

Keywords: Dinar, People House, Afyonkarahisar, CHP.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Türkiye'de yaklaşık yirmi üç yıl süren tek parti döneminin en önemli kurumlarından birisi de hiç şüphesiz Halkevleridir. Cumhuriyetin ilk yıllarının olağanüstü koşullarının bir ürünü olan Halkevlerinin açılmasının çeşitli nedenleri vardı. Her şeyden önce rejim, çok partili siyasi hayata geçiş denemelerinden olumlu sonuç alamamış, özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ve sonrasında yaşanan Menemen Olayı ile bu süreçte yıpranmış, dünya ekonomik krizinin de etkisiyle bunalan halkı rejime ısındırmak, eski alışkanlıklarını değiştirerek modern bir toplum ve yeni bir insan tipi oluşturmak ihtiyacı doğmuştu. Bu ihtiyacı karşılayacak bir kurumun oluşturulması için hazırlık yapılmış, dünyadaki örnekleri incelenerek Halkevi adı verilen kurumun açılması kararlaştırılmıştı. Nitekim 1931 yılında kapatılan Türk Ocaklarının yerine 19 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri açıldı.

Halkevleri'nin açılışında Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker, yaptığı konuşmada bu kurumların açılış amacını şöyle dile getirmişti: "Milliyetçilik için, milletçe kitleselleşmek için mektep tahsilinin yanında ve ondan sonra da mutlaka halk terbiyesi yapmak, halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması lazımdır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Halkevleriyle takip ettiği gaye, millî şuurla birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi halinde teşkilatlandırmaktır"[1].

Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi faaliyetlerinin dışında parti genel merkezine bağlı olmakla birlikte halkın tüm kesimlerine açık bir kurum olarak öngörülmüştü. Nitekim "Halkevleri Talimatnamesi"nde Halkevlerinin herkese açık olduğu şu ifadelerle belirtilmiştir:[2] "Halkevi, kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeridir. Bu itibarla Halkevinin kapıları fırkaya kayıtlı olan ve olmayan bütün vatandaşlara açıktır."

Halkevlerinin faaliyetleri temel olarak her Halkevi bünyesinde oluşturulan dokuz çalışma grubu/şube/kol aracılığıyla yürütülmekteydi. Bu şubeler Dil, Tarih ve Edebiyat, Ar (Güzel Sanatlar), Gösterit(Temsil), Sosyal Yardım,

---

1 Recep Peker, "Halkevleri Açılış Nutku", **Ülkü (Seçmeler)**, Şubat 1933, (Yay. Haz.: Zerrin Bayraktar- Cem Alpar), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara 1982, s.6-8.

2 Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1999, C 6, S 23, s.269.

Levent Şahverdi Arşivi

Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kitapsaray ve Yayın, Köycülük, Spor, Müze ve Sergi şubeleriydi. Halkevi başkanı ise bağlı bulunduğu il, ilçe veya nahiyenin Parti yönetim kurulu üyeleri arasından seçiliyordu[3].

İdeolojik-politik yönü önemli olmakla birlikte Halkevleri asıl kültürel alanda büyük çabaların sarf edildiği kurumlar olarak dikkat çeker. Halkevleri tarih, edebiyat, sosyoloji alanında araştırmalar gerçekleştirirken aynı zamanda çağın gelişmelerine yönelik faaliyetlerde de bulunmuştur. Özetle Halkevlerinde millî kültür şuurunun oluşturulması ve sonra da yayılması için çalışılmış, millî edebiyatın, millî tiyatronun, millî musikinin, millî resmin, tezyini sanatın evi ve aynı zamanda en millî, en orijinal, en ideal yaşayış yeri olmuştur [4].

1946'dan itibaren çok partili döneme geçilince Halkevlerinin statüsü, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında siyasi bir sorun olmuştur. Çok daha önemlisi CHP saflarında ve Halkevlerinde çalışan bir çok bilim ve siyaset adamının Demokrat Partiye katılması Halkevlerinin durumunu derinden etkilemiştir. 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, Halkevlerinin durumu tamamen sarsılmış, Demokrat Parti ödenek yokluğu gerekçesiyle 18 Haziran 1950'de ilk olarak Londra Halkevi'nin faaliyetlerini durdurmuştur. Bu tarihten sonra kamuoyunda halkevleriyle ilgili tartışmalar daha da artmıştır. Demokrat Parti milletvekilleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "Halkevlerinin ve Bazı Halk Partisi Gayrimenkullerinin Hazineye İadesi Hakkındaki Kanun Layihası" 9 Ağustos 1951 tarihinde açık oylamaya sunulmuş ve layiha, mecliste bulunan 365 milletvekilinden 362'sinin olumlu oyuyla yasalaşmış ve 11 Ağustos 1951 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir[5].

Böylece 19 yıl açık kalan Halkevlerinin hukukî varlığı resmen son bulmuştur .

Bu çalışma halkevleri gibi önemli bir kurumun bir Anadolu kasabasının sosyal ve kültürel hayatında oynadığı rolü mercek altına almaktadır. Çalışmada Cumhuriyet arşivinde bulunan belgelerin yanında, dönemin gazetelerinden, dönemi yaşayanların ve bizzat halkevinde görev yapanların hatıralarından, ayrıca Dinar hakkında yazılmış kitaplardan ve makalelerden yararlanılmıştır.

---

3 **CHP Halkevleri Öğreneği**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.5.

4 İsmail Hakkı Baltacıoğlu ,**Halkın Evi**, 1950, s.32-33.

5 **T.C. Resmi Gazete**, 7882; TBMM, 1951:937-939; **TBMM. Kanunlar Dergisi**, TBMM basımevi, Ankara 1951, 9. Dönem, C 33, s.97-939.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan halkevleri için önemli bir kaynak niteliğindeki Ülkü ve Afyon halkevi dergisi "Taşpınar" bütün sayılarıyla taranmış ancak Dinar halkevi ile ilgili bilgiler sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada tasvir ve dokümantasyon yöntemleri kullanılarak olaylar ve olgular kronolojik bir düzen içinde betimlenmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmanın Halkevleri ile ilgili yapılacak araştırmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

I. Dinar Halkevinin Açılışı

Reşit Galip ve arkadaşlarının 1932 yılında hazırladıkları ilk "Halkevleri Teşkilât, İdare ve Mesai Talimatnamesi"ne göre Halkevlerinin açılış kararı Fırka İdare Heyetine; tesis, şekil ve düzenlemesi ise vilayet idare heyetlerine aitti. Halkevi açmak için şube faaliyetlerine uygun unsurlar ve bunların çalışması için bina, para vb. gibi maddi kaynaklar gerekmektedir. Bir yerde Halkevi açılmasının esas şartları talimatnamenin 4. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

a) En az 3 şube teşkilini kâfi aza bulunmak, (diğer şubeler aza bulundukça ileride açılabilir)

b) En az (200) kişiyi toplayabilecek bir salonla, bir kütüphane ve bir iki çalışma odasından mürekkep ve açık hava jimnastiği yapılmaya müsait avluyu içine alan bir bina bulmak ve bunu en kullanışlı ve tasarruflu şekilde döşemek,

c) En az bir odacı ve bir memur aylığı ile diğer zaruri masrafları karşılayacak bir bütçeyi temin etmek[6].

Dinar Cumhuriyet Halk Fırkası idare heyeti başkanı Ahmet Ataolcay tarafından CHF Genel sekreterliğine yazılan 22.2.1935 tarihli yazıya göre yukarıda belirtilen şartların sağlandığı Dinar'da anılan tarihte Halkevinin "doğuş şenliği" yapıldı. Öncelikle Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İçtimaî Yardım, Kütüphane ve Neşriyat şubeleri oluşturuldu[7]. Dinar Halkevi'nin ilk yöneticileri de şu kişilerden oluşuyordu: Başkan Un Fabrikası sahibi Nuri Dedeoğlu, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi başkanı Muhasebeci Tevfik Toker, İçtimaî Yardım Şubesi Başkanı Hukuk Hakimi Aşir Aksu, Spor Şubesi Başkanı Dava

6 **CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi**, Ankara 1940, s.3.

7 **BCA.**, 490.100.951.685.1.87.

Levent Şahverdi Arşivi

Vekili Hasan Tokgöz, Temsil Şubesi başkanı Öğretmen Kenan Güngör, Güzel Sanatlar Şubesi Başkanı Posta ve Telgraf Müdürü Şükrü Güngör[8].

İlk Şube İdare Heyetleri'nde görev alanlar da şunlardı:

Kütüphane ve Neşriyat :	Tevfik Toker, Ali Ataolcay (Belediye Kâtibi, Hüseyin Güngör (Terzi)
İçtimaî Yardım :	M.Aşir Aksu, Mehmet Toker (Tüccar), Zehra Tevfik Toker (Öğretmen)
Spor :	Hasan Tokgöz, Asım Kalkan (Kunduracı), Ahmet Özer (İlk Öğretim Müfettişi)
Temsil :	Kenan Güngör, Mustafa Kitiş (Tüccar), Mustafa (Tüccar)
Güzel Sanatlar :	Şükrü Güngör, Ferit Özalp (Öğretmen), İsmet (Şekerci) [9].

II. Dinar Halkevi Binası

Halkevi binaları yeni kent merkezleri olan Cumhuriyet meydanları üzerinde yer alan, iktidarın damgasını kent merkezlerine vuran yapılardır. Hükümet konağı ve belediye gibi Halkevi binaları da erkin varlığını ve gücünü temsil eder. Protokolde Validen sonra Halkevi Başkanı geldiği gibi şehirde de vilayet konağından sonra en önemli yapı olarak Halkevi binaları gelir [10]. Dinar Halkevi ilk olarak CHP parti binasında açılıp faaliyete başlamıştı. Ancak kısa bir süre içinde yeni bir binaya kavuştu. Halkevi binasının 12.06.1935 tarihinde yapımına başlandı ve 29.10.1936 tarihinde tamamlandı[11]. Dinar'ın sosyal ve kültürel hayatının en dikkat çekici mekanlarından birisi olan bu yeni bina ile ilgili olarak Nedret Gürcan[12] şu bilgileri veriyor: "Dinar Halkevi binası ilçedeki birkaç özgün binadan biriydi, hatta denilebilir ki birincisiydi. Binanın tüm estetiği iyi bir mimarın çizgilerini taşıyordu… Bahçeye bakan tüm odaları bando, müzik, mandolin kursu, temsil, avcılık, futbol ve diğer sporlarla, güreş gibi çeşitli etkinliklerin odalarıydı. Binanın yarısı boyunca uzanan on

8 **BCA.**, 490.100.971.753.1.3.

9 **BCA.**, 490.100.971.753.1.3.

10 Neşe G. Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İstanbul 1999, s.140-141.

11 **BCA.**, 490.100.1650.740.1.

12 Nedret Gürcan: Dinarlı şair ve yazar. Hakkında daha geniş bilgi için bk. Döndü Bulut, **Necdet Gürcan'ın Hayatı, Sanatı ve Eserleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar basamaklı merdivenlerinden ve sütunlarının arasından birinci kata girilir, oradan geniş ahşap merdivenlerle ikinci kata çıkılırdı. Birinci katın hemen sol uzantısı karşılıklı iki oda da Halkevinin büyük salonunda verilen müsamerelerin öğrencilerine ve dışardan gelen temsil heyetlerinin bay ve bayanlarına giysi değiştirmek için ayrılmıştı. Üst kat ise Halkevinin başkan ve yönetim kuruluna, ilçe dışından gelen müfettiş ve konuklara ayrılmıştı. Bir küçük odada da güreş, futbol gibi karşılaşmalarda alınan birkaç kupa sergileniyordu… Kapatıldığı günlere dek dışındaki güzel mimarisiyle birlikte, içerde, özellikle sinema ve temsil salonundaki görünümüyle de çok sevimliydi. Sahne önündeki boşlukta çalgıya ayrılmış bölümü, salonun arkasında ve balkonundaki locaları, salona uyumlu pencere ve kapıları, ahşap oymalı yüksek tavanı ve ortasında sallanan üç avizesiyle içeriye her gireni sanki saygıya ve sessizliğe davet ediyordu [13]. Çok partili hayata geçilince CHP genel merkezinden yeterli yardımı alamayan Halkevi yönetimi Halkevi binasını 1949 yılında sinema olarak kullanılmak üzere kiraya verdi[14]. Halkevlerini kapatan 5850 sayılı kanunla hazineye intikal eden binalardan olan Dinar Halkevi binası Maliye Bakanlığının 24.1.1952 tarihli ve 3100/97-1535 sayılı yazısı üzerine Bakanlar kurulunca 22.3.1952 tarihinde Adalet dairesine tahsis edildi[15]. 1960'lı yıllarda Hükûmet Konağı ve Adliye binası yapılmak üzere yıkılan Halkevi binasının son durumunu yine Nedret Gürcan şöyle anlatıyor: "Halkevi binası CHP'nin elinden alınıp hazineye verildikten sonra uzun süre bakımsız kaldı. Tepesinde leyleklerin, kuşların; temelinde rutubetin ve çer çöpün eline düştü… Salı pazarında köylüler çoğu kez merkezde bağlayacak bir yer bulamayınca at ve eşeklerini Halkevinin bahçesindeki asırlık ağaçlara bağlarlardı…1940'larda İkinci Dünya Savaşı yıllarında Halkevinin o güzelim bahçesinin bizim bahçeye doğru olan uzantısına birkaç adet sığınak kazılmıştı…"[16]

III. Dinar Halkevi'nin Teşkilat Yapısı ve İdarecileri

Halkevi Talimatnamesine göre Halkevi başkanları bağlı bulunduğu yerin parti idare heyeti arasından seçilir ve bu heyet tarafından iş başına getirilirdi[17]. Görevleri parti ile Halkevi arasında her tür yazışmayı ve ilişkiyi sağlamak, yapılacak seçimleri ve toplantıları düzenleyerek, bunlara başkanlık etmek, yılda

13 Nedret Gürcan, **Hoşça Kal Dinar**, İstanbul 2008, s.152.

14 **BCA**., 490.100.1650.740.26.

15 **BCA**., 490.3018.12.128.21.9.

16 Gürcan, **a.g.e.**, s.160-161.

17 **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, 1932, s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

bir defa yapılan genel toplantıda üyelere çalışmalarla ilgili bilgi vermek olarak belirlenmişti. Talimatname gereğince Halkevleri ve şubelerinin yönetim kurullarının oluşturulduğu seçimler iki yılda bir yapılırdı[18]. Bir Halkevinin yönetim kurulu o Halkevine bağlı şubelerin yönetim kurulları tarafından seçilen delegelerden oluşurdu[19]. Bu delegeler şube üyelerinden herhangi birisi olabileceği gibi, şube başkanları da olabilirdi. Bunlar haftada en az bir defa toplanırlardı. Halkevi yönetim kuruluna Halkevi Başkanı başkanlık ederdi. Dinar Halkevinde de bu esaslar çerçevesinde başkanlar seçilmiş, yönetim kurulları oluşturulmuştu. Açık kaldığı 16 yıl içinde Dinar Halkevi'nde başkanlık görevini üstlenenler şunlardı: Nuri Dedeoğlu(1935-Halkevinin ilk başkanı)[20] Osman Kitiş(1936)[21], İsmet Şekerci(1937)[22], Ahmet Refik Aydın(1938) [23], Ziya Canefe(1939) [24], Celal Toksöz(1941) [25], Cevat Emekli (1943)[26], Ali Veziroğlu (1945)[27], Ali Niyazi Gürcan(1949) [28].

[18] Sefa Şimşek, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi, Halkevleri, 1932-1951**, İstanbul, 2002, s.78.

[19] Şimşek, **A.g.e.**, s.77.

[20] Fabrikatör, 24.02.1935 tarihinde Halkevi Başkanlığına seçilmişti. (**BCA.**, 490.100.932.623.1.103.)

[21] 1318(1902) tarihinde Dinar'da doğdu. Rüşdiye mezunu. Nüfus sekreteri iken istifa etmiştir. Çiftçilikle meşgul olmakta idi. Şubat 1936'da Halkevi başkanı seçildi. (**BCA.**, 490.100.932.623.1.102.)

[22] Burdur'da 1313(1897) tarihinde doğdu. Rüşdiye mezunu. Tüccar. Ocak 1937'de başkanlığa seçildi.

[23] Tire'de 1305(1889) tarihinde doğdu. Aydın Sancak İdadisinden 323 senesinde mezun oldu. Zahire tüccarı ve çiftçilik yapmaktaydı. 09.12.1938'de Halkevi başkanlığına seçildi. (**BCA.**, 490.100.932.623.1.67.)

[24] Dinar'da 1310(1894) tarihinde doğdu. Emekli Binbaşı. 1938 Tunceli İsyanında yaralanarak sakat kalmış ve 8.8.1939 tarihinde malulen emekli olmuştur. Çiftçilik yapmaktaydı. (**BCA.**, 490.100.932.623.1.64.)

[25] Isparta'da 1317(1901) tarihinde doğdu.134 senesinde Isparta Orta mektebinden mezun oldu. Dava Vekili olarak çalışmaktaydı. 19.12.1941 tarihinde Halkevi reisliğine seçildi. 25.08.1941 tarihinde Belediye Reisliğine seçildi. Asliye ve Ağır ceza mahkemelerinde zabıt kâtipliği yaptıktan sonra istifa ederek Dinar Asliye Mahkemesi nezdinde dava vekilliği yaptı. (**BCA.**, 490.100.932.623.1-42).

[26] Dinar'da 1324 (1908) yılında doğdu. Dinar Rüşdiyesi'nden mezun oldu. Ticaretle uğraşan Cevat Emekli, 22.3.1942 tarihinden 02.11.1942 tarihine kadar Dinar Belediye Başkanlığı yaptı. 5.5.1943 tarihinde Halkevi başkanlığına seçildi.(**BCA.**, 490.100.932.623.1.5.)

[27] Haziran 1945 tarihinde Osman Kitiş'den boşalan Halkevi başkalığına seçildi. (**BCA.**, 490.100.932.623.1.30.)

[28] 1877 Arhavi doğumlu olan Ali Niyazi Gürcan Rize'nin Pazar ilçesi kadılığından 1917 yılında Afyon'un Dinar ilçesine tayin olmuş, Dinar'ın ilk kadısı görevini üstlenmiş… Sonraki yıllar ilçe yargıcı, emekliliğinde de yaşamını yitirinceye dek avukatlık yapmıştır. (Nedret Gürcan, "Günlüklerimden Seçmeler", **Afyon Zafer Gazetesi**, 02.12.2018)

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevlerinin bulundukları mahal içindeki en önemli destekçileri mülkî idarecilerdi. Özellikle valiler ve kaymakamlar Halkevlerinin bütün sorunlarıyla ilgilenmişler, Halkevlerinin yaşaması ve gelişmesi için büyük gayret sarf etmişler, kapatılmasına kadar bu önemli kültür kurumunun yaşamasına çalışmışlardır. Bu bağlamda Halkevinin açıldığı 22 Şubat 1935 yılında merkezde 4192, bucak ve köylerle birlikte 38.295 nüfusa sahip Dinar'da ilçede kaymakam olarak Nusret Bey, Belediye başkanı olarak da Ahmet Veziroğlu bulunuyordu[29]. Halkevinin açık kaldığı süre içinde ise Dinar'da kaymakam olarak, Übeyit Çerçel (1936-1938), Adil Baysal (1938), (Sami Ekiz(1940), Baki Başaran(1948), Tahsin Erten(1949), Muammer Tapucu(1951); belediye başkanı olarak da Adil Baysal(1938-1940), Sami Ekiz(1940-1941), Celal Toksöz(1941-1942), Cevat Emekli(1942-1947), Ali Veziroğlu(1947-1954) görev yapmışlardı[30].

IV. Halkevinin Faaliyetleri

22.02.1935 tarihinde açılışı yapılan Dinar Halkevi çok sayıda faaliyet gerçekleştirerek kapatıldığı 1951 yılına kadar kol başkanlarının bilgi ve becerileri çerçevesinde spor, sosyal yardım, tiyatro, eğitici kurslar, geziler, turneler, film gösterileri, nişan-nikah törenleri, balolar ile bir kültür evi niteliği kazanmıştı. Gerek belgelere gerekse dönemi yaşayanların belleklerinde kalan sözlü tarih verilerine göre Dinar Halkevinin gerçekleştirdiği faaliyetler şunlardı: Halkevlerinde her yıl açılış yıldönümü için tören yapılması adettendi. Dinar Halkevinde de bu tür törenler yapılmaktaydı. Halkevinin durumunu, önemini ve ilçede oynadığı rolü göstermesi açısından son derece önemli olan bu törenlerden ayrıntısını tespit edebildiğimiz 24 Şubat 1936 tarihli törende önce Ankara'dan yapılan radyo yayını dinletilmiş, bundan sonra sinema salonunu dolduran 1500'ü geçkin halkın tezahüratı ile İstiklal Marşı söylendikten sonra konuşmalar yapılmış ve millî oyunlar oynanmıştır. Gece de yaklaşık 150 kişinin katıldığı toplantıda önce film gösterimi yapılmış sonrasında da temsil kolu tarafından "Bir Facia" adlı piyes temsil edilmiş ve radyo çalınmıştı[31]. Yine 20 Şubat 1938 günü yapılan yıldönümü töreninde Halkevinin içi ve dışı bayraklarla süslenmiş, bütün halk, memurlar, öğrenciler Halkevinin büyük salonunda toplanmış ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın söylevini

29 Ayhan Kalkan, **Her Yönüyle İlçemiz Dinar**, Ankara 1984, s.99.

30 Kalkan, **a.g.e.**, s.99.

31 **BCA.**, 490.100.951.685.1.80.

Levent Şahverdi Arşivi

dinlemişlerdi. Bundan sonra öğretmen Celal Çağlayan tarafından bir konuşma yapılmış, kaza Kültür Müdürü ve Halkevi Temsil Kolu Başkanı Yümnü Tunçel tarafından evin bir yıllık faaliyeti hakkında bilgi verilmiş, bir öğrencinin okuduğu *Bayrağım* şiiriyle tören sona ermişti. Gece de Halkevi sinema salonunda ücretsiz film gösterilmişti[32].

Görüldüğü üzere sinema ve tiyatro başlıca faaliyetleri oluşturuyordu. Halkevleri genel olarak bakıldığında bu iki önemli propaganda aracını her zaman kullanıyordu. Ancak tiyatro eserleri de sinema filmleri de CHP genel merkezi tarafından belirleniyor, bunların haricinde kalan piyes ve filmlere izin verilmiyordu. Dinar Halkevi Afyon merkez Halkevi dışında sinema salonuna sahip tek Halkeviydi. Halkevinin sinema salonu 300 kişilikti ve ilçedeki tek sinema salonuydu. Halkevi başkanının ifadesiyle "Sinema Halkevi için mühim bir varlıktır ve ilçe halkı üzerindeki faydalı tesirleri gün geçtikçe daha çok hissedilmektedir." Bundan dolayı da zarar etmesine rağmen sinemanın işletilmesine devam edilmiştir[33]. Sinemada oynatılan filmler ilk yıllarda CHP Büyük Kurultayı, Trakya Manevraları, Atatürk'ün Doğu Seyahati ve Dumlupınar Abidesinin Açılışı[34], Cumhurbaşkanı İnönü'nün Marmara Gezisi, Japonya'da Ertuğrul Anıtının Açılışı, Ankara Garının Açılışı, Cumhuriyet Bayramı 1939[35] gibi belgesel filmlerdi. Sonraki yıllarda "Vurun Kahpeye" ve "Şehvet Kurbanı"gibi Türk filmleriyle birlikte Hintlilerin "Raj Kapoor" gibi filmleri de halka gösterilmişti[36]. Nedret Gürcan anılarında sonradan Yıldız Sineması olarak hizmet verecek olan Halkevi sinema salonu hakkında şu bilgileri veriyor: "Sonradan Yıldız Sineması adı verilen salon ve sahne altta ve üst kattaki localarıyla ilçenin en güzel binalarından Halkevi'nin içindeydi. Üç katlı, upuzun binanın salonu belediye başkanının ilgisiyle baştan aşağıya temizletilmiş, kırık sandalyeleri yenilenmiş, kulis ve sahne düzenlenmiş, eskiyen tozlu perde söktürülüp en kalitesinden bordo kadife kumaşla eli çabuk bir terziye yenisi diktirilip yerine taktırılmıştı[37]."

[32] **BCA.**, 490.100. 951.685.1.72.

[33] **BCA.**, 490.100.1215.33.1-11.

[34] **BCA.**, 490.100.1207.1.1-1.

[35] **BCA.**, 490.100.1207.1.1.9.

[36] Nedred Gürcan, "Taşrada Tiyatrolar ve Eğlence Kültürümüz" http://www.dinar.bel.tr/haber_oku. Erişim Tarihi: 30.04.2014.

[37] **Aynı yer**.

Levent Şahverdi Arşivi

Sinema etkinliğinin yanı sıra Dinar Halkevi Temsil Kolu da zaman zaman tiyatro temsilleri veriyordu. Halkevleri ana tüzüğünde temsil şubelerine iki önemli görev yüklenmişti. Birincisi kadın ve erkek üyelerden oluşan bir tiyatro grubu kurmak[38]; diğeri de CHP Genel İdare kurulunun belirlediği ya da izin verdiği oyunları sahnelemekti[39]. Dinar Halkevi de bu çerçevede Temsil (tiyatro) grubunu oluşturmuş ve çeşitli vesilelerle oyunlar sahnelemişti. Örneğin bu çerçevede temsil kolu tarafından 24 Şubat 1936 tarihinde "Bir Facia" adlı piyes temsil edilmişti[40]. Yine Halkevi binasında "Kırmızı Vahşiler" piyesi 19 Mayıs 1938 tarihinde Yeni Yol ilkokulu öğrencileri tarafından sahnelenmişti[41]. Bunun dışında 25 Şubat 1940 tarihinde "Yarım Osman" ve "Şeri'ye Mahkemeleri"; 24 Mart 1940 tarihinde de "Kanun Adamı" piyesleri sahnelenmişti. Diğer yandan Halkevleri repertuarında olmayan oyunların oynanmasına izin verilmiyordu. Örneğin Dinar Halkevinin sahnelemek istediği Molier'in Zor Nikah ve Vedat Urfi'nin "Beyaz Baykuş" piyeslerine izin verilmemişti[42]. Ancak 19 Nisan 1941 günü Afyon Halkevinin 16 kişilik tiyatro topluluğu Dinar'a gelerek daha önce sahnelenmesine izin verilmeyen Beyaz Baykuş piyesini oynamışlardı. Halk terbiyesi açısından çok önemli olan, uyuşturucu, kumar gibi kötü alışkanlıkların etkilerini anlatan bu oyun Dinarlılarca takdir edilmiş ve alkışlanmıştı[43]. İlerleyen yıllarda Temsil Kolu izin verilen piyesleri yine sahneye koymuş, köylere tiyatro turneleri düzenlemişti[44].

Tiyatro faaliyetleri arasında zikredilmeye değer ilgi çekici bir olay da yaşanmıştı. 3 Mart 1939 günü temsil vermek üzere Dinar'a gelirken bir sel felaketine maruz kalan Afyon Halkevi üyesi üç genç hayatını kaybetmişti. Bu olay hem Afyon'da hem de Dinar'da büyük üzüntü yaratmıştı. Nitekim Afyon ve Dinar halkevleri bu üç gencin geride bıraktığı aileleri için bir yardım kampanyası başlatmıştı [45].

---

38 **CHP Halkevleri Öğreneği**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, madde:45.

39 **A.g.e.**, madde 46.

40 **BCA.**, 490.100.951.685.1.80.

41 Ayhan Kalkan, "Ayhan Kalkan'dan Eski Hatıralar", http://www.dinarumuthaber.com/ Erişim Tarihi: 21.07.2016.

42 **BCA.**, 490.100.1021.929.1.2.

43 **Taşpınar**, S 86, Haziran 1941, s.32.

44 Nurhan Karadağ, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988. s. 99.

45 **BCA.**, 490.100.733.1.1.37.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevlerinin önemli faaliyetlerinden birisi de konferanslardı. Dinar Halkevinde de zaman zaman konferanslar verildi ve bu konferanslar halk tarafından ilgiyle karşılandı. Öncelikli olarak bütün Halkevlerinde verilen İstiklal ve İnkılap konferansları Dinar Halkevinde de verildi. Örneğin,1936 yılında Halkevinde Ziraat Bankası mali müşaviri Fazıl Konkut tarafından verilen konferans binden fazla kişi tarafından takip edilmişti[46]. II. Dünya Savaşı öncesinde bütün halkevlerinde verilen ve savaş durumunda tehlike arz eden zehirli gazlarla ilgili konferanslardan birisi de Dinar Halkevinde 26 Mayıs 1936 tarihinde verilmişti. Yine 1941 yılında CHP seyyar memuru Ali Tan tarafından halkevinde bir İnkılap konferansı verilmişti[47].

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi'nin 89. maddesinde "Kütüphaneler, halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca amildir. Bu sebeple her Halkevinde bir okuma odası ve kütüphanenin bulunması, Halkevlerinin ilk kurulma şartlarından sayılır" denilmektedir [48]. Dolayısıyla Halkevi kütüphaneleri halkın en çok ilgi gösterdiği mekânlardandı. Dinar Halkevi Kütüphanesi de gerek kitap gerekse okuyucu sayısı bakımından oldukça zengindi. Açılışını takiben Türk Ocağının kütüphanesindeki kitaplardan önemli bir kısmı Halkevine getirilmişti[49]. 31 Aralık 1935 tarihli Dinar Halkevi faaliyet çizelgesine göre Kitapsarayda mevcut kitap sayısı 404 idi. Bu kitapların içinde 87 edebiyat, 34 piyes, 15 şiir, 67 tarih, 43 felsefe 18 ekonomi, 11 matematik,15 fen, 89 sağlık kitabı mevcuttu[50]. Halkevinin açılışından anılan tarihe kadar yaklaşık 10 aylık süre içinde kütüphaneden yararlananların sayısı da 230 idi [51]. Halkevlerinin son yıllarına kadar Dinar Halkevi Kütüphanesi hizmet vermeye devam etti [52] ve sonrasında bu kütüphanenin kitapları İlçe Halk Kütüphanesinin nüvesini oluşturdu. Halkevi Kütüphanesi ile ilgili ilgi çekici bir bilgiye yine Nedret Gürcan'ın hatıralarında rastlıyoruz: "Eski Dinar kadısı ve yargıcı avukat dedem Ali Niyazi Gürcan, Halkevi başkanı seçilmişti. Bu haber beni çok sevindirmişti. Dedem kapalı olan kitaplığın düzeltilip açılması için Isparta'daki Halkevi başkanından yardım istemiş, üniversite mezunu akrabası Gül adında Ispartalı bir kızı Dinar'a getirtmiş, evlerinin üst katını yaz boyunca Gül

46 **BCA.**, 490.100.107.885.1.54.

47 **BCA.**, 490.100.1007.885.1.9.

48 **CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi**, Ankara 1940.

49 Mehmet Tekin, **Dinar Yazıları**, İskenderun 2009, s.165.

50 **BCA.**, 490.100.981.802.1.30.

51 **BCA.**, 490.100.981.802.1.30.

52 Tekin, **a.g.e.**, s.166.

Levent Şahverdi Arşivi

kıza ayırmıştı. Gül abla ile iyi anlaşıyor, kitap raflarının düzenlemesine yardımcı oluyordum. Bir kitabı tozlanmış istifinden alıp, temizleyip rafına koymak bir çiçeği dalından koparıp koklamak kadar güzeldi, duygu doluydu… Halkevi'nin kitaplığı da yarama merhem oluyordu. Günde en az yüz sayfa yerli ve yabancı yazarları okuyordum. Kitaplık gençlerle dolup taşıyordu[53]. Gerek bu ifadelerden gerekse emekli öğretmen Hacı Mahmut Salman'ın ifadelerinden[54] Dinar Halkevi kütüphanesinin halkın aydınlanmasında, kültürünü artırmasında önemli bir görevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Halkevlerinin spor şubeleri de her zaman en faal, en hareketli çalışma kolları olmuştur. Nitekim Dinar Halkevinde güreş, avcılık, atıcılık, voleybol, futbol gibi sporlarla ilgili çalışmalar yoğundu. Özellikle futbol daha çok ilgi çeken bir spor dalıydı. Bu bağlamda Halkevi bünyesinde Halkevi Spor kulübü adıyla Ziraatçı Kemal Bey'in başkanlığında (takım kaptanlığını da üstlenerek) bir futbol takımı kurulmuş, bu takım 1947'de askerden dönen genç futbolcuların katılımı ile daha güçlü hale getirilmişti. 1947'deki takımın oyuncularının kaleci Muammer Dedeoğlu, Yedek Kaleci Aşçı Eyüb'ün oğlu Adnan Kurtcepe, Kazım Uysal, İsmet Adıyaman, Vasıf ve Tarık Şener, Bando Şefinin oğlu Muzaffer, Bankacı Erdoğan Özdilek, Dişçi Sait Beyin oğlu Refik ve kardeşi Sabahattin Çaylı, Ömer Demirhan, Vecihi ve Oktar kardeşler, Hacı Yeğenoğlu, Adanalı Erdoğan, Ebe Hanımın Oğlu Kaya, Zabıta Rasim'in oğlu olduğu bilinmektedir[55].

Halkevi sosyal ihtiyaçların karşılanması açısından da önemli bir mekândı. Zaman zaman verilen balolar dışında nişan ve düğün törenleri de Halkevinde yapılmaktaydı. Örneğin Halkevinin ilk açıldığı yıl olan 1935'te Dinar Halkevinde 2 nişan ve nikâh töreni yapılmış 150 davetli bu törenlere katılmıştı[56]. Yine bazı özel günler için de Halkevi öncülük ediyordu. Örneğin 31 Ocak 1937 günü yapılan Hatay'ın İstiklali mitingi Halkevinin katkılarıyla yapılmıştı. Halkevi asli faaliyetleri dışında çeşitli etkinliklere de ev sahipliği yapıyordu. Örneğin1947 yılında Afyon Halkevinin katkıları ile bir resim sergisi açılmış,[57] ayrıca başarıyla tamamlanan bir okuma yazma kursu düzenlenmişti[58].

---

53 Nedret Gürcan, **Hoşça Kal Dinar**, s.154.

54 Tekin, **a.g.e.**, s.140.

55 Kaynak kişi: Eski milletvekili Kazım Uysal (http://www.dinarhaberleri.com, Erişim Tarihi: 11-09-2012)

56 **Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası**, Ankara 1936.

57 **Aynı yer.**

58 **BCA.**, 490.100.1052.1038.1-15.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu faaliyetlerin dışında önemli sayılabilecek ve Halkevlerinin asli görevleri arasında yer alan bir kitap yayını faaliyetine de rastlıyoruz. Dinar Halkevinde 1947 yılında "Dinar Tarihi ve Broşürü" adlı bir eser hazırlanmış ve bu eserin basımı için İstanbul'da Köy Dergisi sahibi Selahaddin Baraz'la anlaşılmıştı[59].

CHP Genel merkezi zaman zaman Halkevlerinden çalışma raporları istemekte, çalışmaları yeterli görülmeyen Halkevleri uyarılmaktaydı. Bu raporlar incelendiğinde Halkevlerinin genel durumu, faaliyetleri, Halkevine gösterilen ilgi, bütçe durumu, üye sayısı hakkında bilgi sahibi olmaktayız . Örneğin Dinar Halkevi reisi Celal Toksöz'ün hazırladığı 12.09.1941 tarihli rapora göre ve kendi ifadesiyle Halkevi şubelerinin durumu şöyleydi: "Evimiz kollarından Temsil Şubesi elemanları kafi olgunlukta bulunmadığından imkan nispetinde yetiştirilmelerine gayret olunmaktadır. Ar şubemizin musiki kısmı hissedilir terakki kaydetmiştir. Sosyal Yardım: Muhtacine mümkün yardımı ifa etmekte olup köylerde dahi doktorumuzdan istifade suretiyle hastaların muayene ve fakirlerine ilaç tevzii esas programıdır. Kitapsaray : Kitaplarımız yeniden yaptırdığımız güzel bir örnek teşkil eden kütüphanemize yerleştirilmiş ve bunların talimata uygun tasnifiyle meşgul bulunmuştur. Halk dershanesi de halen vazifesini ifaya müsaittir. Okuma odamız muntazam mobilyasıyla muhitimizin en güzel bir varlığı halinde bulundurulmaktadır.[60]"

Öte yandan Halkevleri zaman zaman merkezden gönderilen müfettişler tarafından teftiş ediliyor ve çalışmaları ile ilgi raporlar hazırlanarak eksikliklerin giderilmesi isteniyordu. Dinar Halkevi de birkaç kez böyle teftişten geçmişti. Örneğin 1940 yılında Afyon Bölge Müfettişi Adnan Menderes tarafından hazırlanan teftiş raporunda Dinar Halkevinin durumu şöyle belirtiliyordu: "Parti idare heyetinin ve hükümet amir ve memurlarının Halkevi ile alaka ve nezaret derecesi iyidir. Halkevinin çalışma ve yaşaması için gelir teminine çalışılmıştır. Halkevine temin edilen gelir vilayet içindeki halkevleri geliri ile mütenasiptir. Halkevi idare heyeti azaları işlerinin ehlidir. Halkevi şubeleri muhitin takat ve ihtiyacına uygundur. Halkevinin muhit üzerinde yaptığı tesir iyidir. Ancak güzel binası, salonları ve sineması ile Halkevi daha muvaffak bir varlık gösterebilir. Halkevinin hesap ve demirbaş eşya ve kütüphane defterleri muntazamdır. Partili arkadaşların büyük gayret ve himmetleri eserleri olarak bu gün 40.000 liraya çıkmayacak güzel ve geniş bir halkevi ve parti binası yaptırılmıştır[61]."

[59] **BCA.**, 490.100.733.1.3-105.

[60] **BCA.**, 490.100.994.842.1.1.

[61] **BCA.**, 490.100.984.842.1.40.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerek binası gerek kadrosu gerekse halktan gördüğü teveccühle sosyo-kültürel bir merkez olduğuna şüphe olmayan Dinar Halkevinin kültürel faaliyetlerine tanıklık edenlerin ifadelerine göre de Halkevi gerçekten Dinar'ın sosyal ve kültürel hayatında etkin bir role sahipti. Örneğin bu tanıklardan Nedred Gürcan şunları anlatır: "İkindi üstleri ilkokul çıkışı evimize giderken Halkevi'nin arkasındaki parktan geçerdim. Provaları esnasında bandocular-dan çıkan müzik seslerini duyardım. Halkevleri kapatılmadan önce Dinar Halkevi de bütün kültür verilerinin eviydi…Alt katında büyükçe bir oda bandocuların pırıl pırıl edilmiş çalgılarına, yanındaki oda giysilerine, karşıdaki oda da müzik öğretmenine verilmişti."

Dinar merkezinde Halkevi bu faaliyetlerini sürdürürken, merkeze bağlı Başmakçı'da Halkevi, Dazkırı, Haydarlı bucak merkezi ile Dikici, Evciler, Tatarlı ve Uluköy köylerinde de halkodaları yine kendi imkânları ölçüsünde çeşitli faaliyetler gerçekleştirmişlerdi[62].

V. Halkevinin Kapatılması

Tek parti döneminin sona ermesiyle birlikte Halkevleri hakkında tartışmalar başladı. Halkevleriyle ilgili olarak iki siyasi parti olan CHP ve DP arasındaki en büyük ihtilaf, devlet hazinesinden ve yerel yönetimlerin bütçelerinden transfer edilen paralar konusundadır. Mecliste uzun bir süre devam eden tartışmalardan sonra Halkevlerine ve CHP'nin haksız olarak edindiği iddia edilen mallara ilişkin, "Resmi Daire ve Müesseselerin Siyasi Partilere Bedelsiz Mal Devredemeyeceklerine ve Bu Daire ve Müesseselerle Münfesih Derneklere Ait Olup Siyasi Partilere Terkedilmiş Olan Gayrimenkul Mallarla Bu Partiler Tarafından Genel Menfaatler İçin Yaptırılmış Olan Binaların Sahiplerine ve Hazineye İadesine Dair Kanun" 8 Ağustos 1951 tarihinde oya sunulmuş, 339 kabul, 3 ret oyuyla kabul edilmiştir[63]. Oylamaya CHP milletvekillerinin tamamı katılmamıştır. Kanunun 11 Ağustos 1951 tarihinde 7882 sayılı Resmi Gazete ile ilan edilerek yürürlüğe girmesinden sonra Halkevleri binalarının ve kanun kapsamına giren, aralarında CHP genel merkezinin de bulunduğu CHP'ye ait taşınmazların eski sahiplerine ya da hazineye devredilmesi işlemlerine başlandı. Kanunun 2. maddesi genel, katma ve özel bütçeli dairelerle belediyeler, köyler ve iktisadi devlet teşekkülleri ve müesseseleri tarafından ya da kamu yararına çalışan derneklerden siyasi partilere bedelsiz terk edilmiş olan taşınmazların

62 **CHP Halkevlerinin ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılışları**, Ankara 1945, s.5-6.

63 **Resmi Gazete**, 1951; TBMM 1951:.937-939; **Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası**, Ankara 1936., s.35-36.

Levent Şahverdi Arşivi

önceki kayıt sahiplerine geri verilmesini öngörüyordu. 3. Madde hükümlerine göre ise Halkevi olarak inşa edilmiş ya da inşa edilmekte olan ya da 1 Mart 1950 tarihine kadar kısmen ya da tamamen Halkevi olarak kullanılmış olup da bir siyasi parti adına kayıtlı taşınmazlar devlet adına kaydedileceklerdi. Kanunun 10. maddesi siyasi partilere, söz konusu taşınmazları boşaltmaları için bir ay süre tanıyordu[64]. Ancak bu süreye bakılmaksızın Halkevlerine ait kitaplar, sahne, müzik ve spor malzemeleri Millî Eğitim Bakanlığına, diğer eşya ve müzelik eserler Millî Emlak Müdürlüğüne, demirbaş eşyalar devlet dairelerine verildi. Bu devir esnasında Halkevlerinin birikimi olan kütüphane, arşiv, belge, fotoğraf gibi malzemeler yeterince korunamadığı için büyük bir kültürel birikim yok olma ile karşı karşıya kalmıştır. Halkevlerinin kapanmasıyla birlikte Cumhuriyet dönemi kültürel hayatının hızla gelişmesini sağlayan en büyük dayanak kaybolmuş oldu. Öte yandan arsaların ve gayrimenkullerin bir kısmı satılıp, diğerleri de ya devlet dairesi yapıldı ya da kiraya verildi[65]. Dinar Halkevi de bütün Halkevleri gibi kapatılarak binası hazineye devredildi.

64 **Cumhuriyet**, 2003:186-187.

65 Anıl Çeçen, **Halkevleri**, Ankara 1990, s.252-253.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Görüldüğü üzere 1935 yılında açılan ve Halkevlerinin genel prensipleri çerçevesinde teşkilatlanan Dinar Halkevi açık kaldığı 16 yıl boyunca ilçenin en önemli aksiyon merkezlerinden birisi olmuş, kaymakamlık ve belediye gibi resmî kurumların yanında yönetici sınıfın, dolayısıyla devletin halkla bütünleşmesini sağlayan, devlet-vatandaş, halk-aydın ikiliğinin ortadan kalktığı bir mekân olmuştur. Halkın rahatlıkla girip çıktığı, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılabildiği, kütüphanesinde kitap okuduğu, tiyatrosunda oyun izlediği, nişan ve nikâh törenlerini yapabildiği, sinemasında film seyrettiği, gerektiğinde sağlık hizmeti aldığı, kurslarına katıldığı, bayram ve yıldönümü törenlerinde coşku yaşadığı bu mekân ne yazık ki uzun ömürlü olamamış, değişen siyasi şartlar diğer Halkevlerinin olduğu gibi Dinar Halkevinin de sonunu getirmiştir. Sonuç olarak Dinar'ın sosyal ve kültürel hayatında önemli bir rol oynayan bu özel ve güzel kurum hoş bir sada bırakarak ilçenin yakın tarihindeki yerini almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA., 490.100. 951.685.1.72.
BCA., 490.100.733.1.1.37.
BCA., 490.100.932.623.1.102.
BCA., 490.100.932.623.1.103.
BCA.,. 490.100.932.623.1.30.
BCA., 490.100.932.623.1.64.
BCA., 490.100.932.623.1.67.
BCA., 490.100.971.753.1.3.
BCA., 490.100.971.753.1.3.
BCA., 490.100.984.842.1.40.
BCA., 490.3018.12.128.21.9.
BCA., 490.100.1007.885.1.9.
BCA., 490.100.1021.929.1.2.
BCA., 490.100.1052.1038.1-15.
BCA., 490.100.107.885.1.54.
BCA., 490.100.1207.1.1.9.
BCA., 490.100.1207.1.1-1.
BCA., 490.100.1215.33.1-11.
BCA., 490.100.1650.740.1.
BCA., 490.100.1650.740.26.
BCA., 490.100.733.1.3-105.
BCA., 490.100.932.623.1.5.
BCA., 490.100.932.623.1-42.
BCA., 490.100.951.685.1.80.
BCA., 490.100.951.685.1.80.
BCA., 490.100.951.685.1.87.
BCA., 490.100.981.802.1.30.
BCA., 490.100.994.842.1.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazeteler

Afyon Zafer Gazetesi, 02.12.2018.

T.C. Resmî Gazete, S. 7882, 11.08.1951, Kanun No: 5830.

Kitap ve Makaleler

Arıkan, Zeki "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1999, C 6, S. 23, s. 269.

Baltacıoğlu , İsmail Hakkı, **Halkın Evi**, 1950.

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Ankara 1940.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara 1932.

CHP Halkevleri Öğreneği, Ankara 1935.

CHP Halkevlerinin ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılışları, Ankara 1945.

Cumhuriyet Ansiklopedisi, (1923-2000), (Yayın kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay), C 2, (1941-1960) YKY, İstanbul 2003.

Çeçen , Anıl, **Halkevleri**, Ankara 1990.

Eski milletvekili Kazım Uysal'dan naklen aktaran Ayhan Kalkan, Dinar Haberleri, Aydedenin Köşesi http://www.dinarhaberleri.com, 30 Nisan 2014.

Gürcan , Nedret, **Hoşça Kal Dinar**, İstanbul 2008.

Gürcan, Nedred, "Taşrada Tiyatrolar ve Eğlence Kültürümüz" http://www.dinar.bel.tr/haber_oku. Erişim Tarihi: 30.04.2014.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, Ankara 1936.

http://www.dinarekspres.com/aky.html.

Kalkan, Ayhan, "Ayhan Kalkan'dan Eski Hatıralar", http://www.dinarumuthaber.com, Erişim Tarihi: 21.07.2016.

Kalkan, Ayhan , **Her Yönüyle İlçemiz Dinar**, Ankara 1984.

Karadağ, Nurhan, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuruluşlarının Yıldönümünde Halkevleri (1932-1951-1963), C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu Yayınları, İstanbul 1963.

Şimşek, Sefa, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi, Halkevleri, 1932-1951**, İstanbul 2002.

Peker, Recep, "Halkevleri Açılış Nutku", **Ülkü (Seçmeler)**, Şubat 1933, Yay. Haz.: Zerrin Bayraktar- Cem Alpar, Ankara 1982, s.6- 8.

TBMM Kanunlar Dergisi, TBMM Basımevi, Ankara, 1951, 9. Dönem, C 33, s.937-939.

Taşpınar, S 146-147, Mart-Nisan 1947.

Taşpınar, S 86, Haziran 1941.

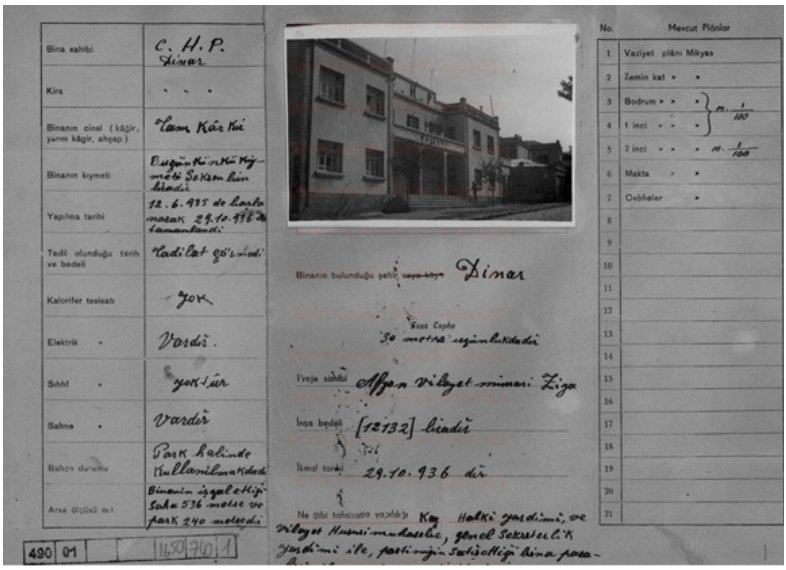
Tekin, Mehmet , **Dinar Yazıları**, İskenderun 2009.

Yeşilkaya, Neşe G., **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İstanbul 1999.

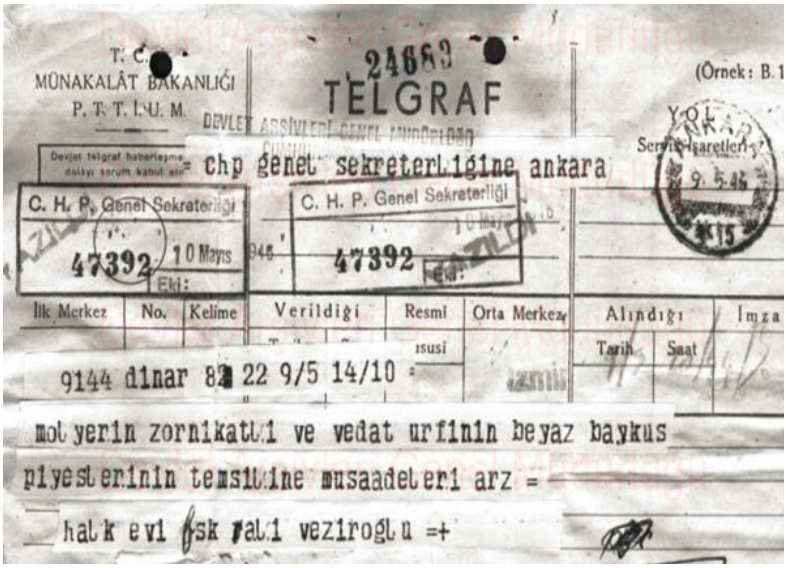
Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek-1: Dinar Halkevi Binası

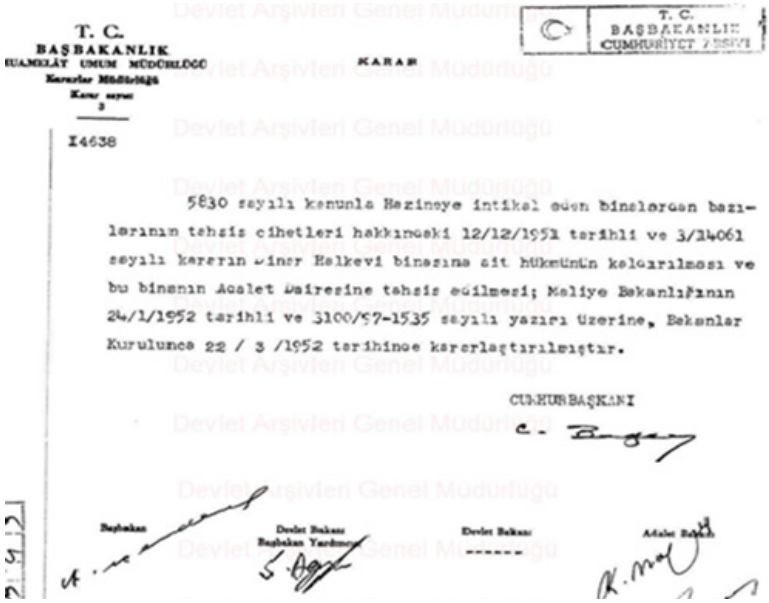

Ek-2: Dinar Halkevi Tarafından CHP Genel Sekreterliğine Gönderilen Telgraf

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-3: Dinar Halkevi Binasının Adalet Dairesine Tahsis Edilmesiyle İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
İSKÂNLÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

KARAR

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

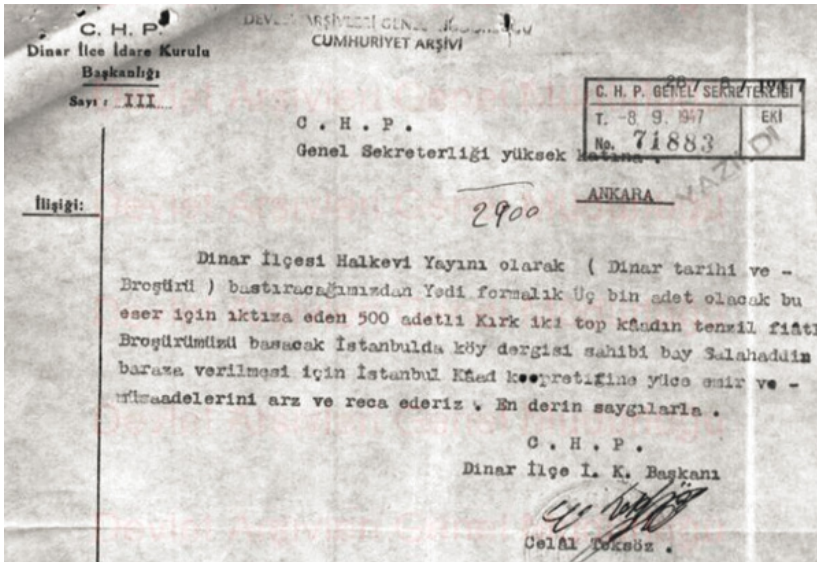
I4638

5830 sayılı kanunla Hazineye intikal eden binalardan bazılarının tahsis cihetleri hakkındaki 12/12/1951 tarihli ve 3/14061 sayılı kararın Dinar Halkevi binasına ait hükmünün kaldırılması ve bu binanın Adalet Dairesine tahsis edilmesi; Maliye Bakanlığının 24/1/1952 tarihli ve 3100/57-1535 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 22 / 3 /1952 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan — Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı — Devlet Bakanı ------ — Adalet Bakanı

Ek-4: Dinar Halkevi Tarafından Bastırılacak Yayın İçin Kağıt İsteğini Bildiren Yazı

C. H. P.
Dinar İlçe İdare Kurulu
Başkanlığı
Sayı : III

CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİ
T. -8. 9. 947
No. 71883
EKİ

C . H . P .
Genel Sekreterliği yüksek makama .

ANKARA

İlişiği:

2900

Dinar İlçesi Halkevi Yayını olarak (Dinar tarihi ve - Broşürü) bastıracağımızdan Yedi formalık Üç bin adet olacak bu eser için iktiza eden 500 adetlik Kırk iki top kâğıdın tenzil fiatı Broşürümüzü basacak İstanbulda köy dergisi sahibi bay Salahaddin baraza verilmesi için İstanbul Kâğıd kooperatifine yüce emir ve - müsaadelerini arz ve reca ederiz . En derin saygılarla .

C . H . P .
Dinar İlçe İ. K. Başkanı
Celâl Teksöz .

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşerî ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmî faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 10000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.**, makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XXVIII, S 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan https://yaysis.ayk.gov.tr uzantılı Yayım Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

Levent Şahverdi Arşivi

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

Levent Şahverdi Arşivi

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 10000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p.130.

b-Article: Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p.11.

Beyhan, **ibid,** p.60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p.47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The applications of the articles to be puslished in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAYSIS (Publication Tracking System) which can be reached at https://yaysis.ayk.gov.tr on the website of Atatürk Supreme Council for Cultere, Language and History, Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** http://www.atam.gov.tr

http://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/

Levent Şahverdi Arşivi